

Slovenský komitét slavistov
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Slovenský komitét slavistov
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Vedecký redaktor a editor

Doc. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

Recenzenti

Prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc.

PhDr. Ján Jankovič, DrSc.

Technická redakcia a počítačové spracovanie

(príprava a výroba tlačových podkladov): Mgr. Juraj Molčányi

Vyšlo s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR.

Slovenský komitét slavistov
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku

Príspevky slovenských slavistov

Bratislava 2013

© Slovenský komitét slavistov
© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

ISBN 978-80-89489-08-4
EAN 9788089489084

Obsah

Predslov.....	7
Júlia Dudášová-Kriššáková Goralské nárečia na slovensko-poľskom pomedzí z aspektu teórie jazykových kontaktov	9
Pavol Žigo Interpretácia morfológických štruktúr v Slovanskom jazykovom atlase.....	29
Adriana Ferenčíková Slovotvorná problematika v 4. zväzku lexikálno-slovotvornej série Slovanského jazykového atlasu (Poľnohospodárstvo)	43
Ivana Slivková (Džundová) S. Cambel a J. F. Karski a ich úloha v histórii slovenskej a bieloruskej jazykovedy	83
Svorad Zavarský Latinská kultúra na Slovensku v období národného obrodnenia (1780-1848) – nový pohľad na kľúčové obdobie slovenských dejín	95
Marta Vojteková Dynamika systému sekundárnych predložiek v spisovnej slovenčine a poľštine	105
Mária Košková Frazeologické aspekty bulharsko-slovenského slovníka	123
Hana Hlôšková Naratívy s veľkomoravskou tematikou v kolektívnej historickej pamäti Slovákov.....	135
Katarína Žeňuchová Kánonické a nekánonické obrazy a ľudová religiozita v prozaickom folklóre slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí.....	155
Vladislav Grešlík Patrocíniá chrámov byzantského obradu na Slovensku a ich ikony	171
Erika Brtáňová, Dana Hučková, Oľga Vaneková, Adelaida Mezeiová Listy Jána Kollára	195
Jaromír Krško Slovenská onomastika v rokoch 1990-2010	223

Menný zoznam autorov

Doc. PhDr. Erika Brtáňová, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV

Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc.
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Doc. Vladislav Grešlík, ArtD.
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Mgr. Dana Hučková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV

Mgr. Mária Košková, CSc.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela

PhDr. Adelaida Mezeiová
Ústav slovenskej literatúry SAV

Mgr. Ivana Slivková (Džundová), PhD.
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Mgr. Oľga Vaneková
Ústav slovenskej literatúry SAV

Mgr. Marta Vojteková, PhD.
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Mgr. Svorad Zavorský, PhD.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Mgr. Katarína Žeňuchová, PhD.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Prof. PhDr. Pavol Žigo, CSc.
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Predslov

Zborník príspevkov slovenských slavistov na XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku obsahuje dvanásť z pôvodne pätnástich schválených referátov delegácie slovenských slavistov. Ide o čiastkové výsledky komplexných slavistických výskumov, na ktorých slovenskí slavisti dlhodobo a systematicky pracujú. Usporiadanie príspevkov v zborníku určuje schválená tematika zjazdu.

Zoznam prijatých zjazdových referátov spolu s referentmi v troch samostatných tematických blokoch je publikovaný v časopise *Slavica Slovaca* (2011, roč. 46, č. 2, s. 184-185).

V zostave referátov na 15. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku nastalo niekoľko zmien: Traja referenti svoj príspevok z rozličných dôvodov neposkytli na uverejnenie v spoločnom zjazdovom zborníku, ale sa budú usilovať svoje referáty publikovať v iných časopisoch alebo zborníkoch, napríklad referát H. Urbancovej *Piesne a obrady letného slnovratu na Slovensku ako súčasť slovanskej kultúrnej tradície* sa publikuje v časopise *Musicologica Slovaca* (2013, roč. 4 (30), č. 1).

Predložené výsledky slavistických výskumov z okruhu jazykovednej, literárnovednej, umenovednej a historiografickej slavistiky v spoločnom zborníku príspevkov na XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku pokladáme za významnú súčasť prezentácie slovenskej slavistiky na širokom medzinárodnom poli.

Peter Žeňuch, editor
predseda Slovenského komitétu slavistov
riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV

1.2. Historický opis slovanských jazykov a dialektológia

**Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí
z aspektu teórie jazykových kontaktov*****JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ**

Júlia DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ: Goral dialects on the Slovak-Polish borderline from the view of the theory of language Contacts.

The author is based on the basic principles of theory of language contacts and she had been concentrating her attention to research of relations of the Goral and Slovak dialects, rather Goral dialects and standard Slovak. Since two layers of phenomenon occur in researched dialects – older one is genetically Polish and the younger one is genetically Slovak, the author is suggesting that the Goral dialects should be included in the Polish system of national language as well as into the Slovak national system.

Goral dialects, language in Contacts, system of national language.

1.1. Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí netvorí jednotný celok, ale sa vnútorne člení na štyri skupiny: 1. spišské goralské nárečia, 2. oravské goralské nárečia, 3. kysucké goralské nárečia, 4. nárečia enkláv na Liptove a Gemeri. Do skupiny spišských a oravských goralských nárečí patria z jazykového i historického hľadiska aj nárečia tých obcí, ktoré boli pripojené k Poľsku v dôsledku rozhodnutia mierovej konferencie v Paríži z 28. júla 1920 v Paríži.¹ K zmene severných hraníc Slovenska došlo na základe poľských požiadaviek iba o necelé dva roky po vzniku Československej republiky (28. októbra 1918) a Poľskej republiky (11. novembra 1918), keď sa územie našich severných susedov rozšírilo o severozápadnú časť Spiša (14 obcí) a severovýchodnú časť Oravy (13 obcí). Na základe tohto rozhodnutia bola rozdelená bývalá Spišská a Oravská stolica na slovenskú a poľskú časť, ktoré v priebehu celých dejín Slovenska (Slovensko bolo súčasťou Uhorska od pádu Veľkomoravskej ríše začiatkom 10. stor. až do vzniku prvej Československej republiky roku 1918) tvorili jeden zemepisný, jazykový, kultúrny, demografický, hospodársky a politický celok. Preto spišské a oravské goralské nárečia na poľskom území tvoria prirodzené kontinuum spišských a oravských goralských nárečí na slovenskom území, čo sa musí zohľadňovať pri vedeckom výskume dejín, jazyka (dialektu) a ľudovej kultúry týchto regiónov. Od roku 1920 sa začali písať dejiny Slovákov v Poľsku a je našou morálnou povinnosťou poznať ich a venovať ich výskumu patričnú pozornosť. Táto problematika bola v našej nedávnej minulosti tabuizovaná, v učebniciach dejepisu na základ-

*Štúdia predstavuje výstup z grantovej úlohy VEGA Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike (2011-2013) č. 1/0235/11.

¹ Porov. mapku goralských nárečí. O úprave hraníc z r. 1920 a o Slovákoch v Poľsku pozri J. Čongva (1984, s. 193-200); L. Molitoris (1984, s. 201-205); J. Klimko (1986, s. 58-128).

ných a stredných školách obchádzaná, preto o dramatických udalostiach na severných hraniciach, či v rokoch 1918-1920, 1938 alebo po skončení druhej svetovej vojny, vie iba najstaršia generácia Slovákov a pamätníkov.²

1.2. V slovenskej dialektológii je zaužívaný termín goralské nárečia, kým v poľskej literatúre sa používa termín „polskie dialekty orawskie, spiskie, czadec-kie.“ Termín *goralské nárečia* po prvý raz použil Václav Vážný v štúdiu *Slovenské nárečia v Orave* (1923, s. 75, 112). Súčasťou štúdie je mapka oravských nárečí, v ktorej sú zakreslené všetky štyri skupiny týchto dialektov: dolnooravské, stredo-oravské, hornooravské a oravské goralské nárečia (na slovenskom aj poľskom území). Tým tento vynikajúci znalec slovenských nárečí a slovensko-poľského pomedzia vyjadril svoj vedecký i politický postoj k rozdeleniu oravského regiónu na slovenské a poľské územie v roku 1920.³

Na rozdiel od doterajších bádateľských postupov v slovenskej a poľskej dialektológii skúmame goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí v kontexte celkovej jazykovej situácie na Spiši, Orave, Kysuciach a v enklávach na Liptove a v západnom Gemeri, ktorá sa vyformovala v týchto severných regiónoch Slovenska v priebehu stáročí a ktorá sa odráža v celkovej jazykovej štruktúre týchto dialektov.⁴ (Porov. J. Dudášová-Kriššáková, 1993; 2001; 2008; 2010). Tento nový teoreticko-metodologický prístup sa opiera o základné princípy teórie jazykových kontaktov, rozpracovanej americkým jazykovedcom Urielom Weinreichom (U. Weinreich, 1979). Teória jazykových kontaktov, ako je známe, bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov. Bol si toho vedomý aj U. Weinreich, preto neraz zdôrazňoval, že rovnako úspešne sa môže uplatniť aj v oblasti diachrónneho výskumu. Ako potvrdzujú výsledky nášho dlhoročného výskumu goralských nárečí, teória jazykových kontaktov môže byť dobrým východiskom aj pri výskume interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami, a to ako v synchronnom, tak aj v diachrónnom priereze. Toto rozšírenie výskumnej bázy teórie jazykových kontaktov smerom k nespisovným útvarom jazyka umožňuje široké chápanie pojmu a termínu *jazykový kontakt*. Pri kontaktujúcich systémoch je podľa U. Weinreicha (1979, s. 22-23) irelevantné, či ide o vzťahy medzi jazyk-

² Podrobnejšie J. Dudášová-Kriššáková (2008, s. 49-59).

³ V. Vážný vo svojej monografii *Z mezislovanského jazykového zeměpisu* (1948), ktorá je rozsiahlou knižnou recenziou *Atlasu językowego polskiego Podkarpacia* od K. Nitscha a M. Małeckého (1934), na viacerých miestach zdôrazňuje, že obyvateľstvo v goralských oblastiach Spiša a Oravy je bilingválne a že oblasť má prechodný slovensko-poľský charakter. Pripomína, že sám sa zúčastnil na dialektologickom výskume napríklad v Ždiari na Spiši a k jeho blízkym spolupracovníkom patrili poslucháči z Univerzity Komenského pochádzajúci z tejto oblasti, ktorí navštevovali jeho dialektologický krúžok. V. Vážný pripravil na túto tému referát na III. medzinárodnej zjazde slavistov, ktorý sa mal konať 18.-25.9.1939 v Belehrade a ktorý sa nakoniec pre vojnové udalosti nekonal. Autor neskôr text prepracoval, doplnil, rozšíril a vydal ako osobitnú publikáciu v roku 1948 v Prahe (V. Vážný, 1948).

⁴ Porov. J. Dudášová-Kriššáková, *Goralské nárečia* (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine) (1993); *Kapitoly zo slavistiky* (2001); *Kapitoly zo slavistiky II.* (2008); *Kapitoly zo slavistiky II.* Autoreferát doktorskej dizertačnej práce (2010).

mi, dialektmi jedného jazyka, alebo variantmi jedného dialektu. Za nepodstatný pokladá aj charakter príbuznosti, ktorá môže byť dôsledkom divergentného alebo konvergentného vývinu.

1.3. Teória jazykových kontaktov na rozdiel od tradičných metód pristupuje k výskumu interferencie ako zložitého jazykového fenoménu, ktorý sa podobne ako iné jazykové javy vyvíja v kontexte konkrétnych jazykových, sociologicko-kultúrnych a psychologických faktorov. Zároveň na rozdiel od tradičnej metódy skúma jazykové prvky, ktoré sa vyvinuli v dôsledku interferencie, nie izolovane, ale ako súčasť konkrétneho jazykového systému, ako súčasť štruktúry príslušnej jazykovej roviny. A tak pri skúmaní interferencie na zvukovej rovine sa neporovnávajú jednotlivé fonémy, ale ich dištinktívne príznaky. Na morfologickej rovine sa neporovnávajú morfémy, ale sa skúmajú zmeny, ktoré nastávajú vo vyjadrovaní gramatických kategórií ako všeobecných významových prvkov jednotlivých súborov slov. Zmeny na lexikálno-sémantickej rovine, ktoré nastávajú v procese lexikálno-sémantickej interferencie, možno podľa nášho názoru skúmať na úrovni sémantických dištinktívnych príznakov.

Medzi rozhodujúce faktory vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí patria slovensko-poľské jazykové kontakty, vznikajúce v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu. Tieto slovensko-poľské jazykové kontakty na jednej strane podmieňujú v goralských nárečiach vznik spoločných vývinových črt so slovenskými nárečiami a na druhej strane stimulujú alebo urýchľujú v goralských nárečiach vlastné vývinové zákonitosti. Štúdium týchto javov je pre poznanie dejín obidvoch kontaktujúcich systémov veľmi dôležité a potrebné. V nemalej miere tiež prispieva k osvetleniu niektorých teoretických otázok jazykových kontaktov a interferencie v oblasti vzťahov medzi dialektmi. Preto sú pre goralské nárečia charakteristické dva druhy jazykových javov. Na staršiu, geneticky poľskú vrstvu jazykových javov sa v dôsledku slovensko-poľskej jazykovej interferencie navrstvujú v novšom období, t. j. približne od 15. stor., keď sa po kolonizácii severných regiónov Spiša, Oravy a Kysúc začína obdobie vzniku a formovania slovensko-poľských jazykových kontaktov, tzv. slovakizmy, t. j. javy slovenského pôvodu, ktoré narúšajú ich pôvodný poľský základ. Z dejín jazykovedy, či presnejšie dialektológie ako osobitnej jazykovednej disciplíny zaoberajúcej sa výskumom nárečí, je známe už od konca 19. stor., že pre pomedzné dialekty je charakteristická prítomnosť javov dvojakej proveniencie a že na jazykovom pomedzí niet ostrej hranice medzi dialektmi. Pritom môže ísť o jazykové pomedzie dvoch národných jazykov alebo dvoch nárečových areálov patriacich do toho istého národného jazyka. Tento fakt je markantný napríklad pri opise nárečí v tatranskej a podtatranskej oblasti. Tam sa vyskytujú javy vznikajúce na pomedzí spišských a liptovských nárečí, liptovských a oravských nárečí, hornooravských a oravských goralských nárečí, oravských goralských a poľských podhalských nárečí, poľských podhalských a spišských goralských nárečí, spišských goralských a spišských východoslovenských nárečí. Na jazy-

kovom pomedzí všetkých spomínaných dialektov môžeme sledovať javy z jedného i druhého areálu.⁵

1.4. Goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí skúmate v širokom porovnávacom kontexte jednak s poľskými nárečiami (a poľským spisovným jazykom), s ktorými skúmané dialekty geneticky súvisia, jednak so slovenskými nárečiami (a spisovnou slovenčinou), s ktorými sú dané dialekty v bezprostrednom teritoriálnom kontakte a ktoré ovplyvňujú ich vývin v procese medzijazykových kontaktov. Kým genéza skúmaných nárečí podmieňuje v procese medzijazykovej interferencie vznik spoločných vývinových tendencií vo všetkých základných skupinách, konkrétny typ vzťahu medzi kontaktujúcimi systémami je príčinou diferenciacie v priebehu, resp. motivácii niektorých zmien. Základné vývinové tendencie sú diferencované aj v závislosti od intenzity medzijazykových kontaktov. Možno teda povedať, že diferencovanosť v priebehu a vývine procesu medzijazykovej interferencie je podmienená odlišnými zemepisnými, sociálnymi i kultúrnymi faktormi v jednotlivých skupinách skúmaných nárečí. Ako z uvedeného vyplýva, tento široký porovnávací aspekt nesie so sebou aj požiadavku celostného, komplexného pohľadu na skúmané nárečia vo všetkých základných skupinách i podskupinách. Tento prístup umožňuje vidieť vnútorné vývinové súvislosti medzi jednotlivými zmenami vo všetkých skupinách skúmaných nárečí, ktoré sa v staršej literatúre interpretovali zväčša izolovane.

Pre vývin kontaktujúcich systémov na jazykovom pomedzí sú charakteristické dve základné vývinové tendencie. Na jednej strane je to tendencia k vývinovej progresívnosti, podmienená vonkajším vplyvom pôsobiaceho systému, na druhej strane je to tendencia k petrifikácii pôvodného vývinového stavu, podmienená okrajovou polohou goralských nárečí ako pomedzného areálu, a to tak vo vzťahu k poľskému jazykovému územiu, ako aj k slovenskému jazykovému územiu. Na udržanie petrefaktov vplyva aj izolovanosť pomedzných dialektov od bezprostredného vplyvu spisovného jazyka a nárečí, s ktorými skúmané dialekty geneticky súvisia.

2.1. V monografii *Kapitoly zo slavistiky II* (J. Dudášová-Kriššáková, 2008, s. 20-61) nastoľujeme po prvý raz v slovenskej a poľskej dialektológii dve kardinálne otázky, týkajúce sa (1) miesta goralských dialektov v stratifikácii slovenského národného jazyka a poľského národného jazyka a (2) vymedzenia pozície goralských nárečí na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí vo vzťahu k základným areálom slovenských i poľských dialektov. Na základe dlhoročného bádania goralských dialektov z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov pokladáme za opodstatnené zaradiť tieto dialekty jednak medzi nárečia poľského národného jazyka a jednak medzi nárečia slovenského národného jazyka. Vedie nás k tomu poznanie, že v goralských nárečiach sa v novšom období trvajúcom približne od 15. stor. na

⁵ Podrobnejšie J. Dudášová-Kriššáková, Nárečia v tatranskej a podtatranskej oblasti na slovenskom aj poľskom území. In: *Kapitoly zo slavistiky* (2008, s. 18-42).

javy geneticky poľské navrstvili javy slovenskej proveniencie, ktoré pozmenili ich pôvodnú poľskú štruktúru. Slovensko-poľské jazykové kontakty v priebehu stáročí podmienili v goralských nárečiach vznik spoločných vývinových črt so slovenskými nárečiami. V novšom období sa formuje nová vývinová tendencia, ktorá vedie k integrácii goralských nárečí so slovenskými nárečiami a k ich oddiaľovaniu od poľských nárečí. Pre fonologickú, morfológickú, syntaktickú i lexikálnu rovinu goralských nárečí sú charakteristické dve vrstvy javov. Staršiu vrstvu tvoria zmeny geneticky poľské, kým mladšiu vrstvu predstavujú javy geneticky slovenské, ktoré sa vyvinuli v dôsledku slovensko-poľskej jazykovej interferencie.

Ak pokladáme goralské nárečia za súčasť systému nárečí poľského národného jazyka i slovenského národného jazyka, prirodzene, musíme hľadať odpoveď na otázku, aká je pozícia goralských nárečí v systéme poľských i slovenských dialektov, čiže v stratifikácii poľského národného jazyka a slovenského národného jazyka. Pokladáme za opodstatnené zaradiť goralské nárečia k pomedzným dialektom, lebo sa v nich vyskytujú javy poľskej i slovenskej realizácie.⁶ Toto členenie na základné a pomedzné areály uplatňuje Rudolf Krajčovič. Umožnilo mu na jazykovom pomedzí viacerých základných areálov slovenských nárečí určiť takzvané pomedzné areály, majúce jednak znaky základného areálu, s ktorým ich spája spoločná genéza, a jednak znaky susedného základného areálu, s ktorým sú v bezprostrednom územnom kontakte a s ktorým ich spájajú dlhodobé jazykové kontakty (R. Krajčovič, 1988, s.183-299). K takýmto pomedzným areálom patria napríklad hornooravské nárečia, v ktorých sa vyskytujú javy nezápadoslovanského i západoslovanského pôvodu. Medzi liptovskými nárečiami, ktoré patria k základným areálom severnej skupiny stredoslovenských nárečí, a spišskými nárečiami, ktoré patria k základným areálom západnej skupiny východoslovenských nárečí, sa vyskytujú dva pomedzné areály – *východoliptovské* a *podtatranské nárečia*, v ktorých sa prelínajú javy stredoslovenské (liptovské) i východoslovenské (spišské).

2.2. Čím sa líšia goralské nárečia od slovenských nárečí a čo ich spája s poľskými nárečiami? Na túto otázku možno odpovedať z diachrónneho hľadiska, pretože v priebehu vývinu goralských nárečí v podmienkach slovensko-poľských jazykových kontaktov a slovensko-poľského bilingvizmu sa na seba navrstvili dve odlišné skupiny javov. Staršiu, geneticky poľskú (malopoľskú, resp. malopoľsko-sliezsku) vrstvu javov tvoria tie zmeny, ktoré sa vykonali aj v ostatných poľských nárečiach v čase ich interného vývinu, t. j. do 15. stor. Po 15. stor., keď sa končí vnútorný vývin poľských nárečí a začína sa obdobie vzniku a formovania slovensko-poľských jazykových kontaktov (kolonizácia goralských oblastí na Spiši, Orave, Kysuciach a v goralských enklávach na Liptove a v západnom Gemeri prebehla zhruba medzi 13.-18. storočím), sa v goralských nárečiach začala utvárať druhá

⁶ V doterajších našich prácach sme používali opisné pomenovanie *goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí*, ktoré vyjadrovalo zemepisnú polohu týchto dialektov, ale netýkalo sa určenia ich pozície vo vzťahu k základným skupinám (areálom) poľských i slovenských nárečí.

vrstva zmien, vývinovo mladšia, šíriaca sa do goralských nárečí zo slovenských dialektov, ktorá postupne narúšala ich pôvodný poľský základ. Ide o javy, ktoré sa v procese dlhodobých slovensko-poľských jazykových kontaktov navrstvili na starší, pôvodne poľský základ.

To je vlastne tá druhá osobitosť goralských nárečí, ktorou sa odlišujú od poľských nárečí a čo ich spája so slovenskými nárečiami. Na jednej strane je to poľský jazykový systém, na druhej strane sú to výrazné zmeny v tomto poľskom systéme spôsobené vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Štúdium týchto javov má veľký význam ako pre slovenskú dialektológiu a dejiny slovenského jazyka, tak aj pre poľskú dialektológiu a dejiny poľského jazyka, ba pre slavistiku vôbec. Z povedaného vyplýva, že goralské nárečia ako pomedzné dialekty na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí právom zaradujeme medzi útvary slovenského aj poľského národného jazyka. Ako uvádza Mieczysław Karaś, autor monografie *Polskie dialekty Orawy* (1965, s. 21), niekoľkostoročná izolovanosť goralských nárečí od bezprostredného vplyvu spisovnej poľštiny i poľských nárečí spôsobila, že goralské nárečia si na rozdiel od ostatných poľských nárečí zachovali samostatný, nezávislý systém i odolnosť voči vonkajšiemu vplyvu spisovnej poľštiny. Tento nesporne správny postreh treba podľa nášho názoru doplniť v tom zmysle, že jazykový systém goralských nárečí bol v procese slovensko-poľských jazykových kontaktov na jednej strane odolný voči vonkajšiemu vplyvu poľských nárečí a spisovnej poľštiny, ale na druhej strane bol otvorený voči vonkajšiemu vplyvu slovenských nárečí, resp. spisovnej slovenčiny.

Ide o klasický asymetrický vzťah medzi dvoma kontaktujúcimi systémami, pričom slovenské nárečia (resp. spisovná slovenčina) boli v tomto procese slovensko-poľských jazykových kontaktov prameňom interferencie, kým goralské nárečia boli objektom interferencie. Tento stav sa vyvinul v dôsledku toho, že nositelia goralských nárečí, čiže obyvateľstvo v goralských regiónoch na Spiši aj Orave (na slovenskom a poľskom území), Kysuciach a v enklávach, vedome pokladali goralské nárečia za súčasť slovenského národného jazyka a spisovnú slovenčinu vedome prijali za svoj spisovný jazyk. V stratifikácii každého národného jazyka má spisovný jazyk vysokú sociálnu a kultúrnu prestíž. Tak je to aj v prípade goralského obyvateľstva na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí.

2.3. Z hľadiska slovenskej dialektológie sú závažné predovšetkým vzťahy goralských a slovenských nárečí, v posledných rokoch aj vzťahy goralských nárečí a spisovného jazyka slovenského. Prvý vzťah na úrovni nárečie – nárečie sa diferencovane odráža v systéme objektu interferencie, t. j. prijímajúceho jazyka (v našom prípade v systéme goralských dialektov), a to v závislosti od prameňa interferencie, t. j. pôsobiaceho jazyka (v našom prípade ide o slovenské dialekty). Ak sú prameňom interferencie napríklad liptovské nárečia, zaiste vývin bude prebiehať iným smerom než v prípade, keď prameňom interferencie sú oravské alebo spišské slovenské nárečia. Preto možno hovoriť iba o spoločných vývinových tendenciách vo všetkých skupinách goralských nárečí, ktoré sú však územne

diferencované v závislosti od konkrétneho typu vzťahu. Zároveň sa tento vzťah pôsobiaceho a prijímajúceho dialektu diferencovane odráža v systéme prijímajúceho dialektu v závislosti od intenzity slovensko-poľských jazykových kontaktov. Uvedené fakty zapríčiňujú diferenciáciu v priebehu, resp. v motivácii niektorých zmien v goralských nárečiach.

Ide teda o jednostranný vplyv slovenských nárečí na goralské nárečia, pričom ako dávajúca strana vystupujú slovenské nárečia a ako prijímajúca strana goralské nárečia. Aktivnosť prijímajúceho jazyka sa prejavuje jednak vo výbere jazykových prostriedkov, jednak v rozvíjaní vlastných vnútorných tendencií, ktorých rozvoj, či šírenie podmieňuje vonkajší vplyv pôsobiaceho jazyka. Výskum goralských nárečí z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov, ktorému sa dlhodobo venujeme, ukázal, že iba časť slovakizmov v goralských nárečiach možno hodnotiť ako interferenciu vo vlastnom slova zmysle, t. j. ako odchýlky od normy, ktoré sú výsledkom vonkajšieho vplyvu slovenských nárečí a ktoré sa už stali súčasťou normy týchto goralských dialektov. Druhá časť zmien je vlastne výsledkom vývinu vnútorných zákonitostí goralských nárečí, ktoré vonkajší vplyv slovenských nárečí motivoval alebo urýchlil.

2.4.1. Ako z uvedeného vyplýva, proces slovensko-poľskej interferencie zasiahol všetky skupiny goralských nárečí, ale v najväčšej miere sa prejavil v nárečiach enkláv a v južných častiach kompaktných goralských oblastí na Spiši, Orave a Kysuciach.⁷ Do prvej skupiny zaraďujeme tie nárečia, ktoré boli procesom slovensko-poľskej interferencie zasiahnuté iba čiastočne. To znamená, že systémové javy (fonologické a morfológické) slovenskej realizácie sa v týchto nárečiach vyskytujú v menšej miere než v južnej časti, preto výraznejším spôsobom neovplyvnili ich pôvodný poľský základ. Do prvej skupiny patria nárečia, ktoré tvoria kompaktný jazykový i zemepisný celok: (a) severná časť spišských goralských nárečí [nárečia obcí v Zamagurí na slovenskom i poľskom území, v troch podtatranských obciach (Tatranská Javorina, Ždiar, Lendak) a v dvoch lokalitách – Pilhov a Kače (súčasť obce Mníšek nad Popradom) ležiacich v poriečí Popradu pri poľských hraniciach]; (b) oravské goralské nárečia (okrem nárečia Hladovky); (c) nárečie obce Skalité na Kysuciach.

Ani táto skupina goralských nárečí netvorí jednoliaty celok. Vonkajšiemu vplyvu slovenských nárečí vo väčšej miere odolávajú oravské goralské nárečia na slovenskej strane, ktoré sú zo všetkých skupín goralských nárečí vývinovo najmenej progresívne. V oravských goralských nárečiach na slovenskom území sa udržali aj niektoré také črty, ktoré ustúpili nielen vo všetkých goralských nárečiach na slovenskej strane, ale aj v spišských aj oravských goralských nárečiach na poľskom území a v susedných poľských podhalských dialektoch. K takým výrazným tvaroslovným slovakizmom patria napríklad tvary typu *bedem*, *idem*, ktoré sú roz-

⁷ Členenie goralských nárečí zo zemepisného a jazykového hľadiska je znázornené na mapke goralských nárečí.

šírené vo všetkých goralských nárečiach s presahom do spomínaných mapoľských nárečí. Tieto tvary s jednotnou osobnou príponou *-m* v tvaroch sloves 1. osoby jednotného čísla prítomného času sú výsledkom intenzívnych slovensko-poľských jazykových kontaktov. V oravských goralských nárečiach a v šiestich obciach na Spiši [Vyšné Ružbachy, Nižné Ružbachy, Lacková, Forbasy, Pilhov, Kače (časť obce Mníšek nad Popradom)] sa udržali archaické tvary typu *bede*, *ide*. Tento fakt svedčí o tom, že slovenské jazykové vplyvy sa šírili do oravských goralských nárečí na poľskom území ako aj do susedných malopoľských (podhalských) dialektov cez spišské nárečia. Preto sa v spišských goralských nárečiach uskutočnili niektoré také zmeny (delabializácia **o > o*, *g - ch > g - h*, tvary *bedem*), ktoré oravské goralské nárečia na slovenskej strane nepoznajú, ale ktoré poznajú oravské nárečia na poľskej strane a podhalské dialekty (tvary *bedem*, *idem*, zmena *ch > h*). V tomto zmysle možno hovoriť o väčšej intenzite slovensko-poľských jazykových kontaktov v spišských nárečiach než v oravských nárečiach.

2.4.2. Do druhej skupiny zaraďujeme tie goralské nárečia, ktorých pôvodný poľský základ bol v dôsledku intenzívnych slovensko-poľských jazykových kontaktov podstatným spôsobom pozmenený. Systém týchto nárečí je do tej miery zasiahnutý procesom slovensko-poľskej interferencie, že právom vzniká otázka, kde ich treba zaraďovať, či medzi poľské, či medzi slovenské nárečia. Z hľadiska diachrónneho sú to pôvodne poľské nárečia. Z hľadiska synchronného sú prechodným útvarom stojacim na rozhraní dvoch národných jazykov, slovenského a poľského. Sú to typické prechodné nárečia, aké vznikajú na jazykovom pomedzí dvoch blízko príbuzných jazykov alebo dialektov. Na základe výrazných zmien, ktoré sú evidentné na všetkých jazykových rovinách, sa tieto prechodné slovensko-poľské nárečia z hľadiska synchronného zaraďujú k slovenským dialektom. Patria sem: (a) nárečia enkláv (Pohorelá, Liptovská Teplička, Huty, Malé Borové, Veľké Borové, Liptovská Lužná, Lom nad Rimavicou); (b) spišské goralské nárečia v poriečí Popradu (Malý Slavkov, Krížová Ves, Slovenská Ves, Vojňany, Jurské, Nižné Ružbachy, Vyšné Ružbachy, Forbasy, Lacková, Kolačkov, Nová Ľubovňa, Stará Ľubovňa, Podsadek); (c) kysucké goralské nárečia [Horelica (od roku 1943 mestská časť Čadce)], Oščadnica, Svrčinovec, Čierne); (d) dialekt obce Hladovka na Orave.

Ako vidno, ani táto druhá skupina nárečí nie je jednoliata, ale podľa intenzity slovensko-poľských jazykových kontaktov sa člení na štyri podskupiny. Táto územná diferencovanosť predstavuje vlastne vývinové stupne dlhodobého a intenzívneho procesu slovensko-poľskej jazykovej interferencie. Proces slovensko-poľskej interferencie v najväčšej miere zasiahol nárečia enkláv. Z enkláv vývin najďalej pokročil v nárečí Pohorelej na Horehroní, v ktorom ustúpili také výrazné poľské črty, ako je asibilácia a nosovky, a v ktorom najďalej postúpilo oslabovanie konsonantickej mäkkostnej korelácie. Druhá podskupina, ktorú tvoria nárečia v poriečí Popradu, sa vyznačuje tým, že okrem zmien na zvukovej a morfolologickej rovine rozšírených aj v iných podskupinách, pozná aj také zmeny, ktoré sa ne-

vykonali v ostatných goralských nárečiach. Ide o zmeny podmienené tendenciou k odstraňovaniu rodových rozdielov, ale aj o zánik rozlišovania menného rodu pri tvorení tvarov préterita v množnom čísle (*hlopi, baby, žeci robili*), alebo jednotný tvar číslovky *dva* (*dva hlopi, baby, japka*) v spojení s podstatnými menami všetkých troch rodov. Tieto zmeny sú nepochybne dôsledkom medzijazykových kontaktov spišských goralských a spišských slovenských nárečí, lebo tendencia k odstraňovaniu rodových rozdielov je charakteristická pre celý východoslovenský areál. V ostatných skupinách goralských nárečí tieto zmeny nenastali, pretože pre ich priebeh neboli ani vnútorné, ani vonkajšie vývinové podmienky.

V tomto členení goralských nárečí na dve skupiny a v ich rámci na jednotlivé podskupiny sa odráža postupný, zložitý a diferencovaný proces slovensko-poľskej jazykovej interferencie, ktorý zasiahol všetky skupiny goralských nárečí. Táto diferencovanosť, ktorá je podmienená nerovnakou mierou intenzity slovensko-poľských jazykových kontaktov, predstavuje jednotlivé vývinové stupne, na ktoré sa člení proces slovensko-poľskej jazykovej interferencie. Zároveň táto diferencovanosť svedčí o tom, že proces slovensko-poľskej interferencie v goralských nárečiach nie je uzavretý a že má dynamický charakter.

3.1. Táto diferencovanosť procesu slovensko-poľských jazykových kontaktov a slovensko-poľskej jazykovej interferencie bola podmienená odlišnými zemepisnými, sociálnymi i kultúrnymi faktormi v jednotlivých goralských regiónoch, ktoré sa podieľali na vzniku a formovaní slovensko-poľského bilingvizmu i slovensko-poľských jazykových kontaktov. Iba pre najstaršie a najnovšie obdobie slovensko-poľských jazykových kontaktov bol a je charakteristický jednotný typ bilingvizmu. Pre najstaršie obdobie (máme na mysli obdobie nasledujúce po osídlení severných regiónov Slovenska, do ktorého spadá začiatok vzniku a formovania slovensko-poľských jazykových kontaktov) predpokladáme čiastočný bilingvizmus, ktorý sa v jednej časti goralských nárečových areálov udržal až do nedávneho obdobia (za medzník pokladáme vznik Československej republiky roku 1918 a zavedenie slovenských škôl na celom Slovensku). V druhej časti goralských nárečových oblastí však veľmi skoro prerástol v úplný bilingvizmus. Podľa nášho názoru sa čiastočný bilingvizmus najdlhšie udržal v tých oblastiach, v ktorých si goralské nárečia doposiaľ udržali črty poľského základu a v ktorých vonkajší vplyv slovenských nárečí spôsobil iba čiastočné zmeny, a že do úplného bilingvizmu prerástol až v období po vzniku slovenských škôl v roku 1918 (v goralských oblastiach na Slovensku), resp. roku 1939 (na poľskom území Oravy a Spiša).

Úplný bilingvizmus už pre staršie obdobie jazykových kontaktov predpokladáme v južných oblastiach prechodných slovensko-poľských nárečí. Totiž len za predpokladu úplného kolektívneho bilingvizmu mohli nastať v týchto nárečiach také závažné zmeny na zvukovej, morfolologickej a lexikálnej rovine, na základe ktorých ich zaradíme medzi prechodné nárečia. Kým v predchádzajúcom prípade zemepisné, sociálne a kultúrne faktory napomáhali udržanie čiastočného bilingvizmu až do nedávneho obdobia (do roku 1918), v danom prípade tieto faktory

napomáhali intenzívny rozvoj slovensko-poľských jazykových kontaktov a všeobecné rozšírenie bilingvizmu.

Ak hovoríme o čiastočnom kolektívnom bilingvizme, máme na mysli ovládanie druhého jazyka či dialektu len istou vrstvou obyvateľstva. Túto vrstvu tvorili v goralských regiónoch spravidla muži, ktorí ako živitelia rodín boli nútení používať v pracovných alebo úradných kontaktoch popri rodnom dialekte aj niektorý zo slovenských dialektov. Pre ostatnú časť goralského obyvateľstva, ktorá sa spravidla nezúčastňovala na jazykovej komunikácii mimo rodiny a obce, možno predpokladať pasívny bilingvizmus. Tento pasívny bilingvizmus umožňovala najmä blízka systémová príbuznosť slovenských a goralských dialektov, čo značne uľahčovalo komunikáciu aj bez aktívnej znalosti slovenského dialektu. Preto rozšírenie niektorých hláskoslovných a tvaroslovných slovakizmov v tejto časti goralských nárečí podmieňoval jednak čiastočný aktívny bilingvizmus, jednak čiastočný pasívny bilingvizmus. Pasívny bilingvizmus sa na rozdiel od aktívneho bilingvizmu nepodieľal priamo na rozširovaní jednotlivých zmien, ani nespomaľoval tento proces, no v každom prípade ho urýchlňoval.

3.2. Jednotný vývin slovensko-poľského bilingvizmu a slovensko-poľských jazykových kontaktov bol charakteristický pre goralské nárečové oblasti až do roku 1920, keď na základe rozhodnutia mierovej konferencie v Paríži pripadla časť severnej Oravy a severného Spiša Poľsku. V dôsledku toho vznikla v uvedených regiónoch nová jazyková situácia, ktorá podmienila vznik a formovanie nových medzijazykových vzťahov. Popri vzťahu goralské nárečia – slovenské nárečia, resp. spisovná slovenčina, pretrvávajúcom z predchádzajúcej jazykovej situácie, vzniká nový vzťah goralské nárečia – poľské nárečia (poľský jazyk). Tento fakt bol začiatkom prerastania slovensko-poľského bilingvizmu v trilingvizmus: goralské nárečia – slovenské nárečia (spisovná slovenčina) – poľské nárečia (spisovná poľština). Z uvedeného vyplýva aj základný rozdiel v jazykovej situácii medzi slovenskou a poľskou časťou Oravy a Spiša. Tento rozdiel je podmienený odlišnými politickými, sociálnymi a kultúrnymi faktormi na slovenskom a poľskom území Oravy a Spiša po roku 1920.

V tých goralských oblastiach Spiša a Oravy, ktoré boli pripojené k Poľsku, goralské nárečia sa od tohto obdobia začali vyvíjať v podmienkach trilingvizmu. Ak dovtedy medzi rozhodujúce faktory vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí patrili slovensko-poľské jazykové kontakty, vznikajúce v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu, po roku 1920 na poľskej časti Spiša a Oravy k tomu pristupuje aj vonkajší vplyv poľského jazyka, resp. poľských nárečí. Vzniká ojedinelá situácia, aká sa môže vyskytnúť iba na jazykovom pomedzí: nárečie, ktoré sa po celé stáročia vyvíjalo izolovane od poľského jazyka (poľských nárečí) a v tesnej súvislosti a pod bezprostredným vplyvom slovenských nárečí (slovenského jazyka), sa po roku 1920 dostáva do priameho kontaktu s poľským jazykom i poľskými nárečiami, s ktorými geneticky súvisí. V dôsledku toho k tradičným slovensko-poľským jazykovým kontaktom pristupujú nové medzijazykové kon-

takty (goralské nárečia – poľský jazyk, resp. poľské nárečia), podmieňujúce novú jazykovú interferenciu. Preto sa spišské a oravské goralské nárečia z aspektu medzijazykových kontaktov delia na dve oblasti: v jednej sa uvedené nárečia vyvíjajú v podmienkach bilingvizmu (na slovenskej strane) a v druhej v podmienkach trilingvizmu (na poľskej strane).

Uvedený stav, ktorý charakterizuje jazykovú situáciu na poľskom území Oravy a Spiša, trval od roku 1920 do roku 1939. V období prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939–1945, keď severné časti Oravy a Spiša boli prinavrátené Slovensku, sa podstatne mení jazyková situácia v týchto regiónoch. Goralské nárečia sa v tomto období rozvíjajú podobne ako v rokoch 1920–1939 v podmienkach trilingvizmu, len s tým rozdielom, že aktívna znalosť slovenského jazyka sa rozširuje na všetky vrstvy obyvateľstva. Zároveň sa v tomto období rozširujú sociálne funkcie slovenčiny na úkor sociálnych funkcií goralských nárečí i poľského jazyka, čo len umocňovalo vonkajší vplyv slovenských nárečí, resp. slovenského jazyka. Tento fakt zaiste zintenzívnili slovensko-poľské jazykové kontakty i slovensko-poľskú jazykovú interferenciu na poľskej časti Oravy a Spiša.

3.3. Roku 1945 dochádza k opätovnej úprave hraníc a severné časti Spiša a Oravy boli znovu pripojené k Poľsku. Vláda Poľskej republiky priznáva osobitný štatút slovenskej národnosti, čo našlo vyjadrenie v konštituovaní Kultúrnej spoločnosti Čechov a Slovákov (po vzniku Slovenskej republiky r. 1993 sa pretransformovala na Spolok Slovákov v Poľsku); od roku 1947 vo všetkých spišských a oravských obciach na poľskom území Spiša a Oravy boli zriadené základné školy s vyučovacím jazykom slovenským a jedna stredná škola (dnes sa z toho zachovalo iba torzo), neskôr začal vychádzať slovenský časopis *Život*. Možno teda konštatovať, že aj toto tretie obdobie charakterizujú intenzívne slovensko-poľské jazykové kontakty a že goralské nárečia sa naďalej rozvíjajú v podmienkach trilingvizmu.

Závažným faktorom vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí na poľskej časti Spiša a Oravy sa však v poslednom období stala spisovná poľština. Aj napriek istej odolnosti goralských nárečí i samostatnosti ich systému, o ktorých sme už hovorili, všeobecná znalosť spisovnej poľštiny a obmedzenie sociálnych funkcií slovenčiny iba na oblasť neoficiálneho styku utvára vhodné podmienky pre zintenzívnenie vplyvu poľského jazyka na goralské nárečia. Na druhej strane však intenzívne pracovné, kultúrne a osobné kontakty obyvateľov poľskej časti Spiša a Oravy so Slovenskom, ako aj slovenské kultúrne inštitúcie, vyučovanie slovenčiny na základných a stredných školách a v neposlednej miere aj slovenské národné povedomie poľských Oravcov a Spišiakov utvára priestor pre kontinuálny vývin slovensko-poľských jazykových kontaktov i slovensko-poľskej jazykovej interferencie v tejto oblasti.

V goralských oblastiach na Slovensku po vzniku I. ČSR roku 1918 a po všeobecnom zavedení slovenských škôl čiastočný bilingvizmus prerastá v bilingvizmus úplný. Tento fakt nepochybne zintenzívnili slovensko-poľské jazykové

kontakty i slovensko-poľskú jazykovú interferenciu v týchto oblastiach, čo spôsobilo ďalšie rozširovanie a urýchľovanie zmien motivovaných vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Kvalitatívne nová jazyková situácia pre rozvoj slovensko-poľských jazykových kontaktov v goralských oblastiach na Slovensku nastala v povojnovom období. Znalosť spisovnej slovenčiny, resp. jej hovorovej podoby je charakteristická pre všetky vrstvy obyvateľstva. Veľkú úlohu tu zohrávajú okrem škôl masovokomunikačné prostriedky a tlač, prostredníctvom ktorých sa spisovná slovenčina dostala aj do najvzdialenejších oblastí.

Nové politické, sociálne a kultúrne faktory zintenzívnili na jednej strane slovensko-poľské jazykové kontakty, ale na druhej strane priniesli nivelizáciu nárečí i ústup nárečí ako jediného dorozumievacieho prostriedku v neoficiálnom styku. Kým pre staršie obdobie slovensko-poľských jazykových kontaktov bolo charakteristické, že rodinné a vnútrokupinové funkcie vždy plnil rodný (goralský) dialekt, v novšom období túto funkciu plní popri rodnom dialekte aj spisovný jazyk. To je začiatok vzniku novej jazykovej situácie, ktorá spôsobuje na jednej strane obmedzovanie sociálnych funkcií rodného dialektu a na druhej strane rozširovanie sociálnych funkcií spisovného jazyka. To nesporne vplyva aj na ďalší rozvoj slovensko-poľských jazykových kontaktov najmä v tých goralských oblastiach, ktoré boli zasiahnuté procesom slovensko-poľskej jazykovej interferencie iba čiastočne a v ktorých výskyt javov slovenskej realizácie nemá taký systémový charakter ako v oblasti prechodných slovensko-poľských nárečí.

3.4. Vplyvom slovenských nárečí zanikajú v goralských nárečiach typické črty na zvukovej, morfolologickej a lexikálnej rovine. Základnú vývinovú tendenciu na zvukovej rovine goralských nárečí možno charakterizovať ako tendenciu k zjednodušovaniu. Najčastejšie ide o zánik výrazných diferenčných črt vo vokalicke a konsonantickom subsysteme. V dôsledku týchto zmien sa znižuje počet vokálov, odstraňujú sa niektoré fonologické protiklady (zúženosť – nezúženosť, labializovanosť – nelabializovanosť), čo vedie k celkovej prestavbe vokalickeho systému a k zmenám vo funkčnej zaťažnosti vokálov. Oslabovanie párovej mäkkosti spoluhlások a s tým súvisiace zjednodušovanie spoluhláskového systému a znižovanie počtu hlások tvorí základný vývinový pohyb v konsonantickom subsysteme goralských nárečí v novšom období.

V morfologickom systéme goralských nárečí sa vonkajší vplyv slovenských nárečí prejavil najmä v analogickom vyrovnávaní tvarov, v odstraňovaní alternácií hlások a v skupine spišských goralských nárečí aj v oslabovaní kategórie rodu. V dôsledku týchto zmien sa morfologický systém goralských nárečí zjednodušuje a stáva sa pravidelnejším a ústrojnejším. Prirodzene, vplyv slovenských nárečí je veľmi výrazný najmä v lexike, ktorá predstavuje najotvorenejšiu jazykovú rovinu. Preto sa v goralských nárečiach vyskytuje veľmi veľa slov slovenského pôvodu. V procese medzijazykovej interferencie zmeny nastávajú tiež v sémantickej štruktúre slov. Mnohé slová slovenského pôvodu sa rozšírili aj do poľských – podhalských, živeckých alebo sliezskych nárečí.

3.4.1. Goralské nárečia tvoria spolu so susednými slovenskými (spišskými, liptovskými, oravskými a kysuckými) nárečiami, ako aj s podhalskými nárečiami na poľskej strane karpatský typ nárečí. V jeden celok ich spája podobne ako ostatné nárečia karpatského jazykového areálu výrazná príbuznosť v lexike, t.j. značná vrstva spoločných slov, ako sú napríklad lexémy: *bryndza, žinčica, urda, kľag, putera, geleta, putňa, obonka, košiar, bača, salaš, koliba, strunga, meridzať, redigať sa, grúň, hološne, krpce, serdak, rovaš, chasen, fujara* a pod.⁸ Ide o karpaticizmy, t.j. výrazy z oblasti salašníctva, ovčiarstva a pastierstva, ktoré sa rozšírili do slovenských, moravských, poľských, ukrajinských, maďarských nárečí v období valašskej kolonizácie v 14.-17. stor. Najčastejšie sú tieto karpaticizmy rumunského pôvodu, pretože na osídľovaní severnej a severozápadnej časti Karpát sa podieľali najmä pastieri rumunského pôvodu. Rovnako môže ísť o karpaticizmy ukrajinského, maďarského, slovenského a poľského pôvodu, lebo slová späté s ovčiarstvom a pastierstvom sa šírili aj prostredníctvom iných jazykov. Preto mnohé karpaticizmy v slovenských nárečiach sú ukrajinského alebo maďarského pôvodu. Rovnako niektoré karpaticizmy maďarského pôvodu sa šírili do poľských nárečí cez slovenský jazykový filter.

Niektoré karpaticizmy zanikli v apelatívnej vrstve slovnej zásoby, ale sa zachovali v propriálnej vrstve, t.j. v rôznych chotárných názvoch, miestnych menách a topografických názvoch: *Kýčera, Kýčer, Nižná Magura, Výšná Magura, Spišská Magura, Oravská Magura, Magurský žľab, Prislop, sedlo Pod Prislopom, Čerchľa, Črchlica, Čebrad'*, poľ. *Wawrzeczkowa Cyrhla, Toporowa Cyrhla, Polana Kiczora, Cyrhlica* a pod. Ovčiarstvo, salašníctvo a pastierstvo bolo hojne rozšírené aj v oblasti Tatier. Kďdle oviec a stáda mladého rožného statku spásali v minulosti úbočia tatranských vrchov, stráni, grúňov a holí. Košiare a salaše boli rozložené vysoko v horách, o čom svedčia mnohé topografické názvy v celej tatranskej oblasti: *Košiare, Malý košiar, Veľký košiar, Panské salašisko, Košariská, Liptovský košiar, Pastviny, Putniarka, Napájadlový potok, Koniarčisko, Nad Jalovičiarky*, poľ. *Szalasiska* a pod.⁹

3.4.2. Lexéma *hoľa* s významom „*trávnatá plocha vrchov nad hranicou lesa a kosodreviny, výšinový pasienok*“ je jedným z mnohých spoločných slov, ktoré sa vyskytujú v slovenských i poľských nárečiach nielen v okolí Tatier, ale aj v ďalších nárečiach karpatského jazykového areálu. Táto lexéma sa rozšírila zo slovenských (liptovských) nárečí do poľských (podhalských) nárečí v podobe *hala*. Od tohto karpaticizmu je odvodený názov poľského regiónu Podhale, resp. po slovensky Podholie, obklopujúcim Vysoké Tatry a Západné Tatry od severu. Podľa názvu regiónu dostali pomenovanie aj podhalské nárečia. Sú to okrajové poľské nárečia ležiace na poľsko-slovenskom jazykovom pomedzí, v ktorých sa popri ar-

⁸ O preberaní slov nedomáceho pôvodu v staršom období slovenčiny pozri R. Krajčovič (1988, s. 168-174).

⁹ Vysoké Tatry. Letná turistická mapa (1983).

chaických črtách vyskytujú aj viaceré javy slovenského pôvodu. Z podhalských nárečí sa slovo *hoľa* dostalo do spisovnej poľštiny. Zmena **o** na **a** v koreni slova nie je systémová, podľa K. Nitscha ide o hyperkorektné umelé **a**, ale v tomto slove sa zachovala pôvodná hláska **h**, ktorá svedčí o slovenskom pôvode lexémy (F. Ślawski, 1955, s. 393–394). V starej slovenčine sa zmena *g > h* uskutočnila začiatkom 12. stor., kým v starej poľštine táto zmena nenastala, napr.: *hlava, noha, hory, holý*, poľ. *głowa, noga, góry, goły*. Lexéma *hoľa* je odvodená od psl. a stsl. základu *goľъ*. Je to všeslovanské slovo a do poľských (podhalských) nárečí prenikla po tejto staroslovenskej zmene (V. Machek, 1971, s. 175).

3.4.3. Na slovenskej strane Tatier sú *hole*, dokonca východná časť Západných Tatier nesie názov Liptovské hole. Lexéma *hoľa* sa stala základom pre tvorenie aj ďalších topografických názvov v Západných Tatrách: *dolina Hôľne, Hoľa* a pod., ale v menšej miere než v poľských Tatrách, ale aj v Nízkych Tatrách: *Kráľova hoľa*, vo Veľkej Fatre: *Kubínska hoľa* a pod. Na poľskej strane Tatier sa lexéma *hala* používa veľmi často v dvojčlenných topografických názvoch: *Hala Olczyska, Hala pod Kominami, Hala Smreczyńska, Hala Pyszna, Hala Filipka, Hala Ornak, Nižna Hala Pyszna, Hala Smytnia, Hala Stoły, Hala Goryczkowa*. Ide o veľmi frekventovanú lexému, ktorá nadobudla v poľštine povahu termínu s presne vymedzeným významom. Okrem toho v poľskej meteorológii sa rozlišuje *wiatr halny* „hôľný vietor, silný nárazový vietor vyskytujúci sa v Karpatoch, fúka od štítov smerom k dolinám, spôsobuje oteplenie, typ fënu.“¹⁰ Goralské nárečia tvoria spolu so susednými slovenskými (spišskými, liptovskými, oravskými a kysuckými) nárečiami, ako aj s podhalskými nárečiami na poľskej strane Tatier karpatský typ nárečí. V jeden celok ich spája podobne ako ostatné nárečia karpatského

¹⁰ **Zoznam obcí a ich skratky na mapke goralských nárečí:** Bukovina (B), Čierne (Č), Čierna Hora [Czarna Góra] (ČH), Červený Kláštor (ČK), Durštín [Dursztyn] (Du), Dolná Zubrica [Zubrzyca Dolna] (DZ), Falštín [Falsztyn] (Fa), Forbasy (Fo), Fridman [Frydman] (Fr), Hágy (Hy), Haligovce (Hg), Harkabúz [Harkabuz] (Ha), Hladovka (Hl), Horelica (Ho), Huty (H), Horná Zubrica [Zubrzyca Górna] (HZ), Chyžné [Chyżne] (Ch), Jablonka [Jablonka] (J), (Tatranská) Javorina (Ja), Jezersko (Jo), Jurgov [Jurgów] (Jr), Jurské (Ju), Kacvín [Kacwin] (Ka), Kače – časť obce Mníšek nad Popradom (KČ), Kolačkov (Ko), Krempacehy [Krempach] (K), Krížová Ves (KV), Lacková (Lá), Lapšanka [Łapszanka] (La), Lendak (Le), Lechnica (Lch), Lesnica (Ls), Liptovská Lužná (LL), Liptovská Teplička (LT), Lysá nad Dunajcom (LnD), Lom nad Rimavicou (LnR), Majere (Mj), Matiašovce (Mt), Mutné (Mu), Malé Borové (MB), Malá Franková (MF), Malá Lipnica [Lipnica Mała] (ML), Malý Slavkov (MS), Mníšek nad Popradom (MnP), Nedeca [Niedzica] (Ne), Nová Belá [Nowa Biała] (NB), Nová Ľubovňa (NL), Nižné Lapše [Łapsze Niżne] (NL), Nižné Ružbachy (NR), Oravka [Orawka] (O), Ošadnica (Oš), Oravská Lesná (OL), Oravská Polhora (OP), Oravské Veselé (OV), Pekelník [Piekelnik] (Pk), Pilhová (Pi), Podšadek (Pd) Podsklie [Podszkle] (Psk), Podsmrie [Podsarnie] (Ps), Podvlk [Podwilk] (Pv), Pohorelá (Po), Rabča (Rb), Rabčice (RČ), Reľov (Re), Repiská [Rzepiska] (R), Sihelné (Si), Skalité (Sk), Svrčinovec (Sv), Slovenská Ves (SV), Spišské Hanušovce (SpH), Spišská Stará Ves (SSV), Stará Ľubovňa (STL), Tribš [Trybsz] (Tr), Vojňany (Vo), Veľké Borové (VB), Veľká Franková (VF), Veľká Lesná (VL), Veľká Lipnica [Lipnica Wielka] (VLi), Vyšné Lapše [Łapsze Wyżne] (VL), Vyšné Ružbachy (VR), Zákamenné (Zá), Zálesie (Zál), Ždiar (Žd).

jazykového areálu výrazná príbuznosť v lexike, t.j. značná vrstva spoločných slov z oblasti pastierstva a salašníctva – tzv. karpaticizmov.

3.4.4. Na príbuznosť v oblasti karpatskej ľudovej kultúry upozornili najprv etnológovia. Neskôr sa k nim pridali jazykovedci, ktorí sa zamerali na výskum lexiky spätjej s ovčiarstvom a pastierstvom. Prvým slovanským regionálnym jazykovým atlasom bol *Atlas językowy polskiego Podkarpacia* od M. Małeckého a K. Nitscha, ktorý vyšiel v Krakove r. 1934. Cieľom atlasu bolo zachytiť spoločné črty v lexike južných sliezskych a malopoľských nárečí, ktoré napriek značnej diferenciácii na zvukovej a morfolologickej rovine tvoria jeden celok. Autori začlenili do atlasu aj 12 lokalít ležiacich na území bývalej Československej republiky, z toho 6 bodov tvorili goralské obce: Čierne na Kysuciach, Hladovka a Oravská Polhora na Orave, Ždiar, Nižné Ružbachy a Kače (časť obce Mníšek nad Popradom) na Spiši. Z jazykovo slovenských obcí boli do atlasu začlenené dve obce (Liesek na Orave a Plavnica na Spiši) a slovenské nárečie s prvkami poľskej realizácie reprezentovalo nárečie Vyskej nad Kysucou. Posledné tri body boli z oblasti moravsko-lašskej. Ako potvrdil výskum karpatskej lexiky v posledných desaťročiach, podstatou príbuznosti nárečí v horskej a podhorskej oblasti je spoločná lexika, ktorá sa nevyskytuje v nárečiach v nížinatých oblastiach.

Neskôr vyšli aj ďalšie regionálne atlasy na Slovensku, v Poľsku, na Ukrajine, ale vyvrcholením výskumu karpatskej lexiky je medzinárodné dielo *Общекарпатский диалектологический атлас / Atlas dialectologique des Carpathes / Celokarpatský dialektologický atlas*. I.-VII. (Moskva – Kišinev – Varšava – Ľvov – Bratislava – Budapešť – Belehrad/Novi Sad 1988-2003), ktorý predstavuje lexikálno-sémantický typ atlasu. Je to prvý atlas tohto typu, lebo dovtedy sa nikde nevenovala pozornosť výskumu sémantickej diferenciacie lexiky a ani mapovaniu týchto javov. To bolo základné teoreticko-metodologické východisko, ktoré sa zohľadňovalo pri zostavovaní dotazníka. Do Dotazníka Celokarpatského dialektologického atlasu boli zaradené dva typy otázok. Prvý typ otázky, ktorý je v dialektológii najrozšírenejší, predstavuje postup „od významu k slovu“, keď sa na základe všeobecne známeho významu istej lexémy zisťoval výskyt daného karpaticizmu na skúmanom území. Druhý typ otázky predstavuje postup „od slova k významu“ a cieľom tohto typu otázok je výskum sémantickej diferenciacie karpaticizmov. Zároveň bola vypracovaná osobitná metodika mapovania sémantickej štruktúry karpaticizmov. Z uvedeného vyplýva, že Celokarpatský dialektologický atlas obsahuje dva typy máp – lexikálne a sémantické.

Na 420 jazykových mapách v jednotlivých zväzkoch je zaznamenané rozšírenie karpatskej lexiky v slovenských, moravských, poľských, ukrajinských (rusínskych, lemkovských), maďarských, moldavských, macedónskych a srbských nárečiach. Tento atlas je výsledkom vyše tridsaťročnej spolupráce medzinárodného kolektívu jazykovedcov zo Slovenska, Česka, Poľska, Maďarska, Ukrajiny, Ruska, Moldavska, Macedónska a Srbska a právom sa pokladá za významný vklad do karpaticistiky a svetovej lingvistiky.

Literatúra

- ČONGVA, Jozef: K dejinám Slovákov v Poľsku a k ich kultúrnemu vývinu. In: *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Martin: Matica slovenská 1984, s.193-200.
- DORULA, Ján: Červený kláštor ako významné stredisko národnobuditeľského hnutia v predbernolákovskom období. Prednáška v Jazykovom odbore Matice slovenskej 1. marca 2006 v Prešove.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1993. 176 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Kapitoly zo slavistiky. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 27. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2001. 187 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Kapitoly zo slavistiky II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008. 312 s.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: Kapitoly zo slavistiky II. Autoreferát doktorskej dizertačnej práce na získanie vedeckej hodnosti Doctor Scientiarum (DrSc.) vo vednom odbore *Slovenské jazyky 060207*. Bratislava: Slovenská akadémia vied 2010. 47 s.
- KARAS, Mieczysław: Polskie dialekty Orawy. Cz. I. Fonologia i Fonetyka, Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego 1965. 194 s.
- KLIMKO, Jozef: Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918–1938). Bratislava: Veda 1986. 182 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 343 s.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1971. 701 s.
- MOLITORIS, Ľubomír: Slováci v Poľsku a ich kontinuita s národným kultúrnym dedičstvom. In: *Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Martin: Matica slovenská 1984, s. 201–205.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Вопросник. Институт славяноведения и балканистики АН СССР. Москва : издательство „Наука“ 1981. 128 с.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Вступительный выпуск. Отв. ред. Б. Видоески. Македонска академија на науките и уметностите. Скопје 1987. 186 с.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Выпуск 1. Отв. ред. Р. Я. Удлер. Академия наук ССР Молдовы. Институт языка и литературы. Кишинев : Издательство „Штиинца“ 1989. 196 с.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Выпуск 2. Отв. ред. С. Б. Бернштейн и Г. П. Клепикова. 1-ое изд. Институт славяноведения и балканистики АН СССР. Москва : издательство „Наука“ 1988. 242 с.; 2-ое изд. Российская академия наук. Институт славяноведения и балканистики. Москва : издательство „Наука“ 1994. 133 с.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Выпуск 3. Red. odp. J. Rieger. Polska Akademia Nauk. Komitet Językoznawstwa. Warszawa: Res Publica Press Spółka z o. o. 1991. 186 s.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Выпуск 4. Від. ред. Я. Закревська. Інститут українознавства Академії наук України. Львів 1993. 184 с.

- Общекарпатский диалектологический атлас. Выпуск 5. Zodp. red. I. Ripka. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV. Bratislava : vydavateľ'stvo Veda 1997. 215 s.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Выпуск 6. Отв. ред. L. Balogh. A Magyar Tudományos Akadémia. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest : Tinta könyvkiadó 2001. 216 c.
- Общекарпатский диалектологический атлас. Выпуск 7 Отг. ред. Д. Петровић. Српска академија наука и уметности. Институт за српски језик и литература. Филозофски факултет Нови Сад. Кафедра за за српски језик и лингвистику Београд – Нови Сад 2003. 188 c.
- SŁAWSKI, Franciszek: Słownik etymologiczny języka polskiego. Zeszyt 4 (Graja – Ile). Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników języka polskiego 1955, s. 393–394.
- VÁŽNÝ, Václav: Slovenské nárečia v Orave. In: Sborník Matice slovenskej, 1923, roč. 1, s. 74-78.
- VÁŽNÝ, Václav: Z mezislovanského jazykového zeměpisu. Příspěvek k dokumentární hodnotě díla: M. Małecki i K. Nitsch, Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Kraków 1934. Praha: 1948. 257 s.
- WEINREICH, Uriel: Languages in Contact. New York 1953.
- ВЕЙНРЕЙХ Уриел (Weinreich, Uriel): Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. Перевод с английского языка и комментарии Й. А. Жлуктенко. Киев: „Вышча школа“ 1979. 263 с.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. I.-III. Hl. red. M. Kropilák. Bratislava: Veda 1977-1978. I. zv. 528 s.; II. zv. 520 s.; III. zv. 536 s.

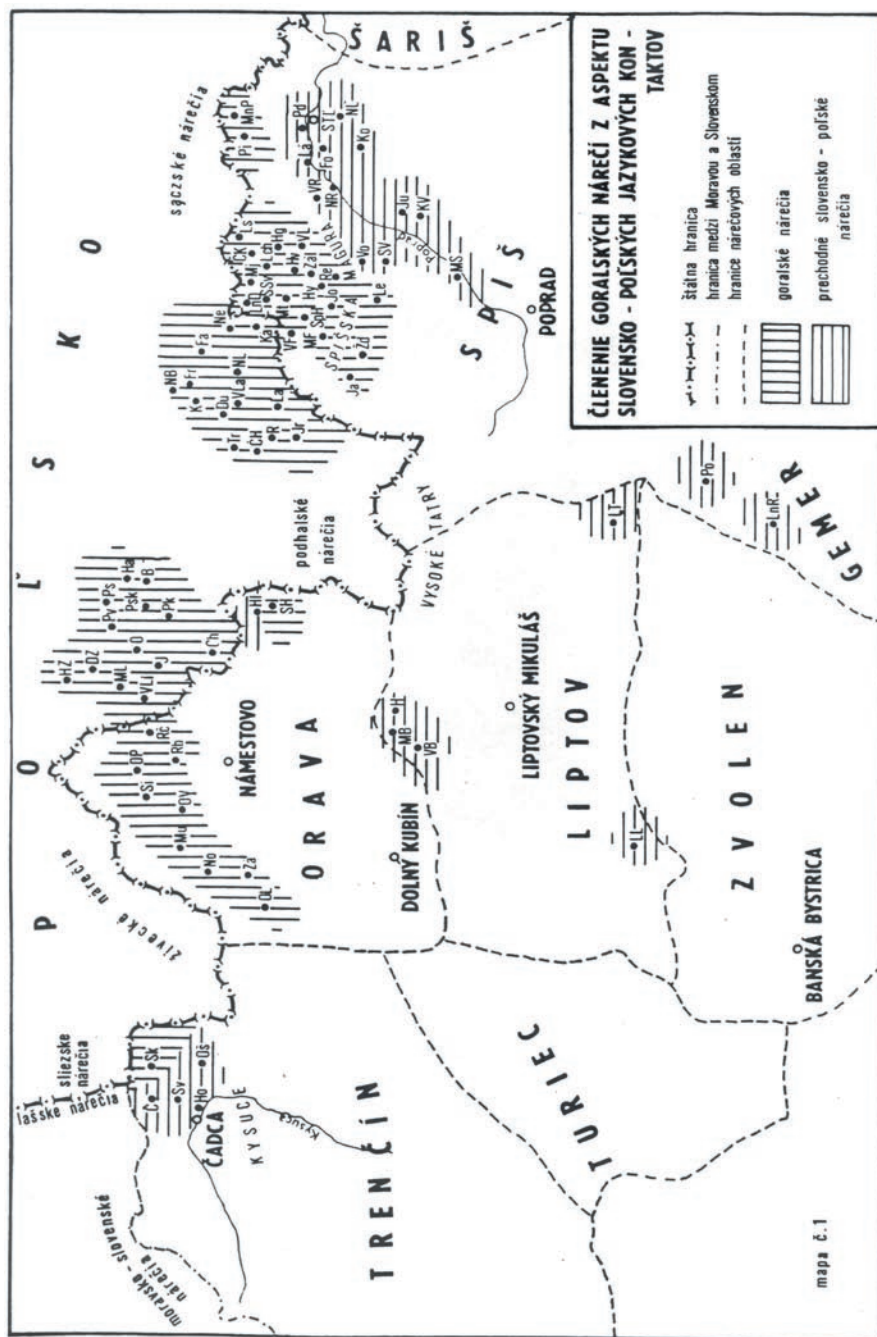
Горальские говоры на словацко-польском пограничье в аспекте теории языковых контактов

Горальские говоры исследуются в контексте общей языковой ситуации в областях Спиш, Орава, Кисуце и в анклавах в областях Липтов и Западный Гемер. Такой новый теоретико-методологический подход опирается на основополагающие принципы теории языковых контактов, разработанные американским лингвистом Уриелем Вейнрейхом. Благодаря широкому пониманию термина *языковой контакт*, его нетрадиционный подход позволяет исследовать языковую интерференцию на уровне связей *диалект – диалект, диалект – литературный язык*. При этом несущественно, идет ли речь о языковых контактах, установившихся на языковом пограничье диалектов, принадлежащих к одному национальному языку, или на языковом пограничье диалектов, принадлежащих к двум национальным языкам.

На основе продолжительного изучения названных говоров в аспекте словацко-польских языковых контактов автор считает обоснованным относить горальские говоры как к диалектам польского национального языка, так и к диалектам словацкого национального языка. Если считаем, что горальские говоры являются составной частью диалектной системы как польского национального языка, так и словацкого национального языка, то, естественно, встает необходимость дать ответ на вопрос, какую позицию они соответственно занимают в системах польских и словацких диалектов. Автор палагает обоснованным отнести горальские говоры к пограничным диалектам, поскольку в них встречаются явления польской и словацкой реализации. Такое членение на базовые и пограничные ареалы используется в словацкой диалектологии.

Gwary góralskie na pograniczu słowacko-polskim z punktu widzenia teorii kontaktów językowych

Terminem gwary góralskie w słowackiej terminologii określa się gwary na pograniczu słowacko-polskim, które z kolei dzielą się na gwary: (1) spiskie, (2) orawskie, (3) czadeckie i (4) wyspy językowe w Liptowie oraz w zachodnim Gemerze. Autorka proponuje zakwalifikować gwary góralskie do dialektów pogranicznych, w których występują dwie grupy zjawisk. Z jednej strony są to zjawiska polskiej realizacji, dlatego że gwary góralskie mają polskie (małopolskie, względnie małopolsko-śląskie) pochodzenie, a z drugiej strony w wyniku długotrwałych i intensywnych słowacko-polskich kontaktów językowych na tę pierwotną podstawę nawarstwiły się zjawiska słowackiego pochodzenia. Owe słowacyzmy przeniknęły do całego systemu gwar góralskich i ich pojawianie się ma charakter systemowy. Autorka opiera się o główne założenia teorii kontaktów językowych, a swoją uwagę skupia na badaniu wzajemnych stosunków gwar góralskich i słowackich, względnie gwar góralskich i literackiego języka słowackiego. Ponieważ w badanych dialektach pojawiają się dwie warstwy zjawisk – starsza genetycznie polska i młodsza genetycznie słowacka – autorka proponuje, by gwary góralskie zakwalifikować zarówno do systemu polskiego języka narodowego, jak i do systemu słowackiego języka narodowego. Gwary góralskie znajdują się pomiędzy polskim językiem narodowym i słowackim językiem narodowym, dlatego też mają swoje miejsce w różnicowaniu obydwu języków narodowych. W ramach kontaktów dwóch struktur (systemów) powstaje trzecia struktura (system), która posiada elementy obydwu struktur (systemów) będących w kontakcie.

1.2. Historický opis slovanských jazykov a dialektológia

Interpretácia morfológických štruktúr v Slovanskom jazykovom atlase

PAVOL ŽIGO

Pavol Žigo: Interpretation of Morphological Structures in *Slavic Linguistic Atlas*.

The article deals with a project of analysis of natural development processes of the noun declination in dialects of the Slavic languages in a special volume of the international project – *Slavic Linguistic Atlas*. The author offers a basic experience from cartographic processing of morphological items in particular Slavic macro-areas and points out the necessity of the synthetic analysis of the natural development of the noun declination in dialects of the Slavic languages as a starting point of the explanation focused on the nature in morphology.

Slavic Linguistic Atlas, dialectology, phonology, morphonology, morphology, explanatory description.

Naša štúdia vychádza zo štruktúrnej komparácie východiskového stavu a výsledkov prirodzeného vývinu niektorých javov substantívnej deklinácie v nárečiach všetkých slovanských jazykov. Okrem synchronicko-diachronického prístupu v nej využívame rozsiahly slovanský nárečový materiál zo systematického terénneho výskumu v rámci medzinárodného slavistického projektu *Slovanský jazykový atlas*. Časť z tohto materiálu nám slúži na argumentáciu areálovej distribúcie sledovaných javov v takom zmysle, aby základnou myšlienkou nášho textu bolo vysvetľovanie zmien v rozličných areáloch. Postup vysvetľovania týchto zmien sa opiera o doterajšie poznatky o pôvode, vývine a súčasnej podobe slovenského jazyka a ostatných slovanských jazykov. Medzi takýmito prácami však v posledných desaťročiach akoby chýbal titul, ktorý by vyplňal medzeru v syntetizujúcom vysvetľovaní vývinových zmien v širších slovanských dimenziách. Práce V. Oblaka,¹ R. Jakobsona,² E. Stankiewiczza,³ D. S. Wortha,⁴ A. V. Isačenka,⁵ L. Ďuroviča,⁶ ale aj H. Běličovej,⁷ v ktorých sa autori snažili postihnúť morfológic-

¹ Oblak, Vatroslav: Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen. Leipzig: Druck von Breitkopf & Kärtel 1890. 248 s.

² Jakobson, Roman: Russian Conjugation. In: Word, 1960, č. 4, s. 183-203.

³ Stankiewicz, Edward: Slavic Morphophonemics in its Typological and Diachronic Aspect. In: Current Trends in Linguistic, zv. 3, 1966, s. 495-520.

⁴ Worth, Dean: The Notion of „Stem“ in Russian Flexion and Derivation. In: To Honor Roman Jakobson. Zv. 3. Bez udania miesta vydania, 1967, s. 2269-2288.

⁵ Isačenko, Alexander Vasilievič: Versuch einer Typologie der slawischen Sprachen. In: Linguistica Slovaca. 1.-2. 1939-1940, s. 64-76.

⁶ Ďurovič, Lubomír: Tipologija flektivnoj osnovy v slavianskich jazykach. In: Scando-Slavica, 1973, 19, s. 225-243. Znovu vydané: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie. I. Bratislava: Veda 2004, s. 125-139.

⁷ Běličová, Helena: Nástin porovnávací morfológie spisovných jazyků slovanských. Praha: Karolinum – nakladatelství Univerzity Karlovy 1988. 222 s.

ké zákonitosti slovanských jazykov, sa sústreďovali na problematiku tvarotvorného základu, resp. jeho fonematickej štruktúry vo vzťahu k tvarotvorným morféмам. Tento prístup autorom neumožňoval preťať kruh vývinovo aj morfonologicky podmienených javov z dvoch obmedzujúcich príčin: 1. opierali sa o množstvo údajov v spisovných jazykoch, o ktorých je známe, že sú kompromisom a funkčnou redukciou množstva živých podôb, 2. nemali k dispozícii komplexný materiál, systematicky pokrývajúci súvislé areály prirodzeného vývinu jazyka, aký poskytujú nárečia. Spoločným hľadiskom opôr takejto synchronickej typológie sú poučenia z monografických prác Z. Stiebera⁸ a E. Paulinyho⁹ a v nadväznosti na ne aj uvedenie si dôsledkov prehodnocovania pôvodných kritérií kategorizácie.

Doterajšie sondy do prirodzeného vývinu substantívnej deklinácie a jeho výsledky v súčasných slovanských jazykoch dokazujú, že spoločné prvky v jednotlivých makroareáloch existovali popri sebe istý čas a neskôr sa pôvodný homogénny areál vnútorne diferencoval tak, že časť prvkov nadobudla v porovnaní s genetickou štruktúrou fonologickej roviny inú povahu, resp. odlišnú „symetriu“. Z tohto hľadiska nemožno obísť problematiku typologickej charakteristiky areálov, na ktorú upozornila T. Vendina.¹⁰ Ide o špecifické konfigurácie areálov (súvislý – prerušovaný), ich rozsah (veľký – stredný – malý), množstvo a povahu jazykov tvoriacich areál (príbuzné – nepríbuzné, monolingválny – polylingválny), dynamickosť areálov (stabilný – labilný) či vzťah konkrétneho areálu k makrotypu (priľahlý – laterálny – vzdialený). V súvislosti s prirodzenosťou vývinu v nárečiach si treba uvedomiť aj periférne javy, vyskytujúce sa v prechodných areáloch, resp. systémy, vyžadujúce si selektívny prístup hodnotenia či postavenia v klasickej opozícii centrum – periféria.¹¹ Nemožno tu obísť všeobecne známe rozdiely medzi spisovnými podobami národných jazykov a ich nárečiami, ako ani upozornenie E. Paulinyho¹² nevyhnutne rešpektovať, či sú predmetom porovnávania spisovné podoby jazyka alebo jeho nespisovné útvary. Napriek tomu nemožno z vývinového hľadiska obísť výsledky prirodzeného vývinu vtedy, ak sa v oboch podobách vyskytujú výsledky tých istých zmien. Na argumentáciu možno využiť poznatky o tom, že množina prvkov prirodzených nárečových systémov obsahuje všetky prvky množiny spisovných jazykov, na druhej strane nie všetky prvky množiny prirodzených nárečových systémov spĺňajú kritériá spisovnosti, t. j. nevyskytujú sa v kodifikovanej podobe jazyka.

⁸ Stieber, Zdzisław: *Rozwój fonologiczny języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1971, 106 s.

⁹ Pauliny, Eugen: *Vývin slovenskej deklinácie*. Bratislava: Veda 1990. 270 s.

¹⁰ Vendina, Tatiana Ivanovna: *Russkije dialekty v obščeslavianskom kontekste (leksika)*. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN 2009. 532 s.

¹¹ Rozpracovanie vo fonologickej rovine pozri Sabol, Ján: Centrum a periféria slovenského spoluhláskového systému. In: *Slovenská reč*, 2, 54, 1989, s. 97-104.

¹² Pauliny, Eugen: Kontrastívna analýza slovenského a českého hláskoslovía. In: *Studia Academica Slovaca*. 3. Bratislava: Alfa 1974, s. 259.

Z vývinového hľadiska sa substantívna deklinácia rozsiahleho slovanského areálu vyznačuje množstvom divergentných aj konvergentných tendencií, ktoré sa na jednej strane vyznačujú istou mierou analogických procesov, na druhej strane sa prejavujú výraznou tendenciou k anomáliám, vyplývajúcim zo zmeny funkčnosti v konkrétnom historickom čase aj areáli. Východiskom vývinu substantívnych deklináčnych sústav slovanských jazykov, ako je všeobecne známe, bolo pôvodné triedenie substantív podľa kmeňov, v ktorom dominovalo formálne kritérium. Od najstarších čias však už popri ňom zohrávalo veľký význam vnímanie významového kritéria, pôvodné deklináčne sústavy sa narúšali a formovali sa nové, pozostávajúce z časti pôvodných gramatických koncoviek, časť gramatických koncoviek sa však na pozadí mentálnej registrácie relevantného znaku – prirodzeného rodu – zmenila. Množstvo týchto zmien sa na území jednotlivých slovanských jazykov uskutočnilo v rozličnej miere a svedčí o špecifikách týchto jazykov. Jedným z dôkazom takýchto procesov sú tvary genitívu plurálu maskulín: pôsobenie analógie sa prejavilo na medziparadigmatickej úrovni tak, že sa pod jej vplyvom v genitíve plurálu rozšírili a ustálili tvarotvorné prípady pôvodných *u*-kmeňov (*chlapov* – *hrdinov* – *dubov* – *strojov*) oproti pôvodnej tvarotvornej prípone *-ъ* pri maskulínach *o*-kmeňov (*chlap-ъ*) a *n*-kmeňov (*kam-en-ъ*), *-ъ* pri *jo*-kmeňoch (*môž-ъ*), pri pôvodných *-ъjo*-kmeňoch z pôvodného *-ъjb* > *-í* (*ľudí*). Pri neživotných maskulínach sú kodifikované pôvodné gramatické koncovky *dub-y* (pôv. *o*-kmene), *stroj-e* (pôv. *jo*-kmene), *dn-i* (pôv. *i*-kmene). Po zániku redukovaného vokálu v slabej pozícii vo funkcii tvarotvornej prípony genitívu plurálu došlo k napätiu medzi nulovou gramatickou koncovkou genitívu plurálu ženského rodu a stredného rodu typu *žien*, *ulíc*, *miest...* a maskulínami (genitív plurálu **rabъ*, **dôbъ*, **môžъ*). Výsledkom týchto procesov je potom na pozadí prirodzeného rodu známa existencia rodovo silných gramatických koncoviek, prejavujúca sa vo variantnosti gramatických koncoviek v určitej – obmedzenej – skupine slov. Dvojtvár *hostí*: *host'ov* celkom oprávnené – ako výsledok prirodzeného vývinu jazyka – uvádza aj najnovší Slovník súčasného slovenského jazyka.¹³ Prirodzený výskyt obidvoch podôb na slovenskom jazykovom území je síce vnútorne diferencovaný, ale celkom prirodzený.¹⁴ Podoba *hostí* sa v morfolologickej rovine javí ako stabilný a klasický prvok pôvodnej *i*-kmeňovej deklinácie, ktorým sa v slovenskom jazyku prejavuje pôvodný integračný genetický prvok,¹⁵ ktorý je na jednej strane analogický s genetickým východiskom, na druhej strane je tvar *hostí* svedectvom anomálie pri formovaní skloňovacích vzorov maskulín (pôvodná gramatická koncovka *-í* ostala v slovenskom jazyku len v genitíve plurálu feminín a neutier). Naproti tomu podoba *host'ov* svedčí o intenzite významového kritéria, ktorou sa tento tvar na časti slovenského nárečového areálu pod tlakom

¹³ Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 2. h–l. Red. A. Jarošová a K. Buzássyová Bratislava: Veda 2011, s. 155.

¹⁴ Pozri obr. 1.

¹⁵ Medzi západoslovanskými jazykmi sa týmto znakom prejavila napr. aj poľština a dolná lužická srbčina.

uniformnej transparentnosti prirodzeným vývinom začlenil do skupiny maskulín ako analogický vývinový jav pod vplyvom pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie: *synov* > *hostov*. Takáto tendencia sa prejavila v geograficky zaujímavom – laterálnom areáli, v ktorom sa slovanské etnikum počas prehodnocovania formálnych deklinačných kritérií na významové ocitalo v susedstve s neslovanským obyvateľstvom. Dôsledkom týchto kontaktov sa v areáli slovinských, českých, moravských nárečí, časti dolnolužických nárečí, časti slovenských nárečí a juhozápadnej časti ukrajinských nárečí ako uniformne transparentný jav ustálil tvar s pôvodnou *u*-kmeňovou koncovkou *-ovъ* (<*synovъ). Asymetrická periférna poloha bulharských, časti macedónskych a časti prizrensko-timockých nárečí (juhovýchodosrbská jazyková oblasť) sa z vývinového hľadiska vyznačuje stratou pôvodného substantívneho deklinačného systému a rozvojom javu, označovaného ako *casus generalis*: gramatický význam sa vyjadruje petrifikovanou podobou priameho pádu v spojení s konkrétnou predložkou (v našom prípade ide o podobu *gosti*). Okrem pôvodných tvarov nominatívu plurálu *gosti* sa v pozícii *casus generalis*, t. j. aj ako tvar genitívu plurálu, vyskytuje v juhovýchodných macedónskych nárečiach tvar *gostbje*, ktorý sa v rámci starého prehodnocovania formálnych kritérií na významové v najstaršej fáze vnímal ako *i*-kmeňové substantívum **lud-bje* s neúplnou paradigmou.¹⁶ Vertikálny areál severovýchodných srbských a severovýchodných nárečí Bosny a Hercegoviny sa sformoval v dôsledku prehodnocovania kategórií rodu a čísla. Na tomto území je tvarom **gostbju* v genitíve plurálu petrifikovaná pôvodná gramatická koncovka genitívu¹⁷ duálu. Tvary *gosta* sú svedectvom dávnej medziparadigmatickej analógie, spôsobujúcej integráciu maskulín dvoch východiskových sústav (pôvodnej *i*-kmeňovej a pôvodnej *o*-kmeňovej deklinácie). Okrem analógie vo významovej úrovni (mužského rodu) na morfológický vývin pôsobil na jednej strane fonologický vývin štokavských nárečí, v ktorých sa pôvodná koncovka genitívu plurálu *-ъ* po 14. stor. začala vnímať ako dlhý polovokál a zmenila sa pod vplyvom písárskej tradície na *-a*.¹⁸ Pádová koncovka *-ch* v zetskojužnosandžackých nárečiach¹⁹ prešla do genitívu singuláru pod vplyvom vnútroparadigmatického vyrovnania s lokálom plurálu.

Homogénny vývinový areál bez vonkajších analogických vplyvov či anomálií sa stabilizoval na území bieloruských, ruských, severovýchodnej časti ukrajinských a časti poľských nárečí, v ktorých sa súčasné tvary vyvinuli z východiskovej podoby genitívu plurálu **gostbъ* (v ruštine napr. typ *зосмеѹ* ako *космеѹ* s prízvukom na poslednej slabike). Juhozápadná časť ukrajinských nárečí sa prejavila v tejto sfére vývinu v rámci východoslovanskej skupiny jazykov divergentným vývinom

¹⁶ Maskulínium *lud* vzniklo neskôr ako analogická podoba pôvodného *o*-kmeňového maskulína *narodъ*, pozri Machek, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957, s. 268.

¹⁷ Brozović, Dalibor – Ivić, Pavle: Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ 1988, s. 198 s.

¹⁸ Tamže, s. 24.

¹⁹ Juhovýchodná časť Čiernej Hory.

a napriek analogickému vývinu v hláskosloví východoslovenskej skupiny jazykov sa v morfológii vyznačuje anomálnymi tendenciami, integrujúcimi túto časť ukrajinských nárečí k západoslovenskému morfológickému typu (pozri obr. 1).

V súlade so zmenami, ktoré sme opisovali v súvislosti so stabilizáciou genitívu plurálu, uvádzame na slovách toho istého typu – slova *host'*, patriaceho pôvodne do *i*-kmeňovej deklinácie, aj vývinové zmeny v datíve singuláru. Kategória životnosti v skupine maskulín sa javila ako silný fenomén, ktorého výsledkom bola stabilizácia uniformne transparentnej koncovky *-ovi* z pôvodných *u*-kmeňov. Areálová distribúcia tvarov je identická s výskytom tvarov genitívu plurálu toho istého slova.²⁰ Čiastkové odchýlky od pôvodnej podoby sú výsledkom špecifických hláskoslovných zmien v mazovských, resp. mazovsko-chelmnianskych nárečiach poľského jazykového areálu a v dolnolužickosrbských nárečiach, kde sa predpokladá vývinová línia **gostb-ovi* + *-u* po labializácii *v*, resp. po jeho zániku až do podoby *gost'oju* (pozri obr. 2).

Intenzita analógie sa prejavila nielen aj na prehodnocovaní vzťahov v konsonantických štruktúrach, napr. so zánikom mäkkostných párov v srbských, chorvátskych a bosniackych nárečiach.²¹ Dôsledkom tohto vývinu došlo v pôvodných deklináčnych triedach k unifikácii tvarov analogickým vyrovnávaním podľa pôvodných mäkkých kmeňov: typ *duš-a* – *duš-e* – *duš-i* > *žen-a* – *žen-e* – *žen-i* (pôvodne *žen-a* – *žen-y* – *žen-e*),²² v lokáli *ženi* tak isto podľa lokálu mäkkého typu *duši*.²³ K týmto zmenám došlo krátko po hláskoslovných zmenách, t. j. niekedy po 12.-13. stor. a späť sú s nimi najmä analogické procesy, súvisiace s vývinom mäkkostnej konsonantickej korelácie v časti južnoslovenských jazykov (typ *duš-a* v nominatíve singuláru, *duš-i* v genitíve singuláru oproti pôvodnému *duš-e*). Dôkazom tohto procesu sú aj geneticky podmienené analogické tvary typu *do ul'ici*²⁴ zo stredoslovenského nárečového územia, svedčiace o príbuznosti týchto areálov. R. Krajčovič²⁵ vysvetľuje stredoslovenské tvary typu *do ul'ici*, z *Bistrici*, ale najmä tvary nominatívu plurálu feminín typu *ruke*, *nohe*, *muchy*, javom spreď 12. storočia, dôsledkom palatalizovaných velár *k*, *g*, *ch*. Priznáva, že impulz tohto javu možno hľadať v pôsobení tvaru nominatívu plurálu *duše* na medziparadigmatickej úrovni a výsledkom takejto analógie sú tvary nominatívu plurálu *ruke*,²⁶ *nohe*, *muchy* (pozri obr. 3).

²⁰ Porovnaj obrázky 1 a 2.

²¹ Pozri Krajčovič, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin. Bratislava: Univerzita Komenského 2003, s. 65-66.

²² Brozović, D. – Ivić, P., 1988, s. 23; Matasović, Ranko: Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika. Zagreb: Matica Hrvatska 2008, s. 22.

²³ Štolc, Jozef: Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť druhá: Úvod – komentáre. Bratislava: Veda 1978, s. 23.

²⁴ Krajčovič, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2009, s. 249.

²⁵ Tamže, s. 60-61.

²⁶ Kurzívovaným znakom *K* označujeme v legende k obrázku 12 archifonému, ktorá sa v súčasných nárečiach zachovala buď ako výsledok palatalizácie, alebo podľa unifikácii tvarotvorného základu.

Stredoslovenská palatalizácia velár a jej dôsledky v tvaroch *ruke*, *nohe*, *muche* v nominatíve plurálu sa stala predmetom vysvetľovania fonologického vývinu južnostredoslovenského konsonantického systému v klasických prácach R. Jakobsona,²⁷ E. Paulinyho,²⁸ Ľ. Nováka.²⁹ R. Krajčovič³⁰ vidí hlavné predpoklady tohto javu vo fonologickej rovine, rovnako intenzívny stimul, vyvolávajúci zmeny však mal podľa nás aj morfológický pôvod. Na stredoslovenskom nárečovom území sa prejavil rovnako intenzívne, ako v južnoslovenskom jazykovom areáli: v čakavských nárečiach³¹ sú v genitíve singuláru slov typu *duša*³² ustálené tvary *duši* ako v pôvodnej *a*-kmeňovej, t. j. tvrdej deklináčnej triede, kde bola pádová koncovka genitívu singuláru *-y*.

Na chronológiu palatalizácie velár poukázal E. Pauliny,³³ ktorý sa prikláňa k R. Jakobsonovi³⁴ a k vysvetľovaniu tohto javu Ľ. Novákom,³⁵ podľa ktorého ide o starý vzťah mäkkostnej konsonantickej korelácie velár v južnej strednej slovenčine spred 13. storočia, resp. tesne po zániku jerov. Tvary nominatívu plurálu typu *ruke*, *nohe*, *muche*, typické pre stredoslovenské nárečia, tak svedčia o jeho väzbe s južnoslovenským areálom a v južnej časti stredoslovenských nárečí sú svedectvom o starobyľom pôvode javu, ktorý z hľadiska areálovej, historickej a porovnávacej slovanskej jazykovedy možno považovať za tvaroslovný prvok nezápadoslovanskej povahy.

Intenzita zániku mäkkostnej konsonantickej korelácie v južnoslovenských jazykoch *duš-a* – *duš-e* – *duš-i* spôsobila unifikáciu deklinácie feminín (aj *žen-a* – *žen-e* – *žen-i*, pôvodne *žen-a* – *žen-y* – *žen-e*)³⁶ a vytvorenie morfológického makrotypu so zachovanou pôvodnou koncovkou *ja*-kmeňovej deklinácie. Ide o kompaktný, stabilný, polylingválny areál, ktorý tvorí južnoslovenská nárečová oblasť (slovinské, chorvátske, srbské, čiernohorské a bosniacke nárečia okrem bulharských a macedónskych nárečí, tvoriacich známy areál *casus generalis*) a oblasť českých, moravských a západoslovenských nárečí. Novšie tvary genitívu singuláru pšenici slovenského jazykového areálu oproti pôvodnej podobe s koncovkou *-e* dokazujú, že odlišným vývinom mäkkostnej konsonantickej korelácie³⁷ boli podmienené aj rozdiely v morfológickom vývine. Areál, kde pôvodný konsonant *ć* nevstupoval do mäkkostných korelačných vzťahov, vnímal sa ako analogický prvok k takým

²⁷ Jakobson, Roman: Remarques sur l'évolution phonologique du russe. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. II. 1929, s. 62-65.

²⁸ Pauliny, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, s. 188-189.

²⁹ Novák, Ľudovít: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava: Veda 1980, s. 264-271.

³⁰ Krajčovič, R., 2009, s. 60-61.

³¹ Brozovič, D. – Ivič, P., 1988, s. 22.

³² Pôvodný *ja*-kmeňový vzor.

³³ Pauliny, E., 1963, s. 191.

³⁴ Jakobson, R., 1929, s. 64-65.

³⁵ Novák, Ľ., 1980, s. 265.

³⁶ Brozovič, D. – Ivič, P., 1988, s. 23; Matasovič, R., 2008, s. 22.

³⁷ Tamže.

prvkom, ktoré s rovnakou vlastnosťou mäkkosti a do takýchto korelačných vzťahov vstupovali. Dôsledkom boli analogické procesy v rámci pôvodných *ja*-kmeňových a *i*-kmeňových deklinácií s celkom prirodzeným vývinom tvarov genitívu singuláru a nahrádzaním pôvodnej koncovky *-e* koncovkou *-i*, t. j. výslednými tvarmi typu *pšenici*, *ulici*.³⁸ Uhlopriečna izomorfa v slovenských nárečiach je dôsledkom odlišného fonologického vývinu severozápadného a juhovýchodného slovenského nárečového areálu³⁹ (v južnej časti stredoslovenských nárečí sú tvary genitívu singuláru pôvodných *ja*-kmeňových substantív s koncovkou *-i*, t. j. *ul'ici*, *lavici*. Čiastočnú analógiu s *i*-kmeňovou deklináciou⁴⁰ potvrdzujú formy nominatívu singuláru *ul'ic* (< *ulica*), *koňic* (< *konica*), *lavic* (< *lavica*), v „novších“ slovách aj *kukuric* (< *kukurica*).⁴¹ V celom ukrajinskom nárečovom areáli, ktorý z hľadiska pôvodu tvaru je v genitíve singuláru *-i* (t. j. *pšenici*) ide však o vývin mäkkých deklinačných paradigiem⁴² v dôsledku neskorších hláskoslovných zmien *ě* > *i* a nadobudnutia ich maximálnej diferenciácie z celoslovanského hľadiska.⁴³ Odlišný fonologický vývin s typickými zmenami tvoria poľské nárečia západoslovanského pôvodu a bieloruské a ruské nárečia východoslovanskej jazykovej skupiny. Integrujúcim znakom tohto polylingválneho areálu je analogický proces spĺývania pôvodnej mäkkej deklinačnej paradigmy s tvrdou paradigmou (pôvodné *ja*-kmene > pôvodné *a*-kmene) počas prehodnocovania fonologického statusu fonémy *c*⁴⁴ (pozri obr. 4).

Príčiny tohto stavu môžu byť viaceré. Predpokladáme, že morfológická stabilita východoslovanského jazykového areálu v takej podobe, v akej ju dnes prezentuje stav v nárečiach, mala oporu v homogénnom jazykovom, kultúrnom aj areálovom prostredí: na prirodzený jazyk východoslovanského areálu bol s ohľadom na jazykový priestor formujúcich sa ostatných slovanských jazykov v konštitutívnom období,⁴⁵ po 10.–11. storočí, najmä v rozpätí 13.–16. storočia, keď sa stabilizoval morfológický systém, v porovnaní so západoslovanským či južnoslovanským jazykovým územím menší vonkajší tlak iných jazykových systémov, konfesií a kultúr. S ohľadom na jazykový priestor a počet používateľov jazyka sa v tejto oblasti prejavila vyššia miera rezistencie voči externým vplyvom. Jazykovointegračnú funkciu zohrala aj spoločenská, resp. verejná funkcia domáceho jazyka a konfesionálna homogénnosť obyvateľstva, ktoré v rozličných podobách, odrážajúcich väčšinou hláskoslovné varianty, používalo jeden liturgický jazyk – cirkevnú slovančinu, jazyk, ktorý bol bezprostredným vývinovým stupňom jazykového archetypu. Nemalý vplyv na tieto procesy mal aj domáci základ ostatných – svetských žánrov verejného styku.

³⁸ Pozri obr. 3.

³⁹ Zánik slabicnej mäkkostnej korelácie a jeho dôsledky v jednotlivých areáloch slovenských nárečí podrobne opísal L. Novák, 1980, s. 264–271.

⁴⁰ Štolc, J., 1978, s. 23.

⁴¹ Tamže, s. 17.

⁴² Bevenko, Stepan Fylypovyč, et al. Istorija ukrajinskoj movi. Kyjiv: Naukova dumka 1978. 526 s.

⁴³ Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Vypusk 1. Beograd: Srbska akademija iskustv 1988, s. 151.

⁴⁴ Tamže.

⁴⁵ Krajčovič, R., 2009, s. 16.

Distribúcia niekoľkých morfológických javov z rozsiahleho slovanského nárečového areálu poukazuje na potrebu zaoberať sa komplexne prirodzeným vývinom jazyka v širších areálových súvislostiach. Prirodzené vývinové zmeny v jazyku presahujú hranice jazykovednej problematiky, ale sú svedectvom konvergencií aj divergencií vo vývine mentálneho sveta v geneticky homogénnych makroareáloch, na ktoré v rozličnej intenzite pôsobilo množstvo externých hospodárskych, mocenských, kultúrnych aj jazykových tlakov. Vo výsledkoch dotazníkového výskumu *Slovanského jazykového atlasu* je obsiahnutý cenný materiál, ktorého súčasťou je veľké množstvo morfológických javov. Tento hodnotný materiál si vyžaduje postupné citlivé spracovanie a interpretáciu, poskytujúcu presvedčivé informácie presahujúce dimenzie dialektológie či jazykovedy a zasahujúce aj interdisciplinárne témy typu *svet v jazyku* či *svet jazyka* s perspektívnym dosahom do fenomenológie.

Literatúra

- Atlas slovenského jazyka. Zv. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy. Časť druhá – úvod, komentáre, materiály. Red. J. Štolc. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314 + 198 s.
- BERNŠTEJN, Samuil Borisovič: Očerok sravnitel'noj grammatiki slavjanskich jazykov. Moskva: Nauka 1974. 380 s.
- BEVZENKO, Stepan Fylypovyč, et al. Istorija ukrajinskoj movi. Kyjiv: Naukova dumka 1978. 526 s.
- BĚLIČOVÁ, Helena: Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských. Praha: Karolinum – nakladatelství Univerzity Karlovy 1988. 222 s.
- BROZOVIĆ, Dalibor – Ivić, Pavle: Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski/hrvatski ili srpski. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ 1988. 120 s.
- Český jazykový atlas. Red. J. Balhar, F. Jančák. Zv. 3. Praha: Academia 1999. 580 s.
- Dialektologičeskij atlas russkogo jazyka. Centr evropejskoj časti SSSR. Vypusk II. Morfoložija. Kommentarii k kartam. Moskva: Nauka 1989. 168 s.
- ĐUROVIČ, Ľubomír: Tipologija flektivnoj osnovy v slavjanskich jazykach. In: Scando-Slavica, 1973, 19, s. 225-243. Znovu vydané: O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie. I. Bratislava: Veda 2004, s. 125-139.
- ISAČENKO, Alexander Vasilievič: Versuch einer Typologie der slawischen Sprachen. In: Linguistica Slovaca. 1-2. 1939-1940, s. 64-76.
- ISAČENKO, Alexander Vasilievič: Opyt fonologičeskogo analiza slavjanskich jazykov. In: Novoje v lingvistike. III. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury 1963, s. 106-121.
- IVŠIĆ, S.: Slavenska poredbena gramatika. Zagreb: Sveučilište „Školska knjiga“ 1970, 434 s.
- JAKOBSON, Roman: Remarques sur l' evolution phonologique du russe. Travaux du Cercle Linguistique de Prague. II. 1929, s. 62-65.
- JAKOBSON, Roman: Russian Conjugation. In: Word, 1960, č. 4, s. 183-203.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Das Problem der Palatalisierung der Velare im Mittelslowakischen. In: Zeitschrift für Slawistik. 1957. II. 2. s. 219-222.

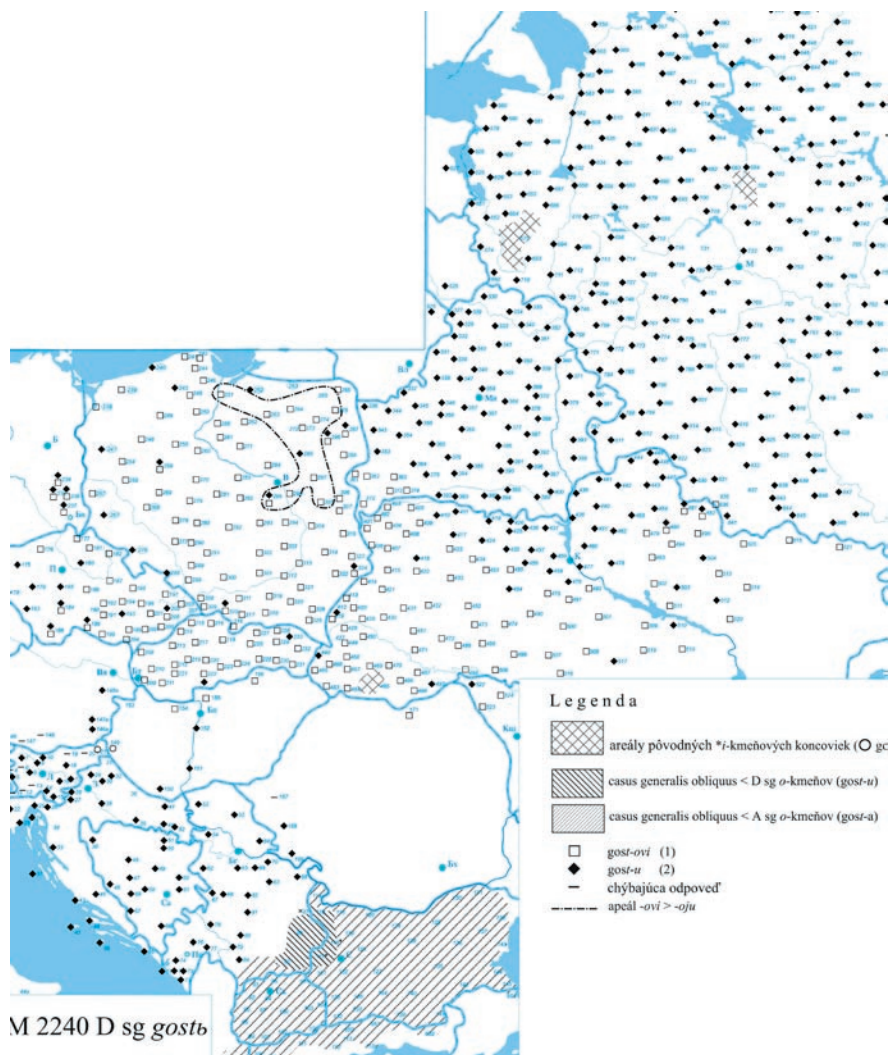
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Historický komentár k morfológii spisovnej slovenčiny *Studia Academica Slovaca*. 2. Bratislava: Alfa 1973, s. 43-55.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 168 s.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava: Univerzita Komenského 2009, s. 14 a n.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 628 s.
- MATASOVIĆ, Ranko: Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika. Zagreb: Matica Hrvatska 2008, s. 22.
- NOVÁK, Ľudovít: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava: Veda 1980, s. 264-271.
- OBLAK, Vatroslav: Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen. Leipzig: Druck von Breitkopf & Kärtel 1890. 248 s.
- Obščeslavianskij lingvističeskij atlas. Vypusk 1. Beograd: Srbska akademija iskustva 1988. 151 s.
- PAULINY, Eugen: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.
- PAULINY, Eugen, Kontrastívna analýza slovenskej a českej deklinácie. In: *Studia Academica Slovaca*. 4. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1975, s. 243-257.
- PAULINY, Eugen: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava: Veda 1990. 270 s.
- SABOL, Ján: Centrum a periféria slovenského spoluhláskového systému. In: *Slovenská reč*, 2, 54, 1989, s. 97-104.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. Zv. 2. h–l. Red. A. Jarošová a K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088s.
- STANKIEWICZ, Edward: Slavic Morphophonemics in its Typological and Diachronic Aspect. In: *Current Trends in Linguistic*, zv. 3, 1966, s. 495-520.
- STIEBER, Zdzisław: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Warszawa, 1971, 106 s.
- ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť druhá: Úvod – komentáre. Bratislava: Veda 1978, s. 42.
- VENDINA, Tatiana Ivanovna: Russkije dialekty v obščeslavianskom kontekste (leksika). Moskva: Institut slavianovedenija RAN 2009. 532 s.
- WORTH, Dean: The Notion of „Stem“ in Russian Flexion and Derivation. In: *To Honor Roman Jakobson*. Zv. 3. Bez udania miesta vydania, 1967, s. 2269-2288.

Interpretation of Morphological Structures in Slavic Linguistic Atlas

The article deals with a project of analysis of natural development processes of the noun declination in dialects of the Slavic languages in a special volume of the international project – *Slavic Linguistic Atlas*. The author offers a basic experience from cartographic processing of morpho-phonological and/or morphological items in particular Slavic macro-areas and points out the necessity of the synthetic analysis of the natural development of the noun declination in dialects of the Slavic languages as a starting point of the explanation focused on the nature in morphology.

Obr. 1. Genitív plurálu slova *host'* v nárečiach slovanských jazykov.

Obr. 2. Datív singuláru slova *host'* v nárečiach slovanských jazykov.

Obr. 3. Lokál singuláru slova *ruka* v nárečiach slovanských jazykov.

Obr. 4. Genitív singuláru slova *pšenica* v nárečiach slovanských jazykov.

1.2. Historický opis slovanských jazykov a dialektológia

**Slovotvorná problematika v 4. zv. lexikálno-slovotvornej série
Slovanského jazykového atlasu (Poľnohospodárstvo)¹**

ADRIANA FERENČIKOVÁ

Medzi najstaršie výrobné odvetvia slovanských etníc nesporne patrí získavanie potravinových zásob obrábaním pôdy, preto aj lexika spojená s touto oblasťou ľudskej činnosti patrí k najstarším vrstvám slovnej zásoby všetkých slovanských jazykov.

Geografickú diferencovanosť vybraných názvov z tematického okruhu poľnohospodárstvo predstavuje 4. zväzok lexikálno-slovotvornej série Slovanského jazykového atlasu.² Jeho materiálovú bázu tvoria terénne údaje získané v 60. až 80. rokoch minulého storočia pomocou dotazníka³ v sieti vybraných bodov na celom slovanskom jazykovom území a v slovanských enklávach v neslovanskom prostredí.

Do tematickej časti Poľnohospodárstvo⁴ je popri 42 otázkach zameraných na zistenie lexikálnej diferencovanosti zaradených až 39 otázok prvoplánovo sledujúcich slovotvornú problematiku a 5 otázok, pomocou ktorých sa mali zachytiť tak lexikálne, ako aj slovotvorné rozdiely. O veľkej rozmanitosti slovotvorných variantov v slovanských dialektoch však svedčia aj údaje získané odpoveďami na väčšinu otázok so signatúrou L, t. j. zameraných na lexikálne rozdiely. Na druhej strane zase odpovede na mnohé otázky so signatúrou Sl, ktorými sa zisťovali rozdiely v tvorení slov, priniesli cenné údaje aj o početných územne diferencovaných lexikálnych variantoch. A tak prevažná väčšina máp 4. zväzku lexikálno-slovotvornej série OLA⁵ odráža geografickú členitosť slovanských dialektov tak na lexikálnej, ako aj na slovotvornej úrovni. Napríklad mapa č. 23 L 540 „pole neorané počas jedného roka“⁶ dokumentuje vo východoslovanských dialektoch 15 derivátov od koreňa *par- (*parъ, pary, parъ, parina, parinъka, parenina, parenica, parъnica, paranina, paratina, parinъja, paroха, poparъ, popara, sôparъ*), na južnoslovanskej oblasti 6 derivátov od koreňa *gar- (*ugarъ, ugarъ, ugara, ugarja, garevina, garišče*), 6 názvov s koreňom *log- (*oblogъ, obloga, otlogъ, perlogъ, prilogъ, zalogъ*), vyskytujúcich sa ojedine-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 2/0163/11.

² Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 4. // Slovanský jazykový atlas. Lexikálno-slovotvorná séria. 4. zväzok. Bratislava: Veda 2012. Dielo je výsledkom práce medzinárodného autorského kolektívu. Výšlo v redakčnej a technickej úprave členov slovenskej pracovnej skupiny.

³ Вопросник Общеславянского лингвистического атласа, Москва: Наука 1965.

⁴ Вопросник, s. 99 – 103, otázky 470 – 705.

⁵ Ustálená skratka podľa ruského názvu.

⁶ Autormi mapy sú K. Peev a V. Drvošanov.

lo či v mikroareáloch po celom slovanskom teritóriu, 6 derivátov do koreňa **or-* (*orъnica*, *perorica*, *orišče*, *neoronica*, *orina*, *pusta oranica*), vlastných najmä časti v južnoslovanslovanských dialektov, a 7 derivátov od koreňa **pust-* – v slovinskom (*pustja*) a lužickom (*pustO*) mikroareáli a sporadicky na chorvátskom (*pusta*) a na ruskom jazykovom území (*pustošъ*, *zapustjina*, *pustyгъ*, *pustjaga*, *pustakъ*). Otázkou SI 544 ‚prvý raz zorané a obsiate pole‘, zameranou na slovotvornú členitosť, sa zachytili početné lexémy odvodené od koreňov **boj-*, **čel-*, **čist-*, **der-*, **dir-*, **dělb-*, **děrb-*, **děrn-*, **gar-*, **gor-*, **jal-*, **jar-*, **jьm-*, **kop-*, **kъrč-*, **lěd-*, **log-*, **met-*, **niv-*, **nov-*, **or-*, **orb-*, **pal-*, **pax-*, **paš-*, **pъrv-*, **pust-*, **rěz-*, **sěč-*, **sěk-*, **sok-*, **terb-*, **torp-*, **trš-*, **rov-*, **rъb-*, **vět-*, **zěb-*.⁷

Charakteristickou črtou 4. zväzku Ixikálno-slovotvornej série OLA sú mapy slovotvorných javov rovnakej slovotvornej kategórie a/alebo spôsobov nominácie. Sú to

- a) názvy ovocných stromov a ich plodov: F SI 476 *Nsg(j)ablъko/-a* (m. 1), SI 479 jabloň (m. 2), SI 480 ‚hruška‘ plod, m. (3), SI 481 ‚hruška‘ strom (m. 4), SI 485 ‚slivka‘ plod (m. 5), SI 486 ‚slivka‘ strom (m. 6);
- b) názvy polí po zbere pestovaných rastlín: SI 585 ‚pole po zbere obilia‘ (m. 38), SI 586 ‚pole po zbere raží‘ (m. 39), SI 592 ‚pole po zbere pšenice‘ (m. 43), SI 598 ‚pole po zbere jačmeňa‘ (m. 47), SI 604 ‚pole po zbere ovsa‘ (m. 51), SI 608 ‚pole po zbere kukurice‘ (m. 55) a SI 705 ‚pole po zbere zemiakov‘ (m. 89);⁸
- c) názvy slamy jednotlivých druhov obilnín: SI 588 ‚ražná slama‘ (m. 41), SI 594 ‚pšeničná slama‘ (m. 45), SI 600 ‚jačmenná slama‘ (49), SI 606 ‚ovsená slama‘ (53);
- d) názvy obilnín motivované časom ich sejby: SI 611 ‚obilie, ktoré sa seje na jar‘ (m. 58), SI 612 ‚obilie, ktoré sa seje v jeseni‘ (m. 59);
- e) názvy rúčok pracovných nástrojov: SI 632 ‚rúčka kopy‘ (m. 66), LSI 662 ‚časť cepov, ktorú mlátec drží v ruke‘ (m. 75), SI 687 ‚rúčka hrabieli‘ (84);
- f) názvy činiteľov: SI 558 ‚človek, ktorý orie‘ (m. 27), SI 577 ‚človek, ktorý seje‘ (m. 36), SIL 649 ‚muž, ktorý žne srpom‘ (m. 68), SI 650 ‚žena, ktorá žne srpom‘ (m. 69), SI 651 ‚muž, ktorý kosí kosou‘ (m. 70), SI 664 ‚muž, ktorý mláti cepmi‘ (m. 77), SI 703 ‚muž, ktorý kope zem‘ (m. 87), SI 704 ‚žena, ktorá kope zem‘ (m. 88).⁹

⁷ Ich geografickú situovanosť zobrazuje mapa č. 26, jej autor je O. Nykončuk.

⁸ Bohatú literatúru o tejto slovotvornej kategórii uvádza A. Kowalska v monografii *Apelatywne nazwy miejsc w dialektach polskich* (2011).

⁹ V hojnom počte sú činiteľské mená zastúpené v 8. zv. tejto série OLA (2003). O slovotvornej kategórii nomina agentis v slovanských dialektoch jestvuje bohatá literatúra. Na základe údajov zachytených v OLA ju vo viacerých štúdiách spracoval J. Siatkowski. Syntézou jeho doterajších poznatkov tejto problematiky je rozsiahla monografia *Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii dialektach* (2005). Na základe materiálov zahrnutých do OLA 4 (Poľnohospodárstvo) v nej autor spracoval názvy žena, žnice a kosca (c. d., s. 44-66). Tam pozri aj bibliografiu.

V prvej skupine sa sledovala formálna zhoda/nezhoda názvu plodu s názvom stromu, otázkami zo sémantických okruhov b – d sa z hľadiska územnej diferencovanosti slovanského jazykového teritória zisťovala nielen variantnosť sufixov s rovnakým slovotvorným významom, ale aj opozícia jednoslovných a združených pomenovaní.

Geografickú situáciu uvedených slovotvorných typov, zobrazenú jednotlivo na analytických mapách, zovšeobecňujúcim spôsobom podávajú syntetické slovotvorné a nominatívne mapy. Mapy 90a a 90 b odrážajú zhodu alebo nezgodu názvov ovocných stromov s názvami ich plodov. Cieľom syntetických máp sufixov **-išče*, **-isko* v názvoch polí po zbere obilnín a zemiakov (m. 91), sufixov **-išče*, **-isko*, **-lje* a ich rozšírených variantov, ako aj sufixov s komponentom **-dl-* (> *-l-*) v názvoch rúčok kosa, cepov a hrabiel (m. 95 a 96), činiteľských mien so sufixami **-ačb*, **-akb*, **-aka* (m. 97), **-bcb*, **-bkb*, **-bca*, **-bko* (m. 98), **-bnikb*, **-bščikb* (m. 99) a **-arb*, **-telb* je nielen predstaviť geografický rozsah jednotlivých slovotvorných formantov alebo typov nominácie (jednoslovný názov × združené pomenovanie) v názvoch ražovej, pšeničnej, jačmennej a ovsenej slamy (m. 92) a v názvoch obilia siateho na jar a na jeseň (93), ale pomocou vhodných grafických symbolov naznačiť aj stupeň ich produktivnosti.

V tomto príspevku sledujeme slovotvornú variantnosť iba v názvoch oráča (m. 27), rozsievača (m. 23), ženca (m. 68), kosca (m. 70), mlatca (m. 77) a kopáča (m. 87).¹⁰ Zistený stav z hľadiska výskytu a produktivnosti jednotlivých sufixov s väčším územným rozsahom alebo nejako príznakových kartograficky zobrazujú mapy: 1. Deriváty so sufixom **-ačb*; 2. Deriváty so sufixami **-akb*, **-aka*; 3. Deriváty so sufixom **-arb*; 4. Deriváty so sufixom **-bcb*; 5. Deriváty so sufixami **-bkb*, **-bko*, **-bk-a*; 6. Deriváty so sufixom **-bnikb*; 7. Deriváty so sufixom **-bščikb*; 8. Deriváty so sufixom **-telb*, **-itb*, **-itjs*; 9. Deriváty so sufixom **-tajb*.

Tabuľka so zovšeobecňujúcimi morfonologickými zápismi terénnych údajov má za cieľ predstaviť celkovú situáciu. Pri takomto zoskupení údajov z jednotlivých skúmaných bodov¹¹ jednak výrazne vystupujú areály so zastúpením minimálneho počtu slovotvorných sufixov oproti areálom s ich vyšším počtom, a jednak sa ukazuje, ako sú v odvodzovacích základoch činiteľských mien zastú-

¹⁰ Autori zovšeobecňujúcich morfonologických zápisov terénnych údajov sú F. Hinze (m. 27 SI 558 „človek, ktorý orie“, m. 70 SI 651 „muž, ktorý kosí kosou“ a m. 77 SI 664 „muž, ktorý mláti cepmi“), J. Zakrevs'ka (m. 36 SI 577 „človek, ktorý seje“), H. Jenč (m. 68 SIL 649 „muž, ktorý žne srpom“), Z. Topolińska (m. 87 SI 703 „muž, ktorý kope zem“). Autormi analytických máp sú J. Dzendzelivs'kyj (27), P. Hrycenko (36, 70, 77), L. Vialkina (68) a J. Zakrevs'ka (m. 87).

¹¹ V sieti bodov OLA sú jednotlivé sú jednotlivé slovanské dialekty zastúpené nasledovne: Slovincské: 1-21, 146, 147, 148, 149; chorvátske: 22-37, 39-44, 44a, 45, 52, 56, 65, 146a, 147a, 148a, 150, 151, 153; bosniánske: 38, 46-51, 57-61, 66; srbské: 53-55, 62-64, 67-88, 152, 168, 169; macedónske: 90, 92-113a, bulharské: 114-145, 167, 850-853; české: 175-196, 198-207, 299; slovenské: 154-156, 208-232; lužické: 234-237; poľské: 197, 238-298, 300-326 (v b. 238-240, 247, 257, 267, 268 a 276 sú zmiešané dialekty v dôsledku presunu obyvateľstva po 2. svetovej vojne); bieloruské: 327-360, 362-372, 374-400; ukrajinské: 171, 233, 361, 373, 401-525, 836, 843, 847; ruské: 525-835, 837-841, 844-846, 848, 849.

pené neodvodené i odvodené substantíva a rozličné slovesné kmene. Neúplnosť údajov vo viacerých bodoch si možno vysvetliť faktom, že príslušná činnosť sa vykonávala inak ako spôsobom uvedeným v otázke (napr. v čase zbierania terénneho materiálu sa srpom už nežalo), alebo tým, že pre človeka, ktorý ju vykonával, sa v danom nárečí špecifický názov nepoužíval (pozri lexému *težakъ* v bodoch 25, 28, 29, 35, 37, 42, 56, 65 na pripojenej tabuľke). Na veľkej časti Balkánu sa nezistili názvy s významom ‚mlatec‘, keďže tam oblie zväčša tlačili ťažné zvieratá.

Formálna analýza činiteľských mien s významom ‚oráč‘, ‚rozsievač‘, ‚žnec‘, ‚kosec‘, ‚mlatec‘, ‚kopáč‘ ukázala, že sufix **-ačъ* sa pripája k slovotvorným základom *or-* (jslovan., čes., slov., poľ. a ukr. nárečia)¹², **sěj-* (jslovan., čiast. čes., slov. a ukr. nárečiami), **sějav-* (479), **sěv-* (čiast. poľ. a ukr., okraj. brus. a rus. nárečia), **orz-sěv-* (čes. a slov.), **žbn-* (292, 311), **žbnj-* (chorv.), **žbněj-* (mac.), **kos-* (chorv., srb., mac., bulh., sporad. ukr. a rus.), **kosъ-* (226-232), **sěč-* (čes.), **molt-* (chorv., bosn., srb.), **moltj-* (čiast. slov.)¹³, **čuk-* (86 a mac.), **bux-* (87), **cěp-* (43, 44), **kop-* (jslovan., čes., slov., poľ., ukr., čiast. brus. a rus.), **(štix)-*¹⁴ (26).

Sufix **-akъ* sa pripája k slovotvorným základom **or-* (234), **sěv-* (čiast. poľ., ukr. a rus.), **sějъb-* (337), **sěvъb-* (387), **žbniv-* (čiast. poľ.), **kos-* (čiast. rus.), **moltj-* (306, 406), **sъmoltj-* (čiast. ukr.), **cěp-* (270, 292, 304), **(draš)-* (241, 244), **zemj-* (527, 616, 772), **tež-* (chorv.).

Sufix **-aka* sa pripája k slovotvornému základu **sěv-* (730, 733).

Sufix **-arъ* sa pripája k slovotvorným základom **pax-* (vslovan.), **plug-* (čiast. jzukur., 557), **plugot-* (jzukur.), **sox-* (323), **sěv-* (450, čiast. rus.), **žę-tv-* (srb., mac., bulh.), **žbnj-* (73), **žbněj-* (sporad. brus.), **žbniv-* (156, 233, 470, 524), **žbnivъ-* (poľ.), **žbnjetv-* (čiast. srb.), **žbnъč-* (320), **sъrp-* (264), **kos-* (63; čiast. poľ., brus., ukr. a rus.), **kosъ-* (poľ.), **molt-* (sporad. brus. a ukr.), **moltj-*, **moltъ-* (poľ.), **moltjъk-* (227, čiast. poľ.), **cěpъ-* (295), **kop-* (224, 241, 280, 291), **kopъ-* (312, 313, 319), **grab-* (miest. brus. a ukr.), **lopatъ-* (300).

Sufix **-ъсъ* sa pripája k slovotvorným základom *or-* (525, 597, 645), **orav-* (146), **sěj-* (234), **sějav-* (slovin.), **sěv-* (brus., rus., čiast. poľ. a ukr.), **žbnj-* (5, 20, 21), **žbněj-* (725), **žbniv-* (310, 496, 633, 760), **kos-* (slovin., chorv., čiast. bosn. srb., slov., poľ., brus., rus.), **kosъl-* (615), **sěč-* (202, 206), **molt-* (čiast. slovin. a chorv., čes., čiast. slov., sporad. ukr.), **moltil-* (39, 48, 61, 82), **moltilov-* (58), **kop-* (651, 693, 710), **kopan-* (396), **xlěbopaъсъ* (825).

Sufix *-ъса* sa pripája k slovotvornému základu **sěv-* (čiast. poľ.).

Sufix **-ъкъ* sa pripája k slovotvorným základom *sěč-* (234-237), **moltj-* (čiast. čes. a poľ.), **sъmoltj-* (257, 326), **(draš)-* (čiast. poľ.).

¹² *Atlas ukrajins'koji movy* (AUM, 2. zv., m. 312) uvádza zo Zakarpattia aj názov *pluhač*, ‚oráč‘.

¹³ O názvoch mlataca a kosca v slovenských nárečiach pozri *Atlas slovenského jazyka*. 3. Tvorenie slov. Mapa 1. mlatec; kosec (Buffa, 1978).

¹⁴ V legendách OLA sa v zátvorkách uvádzajú výpožičky neslovanského pôvodu.

Sufix *-*ьko* sa pripája k slovotvornému základu **molťj-* (226, 229) a afix *-*ьka* k slovotvornému základu *(*draš-*) (270).

Sufix *-*ьnikъ* sa pripája k slovotvorným základom **oral-* (549); **orl-* (343, 496), **paš-* (333, 585, 590, 612, 613, 615), **paxot-* (411), **pluž-* (468), **sějal-* (416, 494, 496, 549), **sěv-* (238, 326, 411), **prisěv-* (299), **žbnit-* (776), **žb-nivoval-* (479), **žet-* (538, 602, 627), **kos-* (poľ.), **sěnokos-* (616, 651, 670), **molť-* (ukr., ojed. rus.), **šbmolť-* (471, 487), **molťj-* (264), **molťbn-* (616, 620), **molťil-* (sporad. brus., čiast. ukr. a rus.), **molťyl-* (čiast. brus., okraj. ukr. a rus.), **kopal-* (čiast. brus. a ukr., ojed. rus.), **kopan-* (čiast. brus. a ukr.).

Sufix *-*ьщикъ* sa pripája k slovotvorným základom **oral-* (sporad. rus.), **sějal-* (čiast. rus.), **sějan-* (647, 798, 799), **sěv-* (394, 640), **posěv-* (sporad. brus. a rus.), **sěval-* (sporad. ukr., ojed. rus.), **orzsěval-* (597, 617, 827, 848), **žel-* (605, 696), **kosyl-* (590, 790), **kosil-* (563, 656, 696, 711), **molťil-* (okraj. brus. a ukr., rus.), **molťyl-* (okraj. brus., čiast. rus.), **molťbn-* (617), **kop-* (727, 769), **okop-* (698), **kopal-* (ojed. brus. a ukr., čiast. rus.), **kopan-* (446, 617).

Sufix *-*telъ* sa pripája k slovotvorným základom **sěja-* (sporad. brus. a ukr., čiast. rus.), **žet-* (22), **kosja-* (537, 538), **kopa-* (524).

Sufix *-*taj-ъ* sa pripája k slovotvorným základom **or-* (čiast. chorv., slov., poľ., brus. a ukr.) a **or-a-* (sporad. slovin. chorv., brus. a ukr.).¹⁵

Časť slovin. a chorv. nárečí tvorí mikroareál derivátu od koreňa **molť-* pomocou sufixu *-*itъjъ* (p. mapu č. 8).

Sufix *-*itъ* sa pripája k slovotvorným základom **orъb-* (330), **sějъb-* (400), **sěvъb-* (čiast. brus., ojed. jzrus.), **molťbъ* (čiast. brus., okraj. zrus.). V nárečiach jvých. Bieloruska sa zachytili aj slovotvorné varianty s príponou *-*ik*, zodpovedajúce rekonštruovanej forme **sěvъbikъ*, na vbrus.-rus.-ukr. pomedzi ojedinelo aj nárečové obdoby formy **molťbikъ* (400, 445, 784, 785), z oblasti Smolenska (773) je doložený aj variant **kaz'itъik* (**kosъbikъ*).¹⁶

V sledovanej skupine činiteľských názvov sa prípona *-*alъ* vyskytuje iba v spojení s koreňom **kop-*. Zo rus. nárečí v oblasti Vologdy a Jaroslavl'a je doložená podoba **kopalъ*, z ukr. bodov 425 a 468 **kdpaľ*.¹⁷

Osihotené sú dva deriváty so sufixom *-*unъ* – brus. názov **av'un* (392) s koreňom **sěv-* a ukr. názov **žnun* (496), utvorený od koreňa **žbn-*.¹⁸

¹⁵ O názvoch **rataj*, **orataj* v ukrajinských nárečiach pozri AUM 2, m. 312, a AUM 3, m. 97. Pozri aj I. A. Дзензелевский, 1990.

¹⁶ *Leksičnyj atlas belaruskich narodnych gavorak* (1995, 3. zv., m. 233) kartograficky predstavil slovotvorné varianty **malacbit*, **malacbik*, **malacil'sčyk*, **malacel'sčyk*, **malacil'nik*, **malacel'nik*, **malacébnik*, **malacénnik*, **malatára* v komentári zaevidoval aj na jedinečné podoby **molótnik*, **molotéc*, **maladzavik*. Pozri aj

¹⁷ O názvoch činiteľov so sufixom *-*alъ* v materiáloch OLA p. J. Siatkowski, 2005, s. 189 a 233.

¹⁸ Rovnakú slovotvornú štruktúru má poľská lexéma **zdun*, vo význame 'človek, ktorý robí pece' sa používa v prevažnej časti nárečí, v ich svých. časti aj vo význame 'hŕnčiar'. Pozri OLA, 8. zv., m. 7, a J. Siatkowski, c. d., s. 184 a nasl.

Paralelu v iných sledovaných názvoch nemajú pomenovania mlatca so slovotvornou štruktúrou **molťjanь* a **moltega*, ktoré sú v materiáloch OLA slabodoložené zo sev. Ruska (564, 610; 577, 578, 583, 604).

Dvoma sufixmi s rovnakým významom sa vyznačujú názvy so slovotvornou štruktúrou **žetelьсь* (chorv., srb., bosn.), **жьнjetelьсь* (78), **коpaчарь* (85) **molťькарь* (čiast. vslov. a pol.), **kopatelьникъ* (428, 429).

V sémantickej skupine nomina agentis sú kompozitá bez derivačnej prípony príznačné pre vslovan. dialekty.¹⁹ Z názvov tohto typu sa kompozitum **земjekорь* popri jednoduchých derivátoch vyskytuje na celom ruskom jazykovom území, na prevažnej časti Bieloruska a na vých. polovici Ukrajiny. Synonymná podoba **ровокорь* je v OLA 4 doložená na száp. pohraničí Bieloruska (328, 329). Iba ako ojedinelé sú v OLA 4 zaznačené kompozitá **хлѣбоорьбъ* (522) a **сѣнокосъ* (534, 670). Podoba **сѣносѣкъ* tvorí mikroareál na száp. okraji slovinského jazykového teritória.

Skratky: b. – bod, brus. – bieloruský, bosn. – bosnianský, bulh. – bulharský, čiast. – čiastočne, chorv. – chorvátsky, jslovan. – južnoslovanský, jzrus. – juhozápadoruský, jzukur. – juhozápadoukrajinský, m. – mapa, mac. – macedonský, miest. – miestami, ojed. – ojedinelo, okraj. – okrajovo, slov. – slovenský, slovin. – slovinský, slovan. – slovanský, sporad. – sporadický, srb. – srbský, srus. – severoruský, vslovan. – východoslovanský, ukr. – ukrajinský, zrus. – západoruský.

Literatúra

- BASARA, Jan: Kosić i kosiarz w gwarach polskich (na tle słowiańskim). In: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. Т. XLIII. Нови Сад: 2000, s. 51-55.
- BUFFA, Ferdinand: Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod – Komentáre – Dotazník – Indexy. Bratislava: Veda 1978. 424 + 248 s.
- SIATKOWSKI, Janusz: Słowiańskie nazwy wykonawców zawodów w historii i dialektach. Warszawa: Uniwersytet Warszawski 2005. 378 s.
- Атлас української мови. Том другий. Ред. Я. В. Закревська. Київ: Наукова думка 1988.
- Атлас української мови. Том третій. Ред. А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка 2001.
- ДЗЕНДЗЕЛЕВСКИЙ, И. А.: Названия пахара в говорах славянских языков. In: Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1985-1987. Москва: 1990, сс. 17-36.
- KOWALSKA, Anna: Apelatywne nazwy miejsc w dialektach polskich. Derywacja sufiksalna. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 2011.

¹⁹ Pozri napr. areál slovotvorných štruktúr ľěs-o-rqb-ъ a ryb-o-lov-ъ, OLA 8, s. 35 a 149.

- Лексічны атлас беларускіх народных гаворак. Том 3. Чалавек. Ред. Э. Ф. Мацкевіч. Мінск: Акадэмія навук Беларусі – Інстытут мовазнаўства імя Якаба Коласа 1995.
- Общеславянский лингвистический атлас. Выпуск 4. Серия лексико-словообразовательная. Сельское хозяйство. Ред. А. Ференчикова. Братислава: Веда 2012. 268 сс.
- Общеславянский лингвистический атлас. Выпуск 8. Серия лексико-словообразовательная. Профессии и общественная жизнь. Отв. ред. Й. Басара и Й. Сятковски. Варшава: Институт польского языка ПАН 2003. 192 с.

**Словообразовательная проблематика
в IV томе лексико-словообразовательной серии
Общеславянского лингвистического атласа («Сельское хозяйство»)**

В разделе «Сельское хозяйство» наряду с данными, собранными на всей территории Славии при помощи 42 вопросов с индексом L (лексика) и 5 вопросов с индексом LSI (лексика и словообразование), сверх того картографически обработаны данные, собранные при помощи 39 вопросов, обращающих в первую очередь внимание на словообразовательные явления (см. Вопросник Общеславянского лингвистического атласа, Москва 1965, сс. 94 – 103). Характерной чертой этого тома являются карты нескольких блоков явлений одинаковой словообразовательной категории: названия деревьев и их плодов, названия полей после уборки урожая, названия соломы отдельных видов хлебных злаков, названия яровых и озимых, названия рукояток или же палок орудий труда, названия деятелей. Разницы в словообразовательных формантах, представленные на картах отдельных явлений, в обобщенном виде показывают синтетические словообразовательные карты. Их целью является не только дать основную информацию о территориальном распространении отдельных словообразовательных формантов, а также, при помощи картографических средств изобразить степень их продуктивности в диалектах отдельных славянских языков. С этой точки зрения особо интересной является географическая ситуация суффиксов *potina agentis*, представленная на аналитических картах ‘человек, который пашет’; ‘человек, который сеет’; ‘мужчина, который жнет серпом’; ‘мужчина, который косит косой’; ‘мужчина, который молотит цепом’; ‘мужчина, который копает землю’ и на обобщающих словообразовательных картах «Названия деятелей с суффиксами *-аѣ-ъ, *-ак-ъ, *-ак-а»; «Названия деятелей с суффиксами *-ѣс-ъ, *-ѣк-ъ, *-ѣс-а, *-ѣк-о»; «Названия деятелей с компонентами *-ѣѣ- и *-ѣп- в словообразовательном форманте».

Mužské činiteľské mená v 4. zv. lexikálno-slovotvornej série Slovanského jazykového atlasu

	„orač“	„rozsievač“	„žnec“	„kosec“	„mlatec“	„kopač“
1				sěnosěкъ		
2				sěnosěкъ		
3	oračъ	sějavъсь		kosъсь	moltitjъ	koračъ
4	oračъ			kosъсь		
5	oračъ	sějavъсь	žъnjъсь	kosъсь	moltitjъ	koračъ
6	oračъ	sějavъсь			moltitjъ	koračъ
7	oračъ	sějavъсь		sěnosěкъ	moltitjъ	koračъ
8	oračъ	sějavъсь	žъньсь	kosъсь	moltitjъ	koračъ
9	oračъ	sějavъсь	žъньсь	kosъсь	moltitjъ	koračъ
10	oračъ	sějavъсь		kosъсь	moltitjъ	
11	oračъ			kosъсь		koračъ
12	oračъ			kosъсь	moltitjъ	koračъ
13	oračъ	sějavъсь		kosъсь	moltitjъ	koračъ
14	oračъ	sějavъсь		kosъсь	moltitjъ	
15	oračъ			kosъсь	moltъсь	koračъ
16	orataJъ	sějavъсь		kosъсь	moltitjъ	koračъ
17	orataJъ	sějavъсь		kosъсь	moltitjъ	koračъ
18	oračъ	sějačъ		kosъсь	moltitjъ	koračъ
19	oračъ	sějačъ		kosъсь	moltitjъ	koračъ
20	oračъ	sějačъ	žъnjъсь	kosъсь	moltъсь	koračъ
21	oračъ	sějačъ	žъnjъсь	kosъсь	moltъсь	koračъ
22	ortajъ	sějačъ	žetelъ	kosъсь	moltitjъ	koračъ
23	oračъ	sějačъ				
24	oračъ	sějačъ		kosъсь		koračъ
25	těžakъ	těžakъ	těžakъ	těžakъ	těžakъ	těžakъ
26	oračъ	sějačъ	žъnjačъ	kosъсь		(štix)аčъ
27	oračъ	sějačъ	žetelъсь	kosъсь		koračъ
28	ortajъ	sějačъ		kosъсь		těžakъ
29	oratajъ	sějačъ	žъnjačъ	kosъсь		těžakъ
30	oračъ	sějačъ	žъnjačъ	kosъсь	moltъсь	koračъ
31	oračъ	sějačъ	žъnjačъ	kosъсь	moltъсь	koračъ
32	oračъ	sějačъ	žъньсь	kosъсь	moltъсь	koračъ
33	oračъ	sějačъ	žetelъсь	kosъсь		koračъ
34	oračъ	sějačъ	žetelъсь	kosъсь		koračъ
35	oračъ	sějačъ	těžakъ	kosъсь	moltъсь	koračъ
36	oračъ	sějačъ	žъnjačъ	kosъсь	moltačъ	koračъ
37		sějačъ				těžakъ
38	oračъ	sějačъ		kosъсь		koračъ
39	oračъ	sějačъ	žetelъсь	kosъсь	moltilъсь	koračъ

40	огаць	сѣјаць	žetelъсь	kosaць		кораць
41	огаць	сѣјаць		кошьсь		кораць
42		сѣјаць				тежакъ
43	огаць	сѣјаць	žetvarъ	кошьсь	сѣраць	кораць
44	огаць	сѣјаць		kosaць	сѣраць	кораць
44a						
45	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь	moltaць	кораць
46	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь	moltaць	кораць
47	огаць	сѣјаць	žetelъ žetelъсь	кошьсь		кораць
48	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь	moltilъсь	кораць
49	огаць	сѣјаць		кошьсь		кораць
50	огаць	сѣјаць		кошьсь		кораць
51	огаць	сѣјаць		кошьсь		кораць
52	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь		кораць
53	огаць	сѣјаць	žetelъсь	kosaць kosъb(oš)ъ		кораць
54	огаць	сѣјаць		kosaць		кораць
55	огаць	сѣјаць		kosaць		кораць
56	огаць	сѣјаць		кошьсь		тежакъ
57	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь	moltaць	кораць
58	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь	moltilovъсь	кораць
59	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь		кораць
60	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь		кораць
61	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь	moltilъсь	кораць
62	огаць	(na)сѣјаць	žetelъсь	кошьсь		кораць
63	огаць	сѣјаць	žetelъсь	kosaгъ		кораць
64	огаць	сѣјаць				кораць
65	огаць	сѣјаць				тежакъ
66	огаць	сѣјаць	žetelъсь	кошьсь		кораць
67	огаць	сѣјаць	žetelъсь	kosaць		кораць
68	огаць	сѣјаць	žetelъсь	kosaць		кораць
69	огаць	сѣјаць	žetelъсь	kosaць		кораць
70	огаць	сѣјаць	žetvarъ	кошьсь		кораць
71	огаць	сѣјаць		kosaць		кораць
72	огаць	сѣјаць		kosaць		кораць
73	огаць	сѣјаць	žъnjaгъ	kosaць		кораць
74	огаць	сѣјаць		kosaць		кораць
75	огаць	сѣјаць	žъnjaetvarъ	kosaць		кораць
76	огаць	сѣјаць	žъnjaetvarъ	кошьсь		кораць
77	огаць	сѣјаць		kosaць		кораць
78	огаць	сѣјаць	žъnjaetelъсь	kosaць	moltaць	кораць
79	огаць	сѣјаць	žъnjaetvarъ	kosaць	moltaць	кораць
80	огаць	сѣјаць	žъnjaetvarъ	kosaць		кораць

81	ogačъ	sějačъ	žetelъcъ žetvarъ	kosačъ		koračъ
82	ogačъ	sějačъ	žetelъcъ žetvarъ	kosačъ	moŭtilъcъ	koračъ
83	ogačъ	sějačъ	žŋjetvarъ	kosačъ		koračъ
84	ogačъ	sějačъ	žetvačъ	kosačъ		koračъ
85	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračagъ
86	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
87	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	buxačъ	koračъ
88	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
90	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
92	ogačъ	sějačъ	žŋnějačъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
93	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
94	ogačъ		žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
95	ogačъ		žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
96	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
97	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
98	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
99	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
100	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
101		sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
102	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
103	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
104	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
105	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
106	ogačъ		žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
107	ogačъ		žŋnějačъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
108	ogačъ	sějačъ	žŋnějačъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
109	ogačъ	sějačъ		kosačъ	čukačъ	koračъ
110	ogačъ		žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
111	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ	čukačъ	koračъ
112	ogačъ		žetvar inъ	kosačъ		koračъ
113	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
113a	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
114	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
115	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
116	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
117	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
118	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
119	ogačъ		žetvarъ	kosačъ		koračъ
120	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
121	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
122	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ
123	ogačъ	sějačъ	žetvarъ	kosačъ		koračъ

124	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
125	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
126	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
127	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
128	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
129	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
130	огаць	сѣжаць	(vrakčij)a	kosa(žij)a		кораць
131	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
132	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
133	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
134	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
135	огаць	сѣжаць	(vrakčij)a	kosaць		кораць
136	огаць	сѣжаць	žetvarinь	kosaць		кораць
137	огаць	сѣжаць	(vrakčij)ь	kosaць		кораць
138	огаць	сѣжаць		kosaць		кораць
139	огаць	сѣваць	žetvarь	kosa(žij)a		кораць
140	(čufčij)a	(čufčij)a	žetvarь	kosa(žij)a		
141	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
142	(čufčij)a	сѣжаць	žetvarinь	kosaць		кораць
143	огаць	сѣжаць	(vrakčij)ь	kosaць		кораць
144	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
145	огаць	сѣжаць	žetvarь	kosaць		кораць
146	оганьсь			sěnosěкъ		(barabar)ь
146a	огаць	сѣжаць	žьnjaць	kosaць	moľтьсь	кораць
147	огаць	сѣjаньсь		sěNosěкъ	moľtiťь	кораць
147a	огаць	сѣжаць	žьnjaць	kosьсь	moľтьсь	
148	огаць			sěNosěкъ	moľtiťь	
148a	огаць		žьnjaць	kosaць	moľtiťь	
149	огаць			kosьсь		
150	огаць	сѣжаць		kosaць	moľтаць	кораць
151	огаць	сѣжаць		kosaць		кораць
152	огаць	сѣжаць	žetельсь	kosaць	moľтаць	кораць
153			žьnjaць	kosьсь	moľтьсь	
154	огаць	сѣжаць	žньсь	kosьсь	moľтьсь	
155	огаць	сѣжаць	žньсь	žньсь	moľтьсь	кораць
156	огаць	сѣжаць	žьnivarь	kosьсь		
167		сѣжаць	žetvarь	kosaць		
168				kosaць		кораць
169	(paor)ь			kosaць		
171	plugOtarь		žньсь	kosarь	moľтьникъ	кораьникъ
175	огаць	orzsěvaць	žньсь žньсь	sěkaць	moľтьсь	кораць
176	огаць	orzsěvaць	žньсь	sěkaць	moľтьсь	кораць

177	огаць	оrzsěvaць	жьньсь жьньсь	sěkaць	moľтьсь	кораць
178	огаць	оrzsěvaць	жьньсь жьньсь	sěkaць	moľтьсь	кораць
179	огаць		жьньсь	sěkaць	moľтьсь	
180	огаць			sěkaць	moľтьсь	
181	огаць	оrzsěvaць	жьньсь жьньсь	sěkaць	moľтьсь	кораць
182	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
183	огаць	оrzsěvaць	жьньсь	sěkaць	moľтьсь	кораць
184	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	
185	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
186	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
187	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
188	огаць			sěkaць	moľтьсь	кораць
189	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
190	огаць			sěkaць	moľтьсь	
191	огаць			sěkaць	moľтьсь	
192	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
193	огаць			sěkaць	moľтьсь	
194	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
195	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	
196	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	
197	огаць			kosьnikъ	moľtjъкъ	
198	огаць			sěkaць	moľтьсь	кораць
199	огаць			sěkaць	moľтьсь	
200	огаць	sějaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
201	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	
202	огаць	оrzsěvaць		sěчьсь	moľтьсь	кораць
203	огаць	оrzsěvaць		kosьсь	moľtjъкъ	кораць
204	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľtjъкъ	кораць
205	огаць	оrzsěvaць		sěkaць	moľтьсь	кораць
206	огаць	оrzsěvaць		sěчьсь	moľтьсь	кораць
207	огаць				moľtjъкъ	кораць
208	огаць	оrzsěvaць	жьньсь	kosьсь	moľтьсь	кораць
209	огаць	sějaць	жьньсь	kosьсь	moľтьсь	кораць
210	огаць	sějaць	жьньсь	kosьсь	moľтьсь	кораць
211	огаць	sějaць	жьньсь	kosьсь	moľtjaць	кораць
212	огаць ortajъ	оrzsěvaць	жьньсь	kosьсь	moľтьсь	кораць
213	огаць ortajъ	оrzsěvaць	жьньсь	kosьсь	moľтьсь	кораць
214	огаць	оrzsěvaць	жьньсь	kosьсь	moľтьсь	кораць
215	огаць	оrzsěvaць	жьньсь	kosьсь	moľтьсь	кораць

216	огаць	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
217	огаць	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
218	огаць	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
219	огаць ортајь	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
220	огаць	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
221	огаць ортајь	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
222	огаць ортајь	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
223	огаць	сѣјаць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
224	огаць	орзсѣваць	жьньсь	козьсь	мольтсь	корагь
225	огаць	сѣјаць	жьньсь	козьсь	мольтсь	кораць
226	огаць	орзсѣваць	козьсь	козьсь	молтѣкъ	кораць
227	огаць	сѣјаць		козь=аць	молтѣкагь	кораць
228	огаць	сѣјаць		козь=аць	молтѣаць	кораць
229	огаць	орзсѣваць		козь=аць	молтѣкъ	кораць
230	огаць	сѣјаць		козь=аць	молтѣаць	кораць
231	огаць	сѣјаць	жьньсь	козь=аць	молтѣаць	кораць
232	огаць	сѣјаць		козь=аць	молтѣаць	кораць
233	plugar ь		жьнивaгь	косаць	молтаць	
234	оракь	сѣјаць		сѣчькъ	молтѣкъ	
235				сѣчькъ	молтѣкъ	
236				сѣчькъ	молтѣкъ	
237				сѣчькъ	молтѣкъ	
238		сѣвьсь сѣвѣникь		козьсь		
239			жьнивъ=агь	козь=агь		кораць
240	ортајь	сѣвьсь		козьсь		
241				козьникь	(драš)акь	корагь
242				козьникь	(драš)ькъ	
243			козьникь	козьникь		кораць
244			козьникь	козьникь	(драš)акь	кораць
245				козьникь		кораць
246		сѣвьса	жьнивъ=агь	козь=агь козьникь	(драš)ькъ	кораць
247		сѣвьса	жьньсь жьнивъ=агь	козь=агь		кораць коралѣникь
248						
249	огаць			козь=агь	молтѣкагь	кораць
250	огаць	сѣвьса	жьнивъ=агь	козь=агь		кораць
251	ортајь			козьникь	(драš)ькъ	кораць
252		сѣвьсь сѣвьса	жьнивъ=агь	козь=агь	молтѣбить	кораць
253			жьнивъ=агь	козьсь		кораць

254	огаць		žьnivъ=агь	козьникъ		
255	огаць	sěvъsa	žьnivъ=агь	козь=агь	moltjarъ moltъ=агь	
256	огаць		žьnivъ=агь	козь=агь козьникъ		
257	огаць	sěvaць	ogolъnikъ	козь=агь	sъmoltjъkъ	кораць
258	огаць			козьникъ		
259	огаць			kosin(er)ъ		
260			žьnivъ=агь	козьникъ	(draš)ъkъ	кораць
261	огаць		žьnivъ=агь	козьникъ		
262	огаць		žьnivъ=агь	козьникъ	(draš)ъkъ	кораць
263				козьникъ		кораць
264	огаць	sěvakъ	сыграгь	козьникъ	moltjarъ moltjъnikъ	кораць
265				kosagъ		
266	огаць	sěvъсь sěvakъ	žьnivъ=агь	козьсь	moltjъkъ	кораць
267				козьсь	moltjarъ	
268	огаць	sěvaць	žьnivъ=агь	kosagъ	moltjarъ	кораць
269	огаць	sěvaць	žьnivъ=агь	козьникъ kosin(er)ъ		кораць
270	огаць ortajъ		žьnivъ=агь	козь=агь	cěpакъ (draš)ъka	кораць
271	огаць ortajъ	sěvakъ	žьnivъ=агь	козьникъ	(draš)ъkъ	кораць
272	огаць	sěvakъ	žьnivъ=агь	козьникъ	moltjъkъ	кораць
273	огаць	sěvakъ	žьnivъ=агь	козьникъ	(draš)ъkъ	кораць
274	огаць	sěvъsa	žьnivакъ	козьникъ	moltjъkъ	кораць
275	огаць		žьnivъ=агь	козьникъ	moltjarъ	кораць
276	огаць	sěvaць	žьnivъ=агь	козь=агь	moltъ=агь	кораць
277				козьникъ		
278			žьnivъ=агь козь=агь	козь=агь		
279				козь=агь	S + Verb	кораць
280	огаць			козьникъ	moltjъkагь	корагь
281	огаць	sěvakъ	козь=агь	козь=агь	moltъ=агь	кораць
282		sěvъsa	žьnivъ=агь	козь=агь	moltjarъ	
283	огаць			козь=агь	moltjarъ	
284	ortajъ		žьnivъ=агь	козьникъ	(draš)ъkъ	кораць
285	огаць	sěvakъ	žьnivакъ	козьникъ	moltjъkъ	
286	огаць	sěvaць	žьnivъ=агь	козь=агь	moltjъkъ	
287	ortajъ	sěvaць	žьньсь	козьникъ		кораць
288				козьникъ		
289			козьникъ	козьникъ	moltjarъ	
290	огаць		козьникъ	козь=агь		

291	огаць		жьпівъ=агь	кошь=агь кошьникъ	мѡлтѣйкагь	корагь
292	огаць		жьпаць жьпівъ=агь	кошь=агь	сѣрактъ	
293	огаць		жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣйкагь	
294	огаць	сѣвѣса	жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣягь	кораць
295	огаць ортајь	сѣваць сѣвакъ	жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣягь сѣрь=агь	кораць
296				кошь=агь		
297	огаць ортајь	сѣвакъ	жьпівакъ		мѡлтѣкь	кораць
298	огаць	сѣвѣса	жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
299		присѣвѣникъ	кошьникъ	кошьникъ		
300			жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣйкагь	кораць лорать=агь
301	огаць	сѣвѣса	жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣягь	кораць
302	огаць		жьпівъ=агь			
303	огаць	сѣвѣса		кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
304	огаць	сѣвакъ	жьпівакъ	кошь=агь	мѡлтѣкь сѣрактъ	кораць
305	огаць	сѣваць	жьпівъ=агь	кошьникъ	мѡлтѣкь	кораць
306	огаць	сѣваць	жьпівакъ	кошь=агь кошьникъ	мѡлтѣкь мѡлтѣякъ	
307	огаць	сѣваць	жьпѣсь жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
308			жьпівъ=агь	кошьсь	мѡлтѣкь	кораць
309	огаць			кошьсь	мѡлтѣйкагь	кораць
310	огаць	сѣваць	жьпівѣсь	кошьсь	мѡлтѣкь	кораць
311	огаць		жьпаць	кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
312				кошь=агь	мѡлтѣкь	корь=агь
313	огаць		жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣкь	корь=агь
314			жьпівакъ	кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
315	огаць	сѣвѣса	жьпівакъ	козагь	мѡлтѣкь	кораць
316	огаць			козагь	мѡлтѣкь	
317				кошь=агь	мѡлтѣкь	
318				кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
319			жьпівъ=агь кошь=агь	кошь=агь	мѡлтѣйкагь	кораць, корь=агь
320	огаць		жьпѣчагь	кошь=агь	мѡлтѣягь	кораць
321	огаць		жьпівъ=агь	кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
322		сѣвакъ	жьпівъ=агь	козагь кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
323	огаць сохагь		жьпівакъ	кошь=агь	мѡлтѣкь	кораць
324	огаць	сѣваць	жьпівакъ	кошь=агь	мѡлтѣйкагь	кораць

325			жьпнѣ=агъ	козьсь	мѡлѣтъ	кораць
326	ораць	сѣвѣникъ	жьпньсь	козагъ	съмѡлѣтъ	кораць
327	(artaj)ь	сѣвѣсь		козьсь	мѡлѣбитъ	кораѣлникъ
328	(artaj)ь	сѣвѣсь		козьсь		земјекоръ говокоръ
329	рахагъ	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	говокоръ
330	огъбитъ	сѣвѣсь	жьпѣјагъ	козьсь	мѡлѣбитъ	земјекоръ
331	рахагъ	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	кораѣлникъ
332	(artaj)ь	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	земјекоръ
333	раѣлникъ	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	кораць грабагъ
334	рахагъ	сѣвѣсь	жьпѣјагъ	козьсь	мѡлѣбитъ	земјекоръ
335	рахагъ		жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	земјекоръ
336				козьсь		
337	(artaj)ь	сѣѣбакъ	жьпѣја	козьсь	мѡлагъ	
338	(artaj)ь	сѣвѣсь		козьсь	мѡлѣбитъ	
339	(artaj)ь	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	
340	(artaj)ь	сѣвѣсь		козьсь	мѡлѣбитъ	
341	рахагъ	росѣвѣшѣикъ		козьсь	мѡлѣбитъ	
342	рахагъ	сѣвѣбитъ	жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	земјекоръ
343	огѣлникъ	сѣвѣсь	жьпньсь	козьсь	мѡлѣлникъ	
344	оратаѣ	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь	мѡлѣлникъ	кораѣлникъ
345	оратѣ	сѣвѣсь		козьсь	мѡлѣлникъ	
346	оратѣ			козьсь	мѡлѣбитъ	
347	оратѣ	сѣвѣсь		козьсь	мѡлѣбитъ	
348	оратѣ	сѣвѣсь		козьсь		земјекоръ
349	оратѣ	сѣвѣбитъ		козьсь		
350	рахагъ		жьпньсь	козьсь		
351	рахагъ			козьсь		грабагъ
352	рахагъ	сѣвѣбитъ	жьпньсь жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	
353	ортаяѣ	сѣвѣсь	жьпньсь	козьсь	мѡлѣлникъ	кораѣлникъ
354	ортаяѣ	сѣвѣсь	жьпньсь	козьсь	мѡлѣлникъ	
355	оратѣ	сѣвѣсь	жьпньсь	козьсь	мѡлѣбитъ	
356	оратѣ	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь	мѡлѣбитъ	
357	оратѣ	сѣвѣсь		козьсь	мѡлѣбитъ	
358	оратѣ	сѣвѣсь	жьпѣја	козьсь		
359	рахагъ	сѣјателъ		козьсь		земјекоръ
360	рахагъ	сѣвѣсь		козьсь	мѡлѣбитъ	земјекоръ
361	рахагъ ортаяѣ	сѣвакъ	жьпньсь	козагъ		кораць
362	рахагъ ортаяѣ	сѣјаѣшѣикъ	жьпньсь	козьсь	мѡлѣшѣикъ	кораць

363	ортајъ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь kosagъ	мѡлѣьнікъ мѡлѣьсьчікъ	земјекоръ
364	рахагъ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь	мѡлѣьнікъ	кораьнікъ
365	оратѢ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь	мѡлѣьнікъ	кораьнікъ
366	рахагъ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь	мѡлѣьбітъ	земјекоръ
367	оратѢ	сѣвъбітъ		козьсь	мѡлѣьбітъ	земјекоръ
368	оратѢ	сѣвъбітъ		козьсь	мѡлѣьбітъ	кораьнікъ
369	рахагъ	сѣвъбітъ		козьсь		
370	рахагъ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь		земјекоръ
371	рахагъ		жьнѣјагъ	козьсь	мѡлѣьбітъ	земјекоръ
372	рахагъ ортајъ	сѣваць	жьньсь	kosagъ	мѡлѣьсьчікъ	кораць
373	ортајъ	сѣвакъ	жьньсь	kosagъ	мѡлѣьнікъ	кораць кораьнікъ
374	ортајъ	сѣвакъ	жьньсь	козьсь	мѡлѣьнікъ	кораць
375	ортајъ	сѣваць	жьньсь	козьсь	мѡлѣьнікъ	кораьнікъ
376	оратѢ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь	мѡлѣьбітъ	грабагъ
377	оратѢ	сѣјатеь	жьнѣја	козьсь	мѡлѣьбітъ	
378	оратѢ			козьсь	мѡлѣьнікъ	земјекоръ
379	рахагъ	сѣвъсь		козьсь	мѡлтагъ мѡлѣьбітъ	кораць земјекоръ
380	рахагъ	сѣвъсь	жьнѣја	козьсь	мѡлѣьбітъ	земјекоръ
381	рахагъ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь	мѡлѣьбітъ	земјекоръ
382	рахагъ ортајъ		жьньсь	козьсь	мѡлѣьсьчікъ	
383	ортајъ		жьньсь	kosagъ	мѡлѣьсьчікъ	кораць кораьсьчікъ
384				козьсь		
385	оратѢ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь	мѡлѣьбітъ	кораьнікъ
386	оратѢ	сѣвъсь	жьньсь	козьсь	мѡлѣьбітъ	кораць
387	рахагъ	сѣвъбакъ	жьнѣјька	козьсь	мѡлѣьбітъ	
388		сѣвъсь		козьсь	мѡлѣьсьчікъ	
389			жьньсь	козьсь		
390	рахагъ	росѣвъсьчікъ	жьнѣјагъ	kosagъ	мѡлѣьсьчікъ	земјекоръ
391	оратѢ	сѣвъбікъ		козьсь		
392	оратѢ	сѣвунъ		козьсь		
393	рахагъ	сѣвъбікъ		козьсь	мѡлѣьсьчікъ	
394	рахагъ	сѣвъсьчікъ		козьсь		кораьнікъ
395			жьнѣјька	козьсь		кораьнікъ
396	оратаѢ	сѣвъбікъ	жьнѣјь			кораьсь
397	оратѢ		жьньсь	козьсь	мѡлѣьнікъ мѡлѣьбітъ	земјекоръ

398	рахагъ	sěṽb̃bik̃		kosьсь		
399	orat̃	sěṽb̃bit̃	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃bit̃	podkoranik̃
400	рахагъ	sěj̃b̃bit̃	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃bik̃	zemjekor̃
401	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
402	ортајъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
403	ортајъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃ar̃	korab̃b̃nik̃
404	ортајъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
405	ортајъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃		кораць
406	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃ molt̃jak̃	кораць
407	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
408	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць korab̃b̃nik̃
409	ортајъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
410	ортајъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
411	рахот̃b̃nik̃	sěṽb̃nik̃	žьньсь	kosьсь	molt̃b̃nik̃	
412	plug(ator)ь	sěvaць	žьньсь	kosar̃	sz̃molt̃jak̃	korab̃b̃nik̃
413	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	sz̃molt̃jak̃	korab̃b̃nik̃
414	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
415	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
416	огаць	sěj̃ab̃b̃nik̃ sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
417	ортајъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
418	рахагъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
419	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	sz̃molt̃jak̃	кораць
420	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	sz̃molt̃jak̃	korab̃b̃nik̃
421	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць, korab̃b̃nik̃
422	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
423	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
424	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць
425	огаць	sěvaць		kosar̃	molt̃b̃nik̃	кораць korab̃
426	orataјъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
427		sěvaць	žel̃ja	kosar̃	sz̃molt̃jak̃	
428	plug(ator)ь	sěj̃aць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃b̃nik̃	korateb̃b̃nik̃
429	plug(ator)ь	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃b̃nik̃	korateb̃b̃nik̃
430	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
431	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	sz̃molt̃jak̃	korab̃b̃nik̃
432	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
433	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
434	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃
435	огаць	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	
436	огаць рахагъ	sěvaць	žьньсь	kosar̃	molt̃b̃nik̃	korab̃b̃nik̃

437	oratajъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
438	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ кораљникъ
439	oratajъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	
440	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľtilьščikъ	кораѣ
441	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	zemjekopъ
442	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ zemjekopъ
443	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
444	рахагъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораљникъ
445	рахагъ	sějatelъ	žьньсь	kosarъ	moľťbikъ	кораѣ
446	ogačъ рахагъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ кораньščikъ
447	рахагъ	sěvačъ sěvalьščikъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ moľtilьščikъ	кораѣ кораньščikъ zemjekopъ
448	ogačъ	sěvačъ		kosarъ	moľtarъ	кораѣ
449		sěvačъ		kosarъ	moľtilьnikъ	
450	plug(ator)ъ	sěvaгъ	žьньсь	kosarъ	moľtilьnikъ	кораѣ
451	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	сьmoľťкъ	кораљникъ
452	ogačъ plug(ator)ъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
453	ogačъ	sějačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
454	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
455	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
456	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
457	ogačъ	sějačъ sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
458	ogačъ	sějačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
459	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
460	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
461	рахагъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
462	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ, zemjekopъ
463	ogačъ	sějačъ sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ
464	ogačъ	sěvačъ	žьньсь	kosarъ	moľťnikъ	кораѣ zemjekopъ
465	ogačъ	sějačъ	žьньсь	kos(aš)ъ	moľťсь	кор(aš)ъ
466	ogačъ plugotarъ plugarъ		žęľja		moľťсь	кор(aš)ъ
467	ogačъ	sějačъ	žьньсь		moľtilьnikъ	кор(aš)ъ
468	plugarъ pluźьnikъ	sěvačъ	žьньсь		moľťnikъ	коралъ

469	огаць	sějaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
470		sěvaць	жьпіварь	kosarь	mołtільнікь	кор(аš)ь
471	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	сьmołtільнікь	кораьнікь
472	огаць		жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
473	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	
474	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	
475	огаць plugotarь	sěvaць	жьньсь	kosarь		кораць
476	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь zemjekopь
477	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораць,
478	огаць рахарь	sějalyščíkь sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь mołtільнікь	кораць zemjekopь
479	огаць	sějjaць sējjavaць	жьньсь жьпівовальнікь	kosarь	mołtільнікь	кораць
480	огаць	sějjaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	grabarь
481	огаць рахарь	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораць
482	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільščíkь	zemjekopь
483	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь, (aš) ь		кор(аš)ь
484	огаць	sěvaць sějjaць sējateljь	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кор(аš)ь кораьнікь
485	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь		
486	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораньнікь
487	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	сьmołtільнікь	кораьнікь
488	огаць	sějjaць	жьньсь	kosarь	сьmołtїjakь	кораьнікь
489	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
490	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораць
491	огаць	sěvaць sěvalьščíkь	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
492	огаць	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
493	огаць plugotarь	sěvaць	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораць
494	огаць	sējalyнікь sěvaць, sěvalьščíkь	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораць
495	огаць	sěvaць sējalyščíkь	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
496	oгільнікь	sējalyнікь	жьпівьсь жьпупь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
497	plugotarь		жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораць
498	огаць plugotarь		жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь
499	огаць	sěvaць sěvalьščíkь	жьньсь	kosarь	mołtільнікь	кораьнікь

500	огаць	сѣваць сѣвалѣшчікъ	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораьnikъ
501	огаць	сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораьnikъ
502	огаць plugotarь	сѣјалѣшчікъ сѣваць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць zemjekopь
503	огаць	сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
504	огаць	сѣјалѣшчікъ	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораьnikъ
505	огаць	сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораьnikъ
506	огаць	сѣваць	жьньсь	kosarь		zemjekopь
507	огаць	сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
508	огаць	сѣваць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць zemjekopь
509	огаць	сѣваць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць zemjekopь
510	огаць	сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
511	огаць	сѣваць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць zemjekopь
512	огаць	сѣјалѣшчікъ	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
513	огаць	сѣјаць сѣјалѣшчікъ	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
514	огаць	сѣјалѣшчікъ сѣваць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ moľtarь	кораць
515	огаць	сѣјалѣшчікъ	жьньсь	kosarь	moľtilѣшчікъ	корајь
516		сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
517	огаць	сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
518	огаць	сѣвалѣшчікъ	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
519	огаць	сѣваць	жьньсь	kosarь kosaць	moľtarь	кораць zemjekopь
520	огаць	сѣјаць	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
521	огаць	сѣвалѣшчікъ	жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораьшчікъ
522	xlѣboorь		жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	
523			жьньсь	kosarь	moľtьnikъ	кораць
524	plugarь plugotarь	сѣваць сѣвалѣшчікъ сѣвакь	жьньсь жьnivarь	kosarь	moľtьnikъ moľtilьnikъ moľtilѣшчікъ	кораць kopateľ zemjekopь
525	огьсь рахарь (artaj)ь		жьньсь	kosьсь kosarь	moľtilѣшчікъ	zemjekopь
526	рахарь	сѣваць	жьньсь		moľtilѣшчікъ moľtьbitь	кораьшчікъ
527	oralѣшчікъ	сѣјateľ	жьньсь			zemjakь
528		сѣјалѣшчікъ		kosarь		
529						
530						
531	oralѣшчікъ	сѣјалѣшчікъ		kosarь	moľtilѣшчікъ	кораьшчікъ
532	рахарь	сѣјалѣшчікъ		kosarь	moľtilѣшчікъ	

533	рахагъ			kosagъ	moŭtilьščikъ	
534	рахагъ	pošěvъščikъ	žьпньсь	sěnokosъ	moŭtilьnikъ	
535	рахагъ	sějalьščikъ		kosъсь	moŭtilьščikъ	
536	рахагъ	sějalьščikъ		kosagъ		
537	рахагъ	sějalьščikъ		košatelъ		zemjekopъ
538	рахагъ	sějalьščikъ	žetъnikъ	kosъсь košatelъ		
539						
540	ogaŭščikъ	sějalьščikъ		kosъсь	moŭtilьščikъ	kopaсъ kopaŭščikъ
541	рахагъ	sějalьščikъ		kosъсь kosagъ	moŭtilьščikъ	
542	рахагъ	sějalьščikъ		kosagъ		zemjekopъ
543	рахагъ	sějalьščikъ		kosagъ	moŭtilьnikъ	
544	рахагъ	sějalьščikъ		kosъсь	moŭtilьnikъ	
545	рахагъ	sějalьščikъ	žьпньсь	kosъсь		
546	рахагъ	sěvъсь		kosъсь		
547	рахагъ			kosъсь	moŭtilьščikъ	
548	рахагъ		žьпнѣja	kosъсь		
549	рахагъ ogaŭnikъ	sějalьnikъ				kopaŭnikъ
550	рахагъ	sějatelъ sěvagъ	žьпньсь	kosakъ	moŭtilьščikъ	
551	рахагъ			kosъсь		zemjekopъ
552		sěvъсь	žьпньсь	kosakъ	moŭtilьščikъ	kopaŭščikъ
553	рахагъ	sěvъсь	žьпньсь			
554	рахагъ	sějalьščikъ sěvъсь	žьпньсь	kosъсь, kosagъ	moŭtilьščikъ	zemjekopъ
555	рахагъ	pošěvъščikъ	žьпньсь	kosagъ	moŭtilьnikъ	
556	рахагъ	sějalьščikъ		kosъсь, kosagъ	moŭtilьščikъ	zemjekopъ
557	рахагъ plugaгъ	pošěvъščikъ	žьпнѣja	kosagъ	moŭtilьščikъ	
558						
560	рахагъ	sějatelъ	žьпньсь	kosъсь	moŭtilьščikъ	zemjekopъ
562	рахагъ	sějalьščikъ	žьпньсь	kosakъ		
563	рахагъ		žьпньсь	kosъсь kosilьščikъ	moŭtilьščikъ	zemjekopъ
564	рахагъ	sějatelъ sěvъсь	žьпньсь	kosъсь	moŭtilьščikъ moŭtjanъ	kopaŭščikъ
565	рахагъ	sěvъсь	žьпньсь	kosъсь	moŭtilьščikъ	zemjekopъ
566	рахагъ		žьпньсь		moŭtilьščikъ	
567	рахагъ		žьпньсь	kosъсь		
568						

569	рахагъ	sějalъščikъ sěvъсь posěvъščikъ	жьпъсь	козьсь	moltilъščikъ	zemjekopъ
570	рахагъ			козьсь	moltilъščikъ	
571	рахагъ	sějalъščikъ sěvalъščikъ	жьпъсь	козьсь	moltilъščikъ	zemjekopъ
572	рахагъ	sěvъсь	жьпъсь	козьсь, kosagъ	moltilъščikъ	
573	рахагъ	sějateľ	жьпъсь	козьсь, kosagъ	moltilъščikъ	
574	рахагъ	posěvъščikъ	жьпъсь	kosagъ	moltilъščikъ	zemjekopъ
575	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ	moltilъščikъ	
576	рахагъ	sějalъščikъ	жьпѣја	kosagъ	moltilъščikъ	
577	рахагъ	sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ	moltega	kopalъščikъ
578	рахагъ	sějalъščikъ sěvakъ		kosagъ	moltega	
579	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ	moltilъščikъ	zemjekopъ
580	рахагъ	sějateľ	жьпъсь			zemjekopъ
581	рахагъ	sějalъščikъ		kosakъ	moltilъščikъ	zemjekopъ
582	рахагъ	sějateľ				
583	рахагъ	sěvъсь		kosakъ	moltega	
584	рахагъ	sějalъščikъ	жьпъсь	kosakъ	moltilъščikъ	
585		sěvakъ	жьпъсь	kosakъ	moltilъščikъ	zemjekopъ
586	рахагъ		жьпъсь	kosakъ	moltilъščikъ	zemjekopъ
587	рахагъ	sěvъсь	жьпъсь	козьсь	moltilъščikъ	kopalъščikъ
588	рахагъ	sěvъсь	жьпъсь	козьсь		zemjekopъ
589	рахагъ	sěvъсь	жьпъсь	козьсь		zemjekopъ
590	ра̑ъпникъ	sěvъсь		козьльščikъ	moltylъščikъ	kopalъščikъ
591	рахагъ					
592	рахагъ	sěvъсь	жьпъсь жьпѣјь	козьсь	moltilъščikъ	zemjekopъ
593	рахагъ	sěvъсь	жьпъсь	козьсь	moltilъščikъ	kopalъ
596	рахагъ	sějateľ sějalъščikъ	жьпъсь	козьсь	moltylъnikъ	zemjekopъ
597	огъсь рахагъ	sějalъščikъ orzsěvalъščikъ	жьпъсь	козьсь	moltylъnikъ	
598						
600	рахагъ	sěvagъ	жьпъсь	козьсь		
601					moltylъnikъ	
602		sějateľ	жѣтъникъ	kosagъ	moltylъnikъ	zemjekopъ
603	рахагъ	sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ		
604	рахагъ			kosagъ козьсь,	moltega	
605	рахагъ	sěvъсь	жѣльščikъ	козьсь	moltilъščikъ	kopalъščikъ
606	рахагъ	sěvakъ	жьпъсь	козьсь	moltilъščikъ	zemjekopъ

607	рахагъ	sěvъсь	žъпъсь	kosagъ		
608	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ kosakъ	moŭtĭlnikъ	
609	рахагъ	sěvъсь	žъпъсь	kosakъ		кораць
610	рахагъ	sějalъščikъ	žъпъсь	kosagъ	moŭtjanъ	
611	рахагъ	sějateľ	žъпъсь	kosagъ	moŭtĭlъščikъ	zemjekopъ
612	рашьникъ					zemjekopъ
613	рашьникъ			koŭatъ		zemjekopъ
614	рахагъ		žъпъсь	kosъсь	moŭtĭlĭnikъ	
615	рашьникъ	sěvъсь	žъпъсь		moŭtĭlъščikъ	
616	рахагъ	sějateľ sějalъščikъ	žъпѣја	sěnokosъnikъ	moŭtĭlĭnikъ moŭtĭlъščikъ	zemjakъ
617	рахагъ	oŭzsěvalъščikъ	žъпъсь	kosъсь	moŭtĭnъščikъ	корапъščikъ
618	рахагъ					
619	рахагъ		žъпъсь	kosъсь	moŭtĭlъščikъ	кораць
620	рахагъ	sějalъščikъ	žъпъсь	kosъсь kosagъ	moŭtĭlĭnikъ	кораць zemjekopъ
621	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ kosъсь	moŭtĭlъščikъ	
622	рахагъ	sěvagъ	žъпъсь	kosъсь		
623	рахагъ	sěvagъ	žъпъсь	kosъсь	moŭtĭlĭnikъ	кораць
624	рахагъ	sějavъščikъ	žъпъсь	kosagъ	moŭtĭlъščikъ	корапъščikъ
625	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ		
626	рахагъ			kosagъ		
627	рахагъ	posěvъščikъ	žъпъсь žętĭnikъ	kosъсь, kosagъ	moŭtĭlъščikъ	zemjekopъ
628	рахагъ	sěvъсь		kosagъ		
629	рахагъ			kosъсь	moŭtĭlъščikъ	zemjekopъ
630						
631	рахагъ	sěvъсь		kosъсь		корапъščikъ
632	рахагъ			kosъсь		
633	рахагъ	sěvъсь	žъпivъсь	kosagъ		
634	рахагъ	sěvъсь	žъпъсь	kosъсь		
635	рахагъ	sěvakъ	žъпъсь žъпѣјъ	kosakъ kosačъka	moŭtĭlъščikъ	кораць zemjekopъ
636	рахагъ	sějalъščikъ sěvъсь	žъпъсь			
637	рахагъ	sěvakъ	žъпъсь	kosakъ		
638	рахагъ					
639	рахагъ	sěvъсь		kosъсь		zemjekopъ
640	рахагъ	sěvъščikъ	žъпъсь	kosъсь kosagъ		
641	рахагъ	sějalъščikъ	žъпъсь	kosъсь		
642	рахагъ	sějalъščikъ	žъпъсь	kosъсь	moŭtĭlъščikъ	zemjekopъ
643	рахагъ		žъпъсь			zemjekopъ

644	рахагъ	sějalъščikъ	žьньсь	kosъсь		korалъ korалъščikъ
645	огъсь					zemjekopъ
646	рахагъ			kosъсь kosagъ	moltilyščikъ	korалъ
647	рахагъ	sějalъščikъ sějanъščikъ	žьньсь	kosъсь	moltilynikъ	
648	рахагъ	sěvagъ	žьньсь	kosъсь	moltilynikъ	zemjekopъ
651	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь sěnokosъnikъ	moltilyščikъ	kopъсь zemjekopъ
652	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	
653	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	korалъščikъ
654	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	
655	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	korалъščikъ
656	рахагъ	sěvakъ		kosъсь kosilyščikъ		
657	рахагъ		žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	
658	рахагъ	sěvъсь		kosъсь	moltilyščikъ	
659	рахагъ рахаъščikъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь		zemjekopъ
660	рахагъ	sějalъščikъ	žьньсь	kosъсь kosakъ		
661	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь		
662	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosakъ	moltilyščikъ	korалъščikъ
663	рахагъ	sějalъščikъ	žьньсь	kosъсь		zemjekopъ
664	рахагъ	sějateľ	žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	korалъščikъ zemjekopъ ъ
665	рахагъ	sějateľ sěvъсь	žьньсь	kosъсь		zemjekopъ
666	рахагъ	sějalъščikъ	žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	korалъščikъ
667	рахагъ		žьньсь	kosъсь kosakъ	moltilyščikъ	zemjekopъ
668	рахагъ					
669						
670	рахагъ	sějalъščikъ	žьньсь	sěnokosъnikъ	moltilyščikъ	korалъščikъ
671	рахагъ		žьньсь			
673	рахагъ	sěvъсь			moltilyščikъ	
674	рахагъ					
675	рахагъ	sěvъсь				
676						
677	рахагъ	sějateľ	žьньсь	kosъсь		
678	рахагъ			kosagъ	moltilyščikъ	zemjekopъ
679	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь kos ačъka	moltilyščikъ	
680	рахагъ	sěvъсь	žьньсь	kosъсь	moltilyščikъ	
681	рахагъ	sějalъščikъ	žьньсь	kosagъ	moltilyščikъ	

682	рахагъ	sěvъсь	žъпъсь	kosъсь		zemjekopъ
683	рахагъ	sějalyščikъ	žъпъсь	kosъсь	moltilyščikъ	koraļъ
684	рахагъ	sėjatelъ	žъпъсь	kosъсь		zemjekopъ
685	рахагъ	sėjatelъ	žъпъсь	kosъсь	moltilyščikъ	zemjekopъ
686	рахагъ	sěvъсь	žъпъсь	kosъсь		
687	рахагъ	sěvъсь	žъпъсь	kosъсь	moltilyščikъ	zemjekopъ
688	рахагъ	sějalyščikъ	žъпъсь	kosъсь kosaгъ	moltilyščikъ	zemjekopъ
689	рахагъ		žъпъсь	kosъсь		koraļъ koraļъščikъ
690	рахагъ	sějalyščikъ	žъпъсь	kosъсь	moltilyščikъ	zemjekopъ
691	рахагъ	sėjatelъ	žъпъсь	kosъсь		koraļъščikъ
692	рахагъ	sěvъсь		kosъсь		zemjekopъ
693	рахагъ	sějalyščikъ	žъпъсь	kosъсь	moltilyščikъ	kopъсь zemjekopъ
694	рахагъ	sějalyščikъ sěvъсь		kosaгъ		
695	рахагъ	sějalyščikъ		kosaгъ		
696	рахагъ	sěvъсь	žъпѣјъ željščikъ	kosъсь kosilyščikъ	moltilyščikъ	zemjekopъ
697	рахагъ	sěvъсь		kosъсь	moltilyščikъ	zemjekopъ
698	рахагъ	sějalyščikъ		kosъсь		okopъščikъ
699	рахагъ	sėjatelъ sějalyščikъ sěvъсь	žъпъсь	kosъсь, kosaгъ	moltilyščikъ	zemjekopъ
700	рахагъ	sěvakъ	žъпъсь	kosaгъ	moltilyščikъ	
701	рахагъ	sěvъсь	žъпъсь	kosaгъ	moltilyščikъ	zemjekopъ
702	рахагъ	sěvъсь		kosъсь	moltilyščikъ	koraļъščikъ
703	рахагъ	sěvъсь	žъпѣјъ	kosъсь		koraļъ
704	рахагъ		žъпъсь	kosъсь	moltilyščikъ	zemjekopъ
705	рахагъ	sėjatelъ	žъпъсь	kosaгъ		
706	рахагъ oraļъščikъ	sěvъсь	žъпъсь	kosъсь	moltilyščikъ	koraļъščikъ
707						koraļъščikъ
709	рахагъ	sějalyščikъ	žъпъсь	kosъсь		koraļъščikъ
710	рахагъ		žъпъсь	kosъсь kosaгъ	moltilyščikъ	kopъсь
711	oraļъščikъ	sěvъсь		kosaгъ kosilyščikъ		
712	рахагъ	sěvъсь		kosaгъ	moltъbitъ	zemjekopъ
713	рахагъ	sěvъсь		kosъсь	moltъbitъ	
714	рахагъ	sėjatelъ sěvъсь	žъпѣјъ	kosъсь, kosaгъ	m moltilyščikъ	zemjekopъ
715	рахагъ	sěvъсь		kosъсь		zemjekopъ
716	рахагъ	sěvakъ			moltilyščikъ	

718				kosagь	moltilyščikь	zemjekorь
719		sěvьсь	žьпьсь	kosьсь		
720		sějalьščikь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
722	рахагь	sějateľ sěvьсь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
723	рахагь	sěvьсь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
724	рахагь	sěvьсь	žьпьсь	kosьсь kosaгь	moltilyščikь	zemjekorь
725	рахагь	posěvьščik ь	žьпьсь žьпějсь	kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
726	рахагь	sěvьсь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	
726a	рахагь	sějalьščikь		kosьсь	moltьbitь	kopaьščikь
727	рахагь	sějalьščikь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	kopьščikь
728	рахагь	sěvьсь		kosьсь		zemjekorь
729	рахагь	sějalьščikь	žьпьсь žьпějь	kosьсь kosaчь	moltilyščikь	kopaьščikь zemjekorь
730	рахагь	sěvaka		kosьсь		zemjekorь
731	рахагь	sějateľ	žьпьсь	kosьсь	moltьbьščikь	zemjekorь
732	рахагь	sěvakь		kosьсь	moltьbьščikь	zemjekorь
733		sěvaka		kosьсь	moltьbьščikь	
734	рахагь	sěvьсь		kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
735						
736						
737						
738	рахагь	sěvьсь	žьпьсь	kosьсь		
739						
740						
741						
742	рахагь		žьпьсь	kosьсь		zemjekorь
743	рахагь	sějateľ	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	kopaьščikь
744	рахагь	sěvьсь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	
745	рахагь	sěvьсь				
746	рахагь	sějalьščikь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
747	рахагь	sějalьščikь	žьпějь	kosьсь kosaгь	moltilyščikь	
748	рахагь	sěvьсь		kosaгь		
749	рахагь	sějalьščikь		kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
750	рахагь		žьпьсь	kosaгь	moltilyščikь	zemjekorь
751	рахагь	sějalьščikь	žьпьсь	kosьсь	moltilyščikь	kopaьščikь
752	рахагь	sějalьščikь	žьпьсь	kosaгь	moltilyščikь	zemjekorь
753	рахагь			kosьсь	moltilyščikь	zemjekorь
754	рахагь	sějalьščikь	žьпьсь	kosaгь	moltilyščikь	zemjekorь
755						
756	рахагь	sěvьсь	žьпьсь	kosьсь	moltьbьščikь	zemjekorь
757	рахагь	sěvьсь	žьпьсь	kosьсь	moltьbьščikь	

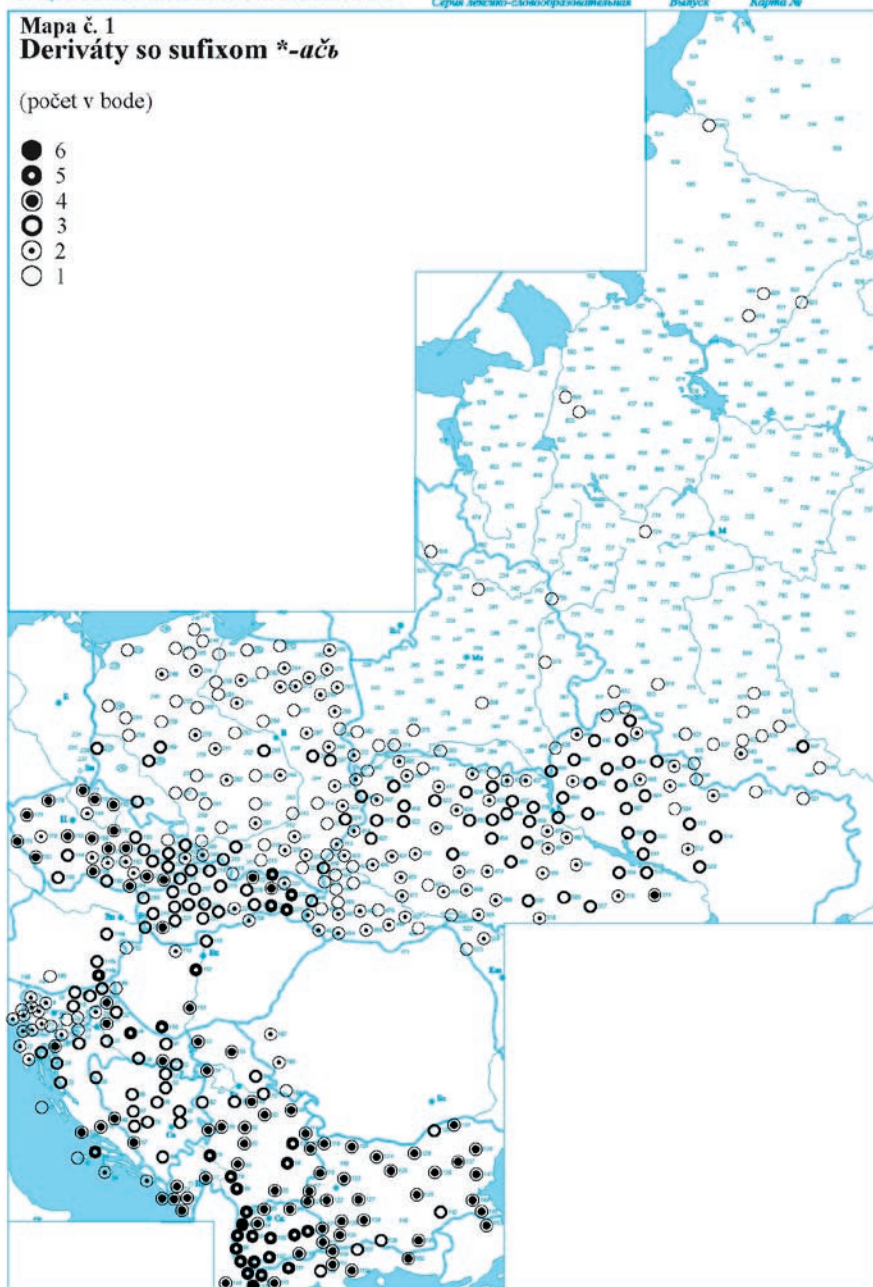
758	рахагъ	sěvŋsŋ		kosŋsŋ	moltŋbŋtŋ	korašŋ
759	рахагъ			kosŋsŋ		
760	рахагъ	sěvŋsŋ	žŋpŋvŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
761	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpějŋ	kosagŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
762	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ sěvaksŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ kosagŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
763	рахагъ	sěvaksŋ		kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
764	рахагъ	sějatelŋ		kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	koraŋšŋčŋkŋ
765	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosagŋ		zemjekorŋ
767						
768	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
769	рахагъ	sějatelŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	korŋšŋčŋkŋ zemjekorŋ
770	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ sěvalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ, kosaksŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
771	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ		kosŋsŋ		
772	рахагъ	sějatelŋ	žŋpŋsŋ	kosagŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ zemjakŋ
773	рахагъ	sěvŋsŋ		kosagŋ, kosŋbŋkŋ		
774	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ		kosagŋ		koraŋšŋčŋkŋ
775	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ kosagŋ		
776	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋtŋnŋkŋ	kosŋsŋ		koraŋšŋčŋkŋ
777	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	koraŋšŋčŋkŋ
778	рахагъ		žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
779	рахагъ		žŋpŋsŋ	kosagŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
780	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	kosŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
781	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosagŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
782	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
783	рахагъ	sěvaksŋ	žŋpŋsŋ	kosagŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
784	рахагъ	sěvŋsŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋbŋkŋ	
785	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ sěvŋsŋ sěvŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋbŋkŋ	
786	рахагъ			kosaksŋ		
787	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ		rokosŋšŋčŋkŋ		zemjekorŋ
788	рахагъ	sějatelŋ		kosagŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
789	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ			moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
790	рахагъ	sěvŋsŋ		kosŋsŋ, kosagŋ kosŋlŋšŋčŋkŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	
791	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ	žŋpŋsŋ	kosŋsŋ	moltŋlŋšŋčŋkŋ	zemjekorŋ
792	рахагъ	sěvaksŋ		kosŋsŋ		
793	рахагъ	sějalsŋšŋčŋkŋ		kosagŋ		zemjekorŋ

794	рахагъ	sějatelъ	жьньсь	козьсь	moltilyščikъ	zemjekorъ
795	рахагъ					zemjekorъ
796	рахагъ	sěvaгъ	жьньсь	козьсь	moltilyščikъ	
797	рахагъ	sěvakъ	жьньсь	kosagъ		korъсь zemjekorъ
798	рахагъ	sějatelъ sějanьščikъ		kosagъ	moltilyščikъ	
799	рахагъ	sějanьščikъ		kosagъ		
800	рахагъ			kosagъ		
801	рахагъ	sějatelъ		kosagъ		
802	рахагъ	sějalьščikъ		козьсь		
803	рахагъ	sějalьščikъ sěvakъ	жьньсь	козьсь	moltilyščikъ	koralyščikъ zemjekorъ
804	рахагъ	sějalьščikъ		козьсь	moltilyščikъ	
805	рахагъ	sějalьščikъ		козьсь	moltilyščikъ	
806	рахагъ		жьньсь	козьсь	moltilyščikъ	zemjekorъ
807	рахагъ	sějalьščikъ	žetъčikъ	kosagъ	moltilyščikъ	zemjekorъ
808						
809	рахагъ			kosagъ		zemjekorъ
810	рахагъ		жьньсь	козьсь	moltilyščikъ	zemjekorъ
811	рахагъ	sěvъbitъ		kosagъ		
812	рахагъ	sějalьščikъ		kosagъ		кораць
813	рахагъ			kosagъ		zemjekorъ
814		sěvaгъ		kosagъ		кораць
815	рахагъ	sěvakъ		kosagъ		
816	рахагъ			kosagъ		
817	рахагъ	sějalьščikъ		kosagъ	moltilyščikъ	
818	рахагъ		жьньсь	козьсь		
819	рахагъ			kosagъ	moltilyščikъ	
820	рахагъ	sějatelъ		козьсь		zemjekorъ
821	рахагъ	sějatelъ sějalьščikъ	жьньсь	козьсь	moltilyščikъ	zemjekorъ
822	рахагъ	sěvaгъ		kosagъ		
823	рахагъ	sěvaгъ		kosagъ		
824	рахагъ	sěvaгъ		kosagъ	moltilyščikъ moltilyščikъ	
825	рахагъ xлѣборажьсь	sějalьščikъ	жьньсь	kosagъ		zemjekorъ
826	(хоzja)иъ	sěvaць sěvakъ		kosagъ		zemjekorъ
827	рахагъ	orzsěvalьščikъ		kosagъ	moltilyščikъ	
828	рахагъ	sějalьščikъ		козьсь	moltilyščikъ	koralyščikъ
829	рахагъ	sějatelъ		kosagъ		zemjekorъ
830	рахагъ	sěvaгъ	жьньсь	kosagъ	moltilyščikъ	
831	рахагъ	sěvaгъ		kosagъ		кораць

832	рахагъ	sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ		
833	рахагъ	sějateľ		kosagъ	moľtilъščikъ	кораць
834	рахагъ			kosagъ		
835	рахагъ	sěvagъ	жьпъсь	kosagъ	moľtilъščikъ	
836	рахагъ	sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ	moľtnikъ	grabagъ
837	рахагъ			kosagъ	moľtilъščikъ	
838	рахагъ	sěvagъ	жьпъсь	kosagъ	moľtilъščikъ	
839	рахагъ	sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ		кораць zemjekopъ
840	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ	съmoľтъčikъ	кораць
841	огаць	sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ	moľtnikъ	zemjekopъ
843	рахагъ	sějaць sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ	moľtnikъ moľtilъščikъ	кораць zemjekopъ
844	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ	moľtnikъ	
845	рахагъ	sějalъščikъ		kosagъ		
846	рахагъ	posěvъščikъ		kosagъ		
847	огаць рахагъ	sějaць	жьпъсь	kosagъ	moľtnikъ	кораць
848	рахагъ	orzsěvalъščikъ		kosagъ		zemjekopъ
849	огаць	sějalъščikъ	жьпъсь	kosagъ	moľtnikъ	кораьникъ
850	огаць (čufčij)a	sějaць	žetvagъ	kosaць		кораць
851	огаць (čufčij)a	(čufčij)a	žetvagъ	kosaць		кораць
852	огаць	sějaць	žetvagъ	kosaць		кораць
853	огаць	sějaць	žetvagъ	kosaць		кораць

Мапа č. 1
Deriváty so sufixom **-ačb*

(počet v bode)

Мапа č. 2 Deriváty so sufixom **-akъ*

(počet v bode)

● 2 **-akъ*

○ 1 **-akъ*

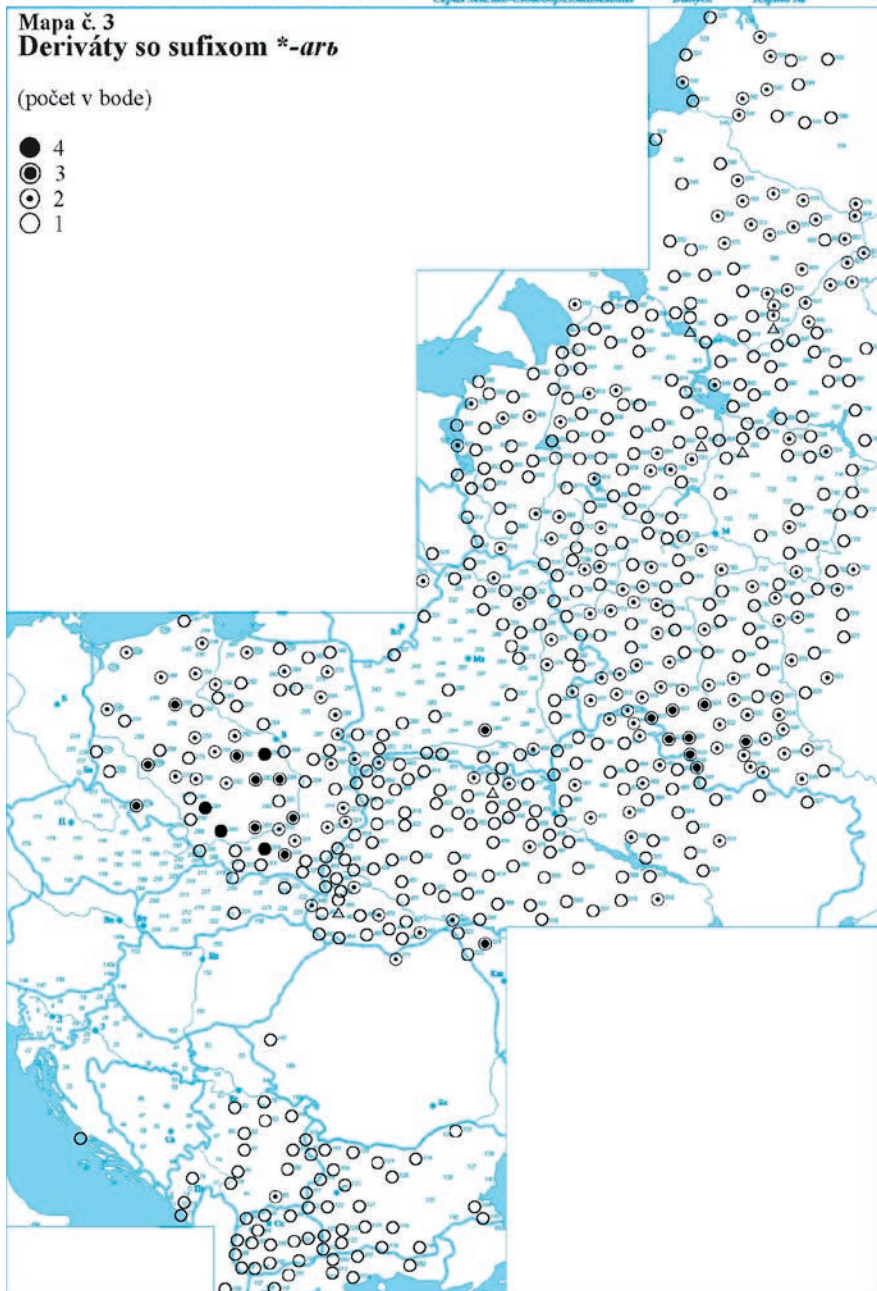
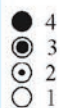
△ lexéma **sěvaka*

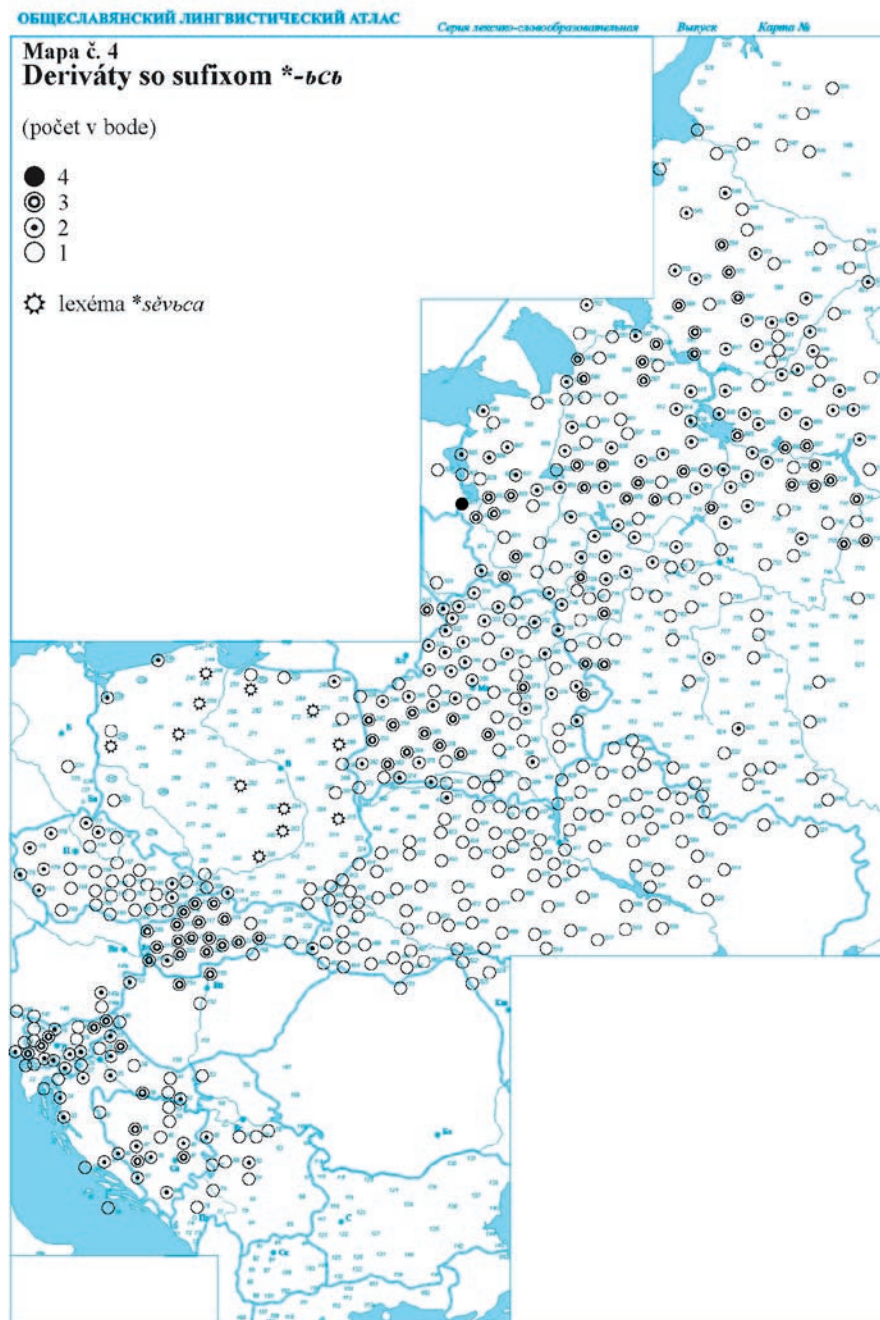
● lexéma **ležakъ* s významom nešpecifikujúcim druh činnosti

Мапа č. 3
Deriváty so sufixom **-arъ*

(počet v bode)

Мапа č. 5

Deriváty so sufixami *-ькѣ, *-ько, *-ька

I. Deriváty so sufixom *-ькѣ (počet v bode)

▲ 2
△ 1

II. Derivát so sufixom *-ько

▽ *moltjьko

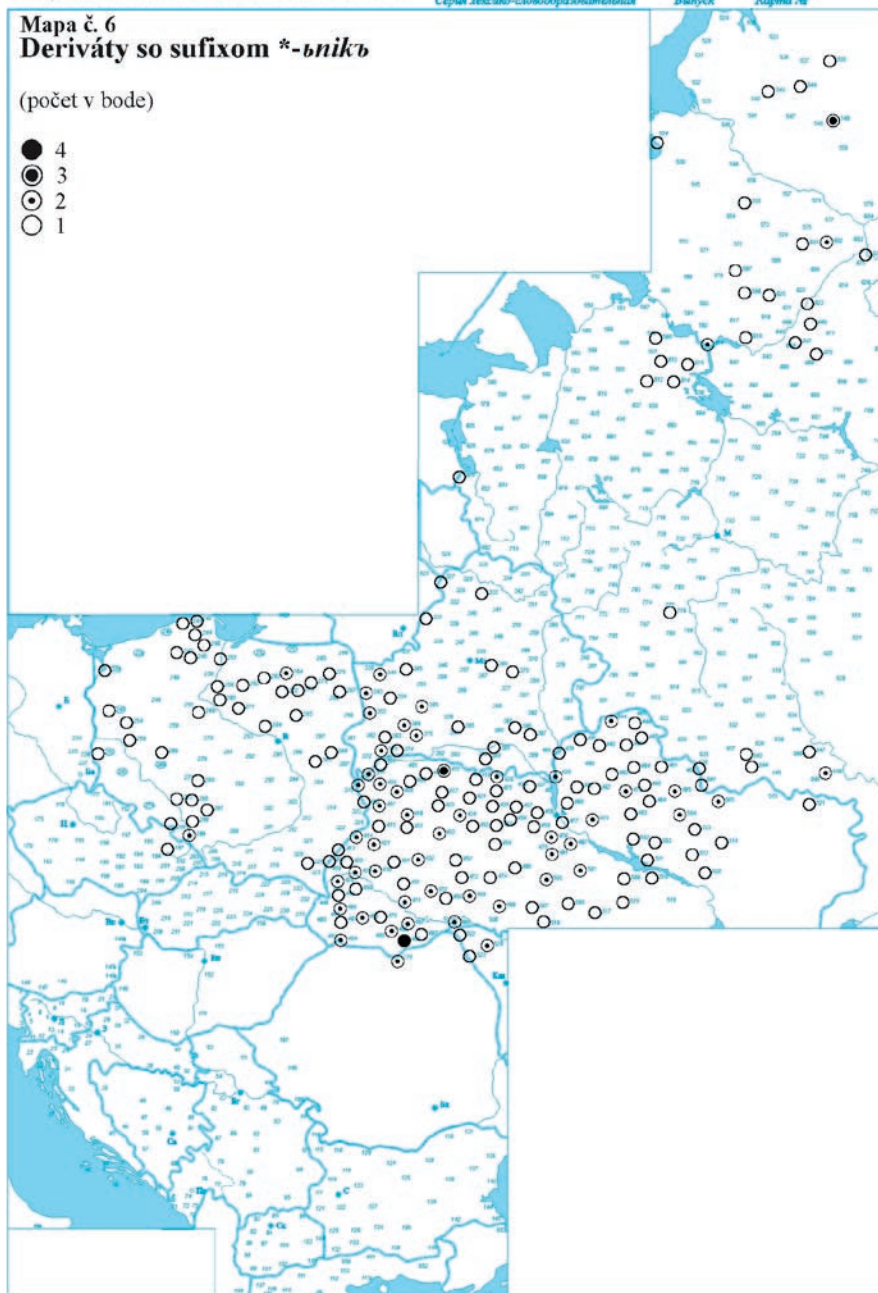
III. Derivát so sufixom *-ька

▼ *(draš)ьka

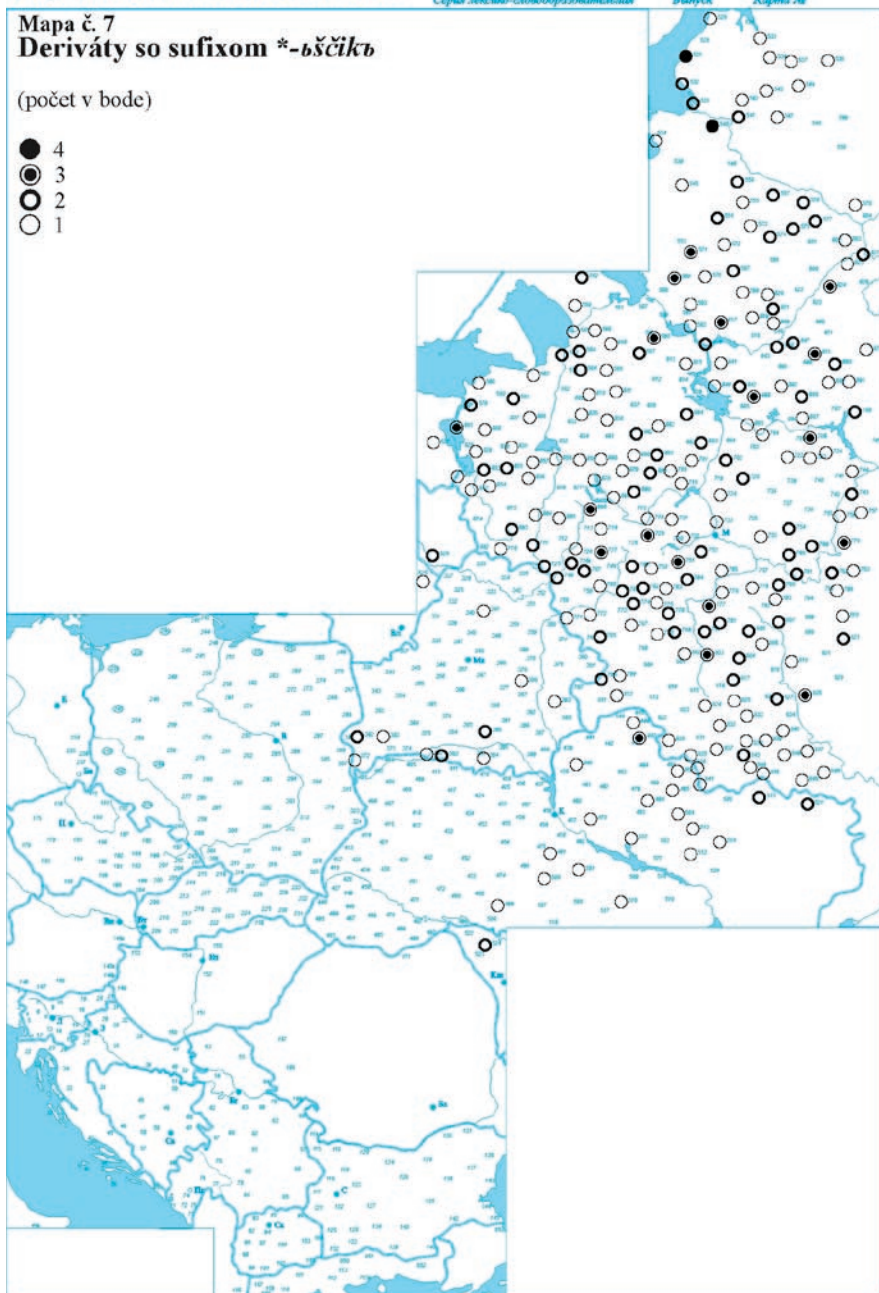
Мапа č. 6
Deriváty so sufixom **-bnikъ*

(počet v bode)

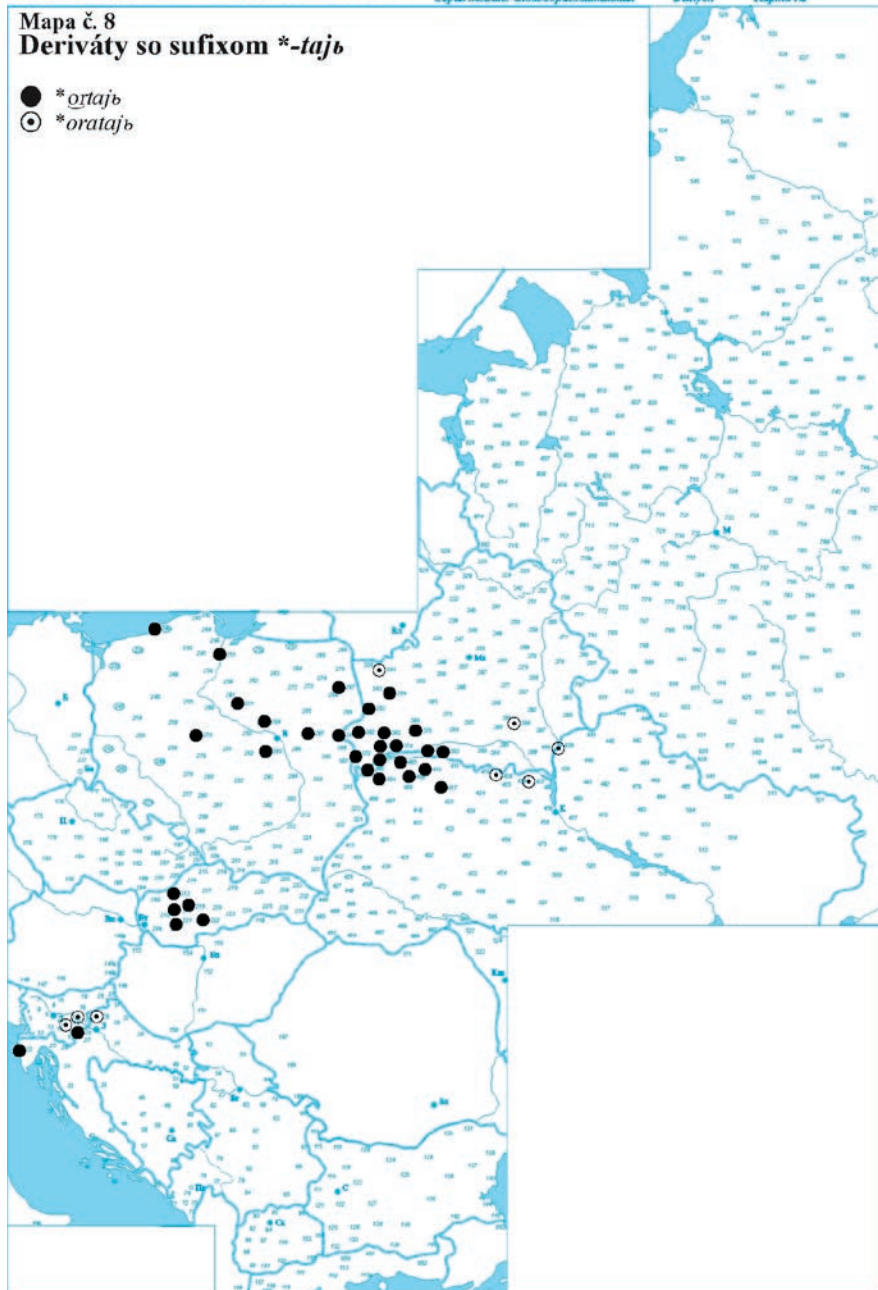
Мапа č. 7
Deriváty so sufixom **-bščikъ*

(počet v bode)

Мапа č. 8
Deriváty so sufixom **-tajb*

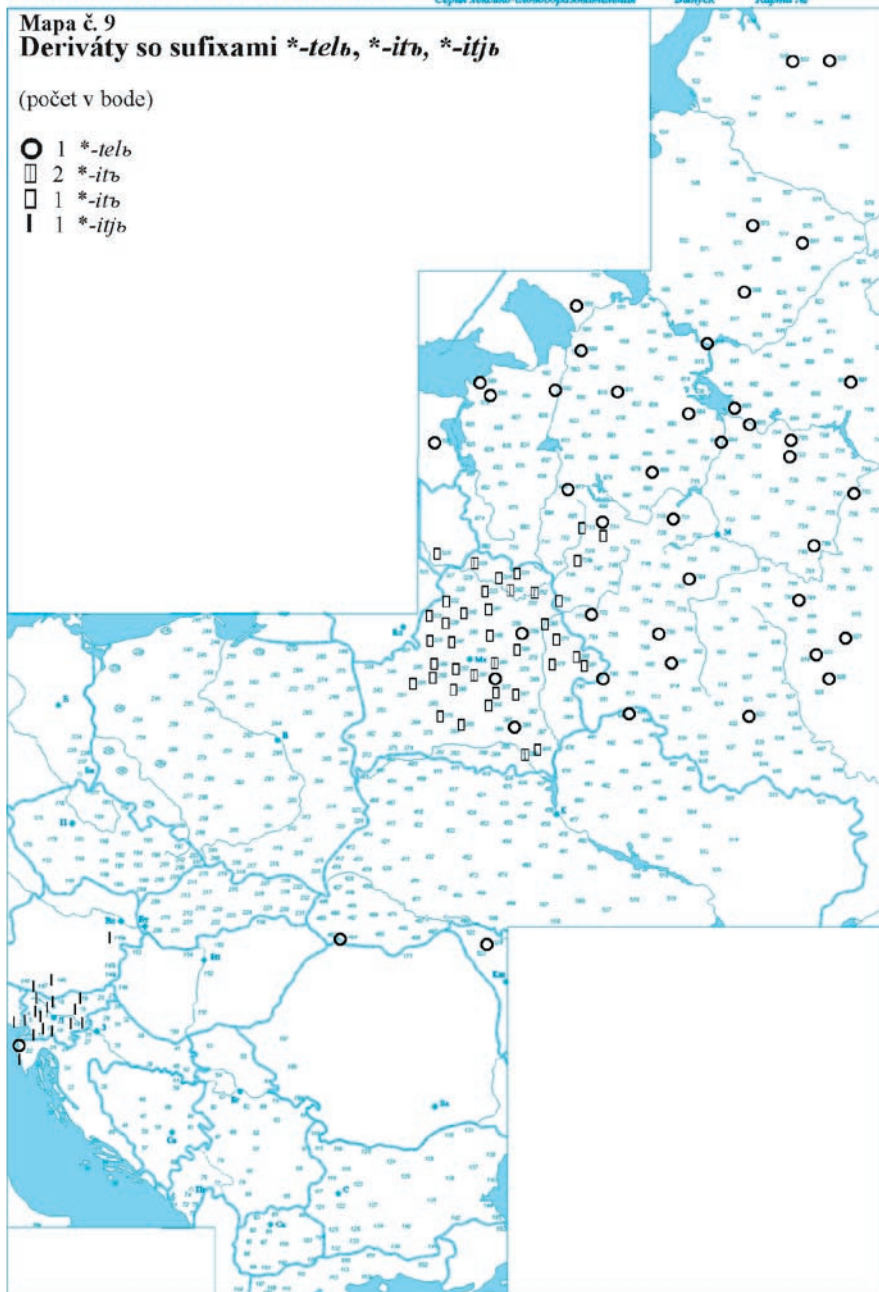
- **ortajb*
○ **oratajb*

Мапа č. 9
Deriváty so sufixami **-telb*, **-itb*, **-itjb*

(počet v bode)

- 1 **-telb*
- 2 **-itb*
- 1 **-itb*
- I 1 **-itjb*

1.3. Слованскé языки а культуры

Самуэл Цамбел і Яўхім Фёдаровіч Карскі і іх роля ў гісторыі славацкага і беларускага мовазнаўства

IVANA SLIVKOVÁ (DŽUNDOVÁ)

Ivana SLIVKOVÁ: Samuel Cambel a Javchim Fiodarovič Karski a ich úloha v histórii slovenskej a bieloruskej jazykovedy

Samuel Cambel aj Javchim Fiodarovič Karski sú v rámci svojich národných lingvistík považovaní za odborné authority, ktoré stáli pri zrode jazykovednej metodológie. Ich pôsobenie a význam nielen ich jazykovedných prác sa s odstupom času prehodnocuje z viacerých hľadísk. Napriek tomu, že obaja majú stabilné miesto medzi národnými (slovenskými či bieloruskými) lingvistami, ich úloha v širšom slovanskom kontexte a rovnako aj z hľadiska slovensko-bieloruských vzťahov je pomerne neznáma. Cieľom nášho príspevku je nielen sprístupniť zovšeobecnenie poznatkov o slovenskej a bieloruskej jazykovede v období formovania vedeckého výskumu o Camblovi i Karskom, ale zároveň pokúsiť sa o porovnanie vývoja formovania národného lingvistického myslenia i obsahu a metodológie prác obidvoch lingvistov.

Slavistika, S. Cambel, J. F. Karski, bieloruský a slovenský jazyk.

Самуэл Цамбел (1856-1909) і Яўхім Фёдаровіч Карскі (1861-1931) ў межах нацыянальных (прыватных) лінгвістык належаць да аўтарытэтаў, якія стаяць у вытокаў фарміравання лінгвістычнай метадалогіі. Іх уздзеянне і значэнне не толькі іх мовазнаўчых прац з часам пераацэньваецца з многіх пунктаў погляду. Насуперак таму, што абодва навукоўцы займаюць сталае месца ў нацыянальных (прыватных) лінгвістыках, іх роля ў шыэйшым славянскім кантэксце, а таксама і ў дачыненні да беларуска-славацкіх сувязей акрэсліваецца рэльефней і ўсё яшчэ недастаткова раскрыта.

Мэтай нашага дакладу з'яўляецца не толькі навукова інтэрпрэтаваць і абагульняць (суаднесці) факты па гісторыі славацкай і беларускай лінгвістыцы ў часе, калі Цамбел і Карскі прыводзілі свае навуковыя даследаванні, але адначасова акцэнтаваць тэндэнцыі развіцця названых моў ў межах параднальнага падыходу, з улікам складання нацыянальнага лінгвістычнага мыслення паводле зместу і метадалогіі прац абодвух лінгвістаў. Да агульных мэт артыкула належаць прэзентацыя дзейнасці і прац С. Цамбела беларускаму, а Я. Ф. Карскага славацкаму асяроддзю і вылучэнне асноўных напрамкаў іх навуковых інтарэсаў. Да прыватных мэт у дачыненні да нацыянальных лінгвістык належаць характарыстыка праяў младаграматызму ў працах абодвух лінгвістаў і канфрантаванне асноўных тэндэнцый, адзначаных пры станаўленні дыялекталагічных даследаванняў.

Падставу і прадмет кожнага славістычнага даследавання вызначае канкрэтная славянская мова, спецыфіка якой значна рэльефней выяўляецца пры супастаўленні з іншай роднаснай мовай; пры гэтым „больш дынамічнымі

і выразнымі выступаюць узаемадачыненні тэрытарыяльна памежных народаў, іх моў і культур, аднак дыстантна размешчаныя роднасныя моўна-культурныя супольнасці, такія, як беларусы і славакі, маюць пэўную колькасць рознааспектных моўна-культурных сувязей аб'ектыўнага і суб'ектыўнага характару <...>. Цэнтр такіх сувязей фарміруюць (акрэсліваюць) персаналіі. Культурная дзейнасць асоб выступае знакавай у нацыянальным, этнічным, сусветным кантэксце" (Ляшук, 2001, с. 267). Беларускую мову, як ў яе гісторыі, так і ў сучаснасці, выразна акцэнтуюе навуковая дзейнасць Я. Ф. Карскага. Яго роля ў вывучэнні, апісанні і станаўленні самастойнай беларускай мовы значная і неардынарная. У славацкім кантэксце гісторыя мовы ў нацыянальнай лінгвістыцы звязваецца з некалькімі асобамі, таму яе немагчыма ў поўнай меры прэзентаваць толькі зыходзячы з прац аднаго мовазнаўцы, нават такога аўтарытэтнага, як С. Цамбел.

У час з'яўлення першай навуковай публікацыі Я. Ф. Карскага (1885) у славацкім асяроддзі ўжо існавалі дзве кадыфікацыйныя працы па славацкай мове. Імі былі напісаныя на лацінскай мове „Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum“ Антона Берналака (1762-1813), якая лічыцца першай кадыфікацыйнай спробай у славацкай лінгвістыцы, і напісаная па-славацку „Nauka reči slovenskej“ („Навука славацкай мовы,“ 1846) Людавіта Штура, у якой славацкая літаратурная мова была ўнармаваная на базе цэнтральных гаворак як агульнапрызнаная, сапраўдная і адзіная літаратурная мова ўсяго славацкага народа. Штураўская кадыфікацыя была ажыццёўлена яшчэ ў 1843 годдзе, але яе ўсебаковае навуковае асэнсаванне прынесла толькі гэтая, названая вышэй праца (Качала – Крайчовіч, 2006, с. 62-78).

З ідэямі Людавіта Штура супастаўляюцца навуковыя падыходы Я. Карскага, у прыватнасці, пры выбары крытэрыяў нарматыўнасці ў сувязі з фальклорнымі тэкстамі. Пры выкарыстанні крытэрыя этнічнай прыналежнасці, „нарматыўны фактар успрымаўся Штурам гнутка, меў розныя праявы, суадносіўся з іншымі крытэрыямі для стварэння цэласнай тэорыі нарматыўнасці" (Качала – Крайчовіч, 2006, с. 185). Карскі ж выбраў другі варыянт актуалізацыі моўнай нормы “пераважна ў навуковых лінгвістычных мэтах. <...> Ён, валодаючы шырокімі ведамі ў фальклорнай і дыялектнай сферах беларускай мовы, якую натуральна засвоіў у дзяцінстве, свае храналагічна аддаленыя ад Штуравых заўвагі таксама скіраваў на аспект аўтэнтычнасці моўных сродкаў.” (Ляшук, 2006, с. 186)

Калі параўноўваць дзейнасць Карскага з даследаваннямі, ажыццёўленымі ў славацкім кантэксце, то на славянскім фоне яны суадносяцца з працамі П. Й. Шафарыка (1795-1861): „Навуковая парадыгма змяшчае і метадычны аспект сувязей, заснаваны на сінтэзаваных падыходах да матэрыялу, комплекснай метадыцы даследавання, тоеснасці яго крыніц і змястоўнасці навуковых інтэрпрэтацый, што злучаюць асобы сусветна вядомага славіста П. Ё. Шафарыка і заснавальніка беларускага мовазнаўства Я. Карскага” (Ляшук, 2001,

с. 269). Ідэі гэтага народжанага на славацкай зямлі славіста, які ўпершыню назваў славацкую мову самастойнай, сталі моцным штуршком у развіцці славістыкі. Ідэя самастойнасці нацыянальнай мовы бярэцца за важную навуковую пасылку, якой карысталіся П. Ё. Шафарык і Я. Ф. Карскі. У праблематыцы нацыянальных (прыватных) лінгвістык у народазнаўчым ракурсе уклад Я. Карскага параўнальны з роляй Само Цамбела.

Даследаванні Карскага і Цамбела паралельныя ў наступных пазіцыях:¹ 1) у апісанні нацыянальнай мовы і асаблівасцей яе станаўлення; 2) пры даследаванні жывога маўлення і заснаванні нацыянальнай дыялекталогіі; 3) у вызначэнні статуса сваіх родных моў як асобных славянскіх моў у славянскай сям’і з улікам знешніх фактараў іх існавання, г. зн., функцыянавання ў прасторы і часе. Цамбел працаваў над кадыфікацыяй славацкай мовы ў часе, калі на яе нормы яшчэ моцна ўплывалі дыялектныя формы самой славацкай мовы, але таксама важны быў уплыў суседніх дыялектаў у арэале памежжа.² У аналагічны час у сувязі з забеспячэннем навуковай базы ўнармавання беларускай мовы дзейнічаў і Я. Карскі. Ён актыўна назіраў за рэчаіснасцю і прыйшоў да высновы, што „побыт беларуса, пры ўсёй нескладанасці, увабірае масу прымхаў з глыбокай старажытнасці не толькі агульнарускай (г. зн. усходнеславянскай – І. С.), але і агульнаславянскай” (Карскі, 2001, с. 35).

Абодва мовазнаўцы з’яўляюцца пачынальнікамі ў розных галінах нацыянальных (прыватных) лінгвістык. Спалучаюць іх гады жыцця і лінгвістычныя інтарэсы. Сваю навуковую чыннасць яны абодва пачалі апісаннем народных моў. Карскі працай „Обзор звуков и форм белорусской речи” (1885), а Цамбел працай „Tót hangtan“ („Славацкая фанетыка,” 1880). Працягам навуковага сталення даследчыкаў у беларускім кантэксце з’яўляецца праца „К истории звуков и форм белорусской речи” (1893), а ў славацкім кантэксце „Slovenský pravopis” („Славацкі правапіс,” 1890) і „Rukovät’ spisovnej reči slovenskej” („Дапаможнік па славацкай літаратурнай мове,” 1902). Свае даследаванні абодва мовазнаўцы закончылі славістычнымі працамі, адпаведна – „Белорусы” (1903-1922), „Беларускі народ і яго мова” (1920) і „Slováci a ich reč” („Славакі і іх мова,” 1903), „Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov” („Славацкая мова і яе месца ў сям’і славянскіх моў,” 1906). Апошняя названая праца ўказвае на факт узаемнай дасведчанасці гэтых вядомых лінгвістаў пра іх лінгвістычныя працы, таму што Карскі з’яўляецца адным з рэцэнзентаў гэтай кнігі Цамбелава.

¹ Глядзі таксама: Джундова, І. Славацкая і беларуская мовы як аснова параўнання лінгвістычнай дзейнасці С. Цамбела і Я. Ф. Карскага (2007); Славацка-беларускія сувязі ў кантэксце гістарычнага мовазнаўства (2007); Славацкая і беларуская літаратурныя мовы: Паралелі і спецыфіка кадыфікацыі (2007); Я. Ф. Карскі ў кантэксце славацкай лінгвістыкі (2008).

² Падрабязней пра падыход Цамбела да неабходнасці даследавання дыялектаў у сувязі з разпрацоўкай нормы літаратурнай мовы паглядзі: Цамбел, С. Славацкая мова і яе месца ў сям’і славянскіх моў (1906).

Рэцэнзія Карскага была надрукаваная ў „Русском филологическом вестнике” у 1907 г. У сваёй рэцэнзіі на манаграфію „Славацкая мова і яе месца ў сям’і славянскіх моў” навуковец адзначыў: „Очень интересное сочинение на языке восточных словаковъ, имеющее отношение и къ русской диалектологии, такъ какъ касается границы словаковъ съ малоруссами и рассматриваетъ те приметы, по которымъ различаются обе народности” (Карскі, 1907, с. 233). Рэцэнзент падкрэсліў асноўную ідэю Цамбела наконт узаемаўплыву славянскіх моў, выкарыстанне якіх не абмяжоўвалася існуючымі дзяржаўнымі межамі. Цамбел у сваёй працы ў некалькіх месцах падкрэсліў, што тэрыторыя ўсходнеславацкага дыялекта не з’яўляецца паводле народнасцей цэльнай і гэта разнастайнасць праяўляецца і ў дыялекце. Адсутнасць геаграфічнага і палітычнага ўпярэджвання ўсходнеславацкай тэрыторыі ўзбагачала мову гэтай вобласці ў некалькіх напрамках. Карскі як лінгвіст, скіраваны на ўсходнеславянскі кантэкст, адзначыў перш за ўсё сляды славацка-ўкраінскіх кантакта, адзнакі якіх захаваліся ва ўсходнеславацкіх гаворках. Пра Карскага вядома, што публікацыям пра іншыя славянскія мовы (г. зн. няўсходнеславянскія) ён прысвячаў увагу толькі часам і рэзаваў на іх сціслымі рэфлексіямі. Рэцэнзіі ён прысвячаў толькі выданням, якія тычыліся іншых славянскіх моў толькі ў выпадках, калі яны пэўным чынам закраналі і ўсходнеславянскі кантэкст, прыкладам чаго выступае і манаграфія Цамбела. У сваёй рэцэнзіі паслядоўна, суправаджаючы пракладамі, Карскі называе 10 прымет украінскай мовы, якія прасочваюцца ў сістэме ўсходнеславацкіх гаворак. Мяркуем, што даследчык заўважыў названую працу Цамбела на падставе падабенства навуковых метадаў славацкага даследчыка са сваім, таму што рэцэнзента таксама цікавілі формы народнай мовы на памежных тэрыторыях (на беларуска-ўкраінскім, беларуска-рускім і беларуска-польскім памежжы).

Найбольшае падабенства ў лінгвістычнай спадчыне гэтых даследчыкаў прасочваецца ў заснаванні імі ў нацыянальных (прыватных) лінгвістыках дыялекталогіі як асобнай лінгвістычнай галіны. Карскі з’яўляецца заснавальнікам беларускай дыялекталогіі і лічыцца першым, хто ўвогуле дыферэнцыраваў беларускія дыялекты (Шакун, 1995, с. 99, 103). Цамбел, акрамя першага падрабязнага даследавання славацкіх дыялектаў, вядомы і першымі спробамі сацыялінгвістычнага асэнсавання дыялектнай спецыфікі. Яго запісы фальклорных тэкстаў суправаджаюцца падрабязнай інфармацыяй пра апавядальнікаў і ўмовы, у якіх запісы ўзніклі.

Фарміраванне і нарматыўнае станаўленне большасці сучасных славянскіх літаратурных моў адбывалася на працягу XIX–XX стст. Вялікую ролю ў гэтым адыграла з’яўленне такіх галін мовазнаўства, як кампаратыўная і гістарычная граматыка, найвышэйшай стадыяй якіх выступае младаграматычны напрамак. На працягу XX ст. значэнне младаграматызму аслабілася, але не знікла. Рэакцыяй на яго або крытыкай яго падыходаў сталі ўзніклыя

ў XX ст. лінгвістычная геаграфія і самастойная дыялекталогія³. З мэтай падтрымаць сваім даследаваннем младаграматычны прынцып аб непазбежнасці фанетычных змен Георг Венкер (1852-1911) шляхам шырокага анкетавання ў 1876 г. прыйшоў да высновы, што нямецкія дыялекты адрозніваюцца і не існуе агульнасці або падабенства ў іх гукавым развіцці. Венкер хацеў падтрымаць тэзісы младаграматыстаў, але змог толькі паказаць на неабходнасць іх змены, стаўшы пры гэтым заснавальнікам лінгвагеаграфіі і дыялекталогіі, першым стваральнікам дыялекталагічных картаў (Чэрны, 2005, с. 100-101). Гэты вялікі ўклад у мовазнаўства паступова асвоілі славянскія вучоныя, сярод іх таксама Карскі і Цамбел. Вынікам Цамбелавай працы з'яўляецца факт, што славацкія гаворкі ўспрымаюцца не толькі як база літаратурнай мовы, але і як каштоўная крыніца гісторыі мовы. Я. Карскі аналагічным чынам апісваў беларускую мову як сістэму норм, прадстаўленых у дыялектах і пераемных з пісьмовымі помнікамі. Задачу кадыфікацыі беларускай мовы ён перад сабой не ставіў, аднак абодвух названых навукоўцаў аб'ядноўвала рыса, адзначаная ў С. Цамбела ў дачыненні сваіх суайчыннікаў, – „стымулам яго навуковай працы была не толькі ўласнае імкненне да пазнання, але і жаданне дапамагчы славацкаму народу” (Жэнюхова, 2009, с. 21), адпаведна Карскі накіраваў сваю навуковую дзейнасць на беларускі народ. Дапамогу беларускаму народу Я. Карскі аказаў на этапе яго самасцвярджэння, у час вызначэння нацыянальна-культурных і моўна-кадыфікацыйных стратэгий моўнага адраджэння найперш тым, што ўказаў яго этнічныя межы.

У сучасным мовазнаўстве дыялекталагічныя карты і атласы з'яўляюцца арганічнай часткай навуковага даследавання народнай мовы. Існуюць розныя тыпы гэтых атласаў, якія апісваюць блізкароднасныя і генетычна чужыя мовы. Даследаванне дыялектаў у значнай ступені дапамагае растлумачыць узаемадачыненне славянскіх моў. Інтэрпрэтацыя моўных фактаў Я. Ф. Карскім і С. Цамбелам была арыентавана на сінтэз крыніц фактычнага матэрыялу, агульным выступае таксама імкненне да навуковай даставернасці шляхам ўліку ў адзінстве моўных і пазамоўных фактараў.

Сінхроннае параўнанне моўных сістэм або іх фрагментаў дае важную інфармацыю для разумення іх функцыянальных асаблівасцяў, але гісторыя мовы і мовазнаўства таксама можа быць багатай крыніцай фактаў, якія вызначылі сучасны стан мовы. Даследаванне гістарычнага мовазнаўства ў беларускім і славацкім кантэксце ўжо прынесла некалькі важных вынікаў. Акрамя падабенства выявіліся і адрозненні, якія дапамагаюць асвятліць некаторыя гістарычныя моманты. Праца выдатных лінгвістаў, якімі былі Карскі і Цамбел, паказала, што ніводная літаратурная мова не можа існаваць без народных

³ Частка артыкула пра развіццё дыялекталогіі з'яўляецца пашыранай і дапрацаванай версіяй нашага артыкула – Джундова, Івана: Роля дыялекталогіі і лінгвістычнай геаграфіі пры ўтварэнні нормы літаратурнай мовы ў беларускім і славацкім кантэксце (2007).

гаворак. Абодва вельмі хутка падключыліся да ранняга даследавання Венкера сваімі дыялекталагічнымі экспедыцыямі па розных мясцовасцях.

„Даследаванні Я.Ф. Карскага па беларускай народнай мове – гэта цэлы этап у гісторыі беларускай дыялекталогіі ад яе зараджэння і да станаўлення як асобнай галіны беларускага мовазнаўства” (Крывіцкі, 1982, с. 23) – гэта ў беларускай дыялекталогіі даўно вядома. Вядома таксама, што Карскі многа зрабіў для сістэматызацыі фактычных звестак пра структуру беларускай мовы, яе функцыянаванне і яе патэнцыі ў фальклорнай, размоўнай і мастацкай сферах. Карскі сваю лінгвістычную дзейнасць пачынаў тэарэтычным апісаннем беларускай мовы – да гэтага часу ў славістычным свеце невядомай як самастойная. У Расійскай Імперыі яна была афіцыйна прынятая за дыялект рускай мовы, у польскай навуцы і палітыцы пашыралася меркаванне, што беларуская мова з’яўляецца дыялектам польскай мовы. Даследчык хутка зразумеў неабходнасць падмацавання тэарэтычных палажэнняў фактамі жывой гаворкі, якія ён браў у адзінстве з фактамі старабеларускай пісьменнасці і сучаснай яму мастацкай літаратуры. Сабраны Карскім матэрыял пра беларускую народную мову і яе геаграфічнае размяшчэнне застаецца ўказаннем асабліваасцей і заканамернасцей беларускай мовы („Карта беларускіх гаворак,” 1903; „Этнаграфічная карта беларускага племені,” 1917).

Істотным з’яўляецца сінтэтычны падыход Карскага, які „грунтуецца на дэтальным знаёмстве аўтара са старажытнымі беларускімі помнікамі розных жанраў пісьменнасці <...>, а таксама сродкамі фальклору і жывой беларускай гаворкі” (Шакун, 1984, с. 253). Збіранне звестак пра беларускія гаворкі ў розных мясцовасцях Беларусі і іх запісванне з’яўляецца асновай беларускага дыялекталагічнага даследавання, якое ў сваёй падставе захоўваецца і ў сучасным мовазнаўстве: „сваю прыналежнасць да моўнага калектыву Я.Ф. Карскі, заснавальнік беларускага мовазнаўства, двойчы выбраны рэктарам Варшаўскага універсітэта, акадэмік Расійскай, былой Чэхаславацкай акадэміі навук, называе асновай навуковай дакладнасці” (Ляшук, 2004, с. 553). Спадчына Карскага па дыялекталогіі ўключае як тэорыю, так і практычнае даследаванне, пры якім Карскі наведваў шмат мясцовасцей (114 населеных пунктаў) у розных кутках Беларусі, што дапамагло аб’ектыўна вылучыць 4 дыялектныя сукупнасці – паўднёва-заходні і паўночна-ўсходні дыялекты. Паміж імі пераходныя сярэднебеларускія гаворкі, якія ўтвараюць асобую занальную групу. Перыферычную зону на беларуска-ўкраінскім памежжы фарміруюць заходнепалескія гаворкі. Дыялектную разнавіднасць „у мастацкай форме адлюстравалі фальклор, які не меў перапынку ў развіцці. Мова фальклору не ідэнтычная дыялектнай мове, аднак у ёй перадаюцца дыялектныя рысы той тэрыторыі, на якой народны твор бытуе” (Ляшук, 2004, с. 459).

Паралельнае даследаванне жывых гаворак славацкай мовы, якое ў гэты ж час ажыццяўляў Цамбел, прывяло яго да высновы пра неабходнасць даследавання мовы простых людзей, што славацкі вучоны рэалізаваў у збіральніц-

кай працы на матэрыяле фальклорных тэкстаў. Навукова абгрунтаваны ім выбар праявіў традыцыйнай формы фальклору народных казак быў звязаны з назіраннем на конт большай чысціні і натуральнасці ў ім славацкага народнага маўлення. Яго вядомыя запісы славацкіх казак да сённяшняга дня з'яўляюцца не толькі крыніцай гісторыі славацкай мовы, але таксама і фактаграфіяй прайшоў дзялялекталагічнага даследавання ў славацкім мовазнаўстве. У сваіх запісах ён адзначаў імя апавядальніка, яго ўзрост, а таксама месца і дату фіксацыі і пазнейшай выверкі правільнасці запісу ў таго ж інфарматара. У некаторых выпадках з мэтай параўнаць розныя гаворкі і занатаваць іх спецыфіку С. Цамбел звяртаўся да іншага рэспандэнта з просьбай расказаць яму казку, ужо запісаную ў іншай мясцовасці, на характэрным дыялекце (Углар, 1987, с. 228-229). Найбольш вядомым і поўным стала даследаванне Цамбелам усходнеславацкіх гаворак, якімі пачаў свой дзялякталагічны шлях гэты славацкі лінгвіст. З прычыны ранняй смерці ён не змог рэалізаваць свае вялікія планы апісаць і зафіксаваць усе дыялекты славацкай мовы. Дыялектны фон быў для Цамбела істотным для арыентацыі на самабытнасць славацкай мовы таксама ў кадыфіцыйных працах, у якіх ўдакладнена штурэўская кадыфікацыя 1843 г. і сфармулявана аснова, на якой пазней былі створаны першыя „Правілы славацкай літаратурнай мовы” (1931), якія дзейнічаюць да сённяшніх дзён (Качала – Крайчовіч, 2006, с. 128-137). Ужо пры гэтых кадыфікацыйных спробах Цамбел зразумеў, што ніводную мову нельга апісаць без спалучэння тэорыі з фактамі штотдзённай мовы. Неажаўціцёўленыя вялікія планы апрацавання народных гаворак маюць аналогію з нерэалізаванай задумай Карскага падаць у 4-ай частцы „Беларусаў” (1903-1922) поўны беларускі слоўнік. Цамбел першую частку даследавання ўсходнеславацкіх дыялектаў публікаваў у сваёй працы „Славацкая мова і яе месца ў сям’і славянскіх моў” (1906). На сабраным матэрыяле дыялектаў ён спрабаваў высветліць іх паўднёвае паходжанне, звяртаўся да ўзаемных кантактаў з іншымі славянскімі мовамі (польскай і ўкраінскай). Гэтыя яго меркаванні доўгі час падзялялі і замежныя вучоныя, напр., польскі даледчык З. Штыбер (1903-1980), праз якога гэтыя факты ўвайшлі і ў беларускае мовазнаўства, але сёння погляды на ўказаную праблему ўжо змяніліся. Застаецца нязменным першынства Цамбела ў выпрацоўцы дзялякталагічнай метадалогіі.

Уклад Карскага ў беларускую дзялякталогію і апісанне беларускай мовы надзвычай вялікі нягледзячы на тое, што ён не стаў кадыфікатарам беларускай літаратурнай мовы. Даследаванні Карскага паспрыялі нарматыўнаму працэсу іншым чынам – станаўленню погляду на самастойнасць і своеасаблівасць беларускай мовы, падыходу да дыялектаў і жывой гаворцы як да асновы літаратурнай мовы. Цамбел як вучоны славацкую мову таксама не кадыфікаваў, але норму ўдакладніў, паказаў, што жывая гаворка стварае ўстойлівы грунт для кожнай самастойнай літаратурнай мовы.

Для апісання моўнай нормы дастаткова звярнуцца да граматыкі ці падручніка, але для яе разумення трэба скіравацца да гісторыі мовы і адзна-

чыць важнасць такіх момантаў, як узнікненне дыялекталогіі, якая навукова прыбліжае мову да яе носьбіта. Базай нормы ўсіх літаратурных моў з’яўляецца жывая мова, на якую звярнулі сваю ўвагу Карскі ў беларускім, а Цамбел у славацкім мовазнаўстве, на што абавіраецца норма сучаснай беларускай і славацкай моў. Асноўным адрозненнем у іх навуковых шляхах з’яўляецца факт, што Карскі быў пачынальнікам навуковага апісання беларускай мовы, а Цамбел у сваіх кадыфікацыйных працах удасканальваў існуючыя нормы славацкай літаратурнай мовы.

Стан беларускай і славацкай моў у перыяд, на які прыпадала навуковая дзейнасць гэтых мовазнаўцаў, не быў аднолькавым (ні падобным), указаў на розныя ступені развіцця. Беларуская мова яшчэ не мела базавай нарматыўнай працы, у славацкай жа мове ўсталёўваліся кадыфікацыйныя нормы, назіралася іх сувязь з жывой народнай мовай.

Працы Карскага і Цамбела як бы ўказваюць стан развіцця гістарычнага мовазнаўства на яго некалькіх асноўных этапах. Першыя працы – апісальныя, яны з’яўляюцца асновай лінгвістычных даследаванняў, у якіх навука зыходзіць з пазнання сінхроннага плану мовы. Натуральным працягам пры вывучэнні кожнай з разгледжаных моў з’яўляецца акрэсленне яе асаблівасцей, якія Карскі знайшоў у гісторыі гукаў і форм беларускай мовы, а Цамбел – у станаўленні асобых маркераў, т. зв. „паўднёваславізмаў” – паўднёваславянскіх рыс, якімі славацкая мова адрозніваецца ад іншых заходнеславянскіх моў (чэшскай і польскай). Заклучэннем лінгвістычнай дзейнасці абодвух навукоўцаў становяцца тэарэтычныя працы, што тычацца станаўлення і пазіцыі меншых славянскіх моў у вялікай славянскай сям’і. Мовазнаўства ў гісторыі навукі Беларусі і Славакіі прайшло шлях ад апісання сучаснага і мінулага, праз канкрэтызацыю актуальных праблем, да аб’ектыўнага даследавання ў шырэйшым славянскім кантэксце.

Для выяўлення аналогіі ў мэтах і методыцы навуковай працы гэтых лінгвістаў дастаткова звярнуцца да іх тэкстаў. Карскі ў працы “Беларускі народ і яго мова” піша: „Беларускі народ займае палажэнне, кажучы агульна, к заходу ад велікарускага, а к украінскаму – паўночна-заходняе, прадстаўляючы на сваіх краіных граніцах мяшаные, пераходныя да тых і другіх, гаворкі. На захадзе ён стыкаецца з палякамі, літоўцамі і латышамі.” (Карскі, 1920, с. 3). Цамбел пра пераходнае становішча славацкай мовы ў славянскай сям’і гаворыць у працы з суадноснай назвай „Славакі і іх мова”, дзе піша: „Мову славакаў абкружаюць тры славянскія мовы. На захадзе чэшская, на поўначы польская, на ўсходзе русінская” (Цамбел, 1903, с. 84). Паказальна, што даследчык не ўказвае на розніцу ў статусе кожнай з моў.

Ідэя апісання мовы ва ўсёй яе дынаміцы вылучаецца ў дзейнасці як Карскага, так і Цамбела. Дэтэрмінацыя існуючага стану не была для іх дастатковай, абодва імкнуліся знайсці карэнні сваіх моў і адначасова выявіць іх патэнцыі ў далейшым развіцці. З тым спалучаецца дэфінаванне месца

ў славянскай сямі і ўзаемнага ўплыву іншых славянскіх моў, таму што ў развіцці роднасных моў надзвычайную важнасць маюць факты ўзаемадзеяння. Такім чынам можна выявіць агульныя рысы і спецыфічныя адрозненні моў, акрэсліць асаблівасці кожнай з іх.

Праца Карскага пры выяўленні і вывучэнні старажытных помнікаў, спалучаецца з дэталёвым аглядам творчасці і мовы беларускіх пісьменнікаў, што склала асобны выпуск „Беларусаў”, дзе асвятляецца стан і напрамкі новай беларускай літаратуры. Цамбел таксама пачынаў сваю кадыфікацыйную працу кароткімі артыкуламі пра індывідуальную мову некаторых славацкіх пісьменнікаў. У сувязі з гэтым ён выказвае меркаванне, што нацыянальнага мова перш за ўсё фарміруецца ў мастацкім стылі праз індывідуальную творчасць. Абодва гэтыя лінгвісты ў нацыянальнае мовазнаўства ўвялі ідэю аб тым, што характар нацыянальнай мовы найлепш адлюстроўваецца ў фальклору, які ў моўных сувязях і вуснай форме людзі перадаюць стагоддзямі і які вызначае творчы падыход кожнага пісьменніка.

Спецыфікай сучаснага параўнання славацкай і беларускай моў, з’яўляюцца падыходы да мэты даследавання. Славацкая і беларуская мова не належыць да той жа самай групы славянскіх моў, але іх параўнанне нельга абмежаваць толькі вызначэннем адрозненняў. Перыяд фарміравання нацыянальных моў і прыватных лінгвістык прапануе некалькі асноўных пунктаў канфрантацыі, што тычыцца параўнання лінгвістычных прац і асоб саміх мовазнаўцаў, іх падыходаў да мовы і да яе апрацавання. Карскі і Цамбел зразумелі важнасць гістарычных умоў, патрэбу вывучэння мовы ў прасторы і часе, неабходнасць апісання яе вонкавых і ўнутраных прымет, ролю жывой народнай мовы і аб’ектыўныя вынікі ўзаемадзеяння славянскіх моў.

Навуковыя даследаванні на працягу XIX–XX стст. вяліся падобнымі метадамі, арыентаваліся на апісанне гістарычнага і сучаснага моўнага стану, але як Карскі, так і Цамбел шукалі новыя падыходы да мовы праз апісанне яе дыялектаў і жывой мовы тагачасных пісьменнікаў.

Гісторыя Беларусі і Славакіі адлюстроўваецца таксама ў развіцці іх нацыянальных моў, найперш у жывых гаворках. Карскі пра вялікую гістарычную каштоўнасць самастойнай беларускай мовы напісаў: „Калі разглядаць усе разам асаблівасці беларускай мовы, як адной ёй прыналежаць, і як агульныя з паўднёва-вельікарускімі і ўкраінскімі гаворкамі, то яна акажацца зусім асобным, арыгінальным арганізмам, каторы ўтварыўся гістарычна вельмі даўно” (Карскі, 1992, с. 15). Мінулае славакаў і славацкай мовы Цамбел паказаў як вялікае народнае люстра: „Нам трэба вывучыць мову народа, літаратурная мова для гэтага не падыходзіць, і тады нам разгарнецца вялікая кніга, поўная ўрыўкаў і вобразаў з мінулага славакаў, тую вялікую кнігу зможам чытаць ўсе мы, хто яе разумее; у той кнізе мы ўбачым сябе, як у люстэрку. <...> Толькі па ёй мы зможам верна спазнаць славацкае мінулае. (Цамбел, 1903, с. 26)

Дзве гэтыя мовы на сучасным этапе пачалі больш актыўна развіваць свае сувязі не толькі ў мовазнаўчым, але і ў літаратуразнаўчым напрамку, актывізуюцца яны і на перакладчыцкай базе. Дзякуючы такім асобам, як Карскі і Цамбел, сучасныя канфрантацыйныя падыходы маюць магчымасць грунтавацца на асновах, створаных гістарычным мовазнаўствам і дыялекталогіяй.

Літаратура

- ДЖУНДОВА, І.: Я. Ф. Карскі ў кантэксце славацкай лінгвістыкі. In: Ю. Ф. КАРСКИЙ і сучасне мовознаўства (матэрыялы XI міжнародных Карскіх чытань). Ніжін-Гродно: MILANIK, 2008, с. 20-22.
- ЖЭНЮХОВА, К. (Žeňuchová, K.) Samuel Cambel na pomedzí vedných disciplín. Martin: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Matica slovenská, 2009. s. 227.
- КАЧАЛА, Й. – Крайчовіч, Р. (Kačala J. – Krajčovič R.) Prehľad dejín spisovnej slovenčiny. Martin: Matica slovenská, 2006. 220 s.
- КАРСКИ, Я. Ф. Беларускі народ і яго мова. Рэпринт. выд. 1920. Мінск: Адраджэнне, 1992. 15 с.
- КАРСКИ, Я.Ф. Беларусы. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001. 640 с.
- КРЫВІЦКІ, А. А. Спадчына Я.Ф. Карскага па беларускай дыялекталогіі. In Беларуская лінгвістыка. 1982. Вып. 21. с. 19-24.
- КУБІШОВА, Г. (Kubišová, H.) Retrospektívne pohľady na jazykovedné dielo a osobnosť Sama Czambela. In: Slovenská reč. 6/2006, s. 372-376.
- ЛЯШУК, В. М. Дыялектная мова In: Беларускі фальклор: Энцыклапедыя. гал. рэд. Г. П. ПАШКОЎ. МІНСК: БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ, 2005. Т. 1, С. 458-460.
- ЛЯШУК, В. М. Обработка и перевод фольклорных текстов в Беларуси и Словакии: языковой аспект In: Hľadanie ekvivalentnosti II. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2004, s. 547-557.
- ЛЯШУК, В.М.: Апрацоўка пражайтных фальклорных тэкстаў у аспекце моўнай канцэнтрацыі (на матэрыяле беларускай і славацкай моў) In: Вестник МГЛУ (Минского государственного лингвистического университета). Серия 1. Филология. 2006. – № 5, с. 182-190.
- ЛЯШУК, В.М.: Беларуска-славацкія моўна-культурныя сувязі In: Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: Матэрыялы III Міжнароднага Кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый”. Мінск: Беларускі кнігазбор, 2001, с. 267-273.
- УГЛАР, В. (Uhlár, V.) Samo Czambel a jeho objavovanie východnej slovenčiny In: Nové obzory: Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 1987. Вып. 29, с. 223-240.
- ЦАМБЕЛ, С. (Czambel, S.) Slováci a ich reč. Nákladom vlastným. Tlačou C. a Kr. Dvornej knihtlač. Viktora Hornyánszkeho, 1903. 270 s.
- ЧЭРНЫ, Й. (Černý J.) Malé dějiny lingvistiky. Praha, 2005. s. 239.
- ШАКУН, Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. Мінск: Універсітэцкае 1984. 319 с.
- ШАКУН, Л.М.: Гісторыя беларускага мовазнаўства. Мінск: Універсітэцкае, 1995. 271 с.

С. Цамбел і Я. Ф. Карскі і іхняя роля ў гісторыі славацкага і беларускага мовазнаўства

Артыкул характарызуе асобы і працу С. Цамбела і Я. Ф. Карскага а таксама пачаткі мовазнаўства ў Славакіі і на Беларусі. Славацкая мова пад канец 19тага ст была ўжо ўспрымана як літаратурная мова, таму Цамбел карыгаваў існуючыя правілы літаратурнай мовы, якая развівалася ў перыядычным друку, навучальных і культурных установах. Літаратурная беларуская мова была ў гэтым часе толькі на пачатку сваёй самастойнасці і таму Карскага задачай было дэфінаваць яе асноўныя знакі, якія яе адрозніваюць ад астатніх усходнеславянскіх моў, даказаць яе самастойнасць і пастанавіць яе месца ў с'ямі славянскіх моў.

Апісваюцца паралелы і адрозненні ў працы С. Цамбела і Я. Ф. Карскага на ўзроўні іхніх навуковых прац і на ўзроўні мэтадалогіі, што датычыць не аднолькавага статусу тагачасных нацыянальных моў.

1.3. Slovánske jazyky a kultúry

Latinská kultúra v období národného obrodzenia (1780-1848) Náčrt nového prístupu ku kľúčovému obdobiu slovenských dejín

SVORAD ZAVARSKÝ

Svorad ZAVARSKÝ: The Latin Culture of Slovakia in the Period of National Awakening (1780–1848). An Outline of a New Approach to the Crucial Period of Slovak History

Focusing on the Latin culture in the period of the Slovak national awakening, the author pays attention to some heretofore neglected historical phenomena whose recognition proves to be indispensable for a full understanding of the beginnings of Slovak literary culture. From the point of view of Slovak twentieth-century historiography, the period of national revival appears as a turning point dividing two distinct ages. Considering the Latinity of the period helps us to reestablish continuity.

Slovak National Awakening (1780–1848), Neo-Latin literature, Kingdom of Hungary, Latin tradition, Magyarisation.

V nasledujúcich riadkoch predkladáme niekoľko postrehov a téz, ktoré sme mohli formulovať vďaka viacročnému štúdiu latinských textov slovenskej proveniencie pochádzajúcich z obdobia národného obrodzenia. Zámerom príspevku je ponúknuť alternatívny pohľad na staršiu kultúru Slovenska, a to tak, že na kľúčové obdobie v jej vývine budeme nazerať z perspektívy latinskej filológie. Keďže ide o prístup, ktorý sa dosiaľ vo výskume na Slovensku neuplatňoval, nemôžeme v tomto príspevku podať žiadne ucelené informácie či syntetizujúci pohľad, skôr ide o pokus formulovať teoretické východiská pre budúci výskum. Spojenie latinskej filológie so slovakistikou ponúka široké možnosti nových prístupov k porozumeniu dejín slovenského národa a jeho kultúry. Tieto dejiny sa utvárali v mimoriadne komplikovanom spolupôsobení viacerých síl, medzi ktorými veľmi dôležité miesto zaujíma práve latinská tradícia, ktorá, napriek tomu, že predstavuje materiálovo najbohatšiu časť slovenského kultúrneho dedičstva, ešte stále nie je predmetom systematického a plánovaného záujmu bádateľov.

Latinská literatúra na Slovensku sa doteraz skúmala iba cez parciálne témy, nevznikali žiadne štúdie koncepčného charakteru, ktoré by sa zamýšľali nad významom latinskej kultúry pre slovenský vývin. Je zaujímavé a zároveň azda príznačné pre stav historického povedomia Slovákov, že dosiaľ jedinú prehľadovú štúdiu o latinskej literatúre na Slovensku napísal po chorvátsky český kroatista a bohemista Dušan Karpatský.¹

Obdobie národného obrodzenia (1780-1848) sa v slovenskej historiografii vo všeobecnosti vníma ako obdobie zrodu modernej slovenskej kultúry. Literárny historik S. Šmatlák v tejto súvislosti napísal, že na prelome 18. a 19. storočia „sa formujú a explicitne formulujú také ideové črty, ktoré sa natrvalo zafixujú v historickom fonde

¹ Karpatský, D.: Latinitet u Slovačkov. In: *Latina et Graeca* IV/1976, č. 7, s. 67-83.

slovenského národného povedomia a ktoré podnes patria do základov jeho kultúrneho sebavedomia,² pričom hlavným znakom, resp. činiteľom tohto procesu je preňho „slovacita“ literárnej tvorby. Šmatlák ďalej hovorí, že zatiaľ čo v novšej slovenskej literatúre je tento znak jasne prítomný, slovenskosť staršej slovenskej literatúry je „príliš zložitým problémom.“ Takýto obraz nadobúdame vtedy, ak v myslení o dejinách slovenskej kultúry absolutizujeme iba jeden z ich vývinových aspektov – totiž nárast národného uvedomenia a rozvoj literatúry v slovenskom a českom jazyku – no nevšímame si ďalšie, paralelne jestvujúce aspekty. Jedným z nich je skutočnosť, že ešte aj v prvej polovici 19. storočia zastávala latinská kultúra významné miesto v slovenskej (uhorskej) spoločnosti. Tu treba poznamenať, že o slovenských dejinách a kultúre nemožno uvažovať mimo kontextu Uhorského kráľovstva (v politickej rovine) či uhorského kultúrneho spoločenstva (v kultúrnej rovine). Problém so staršou slovenskou literatúrou, ako ho formuloval S. Šmatlák, vychádza azda do veľkej miery zo skutočnosti, že úsilie o jasné vymedzenie *slovenskej* literatúry v období pred národným obrozením zlyháva jednoducho preto, že táto literatúra bola predovšetkým *uhorská*. Zabúdanie na tento fakt, resp. absenciu tejto kategórie v teoretických úvahách o slovenskej kultúre podľa nášho názoru hatí cestu k autentickému porozumeniu jej vývinu. Zdôrazňovanie významu slovacity, resp. absolutizovanie tohto aspektu slovenskej literárnej kultúry konca 18. a začiatku 19. storočia nutne vedie k tomu, že dnešný recipient je pozbavený možnosti vnímať ju v kontexte, v ktorom prirodzene vznikala a bez ktorého jej ani nemožno správne rozumieť.

Obdobie konca 18. a prvej polovice 19. storočia môžeme vnímať ako veľmi zaujímavý historický priestor, v ktorom sa uskutočnil prienik dvoch kultúrnych tradícií s opačnými tendenciami. Na jednej strane pozorujeme mohutnú latinskú tradíciu, ktorá niekoľko storočí utvárala a sprevádzala celú uhorskú spoločnosť, no začiatkom 19. storočia začala veľmi rýchlo slabnúť, aby sa v priebehu niekoľkých desaťročí takmer úplne vytratila z verejnej sféry a zostala vlastníctvom iba niekoľkých jednotlivcov. Na druhej strane vidíme tradíciu vernakulárnych (nelatinských) literatúr, ktoré sprvu, od obdobia humanizmu, uvedomelým spôsobom pestovalo iba zopár jednotlivcov, no v priebehu 18. a začiatku 19. storočia zmohutneli natoľko, že v čase národného obrodzenia sa stali prostriedkom vyjadrenia národných kolektívov. Národné obrodzenie je časom, keď obidve tieto tradície boli – ešte či už – dostatočne silné a spoločensky relevantné. Výskum vzťahov medzi nimi by isto priniesol zaujímavé výsledky. Mohli by sme sa pýtať, či a nakoľko sa spomenuté vývinové tendencie v tomto období navzájom ovplyvňovali, pretože je tu istotne aj taká možnosť, že niektoré ich zložky jestvovali paralelne nezávisle jedna od druhej.

Pokúsime sa načrtnúť niekoľko tematických okruhov, ktoré sa z pohľadu novolatinskej filológie javia ako kľúčové pre budúci výskum problematiky:

1) V rozmedzí rokov 1780–1848 vzniklo veľké množstvo vynikajúcich latinských literárnych diel. Napríklad P. Ján Chryzostom Hanulík SchP. (1745–1816),

² Šmatlák, S.: Dejiny slovenskej literatúry I. (9.–18. storočie). Bratislava: 2002, s. 311.

pravdepodobne najvýznamnejší latinský lyrický básnik slovenského pôvodu, tvoril práve v období, ktoré historiografia nazýva prvou fázou národného obrodzenia. Takisto Šimon Fába (1731–1801), podporovateľ bernolákovského hnutia a člen Slovenského učeného tovarišstva,³ vynikol ako latinský básnik, ktorého tvorbu literárny historik A. Horáni hodnotil ako takú, ktorá sa vyrovná klasickým rímskym autorom.⁴ Ďalej môžeme spomenúť Juraja Bučánskeho (1753–1812), profesora na katolíckom gymnáziu v Bratislave a autora takmer štyridsiatich latinských básnických diel, alebo veľmi plodného bratislavského básnika Jozefa Ľudovíta Andášiho⁵ či Antona Fabera (1772–?), ktorý bol profesorom banského práva a štatistiky na Kráľovskej akadémii v Bratislave a autorom piatich latinských básnických zbierok (všetky vyšli v Bratislave v rokoch 1834–1844). Práve vďaka mnohým príležitostným básňam A. Fabera sa dozvedáme o existencii bratislavskej komunity intelektuálov združených okolo akadémie a bratislavských rehoľných spoločenstiev (najmä benediktíni), pre ktorých latinčina ešte stále predstavovala jediný alebo hlavný nástroj duševnej činnosti. Ešte aj v 30. rokoch 19. storočia tvoril bratislavský gymnaziálny profesor P. Bernardín Takáč OSB (1796–1859) latinskú lyrickú poéziu vysokej umeleckej hodnoty. Najmä jeho smútočná óda (*Frustra tremendam*)⁶ a idyllion (*Sicelides Musae*)⁷ za zosnulým kráľom Františkom I. vzbudili, zdá sa, veľkú pozornosť znalcov klasickej poézie v Uhorsku. Editor výberu z jeho diela J. C. Vagáč roku 1866 v súvislosti s jeho veršami napísal, že „ani Uhrom nechýbajú spisovatelia ako Balde,⁸ ktorí latinskými básňami získali svojim krajanom nie menšiu slávu a vážnosť ako je tá, ktorú on zadovážil Nemcom.“⁹ Napokon môžeme spomenúť aj latinské noviny *Ephemerides statistico-politicae Posonienses*, ktoré vychádzali v Bratislave v rokoch 1804–1838, ktoré okrem iných redigoval aj Štefan Čelko (1773–1837), rodák z Kysúc a profesor maďarského jazyka a literatúry na bratislavskej Kráľovskej akadémii. Zámerne sme uviedli niekoľko príkladov z bratislavského prostredia, pretože práve tu sa koncom 18. storočia v generálnom seminári a v prvej polovici 19. storočia na evanjelickom lýceu formovalo národ-

³ Kotvan, I.: Bernolákovci. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1948, s. 55–57.

⁴ Horányi, A.: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum. Pars I. Viennae: Impensis Antonii Loewii, bibliopolae Posonienis, 1775, s. 653. Súborné Fábovo dielo vydal M. Tertina v Košiciach roku 1799 a tiež Fábovi synovci roku 1803 v Bratislave.

⁵ Základné biografické údaje o J. Ľ. Andášim nie sú známe.

⁶ Bernardini Takács Benedictini Pannonii Carmina selecta. Ed. Caesarius Vagács. Comaromii: Typis Fratrurn Sieglar, 1866, s. 176–180.

⁷ Ibidem, s. 88–96.

⁸ Jacob Balde SJ (1604–1668) bol veľký nemecký novolatinský básnik, ktorého dielo upadlo v 18. storočí do úplného zabudnutia. Nanovo ho objavil J. G. Herder, ktorý vydal tri zväzky nemeckých adaptácií jeho latinských veršov (Terspichore, 1795–6), nazval ho „nemeckým Horáciom“ a „básnikom Nemecka pre všetky časy“ (Dichter Deutschlands für alle Zeiten). V 19. storočí sa potom v Nemecku opäť oživil záujem aj o latinskú pôvodinu Baldeho tvorby.

⁹ Ibidem, s. VII: „...nec Hungaris suos deesse Baldaeos, qui carminibus latinis haud minore popularibus suis ac ille Germanis famam ac existimationem conciliaverint.“

né hnutie Slovákov. Takto si ľahšie uvedomíme kultúrnu diverzitu spoločnosti a priestoru, v ktorom sa uskutočňoval proces národného obrodzenia. Nepatria vari do dejín slovenskej kultúry Ján Chryzostom Hanulík a Šimon Fába rovnako ako Ján Hollý či Anton Bernolák? Nepatria do nich Juraj Bučánsky, Anton Faber či Štefan Čelko rovnako ako Juraj Palkovič či Ľudovít Štúr? Prečo sa žiaci a študenti v slovenských školách o jedných učia, a o druhých nie?

2) Ako sa klasická latinská literárna tradícia a s ňou súvisiace kultúrne kontexty uplatňovali vo vernakulárnej tvorbe autorov národného obrodzenia? Najvýznačnejšie postavenie patrí v tejto súvislosti pravdaže monumentálnemu prekladu *Aeneidy* od Jána Hollého. Preklad jedného zo základných textov európskej kultúry do bernolákovskej slovenčiny môžeme isto vnímať ako úsilie o etablovanie slovenskej kultúry v rámci klasickej európskej tradície. Vergiliova *Aeneida*, spolu s Homérovými eposmi, predstavovala v celých dejinách západnej kultúrnej tradície stále nanovo recipovaný vzor, podľa ktorého sa tvorili básnické diela zakladajúce nové národné či politické tradície.¹⁰ Hollého preklady i pôvodné eposy vytvorené podľa klasických vzorov reprezentujú vrcholné spojenie slovenského ducha s klasickou (t. j. fundamentálnou európskou) tradíciou. Hollého prekladateľský počín by bolo treba skúmať a analyzovať na širokom pozadí európskej (novo)latinskej tradície a v súvislosti s dejinami recepcie Vergiliovej *Aeneidy* u ostatných európskych národov. Kladný vzťah literárneho klasicizmu k imitácii antických vzorov, ktorá vlastne predstavovala klasický a stáročia trvajúci model európskej kultúrnej tvorby, vystriedal v období romantizmu odpor k „bezduchému“ napodobňovaniu. Napríklad J. M. Hurban sa v roku 1841 (len trinásť rokov po vydaní Hollého prekladu *Aeneidy*) vyjadril: „Ja – inter nos sit dictum – v celých Methody- obsahoch a celé Slaviadě a ve všech hollovských ódách – nic nevidím zvláštního.“¹¹ Romantická generácia poprela hodnotu literárnej imitácie antických vzorov, ktorá bola po stáročia tým mechanizmom, prostredníctvom ktorého sa kultivovali národné literatúry. Táto dôležitá generačná zmena postoja ku klasickej latinskej tradícii je súčasťou obdobia, ktoré nazývame národným obrozením.

3) Ďalším zaujímavým fenoménom obdobia národného obrodzenia je skutočnosť, že niektoré dobre známe osobnosti slovenských dejín poznáme len cez prizmu ich „slovacity“, hoci sa s ich pôsobením spája aj latinská tvorba, resp. sami vytvorili latinské dielo. Výrečný je príklad Jána Chalupku, ktorý je známy najmä ako priekopník slovenskej drámy a autor satirických hier. Mimo záujmu historikov slovenskej literatúry dosiaľ zostáva trinásť jeho latinských rečí z rokov 1818 až 1824, ktoré Chalupka predniesol ako profesor kežmarského lýcea.¹² Venuje

¹⁰ von Albrecht, M.: Geschichte der römischen Literatur. Zv. 1. München: K. G. Saur Verlag, 1994, s. 556-7.

¹¹ Mráz, A.: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení, 1948, s. 149.

¹² Chalupka, J.: „Educationem et institutionem juventutis publicam privatae esse praeferendam.“ In Solennia X. memoriae anniversariae Bibliothecae Kis-Hontanae. Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1819, s. 117-141. Chalupka, J.: Duodecim orationes scholasticae, quas in lyceo evang. aug. conf. Kesmarkiensi habuit Joannes Chalupka. Leutschoviae: Typis Joannis Werthmüller, 1826.

sa v nich nielen problematike výchovy a náboženskej formácie, ale aj politicko-spoločenským otázkam, ktoré sa pertraktujú v troch rečiach z príležitosti narodenín kráľa Františka I. Cez Chalupkovo latinské dielo máme možnosť spoznať túto významnú osobnosť slovenskej kultúry z hľadiska jeho začlenenia v klasickej a uhorskej latinskej tradícii. Bohatá latinská literatúra sa spája aj s inými osobnosťami, ktoré slovenská historiografia tradične považuje za kľúčové v dejinách národného obrodzenia. Určite najvýznamnejším spomedzi nich je ostrihomský arcibiskup, uhorský prímas Alexander Rudnay, člen a mecén Slovenského učeného tovarišstva, s ktorého pôsobením je späté veľké množstvo latinskej príležitostnej prózy a poézie.

4) Je známou skutočnosťou, že významné diela európskej literatúry napísané v národných jazykoch sa ešte aj v 18. storočí bežne prekladali do latinčiny, aby sa tak zabezpečila ich medzinárodná recepcia. V Uhorsku môžeme tento trend pozorovať aj neskôr, tu mal latinský text praktický význam ešte aj začiatkom 19. storočia. Výrečným dokladom je napr. latinské kompendium klasickej filológie *Encyclopaedia philologiae Graecorum et Romanorum* od Daniela Stanislaidesa (1762-1823), profesora klasických jazykov na bratislavskom evanjelickom lýceu, ktoré vyšlo v dvoch vydaniach v Bratislave v rokoch 1803 a 1806. Ide o výťah a preklad obsiahlejšej a veľmi úspešnej nemeckej práce J. J. Eschenburga *Handbuch der klassischen Literatur* (1783), ktorá zaznamenala niekoľko vydaní koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia a bola preložená do viacerých európskych jazykov. Zatiaľ čo v iných krajinách dielo prekladali do národných rečí, vo viacnáródnom Uhorsku bol ešte vždy aktuálny latinský preklad.

5) V období národného obrodzenia dokonca vzniklo nemálo literárnych textov, ktoré sú explicitnou obhajobou latinského jazyka ako celouhorského komunikačného prostriedku a kultúrneho nástroja (Jozef Snežnický, Ján Feješ, Matej Holko, Andrej Rác, anonymný autor diela *Der Verfall der lateinischen Sprache*¹³). Poukazuje sa v nich na nezastupiteľné miesto latinčiny v rámci uhorského spoločenstva, na silnú zviazanosť uhorskej ústavy, historického vedomia a kultúrnej identity s latinskou tradíciou. Viacerí autori dokonca v súvislosti so zanechaním latinskej tradície predpovedali rozpad uhorského štátu (Juraj Rohoň,¹⁴ anonymný autor *Der Verfall*). Skutočnosť, že ich predpoveď sa naplnila – t. j. že na základe ukotvenosti v stáročnej tradícii dokázali títo autori jasne posúdiť a pomenovať dôsledky súdobých procesov – nás privádza k presvedčeniu, že práve latinská tradícia a jej miesto v slovenskom kultúrnom vývine si zasluhuje výnimočnú pozornosť.¹⁵

¹³ Der Verfall der lateinischen Sprache und dessen nachtheilige Folgen in Ungern. Leipzig: bei Georg Wigand, 1836.

¹⁴ Rohoň, J.: Palma quam Dugonics, similesque Magyari Slaviae eripere attentarunt, vindicata. In Šuhajda, L. M.: Der Magyarismus in Ungarn in rechtlicher, geschichtlicher und sprachlicher Hinsicht, mit Berechtigung der Vorurtheile, aus denen seine Anmassungen entspringen. Leipzig: Carl Drobbish, 1834, s. 72-73.

¹⁵ Bližšie k tomu pozri Zavorský, S.: „Dematur nobis Latina cultura, videbimus, quid erimus!“ Obdobie národného obrodzenia z pohľadu latinskej filológie. In Slavica Slovaca, 2007, roč. 42, č. 2, s. 124-130.

Uviedli sme niekoľko skutočností súvisiacich s latinskou tradíciou, ktorá bola na Slovensku koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia ešte stále živá. Poznanie týchto faktov nás privádza k nasledovným úvahám.

Uhorská spoločnosť v období národného obrodzenia predstavovala z jazykového a kultúrneho hľadiska *heterogénnu* skutočnosť, ktorej jednotiacim princípom bol uhorský patriotizmus a latinská tradícia. Ak sa náš pohľad zúži iba na *homogénnu* skutočnosť slovenského národného vývinu – hoci aj tu jestvovali mnohé rozpory – a ak si budeme všimáť len to, čo nesie pečať slovacity či národovectva, stratíme kontakt s kontextom, životným priestorom národného hnutia a sebauvedomovania Slovákov a pripravíme sa o možnosť vidieť naše dejiny v širokej a pravde zodpovedajúcej perspektíve. Čím viac skutočností dokáže historická pamäť národa obsiahnuť, tým úplnejšia a komplexnejšia sa stáva jeho identita a tým lepšie môže projektovať svoje túžby a úsilia do budúcnosti. V takomto komplexnom nazeraní na historickú realitu celkom osobité miesto zaujíma latinská literatúra. Ona je totiž tým najlepším a najpriamejším prostriedkom, ak chceme slovenské kultúrne dejiny vidieť v širšom kontexte, ktorý môžeme vnímať minimálne na dvoch úrovniach, a to jednak v rámci európskeho, jednak v rámci uhorského literárneho spoločenstva. Latinčina ako nadnárodný komunikačný prostriedok zabezpečovala výmenu hodnôt medzi etnikami (či inými spoločenstvami) a ich kultúrami. Je všeobecne známym faktom, že s jazykom sa vždy spája istý spôsob myslenia. Prostredníctvom latinčiny mala Európa po stáročia zabezpečený spoločný nástroj európskeho myslenia, čo, *mutatis mutandis*, platí istotne aj o uhorskom spoločenstve. Na jednej strane niesla v sebe latinčina normatívne prvky zdedené z klasickej antiky (ktoré neboli vlastníctvom žiadneho existujúceho národného spoločenstva a zaisťovali nemennosť formy v jej základoch), no na druhej strane každá doba, každá geografická oblasť či každý jednotlivec, ktorý týmto jazykom vytváral literatúru a kultúru, mohol vniesť a vnášať do tohto kultúrneho média-nástroja svoj vlastný prínos.¹⁶ Vzťah medzi latinčinou a národnými jazykmi bol obojstranný, vernakulárne formy myslenia dávali latinčine životaschopnosť, latinčina zas kultivovala národné jazyky.

Na príklade paralelných historických textov z 18. storočia zapísaných v latinskom a vernakulárnom (slovenskom či českom) jazyku môžeme veľmi dobre pozorovať, ako silno je autor vernakulárneho ekvivalentu ovplyvnený latinským spôsobom myslenia, čo sa prejavuje najmä v syntaxi a v slovotvorbe.¹⁷ Každý literárny jazyk potrebuje dostatok času a priaznivé podmienky na svoju kultiváciu

¹⁶ Na porovnanie, s takýmto „demokratickým“ konceptom spoločnej kultúry ostro kontrastuje dnešná predstava „svetového“ jazyka, ktorá tým, že preferuje jeden z národných jazykov, núti predstaviteľov iných etník prispôbovať myslenie cudzím konceptom a postupne zabúdať na svoje vlastné spôsoby vyjadrenia.

¹⁷ Zavarský, S.: „Príspevok k latinsko-slovenským jazykovým vzťahom v predbernolákovskom období.“ In Doruľa, J. (ed.): Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008, s. 140-149. Zavarský, S.: „Sloveso medzi latinčinou a slovenčinou v paralelných textoch zo začiatku 18. storočia.“ In Slavica Slovaca, 2006, roč. 41, č. 1, s. 40-49.

a v prostredí európskych kultúr sa tento proces uskutočňoval prostredníctvom latinskej kultúry. H. Helander pozoroval vzťah latinského a vernakulárneho jazykového prejavu u švédskych autorov a veľmi výstižne ho opísal takto: „Rozdiel v úrovni ich prejavu je prinajmenšom do konca 17. storočia očividný, v mnohých prípadoch až zarážajúci. V ich latinských dielach, ktoré sú uhladené, plné alúzií a štylisticky vycibrené, sa odzrkadľuje ich vzdelanie. Naopak ich švédsky písomný prejav sa javí ako výtvor dieťaťa nezodpovedajúci mentálnej úrovni dospelého človeka a svedčí o tom, s akou námahou sa autor usiloval ovládnuť svoj neposlušný materinský jazyk.“¹⁸ Premena neliterárneho jazyka na literárny je teda namáhavý a dlhotrvajúci proces.

V takýchto súvislostiach môžeme na jednej strane oceniť obrovskú zásluhu a výkon tých Slovákov, ktorí kľesnili cestu slovenskej literatúre v jej počiatkoch – či už stúpcov bernolákovskej alebo štúrovskej slovenčiny – no na strane druhej si celkom jasne uvedomíme, že obdobie niekoľkých desaťročí, kým bola latinčina ešte ako-tak relevantným médiom v uhorskej spoločnosti, jednoducho nemohlo poskytnúť dostatočný priestor na to, aby sa hodnoty a kultúrne informácie po stáročia nesené týmto médiom pretransformovali do nového jazyka. U mnohých iných európskych národov latinská a plne rozvinutá vernakulárna literatúra koexistovali počas niekoľkých storočí a národné kultúry tak mali dostatok času na to, aby absorbovali myšlienky sprostredkované latinskou tradíciou. Tento proces sa v prostredí slovenskej kultúry začal intenzívnejšie uskutočňovať až v období národného obrodzenia, najmä v jeho prvej, bernolákovskej fáze, bol však čoskoro prerušený násilnou maďarizáciou a romantickým príklonom k ľudovým čiže nelineárnym prejavom duchovnosti národa.

Jedným zo zaujímavých fenoménov slovenských kultúrnych dejín je nasledovná skutočnosť. Hoci sa obdobie vlády Márie Terézie (1740–1780) ešte aj v prvej polovici 19. storočia hodnotilo ako zlatý vek uhorskej kultúry, v ktorom domáca latinská vzdelanosť dosiahla svoj vrchol,¹⁹ dnes slovenská historiografia o tejto kultúre vie iba veľmi málo. Je to azda dôsledok slovenského kultúrneho vývinu v období národného obrodzenia? Alebo je to výsledok neskorších ideologických prístupov k slovenským dejinám (čechoslovakizmus)? V každom prípade obraz, ktorý slovenská historiografia tradične ponúka v súvislosti s národným

¹⁸ Helander, H.: Neo-Latin Studies: Significance and Prospects. In *Symbolae Osoloenses* 76, 2001, s. 86.

¹⁹ [Rác, A.]: *Reflexiones privatae de linguae Latinae in sacris Ecclesiae Catholicae usu, ejusque apud Hungaros in occasum vergentis inclinatione*. Lipsiae: apud O. Wigand, 1845, s. 44: „Si Hungaria capax est aureae aetatis, hanc videtur attigisse sub regimine Mariae Theresiae...“ (V preklade: Ak je Uhorsko schopné dosiahnuť zlatý vek, zdá sa, že ho dosiahlo za vlády Márie Terézie.) Por. tiež článok „Die lateinische Sprache in Ungarn.“ In *Blätter für Literaturunterhaltung* 88, 1838 (29. marec), Leipzig, s. 359: „Namentlich unter Maria Theresia war die lateinische Sprache allgemein verbreitet, sodaß auch die niedern Stände ihr Kuchellatein sprachen, ja selbst Frauen in Menge sich fanden, die nicht nur Lateinisch verstanden, sondern auch redeten. Mit den Jesuiten fiel auch die Hauptschütze der lateinischen Sprache in Ungarn; zwar genas sie allmählig von dieser Wunde, die ihr Joseph II. geschlagen, doch ihre Kraft war gebrochen.“

obrozením, vytvára dojem polarity, nezlučiteľnosti či antagonizmu medzi latinskou a slovenskou kultúrou. Latinský jazyk sa vníma ako cudzí prvok, ktorý sa nemohol stať „nástrojom kultúrnej emancipácie slovenskej národnosti.“²⁰ Staršie literárne dejiny dokonca hovorili o „panstve latinčiny,“ ktoré neumožňovalo rozvoj národného života.²¹ Takýto *negatívny* uhol pohľadu viedol k zúženému videniu a sústredeniu pozornosti len na tie prejavy kultúry, ktoré vykazovali známky „slovacity“.²² *Pozitívny* prístup k latinskej kultúre naopak ponúka úplne nové možnosti pre poznanie a porozumenie kultúrneho vývinu slovenského národa. Nebude azda správnejšie povedať, že vrcholný rozkvet latinskej kultúry v Uhorsku za vlády Márie Terézie bol kvasom či katalyzátorom slovenskojazyčnej kultúry Slovákov? Nedosiahol v druhej polovici 18. storočia latinský kultúrny vývin v Uhorsku taký stupeň zrelosti, že slovenská kultúra sa z neho prirodzene začala vydeľovať a osamostatňovať ako jeho plod? A vskutku, najmä bernolákovská literatúra sa v mnohom javí ako *slovenský* plod *latinskej* kultúry. Do tohto vývinu však bolestne zasiahol maďarizačný tlak v Uhorsku, stupňujúci sa najmä po krajinských snemoch rokov 1825–1827. Jazyková otázka, zväčša zredukovaná na požiadavku pestovania maďarskej kultúry, sa stala hlavnou témou celospoločenskej diskusie v Uhorsku, ba presiahla hranice krajiny a bola živo reflektovaná aj v cudzine. V takejto atmosfére, ktorá sa podstatne líšila od situácie predchádzajúcej generácie, bola slovenská kultúra nútená zaujať defenzívny postoj. Maďarské hnutie, ktoré samo seba nevnímalo ako súčasť uhorského spoločenstva, ale sa absolutizovalo a samo seba stotožňovalo s Uhorskom, vlastne odmietlo prijať slovenskú kultúru ako rovnocennú súčasť uhorskej spoločnosti (to pravdaže nebol prípad všetkých kultúrnych dejateľov maďarského národa). Niet preto divu, že slovenská kultúra tiež postupne zanechala svoju uhorskú identitu a s ňou späť latinskú tradíciu.²³ V predchádzajúcom období bola situácia pre rozvoj slovenskej kultúry oveľa priaznivejšia. Rozsiahla pôvodná a prekladová tvorba v bernolákovskej slovenčine, mimochodom dnes tiež takmer neznáma a odborne nespracovaná, svedčí o živom dialógu nielen medzi slovenskou kultúrou, klasickou latinskou tradíciou a súčasnými európskymi

²⁰ Por. napr. Dejiny Slovenska. Zv. 2. (1526–1848). [Vedúci aut. tímu]: Matula, Vladimír - Vozár, Jozef. Bratislava: Veda 1987, s. 600.

²¹ Chrobák, D.: Rukoväť dejín slovenskej literatúry. Praha: Nakladateľ L. Mazáč, 1939, s. 9–10.: „Sv. Štefan uhorský, aby ľahšie sjednotil podmanené národy, zaviedol dvojce nešťastných ustanovení. Bol to jednak feudalizmus,... jednak latinčina, ktorú učinil obcovacou rečou v cirkvi a štáte. ...O národnom uvedomení nemôže sa v tých časoch vôbec hovoriť. ... Napriek tomu ľud žil. A s ním žila i jeho reč, zachovávajúc si svoju starobylosť, čistotu a bohatstvo. Mal svoje povesti, svoju poeziu. ...“

²² Pozri pozn. 2. Avšak samotný pojem „slovacity“ je dosť neurčitý, spája sa buď s používaním slovenského či slovanského jazyka v literárnej tvorbe alebo s prihlásením sa k slovanstvu či priamo k slovenskému národu. Uplatňovať takýto uhol pohľadu pre výskum obdobia, v ktorom tieto znaky nepredstavovali bežné atribúty literárnej tvorby, pokladáme za anachronizmus.

²³ V záujme objektivity však treba poznamenať, že mnohí viac či menej horliví prívrženci pomadžarskej Uhorska, ktorí sa hlásili k maďarskej národnosti, pochádzali z čisto slovenských rodín, čo možno doložiť údajmi viacerých štatistických prác zo začiatku 19. storočia.

literatúrami, ale aj medzi národnými kultúrami v Uhorsku navzájom – hojne sa prekládalo medzi latinčinou, slovenčinou, nemčinou a maďarčinou a mnohé diela vychádzali paralelne vo viacerých jazykových verziách. Ak uvážime rozsiahlu slovenskú literárnu tvorbu autorov konca 18. a začiatku 19. storočia – stačí spomenúť mená ako J. I. Bajza, O. Mesároš, F. X. Hábel či J. Fándly – nemôžem nevidieť súvis tohto literárneho rozkvetu s predchádzajúcim vrcholným obdobím latinskej kultúry v Uhorsku.

Filozof a publicista Ján Feješ (1764-1823), spoluzakladateľ Učenej spoločnosti malohontskej, sa v súvislosti so snahou rýchleho pomadžarčenia verejnej sféry v Uhorsku vyjadril slovami: „táto generácia neunesie takúto premenu“²⁴ a maďarským spoluobčanom radil, aby postupnými krokmi a v tichosti pestovali svoju národnú kultúru tak, ako to robili Slováci.²⁵ Feješ porovnáva jazykový vývoj v Uhorsku so situáciou v západoeurópskych krajinách, kde sa národné reči začali cieľavedome pestovať a získali politickú podporu už v 14. a 15. storočí. Hovorí, že keby sa podobný proces udial v Uhorsku za vlády Ľudovíta Veľkého či Mateja Korvína, mohla by sa maďarčina začiatku 19. storočia, čo do bohatosti slovnej zásoby a kultúry vyjadrenia, porovnávať s inými európskymi jazykmi.²⁶ Ako Slováci musíme ďakovať historickým okolnostiam za to, že vývoj v Uhorsku neprebíhal tak, ako ho hypoteticky načrtol J. Feješ. V širších historických súvislostiach si uvedomujeme, že latinčina plnila vo viacnárodnom Uhorsku aj funkciu prostriedku, ktorý chránil národné jazyky a zabráňoval tomu, aby sa jeden z nich rozvíjal na úkor druhého.²⁷ Azda môžeme povedať aj to, že latinskej kultúre, ktorá bola v Uhorsku dominantnou až do začiatku 19. storočia, vďaka národné kultúry Slovákov, Maďarov či iných národov v Uhorsku za to, že v období národného obrodzenia sa mohli začať naplno rozvíjať. Keby tu latinská kultúra nebola plnila spomenutú „ochrannú“ funkciu, možnože by niektorý z národov Uhorska koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia nedostal takúto možnosť.

Ak na problematiku nazeráme z pohľadu latinskej filológie, nadobúdame presvedčenie, že výskum staršej slovenskej kultúry sa nemôže vyhnúť dvom kľúčovým pojmom, ktoré sa dosiaľ nestali samozrejmom súčasťou myslenia o slovenských dejinách – sú nimi *uhorská identita* a *latinská tradícia*. Tieto dve dimenzie, ktoré podstatne určovali vývin slovenskej kultúry pred rokom 1800, navzá-

²⁴ Feješ, J.: De lingua, adminiculis & perfectione ejus in genere, et de lingua Hungarica in specie. Commentatio historico-politica, placidae Hungarorum ruminatiōi dicata, dum Linguam Hungaricam publicam reddere contendunt. [S.l.]: Impensis Josephi Eggenberger bibliopolae, 1807, s. 45.

²⁵ Ibidem, s. 32: „Literaturam suam sine omni strepitu, ita, ut modestia musarum sva det, tacite, sed eo operosius perpoliunt & promovent.“ (V preklade: Svoju literatúru kultivujú a zveľadujú v tichosti, bez veľkého hrnotu tak, ako k tomu pobáda miernosť múz [t. j. miernosť vlastná duševnej práci], no s o to väčším úsilím.)

²⁶ Ibidem, s. 22-23.

²⁷ K tomu por. Baník, A. A.: O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 41.

jom úzko súvisia, no zároveň nie sú neoddeliteľné, t. j. vzťah medzi nimi sa mení v závislosti od obdobia, konfesionalnej príslušnosti, politickej situácie a iných okolností. Obdobie národného obrodzenia je ako gordický uzol na časovej priamke slovenských dejín – rozviazať (rozriešiť) ho, znamená získať prístup k plnému pochopeniu toho, čo mu predchádzalo, i toho, čo po ňom nasledovalo.

Ukrajinská neolatinistka Ľudmyla Ševčenko-Savčyns'ka vydala roku 2012 zaujímavú knihu ponúkajúcu komplexný pohľad na latinskú literatúru na Ukrajine a jej význam v kontexte ukrajinských dejín. Autorka v nej píše: „неолатиністика доповнює картину розвитку літератури неповторними, лише їй властивими рисами“.²⁸ Na Slovensku je situácia podstatne odlišná, pretože tu latinská literatúra nebola doplnkom literatúry písanej národným jazykom, skôr naopak, v čase pred národným obrozením vernakulárna tvorba, určite aspoň pokiaľ ide o kvantitu produkcie, dopĺňa celkový obraz literárneho diania v Uhorsku. Napriek tomu na Slovensku dosiaľ nemáme k dispozícii taký pohľad na latinskú dimenziu nášho kultúrneho vývinu, aký vo svojej monografii ponúkla Ľ. Ševčenko-Savčyns'ka. Výskum latinskej kultúry na Slovensku práve v období národného obrodzenia by sa podľa nášho názoru mohol stať vhodným východiskom novej a plnšej interpretácie slovenských dejín. Lebo, ako sme sa pokúsili ukázať vyššie, v tomto období sa najintenzívnejšie spája či stretá uhorská *latinská tradícia so slovenským povedomím*.

Die lateinische Kultur in der Slowakei zur Zeit der nationalen Wiedergeburt (1780-1848). Versuch einer neuen Auffassung der entscheidenden Geschichtsperiode der Slowaken.

In diesem Beitrag versuche ich die Epoche der slowakischen nationalen Wiedergeburt neu zu erfassen, indem ich meine Aufmerksamkeit der bisher vernachlässigten Seite dieser Periode, nämlich der zu jener Zeit immer noch lebenden lateinischen Kultur, widme. Weil diese Epoche traditionell als ein Prozess des Sichbefreiens vom Joch des Lateinischen, also aus dem Gesichtspunkt der romantischen Generation des zweiten Drittels des 19. Jhds., angesehen wird, entsteht oft der Eindruck, als ob die Lateinkultur des Königreichs Ungarn nicht zum Kulturgut der Slowaken gehörte. Doch betrachteten die früheren Generationen der Wiedergeburtperiode das Lateinische als einen unentbehrlichen Bestandteil ihrer eigenen Kultur. Der größte Dichter dieser Periode, Ján Hollý, übersetzte z. B. Vergils Äneis, ein grundlegendes Werk der europäischen Kultur, ins Slowakische. Ján Kollár, der Veranlasser der slawischen Gegenseitigkeit, war der Meinung, daß Slawistik ohne klassische Sprachen nicht bestehen kann. Die moderne slowakische literarische Kultur wurde also nicht bloß im Gegensatz zur Latinität gepflegt. Sie wurde in ihren Anfängen vielmehr parallel zu und auf dem Grund der lateinischen Kultur gestaltet. Die relativ späten Anfängen der programmatisch gepflegten slowakischen Literatur und der rasche Verlauf der Magyarisierung Ungarns bewirkte, daß es für die slowakische Kultur des 19. Jhds. unmöglich war, den Reichtum des lateinischen Erbes in sich völlig aufzunehmen. Daher stammt eine Diskontinuität in der Anschauung unserer Geschichte. Ich glaube, daß Erforschung der lateinischen Kultur der Slowakei im Zeitraum von 1780 bis 1848 zur Wiederherstellung der geschichtlichen Kontinuität beitragen kann.

²⁸ Шевченко-Савчинська, Л.- Балашов, К.: Давня література: з полону стереотипів. Київ: «Медієвіст», 2012, s. 102.

* Štúdia je súčasťou projektu VEGA 2/0170/12 Polemická teológia a jej kontexty na Slovensku v novoveku.

1.4. Jazyková situácia v slovanskom svete

Dynamika systému sekundárnych predložiek v spisovnej slovenčine a poľštine*

MARTA VOJTEKOVÁ

Marta VOJTEKOVÁ: The dynamics of the system of secondary prepositions in Standard Slovak and Polish

The paper deals with the quantitative properties of the subsystem of secondary prepositions, esp. with its extent and dynamics. Its central focus is placed on lexical items which have not as yet been registered in a prepositional function but which start behaving as prepositions. The paper presents distributional and syntactic criteria for the assessment of the degree of prepositionalization of these items. Also, a model of determination of the lexical items' function is presented which follows the proposed criteria and which is based on the verification of the items' occurrence in nine potential contexts.

Standard Slovak, Standard Polish, secondary prepositions, dynamic of system, prepositionalization.

Definícia a klasifikácia predložiek

V slovenskej jazykovede sa zo synchronného hľadiska považuje za najdôležitejšie pre vymedzenie dvoch základných predložkových podsystémov funkčné kritérium, ktoré berie do úvahy stupeň viazanosti na meno a mieru abstraktnosti významu. Podľa neho sa delia predložky na prvotné (primárne) a druhotné (sekundárne). „K prvotným predložkám patria predložky s najvšeobecnejším významom, ktoré sa v inej ako predložkovej funkcii spravidla nepoužívajú.“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 620) V literatúre sa zároveň konštatuje, že väčšina prvotných predložiek sú zároveň etymologické (vlastné, pôvodné) predložky, t. j. boli predložkami už v predpisomnom období slovanských jazykov. Výnimkou sú *medzi*, *okrem*, *proti* a *skrz*, ktoré etymologicky predložkami neboli. *Medzi* je pôvodne druhotná predložka, ide o bezpredložkový lokál substantíva „medza“; *proti* čiastočne súvisí so slovenským „protiviť sa“, čiže „byť proti“; *okrem* a *skrz* boli pôvodne príslovkami (Machek, 1971, s. 294, 361, 485, 549). Podľa knihy Súčasný slovenský spisovný jazyk: morfológia sa k prvotným predložkám zaraďujú preto, lebo dnes sa v inej ako predložkovej funkcii a mimo spojenia s pádom nevyskytujú (1984, s. 179). Dvomi z nich sa však v Slovníku slovenského jazyka (1959-1968; ďalej SSJ) aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, 1989, 1997, 2003; ďalej KSSJ) pripisuje okrem predložkovej funkcie aj iná: predložke *okrem* funkcia podrad'ovacej spojky a predložke *proti* príslovková funkcia. „Druhotné predložky vznikli z iných (plnovýznamových) slov [...] alebo z tvarov plnovýznamových slov. Majú viac-menej konkrétny význam, ktorý ešte poukazuje na ich pôvod. Môžu sa ešte používať aj v inej funkcii ako predložkovej.“ (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 620) Na základe uvedených definícií prvotných a druhotných predložiek, zohľadňujúcich prioritne funkčné hľadisko, by sa malo prehodnotiť postavenie lexém *okrem* a *proti* v podsystéme prvotných predložiek.

Kým v slovenskej jazykovede sa pri klasifikácii predložiek kladie dôraz predovšetkým na funkčné kritérium, v poľskej jazykovede sa pri klasifikácii uplatňuje kombinované etymologicko-funkčné hľadisko. Na základe neho sa k druhotným predložkám zaraďujú lexémy, ktoré neboli prvotne predložkami, ale v súčasnosti vystupujú v predložkovej funkcii, pričom mnoho z nich môže vystupovať aj v inej než predložkovej funkcii (Milewska, 2003, s. 39).

Primárne (prvotné) predložky v slovenčine a poľštine

Z uvedeného je zrejmé, že vyčlenené predložkové podsystémy sa odlišujú tak genézou, ako aj rozsahom súčasných funkcií. Ďalšie odlišnosti sa budú dotýkať rozsahu prvkov konštituujuúcich tieto podsystémy, ich uzavretosti a stability, na ktoré sa prioritne v tomto príspevku zameriame, pričom vlastnosti podsystému druhotných predložiek budeme charakterizovať na pozadí vlastností podsystému prvotných predložiek.

Na základe zohľadnenia funkčného kritéria sa do podsystému prvotných predložiek v spisovnej slovenčine zaraďuje presne 22 lexém: *bez, cez, do, k, medzi, na, nad, o, od, okrem, po, pod, pre, pred, pri, proti, s, skrz, u, v, z, za, hoci*, ako sme ukázali, status dvoch z nich by bolo potrebné prehodnotiť. Vymedzenie presného počtu prvotných predložiek v poľskej jazykovednej literatúre absentuje. V monografii *Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine* (2008) sme sa pokúsili o stanovenie tohto súboru. Pri hodnotení jednotlivých lexém sme kvôli korešpondencii s prístupom aplikovaným v slovenskej jazykovede zohľadňovali funkčné, nie etymologicko-funkčné kritérium. Uvedomujeme si však, že pri aplikácii etymologicko-funkčného kritéria by sa súbor prvotných predložiek mierne odlišoval. Najspoľahlivejším ukazovateľom toho, či sa v súčasnosti dané slovo používa len vo funkcii predložky alebo aj v inej funkcii, sú najmä výkladové slovníky, ktoré majú normatívnu povahu. Excerpciou z výkladových slovníkov poľského jazyka¹ sme stanovili počet prvotných predložiek v poľštine na 28: *bez, dla, do, koło, ku, między, na, nad, o, od, po, pod, podczas, podług, przeciw(ko), przed, przez, prócz, przy, śród, u, w, wbrew, według, wobec, wskutek, z, za*. Na základe uvedeného možno prvotné predložky v oboch jazykoch definovať ako uzavreté a statické podsystém s nízkym počtom členov, ktoré však majú vysokú frekvenciu.

Sekundárne (druhotné) predložky v poľštine

Počet sekundárnych predložiek a ich repertoár nie je presne stanovený ani v jednom z analyzovaných jazykov, čo vyplýva zo základných vlastností tohto podsystému – otvorenosti a dynamiky. V porovnaní s podsystémom prvotných predložiek má podsystém druhotných predložiek vysoký počet členov – približne 200 lexikálnych jednotiek.

¹ Pracovali sme s nasledujúcimi výkladovými slovníkmi: Słownik języka polskiego (Szymczak, 1996), Słownik współczesnego języka polskiego (Dunaj, 1998), Inny słownik języka polskiego (Bańko, 2000).

Výskum sekundárných predložiek v poľskej jazykovede sa vyznačuje kontinuitou. V druhej polovici 20. storočia sa tejto problematike venovali najmä J. Anusiewicz, R. Przybylska, M. Grochowski, M. Kniaginowa, D. Buttler (porov. Milewska, 2003, s. 10). Za najnovšiu a najkomplexnejšiu prácu v oblasti sekundárných predložiek možno považovať monografiu B. Milewskej *Przymyki wtórne we współczesnej polszczyźnie* (2003), z ktorej budeme v tomto príspevku vychádzať.² Uvedená autorka sa okrem iného pokúsila o kvantitatívne vymedzenie súboru druhotných predložiek. Východiskovú bázu textov, z ktorých excerpovala predložky, stanovila na základe autorského, chronologického a štylistického kritéria. Išlo o štylisticky rôznorodé originálne písané texty od rôznych autorov publikované v rokoch 1991-2000. V snahe poskytnúť čo najkompletnejší repertoár sekundárných prepozícií autorka pracovala aj s nasledujúcimi lexikografickými prameňmi: *Słownik języka polskiego* (red. W. Doroszewski, 1958-1969), *Słownik języka polskiego* (red. M. Szymczak, 1978), *Słownik współczesnego języka polskiego* (red. B. Dunaj, 1996), *Słownik poprawnej polszczyzny* (red. W. Doroszewski, 1973), *Słownik wyrazów kłopotliwych* (Bańko – Krajewska, 1995), *Nowy słownik poprawnej polszczyzny* (red. A. Markowski, 1999).

Na základe týchto prameňov identifikovala celkovo 224 druhotných prepozícií (index prepozícií pozri Milewska, 2003, s. 217-220). Jednotlivé lexikálne jednotky zaradila B. Milewska do podsystému sekundárných prepozícií na základe spomínaného etymologicko-funkčného kritéria, ale znova treba upozorniť na fakt, že pri zohľadnení výlučne funkčného kritéria by sa jej súbor čiastočne odlišoval, t. j. lexémy ako *między*, *wbrew*, *prócz*, *przeciw* a i. by museli byť zaradené k prvotným, nie k druhotným prepozíciám.

Z celkového počtu 224 lexém sa 13 jednotiek (*gwoli* (D.), *naokoło*, *na przeciag*, *naprzeciw* (D.), *na schyłku*, *na wskroś*, *na wstępie*, *pod płaszczykiem*, *skutkiem*, *u góry*, *w nawiązaniu do*, *wskroś*, *wyjawszy*) ani raz nevyskytlo v textoch, ktoré autorka analyzovala, ale zaznamenala ich v niektorom z povojnových slovníkov poľského jazyka (porov. Milewska, 2003, s. 217). Na základe toho možno predpokladať, že ide o lexikálne jednotky, ktoré sú v súčasnosti na ústupe. Omnoho väčšiu dynamiku možno zaznamenať v opačnom smere. V porovnaní s bazou prepozícií, ktoré zachytávajú výkladové slovníky poľského jazyka, je súbor prepozícií identifikovaný B. Milewskou omnoho bohatší, pretože zachytáva aj novšiu vrstvu sekundárných prepozícií. Do nej možno zaradiť napr. *bez względu na*, *celem*, *co do*, *daleko od*, *do spraw*, *drogą* a i., ktoré ešte nezachytávajú najnovšie výkladové slovníky poľského jazyka.

Identifikácia novšej vrstvy sekundárných prepozícií si vyžadovala vymedzenie a aplikáciu presných kritérií na odlišenie predložky od predložkovej konštruk-

² Za zmienku stojí aj porovnávacia práca E. Orwińskiej (*Przymyki wtórne w języku słowackim w konfrontacji z językiem polskim*, 2006), ktorá obsahuje nasledujúce kapitoly: 1. Badania nad przymykami w językoznawstwie słowackim i polskim. 2. Charakterystyka typologiczna. 3. Przymyki wtórne na tle innych leksemów. 4. Syntaktyczne właściwości przymyków wtórnych. 5. Przymyki wtórne we frazeologii.

cie, podstatného mena, príslovky, spojky alebo frazeologickej jednotky. V poľskej jazykovede tieto kritériá rozpracovali viacerí jazykovedci, ale najpodrobnejšie uvádza R. Przybylska (porov. Milewska, 2003, s. 54-73). Jej kritériá aplikovala pri svojom výskume aj B. Milewska, pričom na konkrétne typy lexikálnych jednotiek/konštrukcií – odlišujúcich sa štruktúrou a genézou – sa viaže iný súbor kritérií. Autorka zároveň upozorňuje na fakt, že prepozicionalizácia (prechod slova/tvaru iného slovného druhu alebo slovného spojenia k predložkám) nedosiahla pri všetkých identifikovaných jednotkách rovnaký stupeň, na základe čoho vyčleňuje až 9 skupín druhotných prepozícií rôzne vzdialených od centra, ktoré nazýva „centrum przymikowości“ (bližšie porov. Milewska, 2003, s. 76).

Ako sme už uviedli, podsystém sekundárnych prepozícií je v poľskej jazykovede pomerne dobre opísaný a v mnohých bodoch môže byť inšpiratívny pre slovenskú jazykovedu, v ktorej doposiaľ absentuje komplexnejšia práca s touto problematikou. Z toho dôvodu sa v ďalšej časti zameriame na podsystém druhotných predložiek v slovenčine s osobitným zreteľom na jeho rozsah, dynamiku a možnosti identifikácie jeho novšej vrstvy.

Sekundárne (druhotné) predložky v slovenčine

Staršie pramene uvádzajú, že v slovenčine je okolo 150 sekundárnych predložiek, novšie hovoria už o 200 lexémach (porov. napr. Oravec, 1968, s. 8; Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984, s. 179). Jednotlivé odborné publikácie však podávajú len výberový prehľad sekundárnych predložiek, ktorý sa ani zďaleka nepribližuje k uvedeným počtom.

Excerpciou z Morfológie slovenského jazyka (1966), z kníh Súčasný slovenský spisovný jazyk: morfológia (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984), Slovenské predložky v praxi (Oravec, 1968) a Neohybné slovné druhy a citoslovčia (Navrátil, 2003) sme dospeli k nasledujúcej materiálnej báze, ktorú sme rozdelili podľa väzby s pádom – **genitívne predložky**: *blízko, blízko, doprostred, dovnútra, dovrchu, formou, koncom, konča, kraj, miesto, mimo, na konto, namiesto, na prostred, na rozdiel od, naspodku, naspodok, na ujmu, na účet, na úkor, navrch, navrchu, navyše, na základe, následkom, neďaleko, niže, obďaleč, odhlídnuc od, ohľadne, ohľadom, okolo, okrem, po boku, počas, počiatkom, podľa, podľa vzoru, pod vplyvom, pokonča, pokraj, pomimo, pomocou, poniže, postupom, povedľa, powyše, pozdĺž, pozdola, priebehom, pri príležitosti, prostred, prostredníctvom, prostriedkom, skraja, smerom do, smerom od, sponiže, sprostred, straniva, strany, strán, stred, stredom, s výnimkou, uprostred, včítane, v dôsledku, v duchu, vedľa, vinou, v mene, vnútri, vo forme, vospust, vo svetle, vókol, vplyvom, v priebehu, v prípade, v prospech, vprostred, v rámci, vrátane, vyše, v záujme, v závislosti od, v zmysle, v znamení, za cenu, začiatkom, zároveň, zároveň s, zásluhou, z hľadiska, znútra, zo stanoviska, zo strany, zo stránky, z titulu, zvnútra*; **datívne predložky**: *kvôli, napriek, naproti, naprotiveň, navzdor, navzdory, oproti, smerom k, úmerne k, vďaka, voči, vo vzťahu k, v pomere k, v ústrety, vzdor*; **akuzatívne predložky**:

bez ohľadu na, nepočítajúc, nepočítajúc do toho, nepozerajúc na, nerátajúc, nevynímajúc, počítajúc, počítajúc do toho, rátajúc, smerom na, s ohľadom na, so zreteľom na, vzhľadom na; inštrumentálové predložky: dolu, hore, končiac, počínajúc, počnúc, spolu s, úmerne s, v porovnaní s, v spojení s, v spojitosti s, v súhlase s, v súlade s, v súvisi s, v súvislosti s, v zhode s, von, začínajúc, zároveň s; genitívno-inštrumentálová predložka: naprieč.

Uvedená materiálová báza pozostáva zo 148 lexikálnych jednotiek, pričom viaceré z nich predstavujú formálne varianty s totožným významom. Pre všetky tieto jednotky je spoločné, že sa im v minulosti pripísal alebo v súčasnosti sa im pripisuje funkcia predložiek, pričom sa používajú aj v inej funkcii ako predložkovvej. Vydelené sú teda na základe funkčného kritéria. Ide o lexémy s ukončeným procesom prepozicionalizácie, ktoré zachytáva aspoň jeden z výkladových slovníkov slovenského jazyka: SSJ (1959-1968) alebo KSSJ (1987, 1989, 1997, 2003) odrážajúcich „definitívny“ stupeň prepozicionalizácie.³ Túto skupinu predložiek treba zároveň chápať ako výberovú vzorku, na ktorej budeme ilustrovať obojstrannú dynamiku systému sekundárnych predložiek.

Z konfrontácie výskytu zhromaždenej materiálovej bázy v SSJ a v jednotlivých vydaniach KSSJ nám vyplynulo, že ubúdanie členov sekundárneho predložkového systému nie je také výrazné. KSSJ v porovnaní so SSJ neuvádza len malú skupinu predložiek, pričom časť z nich už v SSJ tvorila zastaranú alebo knižnú vrstvu slovnej zásoby (porov. *strany* zastar., *straniva* zastar., *strán* zastar., *vzdor* zastar., *pokonča* zastar., *priebehom* kniž., *kraj*, *stred*, *postupom*, *pozdola*, *pokraj*, *sponiže*). Proces ubúdania sekundárnych predložkových lexém sa však neuskutočňuje na úkor pomenovania istých vzťahov. Lexémy, ktoré sa postupne dostávajú na okraj slovnej zásoby a neskôr zanikajú, sú nahradzované inými, frekventovanejšími a efektívnejšími prostriedkami (predložkovými aj nepredložkovými). Napríklad *kraj* → *pri*, *na kraji*; *stred* → *uprostred*, *v strede*; *vzdor* → *napriek*; *strán* → *vedľa*, *povedľa*, *pri*, *popri*; *priebehom* → *v priebehu*, *počas*, *za*; *pokonča* → *na konci*; *vyjmúc* → *okrem*. Proces nevýrazného strácania členov je príznačný aj pre súčasný stav systému sekundárnych predložiek. Zastaráva napr. predložka *vospust* a ako zastarané sa hodnotia napr. *ohľadom* a *ohľadne*.

Omnoho väčšiu dynamiku možno zaznamenať v opačnom smere. V porovnaní so SSJ sa v jednotlivých vydaniach KSSJ objavuje celý rad lexém, ktorým sa pripisuje predložková funkcia. Tie by sme mohli rozdeliť do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria tie, ktoré sa v SSJ nezaznamenávajú ako predložky a v spojení s nepriamym pádom substantíva alebo jeho ekvivalentu sa neuvádzajú ani v exemplifikáciách k príslušným významom heslových slov, od ktorých k predložkám prešli. Konkrétne ide o tieto lexémy: *vplyvom*, *zásluhou*, *vyše*, *navyše*, *dovrchu*, *začínajúc*, *končiac*, *rátajúc*, *nerátajúc*, *počítajúc*, *nevynímajúc*, *počínajúc od*, *súdiac*

³ Nepracovali sme so Slovníkom súčasného slovenského jazyka (2006, 2011), pretože v súčasnosti sú k dispozícii len prvé dva zväzky (A–G, H–L).

podľa, nevynímajúc z toho, vo svetle, po boku, z hľadiska, zo stanoviska, na úkor, s výnimkou, spolu s, úmerne s, v porovnaní s, v súhlase s, v súvisi s, v závislosti od, v zhode s. Druhú skupinu predstavujú tie, ktoré SSJ síce v predložkovej funkcii nezaznamenáva, ale v spojení s nepriamym pádom substantíva ich už uvádza, a to v exemplifikáciách k príslušným významom heslových slov, od ktorých pochádzajú. Patria sem lexémy: *dolu*, *v duchu*, *v dôsledku*, *v prípade*, *v rámci*, *v záujme*, *v zmysle*, *v znamení*, *pri príležitosti*, *na základe*, *podľa vzoru*, *zo strany*, *z titulu*, *na konto*, *na účet*, *na ujmu*, *v prospech*, *v ústrety*, *za cenu*, *pod vplyvom*, *úmerne s*, *vo vzťahu k*, *v spojení s*, *v spojitosti s*, *v súlade s*, *v súvislosti s*, *v pomere k*, *bez ohľadu na*, *na rozdiel od*, *s ohľadom na*, *so zreteľom na*. Na základe ich kontextového použitia sa možno domnievať, že už v tom čase boli na prechode k predložkám. Osobitnú skupinu v SSJ tvoria lexikálne jednotky, ktoré sa pri heslových slovách uvádzajú ako „ustálené spojenia slov, ktoré majú funkciu predložkových výrazov,“ za tučnou bodkou: *vo forme*, *v priebehu*, *zo stránky*, *v mene*, *nehľadiac na*, *smerom do*, *smerom od*, *smerom k*, *smerom na*.

Proces obohacovania systému sekundárnych predložiek má aj dnes dominantné postavenie. V súčasnej spisovnej slovenčine existuje celý rad lexikálnych jednotiek (konštrukcií), ktoré sa na prvý pohľad správajú ako predložky – „konotujú pádovú formu a význam nasledujúceho substantíva alebo jeho ekvivalentu a tvoria s ním lexikálnu jednotu“ (Milewska, 2003, s. 74). Ide štruktúrne aj geneticky rôznorodé typy, ktoré je potrebné identifikovať, prehodnotiť a následne zachytiť túto novšiu vrstvu sekundárnych predložiek. Proces prepozicionalizácie je postupný a dlhotrvajúci a stanovenie ukončenia tohto procesu nie je také jednoduché. Vyžaduje si najmä vymedzenie presných kritérií, na základe ktorých by bolo možné uznať konkrétnu lexikálnu jednotku/konštrukciu za druhotnú predložku. V slovenčine predstavil kritériá ukončenia procesu prepozicionalizácie J. Oravec (porov. 1984, s. 180). Jeho kritériá vychádzajú z gramatickej formy (fonologickej, slovosledovej, syntaktickej) a sú nasledovné:

- 1.) Osobné zámená sa po druhotnej predložke musia začínať rovnako ako po prvotných predložkách spolutvárajúcou *ň-*, napr. namiesto neho, vplyvom neho.
- 2.) Vzťažné zámená uvádzajúce vedľajšiu vetu musia stáť až za takýmito výrazmi, napr.: Vyskytujú sa nové konštrukčné prvky, vplyvom ktorých sa zdokonaľuje výkon kombajnu.
- 3.) V predložkovom výraze nemožno vypustiť pôvodne substantívny prvok, teda nie je nadbytočný popri prvotnej predložke, napr. na rozdiel od.
- 4.) Substantívny výraz nemožno ľubovoľne zamieňať synonymami, napr. v dôsledku, nie „v následku.“
- 5.) Slovosled častí vnútri predložkového výrazu je pevný, nedá sa obmieňať, ani sa nedá nič do výrazu vsúvať, napr. na rozdiel od.

Proti predložkovému charakteru výrazu svedčí podľa J. Oravca, keď sa pred výraz substantívneho pôvodu dá vsunúť prívlastok (napr. v úplnom protiklade k) a keď sa dá pred substantívny výraz vsunúť zámenný prívlastok – ukazova-

cie, osobné, vymedzovacie zámeno (napr. a na to miesto, za každú cenu, z takého (môjho) hľadiska).

Kritériá poľskej jazykovedkyne R. Przybylskej (porov. Milewska, 2003, s. 54-73) sa čiastočne zhodujú so slovenskými, ale sú viazané na konkrétne typy lexikálnych jednotiek/konštrukcií – odlišujúcich sa štruktúrou a genézou. V ďalšej časti predstavíme jej kritériá viažuce sa na typ prvotná predložka + substantívum, ktorý sme podrobili dôkladnejšej analýze. Pri tomto type odporúča R. Przybylska dvojfázový model, ktorý sa opiera o formálne kritériá: distribučné a syntaktické. Prvá fáza spočíva v overení, či substantívny člen v analyzovanej konštrukcii reprezentuje pádovú formu substantíva s plnou paradigmou. Ak tento segment nevystupuje v textoch mimo skúmaného spojenia, musíme ho uznať za syntakticky nedeliteľnú jednotu – sekundárnu predložku. V opačnom prípade nasleduje druhá fáza, ktorá spočíva vo výskume analyzovaného spojenia v deviatich rôznych potenciálnych kontextoch. Overuje sa, či v konštrukcii prvotná predložka + substantívum + substantívum:

- 1.) prvé substantívum sa môže meniť v rámci kategórie čísla;
- 2.) prvotná predložka môže byť zastúpená inou predložkou;
- 3.) druhé substantívum môže byť zastúpené privlastňovacím zámenom *jeho, jej*;
- 4.) druhé substantívum môže byť zastúpené ukazovacím zámenom *ten, tá, to*;
- 5.) prvé substantívum môže byť zastúpené substantívom s podobným významom;
- 6.) prvé substantívum môže byť ľubovoľne opisované výrazmi, ktoré sa dajú vsunúť medzi prvotnú predložku a nomen;
- 7.) druhé substantívum môže byť vynechané a zostávajúca konštrukcia nie je príslovkou, ale voľnou syntaktickou konštrukciou;
- 8.) prvé substantívum môže byť rozvíjané vedľajšou vetou;
- 9.) medzi prvotnú predložku a prvé substantívum možno v príslušnom kontexte vsunúť vzťahné zámeno *ktorý*.

O uznaní daného spojenia za sekundárnu predložku rozhoduje šesť negatívnych výsledkov.

Uvedené kritériá sme aplikovali na vybraný slovenský materiál. Analýze sme podrobili 21 štruktúr typu prvotná predložka + substantívum, ktoré zatiaľ nie sú zachytené v predložkovej funkcii v žiadnej kodifikačnej príručke, a to: *v čase*, *v nedostatku*, *v období*, *v oblasti*, *v odbore*, *vo funkcii*, *v kruhu*, *v okruhu*, *vo sfére*, *v smere*, *v službách*, *v osobe*, *v otázke*, *vo veci*, *v podmienkach*, *v podobe*, *v procese*, *v radoch*, *v stave*, *na poli*, *na úrovni*. V systéme sekundárnych predložiek má tento typ už stabilnú pozíciu a predstavuje pomerne početnú skupinu lexikálnych jednotiek. Ako príklad možno uviesť *v duchu*, *v dôsledku*, *v mene*, *pri príležitosti*, *po boku*, *na základe*, ktoré sú v súčasnosti hodnotené ako druhotné predložky. Na základe výskumu textov v Slovenskom národnom korpus (ďalej SNK) možno tvrdiť, že analyzované štruktúry veľmi často implikujú druhé substantívum, a teda správajú sa ako sekundárne predložky. Toto zistenie nás utvrdilo v potrebe stanovenia miery ich prepozicionalizácie.

Vzhľadom na to, že substantívne členy všetkých konštrukcií reprezentujú pádovú formu substantíva s plnou paradigmou, bolo potrebné preskúmať všetky štruktúry v 9 potenciálnych kontextoch. Ani tu sme sa však neriadili výlučne svojím jazykovým vedomím, ale ich výskyt v konkrétnom kontexte sme si overovali v textoch SNK.

Na základe výskumu môžeme konštatovať, že ani jednu z konštrukcií zatiaľ nemožno zaradiť k sekundárnym predložkám. Všetky sú však v procese prechodu k predložkám, čo dokazuje výskyt negatívnych kontextov, v ktorých sme ich testovali. Na základe odlišného počtu negatívnych kontextov možno hovoriť o rozličnom stupni prepozicionalizácie týchto konštrukcií. Najbližšie k centru sekundárnym predložiek má konštrukcia „na poli“ s piatimi negatívnymi kontextami, doložená v mnohých spojeniach: *na poli audiotecnológií, na poli biznisu, na poli fotopríslušenstva, na poli financií, na poli hudby, na poli kultúry, na poli historiografie, na poli služieb, na poli dialektológie, na poli počítačovej grafiky, na poli medzinárodnej spolupráce, na poli hudobnej publicistiky...* (SNK).

Jej overovanie v deviatich potenciálnych kontextoch vyzeralo nasledovne. Akvinský nebol nijaký demokrat, hoci presadzoval diskusiu *na poli filozofie*. (SNK)

- 1.) **na poliach filozofie* – prvé substantívum sa nemôže meniť v rámci kategórie čísla, lexéma „pole“ vo význame „okruh činnosti, pôsobenia, oblasť“ vystupuje výlučne v singulári;
- 2.) napr. **v poli filozofie* – prvotná predložka nemôže byť zastúpená inou predložkou;
- 3.) *Kam by mala smerovať a aké konkrétne počiny sa na jej poli dejú?* (SNK) ...*interpretačné divadlo. Myslím si, že na jeho poli, v rámci celého bývalého československého divadelného kontextu, predstavuje Juraj Nvota vrchol.* (SNK) – druhé substantívum môže byť zastúpené privlastňovacím zámenom „jeho“, „jej“, „ich“;
- 4.) *Od toho 26. marca minulého roku, keď ste dohodu podpísali, sa aj niečo konkrétne podniklo na tom poli?* (SNK) – druhé substantívum môže byť zastúpené ukazovacím zámenom „ten“, „tá“, „to“;
- 5.) **na oblasti/sfére/odbore filozofie* – prvé substantívum nemôže byť zastúpené substantívom s podobným významom;
- 6.) **na vedeckom poli filozofie* – prvé substantívum nemôže byť ľubovoľne opísané výrazmi, ktoré sa dajú vsunúť medzi prvotnú predložku a nomen;
- 7.) *na poli* – nie je príslovkou, ale voľnou syntaktickou konštrukciou;
- 8.) *Talentovaní sú v hrubých črtách tí, čo sa dokážu dopracovať k úspechu na poli, ktoré si sami vybrali.* (SNK) – prvé substantívum môže byť rozvíjané vedľajšou vetou;
- 9.) **filozofia, na ktorej poli* – medzi prvotnú predložku a substantívum nemožno vsunúť vzťahné zámeno „ktorý“.

Kritérium 1: –, 2: –, 3: +, 4: +, 5: –, 6: –, 7: +, 8: +, 9: –. Celkový výsledok: 4 pozitívne kontexty, 5 negatívnych kontextov.

Naším cieľom nebolo stanovenie definitívneho súboru druhotných predložiek v slovenčine, čo sa napokon nejaví ako reálne ani v jednom z jazykov. Na základe reprezentatívnej vzorky sme chceli poukázať na niektoré vlastnosti podsystemu druhotných prepozícií na pozadí podsystemu prvotných prepozícií. Ďalším cieľom bolo poukázanie na možnosti identifikácie novej vrstvy druhotných prepozícií. Na základe našej analýzy možno konštatovať, že podsystem druhotných predložiek sa vyznačuje dynamickosťou, expanzívnosťou a otvorenosťou. Okrem lexém, ktorým sa už oficiálne priznal status predložiek, existuje v jazyku celý rad, ktoré sú na prechode k tomuto slovnému druhu. Kým v poľskej jazykovede je úloha identifikovať novšiu vrstvu sekundárnych predložiek a zaznamenať ju nateraz splnená, pred slovenskou jazykovedou ešte len stojí. Kvantitatívne charakteristiky podsystemu druhotných predložiek (vysoký počet členov) bezprostredne súvisia s ich konkrétnejším významom a prevažujúcou monosémantickosťou. V ďalšej časti príspevku sa preto zameriame na vybrané otázky významu predložiek.

Sémantika predložiek

Problematika významu predložiek nepochybne patrí medzi najkomplikovanejšie otázky, ktoré sa s týmto slovným druhom spájajú. E. Horák (1976) hovorí v súvislosti s predložkami o dvoch typoch významov: kontextových a invariantných. Kontextové významy vychádzajú zo skutočnosti, že predložky sú synsémantické slová, ktoré nadobúdajú významy až kontexte. Tento kontext tvorí predovšetkým pádový význam podradených slov, vecný význam podradených a nadradených slov, menej ďalšie zložky kontextu (napr. prívlastky). Významy uvádzané pri predložkách v slovníkoch či gramatikách, nie sú teda významy samých predložiek, ale spojení sloveso + predložka + meno v pádovom tvare. Prvotné predložky majú bohato rozvinuté kontextové významy. Ich základný význam je priestorový, disponujú ním takmer všetky predložky, a z neho sa vyvinula väčšina sekundárnych významov.

Druhotné predložky sú zväčša monosémantické. Vzhľadom na túto ich vlastnosť považujeme priestorový význam za základný význam len pre časť týchto prepozícií. Zriedka je východiskom pre ďalšie významy, najčastejšie časový, a to pri polysémantických druhotných predložkách. Spomedzi vyexcerpovaného súboru sekundárnych prepozícií sme identifikovali 41 lexém vyjadrujúcich priestorové vzťahy, pre poľštinu uvádza B. Milewska 55 lexém (porov. Milewska, 2003, s. 221). Vyšší počet v poľštine je čiastočne zapríčinený vydelením druhotných prepozícií na základe etymologicko-funkčného kritéria.

Z hľadiska štruktúry ide o tvary: syntetické (napr. *blízko/blízo, mimo, stre-dom – blisko, mimo, środkiem*), syntetické – odvodené z tvarov jednoduchých predložiek a iných slovných druhov, s pomerne zreteľnou morfematickou štruktúrou (napr. *około, doprośtred, wnútri, powyśe – około, powyżej, pomiędzy, wewnątrz*). Z analytických tvarov s postponovanou sekundárnou predložkou sa sem zaraďujú v slovenčine len *smerom do, smerom k, smerom na, smerom od*, v poľštine iba *da-*

leko od, niedaleko od. V poľštine sa vyskytujú aj druhotné predložky s preponovanou prvotnou predložkou (*w pobliżu, w środku, z tyłu, u boku* – celkovo 19 lexém), ako aj s preponovanou a postponovanou prvotnou predložkou (*o krok od, w ślad za, z dala od, z daleka od* – celkovo 4 lexémy). K analytickým tvarom ich možno zaradiť na základe oddeleného pravopisu prvotných predložiek, ktoré sa v porovnaní so slovenčinou píše v preponovanom postavení častejšie oddelene.

Druhotné predložky vyjadrujú širokú škálu priestorových vzťahov. V ďalšej časti príspevku sa pokúsime k jednotlivým priestorovým vzťahom priradiť druhotné predložky, ktoré ich vyjadrujú, pričom v poľštine budeme pracovať s bázou vyčlenenou B. Milewskou na základe etymologicko-funkčného kritéria a v slovenčine s nami vyčlenenou bázou na základe funkčného kritéria. Z toho dôvodu sa v rámci štruktúry priestorových vzťahov bude vyskytovať napr. poľská predložka *między*, ale nebude sa tam vyskytovať slovenská lexéma *medzi*, ktorú na základe funkčného kritéria interpretujeme ako prvotnú predložku. Vychádzať budeme zo základného členenia priestorových vzťahov na dynamické a statické. Pri dynamických vzťahoch rozlišujeme tri základné typy: adlatívne (kam?), ablatívne (odkiaľ?) a perlatívne (kade?), v rámci ktorých vyčleňujeme konkrétnejšie podtypy.⁴

PRIESTOROVÉ VZŤAHY

A. MIESTNE (STATICÉ, LOKATÍVNE) VZŤAHY (KDE?)

1. **Lokalizácia „vo vnútornom priestore“:** *S vnútri* G. (*nachádzať sa vnútri domu*) – *P wewnątrz* G. (*znajdować się wewnątrz samochodu*), *we wnętrzu* G. (*przebywać we wnętrzu samochodu*), *w głębi* G. (*znajdować się w głębi lasu*).
2. **Lokalizácia „v strede“ (jedného alebo viacerých objektov):** *S uprostřed* G. (*stát' uprostřed záhrady*), *naprostřed* G. (*nechať naprostřed koliby*), *naprostředku* G. (*stát' naprostředku izby*), *prostřed* G. (*obrátiť sa prostřed ulice*) – *P pośrodku* G. (*siedzieć pośrodku jaskini*), *w środku* G. (*mieszkać w środku miasta*), *między* I. (*stać między szkołą a domem*), *pomiędzy* I. (*spać pomiędzy liśćmi*), *śródo* G. (*stać śród krajobrazu*), *pośród* G. (*stać pośród trzech kolumn*), *wśród* G. (*siedzieć wśród kibiców*).
3. **„Blízkočná/blízkočno-paralelná“ lokalizácia:** *S niedaleko* G. (*żyć niedaleko mesta*), *blisko/blízo* G. (*bývať blisko przystávka*), *obd'aleč* G. (*stát' obd'aleč skupiny mladých*), *skraja* G. (*bývať skraja dediny*), *konča* G. (*ležať konča dediny*), *vedl'a* G. (*sediť vedl'a mňa*), *povedl'a* G. (*ležať povedl'a mňa*), *około* G. (*ležať około potoka*), *podl'a* G. (*podl'a potoka rastú vrby* – KSSJ) – *koło* G. (*stać koło bryczki*), *blisko* G. (*stać blisko rzeki*), *bliżej* G. (*siedzieć bliżej Heinza*), *obok* G. (*siedzieć obok niego*), *niedaleko od* G. (*znajdować się niedaleko od portu*),

⁴ Termíny „adlatívne“, „ablatívne“, „perlatívne“ vzťahy preberáme z poľskej jazykovedy, kde sa používajú na diferenciáciu dynamických vzťahov (Lachur, 2009).

nieopodal G. (*mieszkać nieopodal wejścia*), *opodal* G. (*usiąść opodal wozu*), *o krok od* G. (*stać o krok od krawędzi peronu*), *u boku* G. (*trzymać się u boku starca*), *w pobliżu* G. (*znajdować się w pobliżu stogu*), *wzdłuż* G. (*mieszkać wzdłuż granic*).

4. „Vzdialená“ lokalizácia: P *daleko od* G. (*być daleko od miasta*), *z dala od* G. (*zginąć z dala od kraju*), *z daleka od* G. (*trzymać się z daleka od okien*).
5. Lokalizácia „na vrchnej časti“: S *navrchu* G. (*navrchu skrine sú ozdoby – KSSJ*) – P *u góry* G. (*pisać u góry koperty – Milewska, 2003, s. 103*).
6. Lokalizácia „v spodnej časti“: S *naspodku* G. (*figurovať naspodku rebríčka*) – P *w dole* G. (*mieszkać w dole miasta*), *u stóp* G. (*warować u stóp pana*).
7. Lokalizácia „na začiatku“: P *na początku* G. (*iść na początku pochodu – Milewska, 2003, s. 103*).
8. Lokalizácia „na konci“: P *na końcu* G. (*zbierać się na końcu drucika*).
9. Lokalizácia „na povrchu“: P *na łamach* G. (*publikować na łamach gazety*).
10. Lokalizácia „nad“: S *vyše* G. (*páliť slamu vyše dediny*), *povyše* G. (*stretnúť sa povyš dediny*) – P *powyżej* G. (*Nogi lalki jak czarne korzenie splatały się gdzieś powyżej moich kolan*).
11. Lokalizácia „pod“: S *niže* G. (*niže domu je cesta – KSSJ*), *poniže* G. (*zhromaždiť poniže dediny*) – *niżej* G. (*pobolewać niżej żeber*), *poniżej* G. (*zwisac poniżej pleców*).
12. Lokalizácia „pred“: P *na czele* G. (*stanąć na czele wojska*).
13. Lokalizácia „za“: P *z tyłu* G. (*umieszczony z tyłu auta*).
14. Lokalizácia „oproti“: P *naprzeciw* G. (*stać naprzeciw łóżka*), *naprzeciwno* G. (*stać naprzeciwno nich*), *na wprost* G. (*stać na wprost nieprzyjaciela*).
15. Lokalizácia „dookola“: S *vôkol* G. (*odsudzovať ľudí vôkol nás*), *około* G. (*sedieť około stola*) – P *dokoła* G. (*Było ich kilkunastu, stłoczonych dokoła stołu.*), *dookoła* G. (*rosnąć dookoła domu*), *około* G. (*siedzieć około stołu*), *wokoło* G. (*mieć zmarszczki wokoło oczu*), *wokół* G. (*wylegiwać się wokół ogniska*).
16. Lokalizácia „križom cez“: S *naprieč* G. (*stáť naprieč cesty*).
17. Lokalizácia „z vonkajšej strany“: S *mimo* G. (*Je to mimo mesta.*).

B. SMEROVÉ (DYNAMICKÉ, KINETICKÉ) VZŤAHY

1. ADLATÍVNE VZŤAHY (KAM?)

- a) Smerovanie „do vnútorného priestoru“: S *dovnútra* G. (*vstúpiť dovnútra domu*), *smernom do* G. (*Puklina pokračuje smerom do masívu.*) – P *w głąb* G. (*wieść w głąb wyspy*).
- b) Smerovanie „do stredu“ (jedného alebo viacerých objektov): S *doprostred* G. (*postaviť sa doprostred izby*), *naprostred* G. (*potisnúť naprostred stola*), *prostred* G. (*postaviť sa prostred zhoreniska*) – P *między* A. (*Potem skoczyła między stodoły.*), *pomiędzy* A. (*włożyć pomiędzy korzenie*).

- c) Smerovanie „do blízkosti“: **smerom k** D. (*tiahnuť smerom k lesu*) – P **w poblíže** G. (*nieść w poblíże okna*).
- d) Smerovanie „k d'alekému cieľu“ (všeobecný smer): S **smerom na** A. (*viest' smerom na Devín*) – P **w stronę** G. (*ruszyć w stronę schodów*).
- e) Smerovanie „na vrchnú časť“: S **navrch** G. (*dať navrch tašky kabát* – KSSJ), **dovrchu** G. (*tekutina siahala dovrchu pohára* – KSSJ).
- f) Smerovanie „do spodnej časti“: S **naspodok** G. (*uložiť cennosti naspodok tašky* – KSSJ).
- g) Smerovanie „nad“: S **vyše** G. (*siahat' vyše kolien*).
- h) Smerovanie „pod“: S **niže** G. (*spustiť niže drieku*).

2. ABLATÍVNE VZŤAHY (ODKIAL?)

- a) Smerovanie „z vnútorného priestoru“: S **znútra/zvnútra** G. (*vyjsť zvnútra domu*) – P **z głębi** G. (*odetchnąć z głębi piersi*).
- b) Smerovanie „zo stredu“ (jedného alebo viacerých objektov): S **sprostred** G. (*ozvať sa sprostred rínku*) – P **spomiędzy** G. (*wynurzyć się spomiędzy drzew*), **spośród** G. (*wyjsść spośród nich*).
- c) Smerovanie „z blízkosti“ (priestorové východisko): S **smerom od** G. (*Łudia utekali smerom od „Apollky“*).

3. PERLATÍVNE VZŤAHY (KADE?)

- a) Prenikanie „skrz“: S **von** I. (*vychádzať von dvermi*) – P **na wskroś** G. (*przedzierać się na wskroś krzewów* – Milewska, 2003, s. 107), **wskroś** G. (*obserwować wskroś szkła*).
- b) Smerovanie „cez stred“: S **stredom/prostriedkom** G. (*tiecť stredom mesta*) – P **środkiem** G. (*iść środkiem drogi*).
- c) „Blízkostrný/blízkostrno-paralelný“ pohyb: S **vedľ'a** G. (*kráčať vedľ'a potoka*), **povedľ'a** G. (*bežať povedľ'a nás*), **okolo** G. (*prechádzať okolo niekoho*), **podľ'a** G. (*ísť podľ'a cesty* – KSSJ), **konča** G. (*bežať konča hory* – KSSJ), **pozdĺž** G. (*rásť pozdĺž brehu rieky*), **mimo** G. (*bežali mimo nás* – KSSJ), **pomimo** G. (*prejsť pomimo osady* – KSSJ) – P **koło** G. (*przechodzić koło „Fregaty“*), **mimo** G. (*przejsć mimo domu* – Milewska, 2003, s. 107), **w ślad za** I. (*ruszyć w ślad za odjeżdżającym pociągiem*), **wzdłuż** G. (*A potem wzdłuż ściany doszliby do resztek zamkowych sal.*).
- d) Smerovanie „krížom cez“: S **naprieč** I. (*plaviť sa naprieč oceánom*) – P **w poprzek** G. (*iść w poprzek ulicy*).
- e) Smerovanie „zhora nadol“: S **dolu/dole** I. (*plávať dolu riekou*).
- f) Smerovanie „zdola nahor“: S **hore** I. (*plávať hore prúdom*).
- g) Smerovanie „dookola“: S **okolo** G. (*krútiť sa okolo Slnka*), **vôkol** G. (*krúžiť vôkol ohňa*) – P **naokoło** G. (*jechać naokoło świata*), **wkoło** G. (*krążyć wkoło wyspy*), **wokoło** G. (*zawinąć szalik wokoło szyi*), **wokół** G. (*rozsiewać wokół kolorowe fluidy*).

h) Pohyb „pomedzi“ (viacerými objektmi): P *między* I. (*tańcować między małżami*), *pomiędzy* I. (*spacerowali pomiędzy nimi*), *pośród* G. (*pośród portfeli, walizek i ubrań krążyli zagłodzeni oberwańcy* – Milewska, 2003, s. 108).⁵

Väčšinu priestorových vzťahov dokážu pomocou sekundárnych predložiek vyjadriť oba jazyky. V prípade, že daný vzťah je vyjadrený pomocou sekundárnej predložky len v jednom z jazykov, v druhom jazyku sa zvyčajne vyjadruje inak. Príklady v zátvorkách, pri ktorých nie je uvedený zdroj, pochádzajú z národných korpusov slovenského a poľského jazyka, pričom rešpektujú kontextovosť predložiek. Úloha kontextu pri vyjadrovaní konkrétnych priestorových vzťahov je však pri oboch predložkových súboroch odlišná. Pri prvotných predložkách s vysokým stupňom abstraktnosti významu zohráva kontext významnú úlohu. Dynamické a statické priestorové významy priamo závisia od sémantiky pádu a nadradeného slovesa.

Druhotné predložky ešte celkom nestratili súvis s plnovýznamovými slovami, z ktorých vznikli. Z toho dôvodu je význam druhotných predložiek konkrétnejší, zložité vzťahy vyjadrujú presnejšie a jednoznačnejšie než prvotné predložky (porov. napr. *na – navrchu*, *v – vnútri*, *do – dovnútra*, *z – sprostred* // *w – we wnętrzu*, *z – z głębi* a iné dvojice primárnej a sekundárnej predložky). Podľa J. Oravca sa vo význame druhotných predložiek často prekrýva a križi základný význam prvotnej predložky alebo pádu s pôvodným vecným významom substantíva (podľa nášho názoru aj významy iných elementov, z ktorých predložka vznikla). Nový celostný význam druhotných predložiek tak vzniká dodatočne ako nadstavba nad pôvodnými významami elementov (1968, s. 177). Napríklad význam predložky *dovnútra* (smerovanie „do vnútorného priestoru“) je odvodený od významu prvotnej predložky *do*, ktorá vyjadruje smerový význam vďaka dynamickému genitívu a od významu substantíva *vnútro*, ktoré vyjadruje „vnútornú časť, priestor, vnútornosť“. Vzhľadom na túto „konkrétnejšiu“ druhotných predložiek zohráva kontext pri vyjadrovaní jednotlivých vzťahov omnoho menšiu úlohu než pri prvotných predložkách. Na vzťah medzi významom predložiek a kontextom veľmi dobre poukázal poľský jazykovedec Tomasz Wójcik, ktorý uvádza, že význam prvotných predložiek vyplýva z ich použitia v kontexte, kým v prípade druhotných predložiek je ich použitie závislé od ich významu (porov. Milewska, 2003, s. 41).

Akú úlohu zastávajú jednotlivé zložky kontextu, budeme ilustrovať na priestorových predložkách. Tak dynamické, ako aj statické priestorové vzťahy vyjadrujú druhotné predložky takmer výlučne s dynamickým genitívom, ktorý je najťažšie pádom druhotných predložiek vôbec. Ani v prípade spojenia s inými pádmami, s ktorými sa viažu okrajovo, neexistuje stopercentná zhoda medzi ich sémantikou a smerovým/miestnym významom predložiek. Zriedkavým javom pri sekundárnych predložkách je väzba jednej predložky s dvoma pádmami. Spomedzi

⁵ Uvedené lexikálne jednotky nehodnotíme z hľadiska ich príslušnosti k štýlom či štýlovým vrstvám, ani z časového hľadiska a z hľadiska frekvencie.

priestorových predložiek sú to: *S naprieč* (D./I.) – *P między* (A./I.), *naprzeciw* (G./D.), *po między* (A./I.). Ani v týchto prípadoch nekorešponduje vždy význam pádu a predložkovej konštrukcie, napr. predložka *naprieč* vyjadruje so statickým inštrumentálom smerový význam a s dynamickým genitívom miestny význam, podobne predložky *między* a *po między* vyjadrujú so statickým inštrumentálom niekedy smerový význam a predložka *naprzeciw* s dynamickým genitívom statický význam.

Z hľadiska statickosti/dynamickosti plní omnoho väčšiu úlohu vecný význam nadradených slovies. Túto skutočnosť možno najlepšie ilustrovať na predložkách, ktoré disponujú oboma typmi priestorového významu (miestnym aj smerovým), podľa toho, či sa spájajú so slovesom so statickým alebo dynamickým významom, porov. napr. *wókol – wokół* (*rozprestierať sa wókol dediny – wylegiwać się wokół ogniska*: lokalizácia „dookola“; *krúžiť wokół ohňa – krążyć wokół stołu*: smerovanie „dookola“).

Vecný význam podradených slov je pre vyjadrovanie dynamických a statických priestorových vzťahov irelevantný. Jednotlivé priestorové významy však vynikajú najvýraznejšie v spojení s konkrétnymi substantívami. V rámci podradených substantív možno vyčleniť skupiny slov, s ktorými vyjadrujú predložky vzťahy zreteľnejšie a skupiny, s ktorými ich vyjadrujú menej zreteľne. Napríklad predložka *dovnútra* vyjadruje smer „do vnútorného priestoru“ najzreteľnejšie s názvami priestoru, priestorových a povrchových útvarov, pri názvoch obalov, nádob atď.

Funkcia vecného významu podradených slov je evidentná najmä pri tých predložkách, ktoré súčasne vyjadrujú priestorový aj časový význam. Výmenou podradeného slova (názvy priestoru, priestorových objektov... → časové názvy: názvy času, dejové a slovesné mená alebo ich náhrady) dochádza k prenosu významu z priestorovej do časovej oblasti, porov. napr. *blízko – blisko*: *bývať blisko hotelu – być blisko smrti*; *mieszkać blisko kościoła – być blisko śmierci* (blizkosť v priestorovej aj časovej oblasti).

Systém sekundárnych priestorových predložiek

V rámci konkrétnych priestorových sémantických odtienkov vstupujú druhotné predložky do synonymných vzťahov. Ako uvádza J. Oravec, súvisí to s tým, že: „Istý vzťah z mimojazykovej skutočnosti vcelku nevládze vyjadriť jediná predložka, ale vyjadruje ho celý synonymický rad predložiek, do ktorého každá predložka prináša svoj odtienok.“ (Oravec, 1968, s. 11). V skupinách synonymných prostriedkov však nie sú všetky členy rovnako frekventované a rozdiely medzi nimi sa prejavujú aj v ich štylistickom využití. Okrem toho vstupujú do opozícií, na základe ktorých možno hovoriť o systéme druhotných priestorových predložiek, ktorý v ďalšej časti načrtujeme. Vychádzať budeme z významov identifikovaných pri jednotlivých predložkách.

Základnou opozíciou je staticko – dynamická opozícia. Do staticko – dynamických opozícií vstupujú predložky vyjadrujúce: a) lokalizáciu „vo vnútornom priestore“ a smerovanie „do vnútorného priestoru“ (*wnútri* G./*wewnątrz* G., *we wnętr-*

zu G., w głębi G. – dovnútra G., smerom do G./w głąb G.); b) lokalizáciu „v strede“ a smerovanie „do stredu“ (*naprosted* G., *uprosted* G., *naprostriedku* G., *prostred* G./*pośrodku* G., w *środku* G., *między* I., *pomiędzy* I., *śród* G., *pośród* G., *wśród* G. – *doprosted* G., *naprosted* G., *prostred* G./*między* A., *pomiędzy* A.); c) „blížkostnú/blížkostno-paralelnú“ lokalizáciu a „blížkostný/blížkostno-paralelný“ pohyb (*ne-daleko* G., *blízko/blízo* G., *obd'aleč* G., *skraja* G., *konča* G., *vedľa* G., *povedľa* G., *okolo* G., *podľa* G./*koło* G., *blisko* G., *bliżej* G., *obok* G., *niedaleko od* G., *nieopodal* G., *opodal* G., *o krok od* G., *u boku* G., *w pobliżu* G., *wzdłuż* G. – *vedľa* G., *povedľa* G., *okolo* G., *podľa* G., *mimo* G., *pomimo* G., *konča* G., *pozdłż* G./*koło* G., *mimo* G., *w ślad za* I., *wzdłuż* G.); d) lokalizáciu „dookola“ a smerovanie „dookola“ (*okolo* G., *vôkol* G./*dokola* G., *dookola* G., *okolo* G., *wokoło* G., *wokół* G. – *okolo* G., *vôkol* G./*naokoło* G., *wkoło* G., *wokoło* G., *wokół* G.); e) lokalizáciu na „vrchnej časti“ a smerovanie „na vrchnú časť“ (*navrchu* G. – *navrch* G., *dovrchu* G.); f) lokalizáciu „v spodnej časti“ a smerovanie „do spodnej časti“ (*naspodku* G. – *naspodok* G.); g) lokalizáciu „nad“ a smerovanie „nad“ (*vyše* G., *povyše* G. – *vyše* G.); h) lokalizáciu „pod“ a smerovanie „pod“ (*niže* G., *poniže* G. – *niže* G.); ch) lokalizáciu „križom cez“ a smerovanie „križom cez“ (*naprieč* G. – *naprieč* I.).

Do rozmanitých protikladov vstupujú aj samotné smerové a miestne predložky. Miestne predložky utvárajú: a) vertikálne protiklady: *niže*, *poniže* – *vyše*, *povyše* // *nižej*, *ponižej* – *powyżej*; *naspodku* – *navrchu* // *w dole*, *u stóp* – *u góry*; b) horizontálny protiklad: *na czele* – *z tyłu*; c) protiklad lokalizácia „vo vnútornom priestore“ – lokalizácia „z vonkajšej strany“: *vnútri* – *mimo*.

Aj smerové predložky utvárajú viacero protikladov: a) vertikálny protiklad: *niže* – *vyše*; *naspodok* – *navrch*, *dovrchu*; *dole*, *dolu* – *hore*; b) smerovanie „z vnútorného priestoru“ – smerovanie „do vnútorného priestoru“: *zvnútra*, *znútra* – *dovnútra*, *smerom do* // *z głębi* – *w głąb*; c) priestorové východisko – priestorová hranica: *smerom od* – *smerom k*; d) smerovanie „do stredu“ – smerovanie „zo stredu“: *doprosted*, *naprosted*, *prostred* – *sprosted* // *między*, *pomiędzy* – *spomiędzy*, *spośród*; e) smerovanie „z blízkosti“ – smerovanie „do blízkosti“: *smerom od* – *smerom k*.

Záver

V príspevku sme sa pokúsili poukázať na základné vlastnosti podsystému sekundárných predložiek v slovenčine a poľštine na pozadí vlastností podsystému primárných predložiek. Oba podsystémy sa vyznačujú mnohými spoločnými, ale aj odlišnými vlastnosťami. Oproti prvotným predložkám sa systém druhotných predložiek vyznačuje najmä dynamickosťou, expanzívnosťou a otvorenosťou. Proces obohacovania systému sekundárných prepozícií je omnoho výraznejší než proces jeho ochudobňovania. Poukázali sme na to prostredníctvom konfrontácie materiálovej bázy zachytenej v časovo vzdialených vydaniach výkladových slovníkov, ako aj v slovníkoch a národných korpusoch. V jazyku však existuje celý rad lexikálnych jednotiek či konštrukcií, ktoré nie sú v lexikografických prameňoch zachytené ako predložky, ale na prvý pohľad sa ako predložky správajú – „konotujú pádovú formu a význam

nasledujúceho substantíva alebo jeho ekvivalentu a tvoria s ním lexikálnu jednotu“ (Milewska, 2003, s. 74). Práve tieto jednotky je potrebné identifikovať, prehodnotiť a následne zachytiť novú vrstvu sekundárnych predložiek. Proces prepozicionalizácie je však postupný a dlhotrvajúci a stanovenie ukončenia tohto procesu nie je také jednoduché. Vyžaduje si najmä vymedzenie presných kritérií, na základe ktorých by bolo možné uznať konkrétnu jednotku za druhotnú predložku. Kým v poľskej jazykovede je úloha identifikovať novšiu vrstvu sekundárnych predložiek a zaznamenať ju nateraz splnená, pred slovenskou jazykovedou ešte len stojí. V príspevku sme sa pokúsili poukázať na možnosti identifikácie novej vrstvy sekundárnych prepozícií s využitím materiállovej bázy *Slovenského národného korpusu* a metodologických východísk vypracovaných v poľskej jazykovede. Podsystemy prvotných a druhotných predložiek sa odlišujú aj kvantitatívnymi charakteristikami, ktoré majú bezprostrednú súvislosť so sémantikou prepozícií. Poukázali sme na to, že vysoký počet druhotných predložiek priamo súvisí s ich konkrétnosťou a monosémantickosťou, kým nízky počet prvotných predložiek zas súvisí s ich abstraktnosťou a polysémantickosťou. V druhej časti príspevku sme sa preto zamerali na problematiku významu druhotných predložiek v konfrontácii s významom prvotných predložiek a s osobitným zreteľom na priestorový význam, ktorý patrí k tzv. kontextovým významom. Na základe našej analýzy možno aj v oblasti významu konštatovať medzi uvedenými systémami značné odlišnosti. Pre prvotné predložky predstavuje priestorový význam základný význam, ktorý je východiskom pre sekundárne významy. Spomedzi druhotných predložiek vyjadruje priestorový význam iba jedna štvrtina. Mnohé druhotné predložky majú teda iný význam ako priestorový, a preto ho, podľa nášho názoru, nemožno uznať za základný význam sekundárnych predložiek. Druhotné predložky vyjadrujú rovnaké typy priestorových vzťahov ako prvotné predložky, a preto slúžia ako synonymné, ale konkrétnejšie, presnejšie a jednoznačnejšie prostriedky ich vyjadrenia. Úloha kontextu pri vyjadrovaní konkrétnych priestorových vzťahov sa však pri oboch predložkových súboroch značne odlišuje. Pri abstraktných prvotných predložkách zohráva kontext významnú úlohu, pretože dynamické alebo statické priestorové významy priamo závisia od kontextu (najmä od významu pádu a nadradeného slovesa). Význam druhotných predložiek závisí predovšetkým od významu elementu (elementov), z ktorých druhotná predložka vznikla (významu prvotnej predložky, pádu, vecného významu substantíva, príslovky...). Z toho dôvodu zohráva kontext okolo predložky omnoho menšiu, nie však zanedbateľnú úlohu. Pádový význam slov, s ktorými sa predložky spájajú nemá vplyv na dynamický alebo statický význam, pretože takmer všetky predložky sa spájajú s dynamickým genitívom, s ktorým vyjadrujú oba typy vzťahov. Omnoho väčšiu úlohu zastáva vecný význam nadradených slovies, čo možno najlepšie ilustrovať na predložkách, ktoré disponujú oboma typmi priestorového významu, podľa toho, či sa spájajú so slovesom so statickým alebo dynamickým významom. Druhotné priestorové predložky napokon vstupujú do vzájomných vzťahov, a to dynamicko – statických, dynamických a statických, čím utvárajú systém druhotných priestorových predložiek.

Literatúra

- HORÁK, Emil: Metodologické a teoretické východiská opisu sémantiky slovenských predložiek. In: Slovenská reč, 1976, roč. 41, č. 2, s. 85-102.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Ved. red. J. Kačala. 1. vyd.; 2., opravené vydanie; 3., doplnené a prepracované vydanie; 4., doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda 1987, 1989, 1997, 2003. 592 s., 592 s., 944 s., 988 s.
- LACHUR, Czesław: Translokacyjne funkcje słowiańskich przyimków prefigowanych. In: Slavistika v premenách času. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove 2009, s. 189-196.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1971. 868 s.
- MILEWSKA, Beata: Przyimki wtórne we współczesnej polszczyźnie. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2003. 229 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego. Dostupný na [www.http://nkjp.pl/](http://nkjp.pl/).
- NAVRÁTIL, Ladislav: Neohybné slovné druhy a citoslovčia. Nitra: Enigma 2003. 110 s.
- ORAVEC, Ján: Slovenské predložky v praxi. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 224 s.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eleonóra – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- ORWIŃSKA, Elżbieta: Przyimki wtórne w języku słowackim w konfrontacji z językiem polskim. Kraków: LEXIS 2006. 143 s.
- Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- Slovník slovenského jazyka. 1.-6. Hl. red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959-1968. 815 s., 647 s., 911 s., 759 s., 847 s., 331 s.
- VOJTEKOVÁ, Marta: Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2008. 163 s. Elektronická publikácia dostupná z: <http://www.publib.sk/elpub2/FF/Vojtekoval/index.html>.

The dynamics of the system of secondary prepositions in Standard Slovak and Polish

The paper describes the specific features of the subsystem of secondary prepositions on the basis of the subsystem of primary prepositions. It points out the openness and the dynamicity of the system in favour of its enrichment. It relates a large number of secondary prepositions with their concrete meaning and monosemanticity. Also it suggests a need to identify and record the newer stratum of secondary prepositions on the basis of a precise set of criteria, since there are quite a few lexemes which are on the transition to this word class. The paper presents distributional and syntactic criteria for the assessment of the degree of propositionalization of these items. The paper further focuses on the spatial meaning of secondary prepositions which belongs to the so called contextual meaning. It describes the expression of individual spatial relations between the members of the prepositional system and compares the role of context in the two subsets. Finally, the paper describes relations which secondary prepositions enter and which lead to the emergence of their system.

1.5. Slovanská lexikografia, lexikálna sémantika a frazeológia

Frazeologické aspekty bulharsko-slovenského slovníka*

MÁRIA KOŠKOVÁ

Mária Košková: Phraseological aspects of the Bulgarian-Slovak dictionary

The following study focuses on presenting a lexicographical processing of phraseological units in the general translational Bulgarian-Slovak dictionary. The second volume of the above mentioned dictionary will be introduced at the XV. International Congress of Slavists in Minsk. The aim of the author is, on the basis of a frame overview of the lexicographical processing of the second volume of the dictionary, to highlight mainly the theoretical departure points of the phraseology used in the dictionary, which synchronises different interpretations of phraseology in Bulgarian and Slovak scholarly literature.

Bulgarian-Slovak lexicography, phraseography, phraseology.

Predkladaný príspevok sa zameriava na prezentáciu lexikografického spracovanie frazeologických jednotiek všeobecného prekladového bulharsko-slovenského slovníka, ktorého druhý zväzok je v štádiu prípravy do tlače a má byť predstavený na XV. medzinárodnom zjazde slavistov v Minsku. Naším cieľom je na základe rámcového prehľadu spracovania druhej časti slovníka poukázať najmä na jeho frazeografickú zložku založenú na istej synchronizácii rozdielnych teoretických interpretácií frazeológie v bulharskej a slovenskej odbornej literatúre.

I. Lexikologicko-lexikografické aspekty slovníka

1. Príprava druhého zväzku slovníka prebiehala v rámci realizácie grantových projektov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za redakčnej spolupráce doc. Dezidera Kollára a Dr. Nadeždy Kostovej z Ústavu bulharského jazyka prof. L. Andrejčina v Sofii. Tento zväzok, ktorý je súčasťou plánovaného trojzväzkového lexikografického diela, je koncipovaný v súlade s modernou dvojjazýčnou lexicografiou, pričom vychádza zo systémovej konfrontácie dvoch príbuzných jazykov a dôsledne napĺňa autorskú koncepciu, ktorá nadväzuje na vedecké výsledky slovenskej lexikografickej školy.

1.1. Prvý zväzok slovníka, ktorý vyšiel v roku 2004, bol ocenený dvoma prestížnymi cenami – 1. cenou v súťaži Slovník roka udelenou medzinárodnou porotou Jednoty tlmočníkov a prekladateľov v Prahe v r. 2005 a Prémiou udelenou Literárnym fondom v roku 2006 v Bratislave. Pôvodne bol slovník zamýšľaný ako kolektívne dielo viacerých autorov, no z rozličných dôvodov došlo k zmenám a k následnej redukcii autorského kolektívu na jedného autora. Aj napriek tejto nepriaznivej skutočnosti, ktorá ovplyvnila dobu koncipovania druhého zväzku, bola jeho realizácia ukončená.

* Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0031/10 - Bulharsko-slovenský slovník.

1.2. Bulharsko-slovenský slovník, ktorého aktuálnosť dokumentuje skromná bulharsko-slovenská lexikografická prax,¹ relatívne úplne zachytáva slovnú zásobu súčasnej bulharčiny s ohľadom na jej dynamický vývin. V istom výbere uvádza aj neologické výrazy, zastarané a archaické slová, odbornú terminológiu, ako aj nespisovnú lexiku z dôvodu jej relatívne vysokého výskytu v bežnej komunikácii. V malej miere zaznamenáva i nárečové slová, ktoré nie sú obmedzené teritoriálne a často sa objavujú nielen v krásnej literatúre, ale sú všeobecne využívané aj v bežných hovorených prejavoch. Cieľom slovníka je zaplniť aj medzeru existujúcu v bulharsko-slovenskej frazeografii a podať relatívne úplný a diferencovaný súbor bulharského frazeologického materiálu v konfrontácii so slovenčinou.

2. V praktickej lexikografii, ktorá by mala stavať na fundovanej a dobre prepracovanej jazykovednej teórii daného jazyka, nie je vždy možná aplikácia existujúcich teoretických poznatkov, či už ide o lexikálnu alebo frazeologickú zložku jazyka, jej podstaty a určenia. Vyplýva to najmä z často neuspokojivého riešenia daného jazykového javu v teoretickej rovine, alebo z jeho nejednoznačnej teoretickej interpretácie. O to viac sa situácia komplikuje pri tvorbe dvojjazyčných prekladových slovníkov, kde pri konfrontácii dvoch jazykových systémov v celom ich rozsahu nevyhnutne vstupujú do konfrontácie aj jazykovedné teórie oboch jazykov analyzujúce tie isté javy (Košková, 2006, 905-912). Keďže neexistujú univerzálne lingvistické interpretácie jazykových javov a všeobecne platné riešenia v lingvistike sú skôr výnimkou než pravidlom (Морковкин, 1987, 33), existujúce teoretické východiská daného jazyka nie sú v plnej miere lexikograficky aplikovateľné.

2.1. Okrem rozmanitosti teoretických postulátov pri hodnotení jazykových javov, či už v rámci jedného alebo oboch jazykov, treba mať na zreteli aj isté zaostávanie jazykovednej teórie. Na zmenenú jazykovú situáciu podmienenú prudkou dynamikou vývoja jazyka ako prvá vždy reaguje prax a jazykoveda, ktorá má tieto procesy sledovať, skúmať a pohotovo na ne reagovať, zostáva nepripravená (Kollár, 1999, 150). Praktické riešenie lexikografického problému v takom prípade ostáva na lexikografovi.

2.2. V dôsledku uvedených skutočností koncipovanie hesiel v slovníku prebiehalo v mnohých prípadoch paralelne s lexikologicko-lexikografickým výskumom niektorých jazykových javov a ich teoretického riešenia, v rámci ktorého sa dopracúvali a precizovali isté zásady spracúvania heslových slov (napr. vypracovanie typových ekvivalenčných schém, prehodnocovanie slovnodruhovej determinácie niektorých slov, prehodnocovanie sémantickej štruktúry mnohých lexém zachytených vo výkladových slovníkoch bulharského jazyka, o ktoré sa slovník

¹ Bulharsko-slovenskú lexikografickú prax zatiaľ reprezentujú dva zastarané slovníky: nedokončený Bulharsko-slovenský slovník Ľ. Zemkovej, SPN, Bratislava, 1977 a malý obojstranný Slovensko-bulharský a bulharsko-slovenský turistický slovník M. Odrana, Bratislava, 1979.

do istej miery opieral a iné). Niektoré výsledky týchto výskumov, argumentujúce odlišné autorské pozície, boli zverejnené v rôznych odborných publikáciách.

3. V bulharsko-slovenskom slovníku, budovanom na vedeckých základoch dvojazyčnej lexikografie, sa uplatňuje princíp prekladového ekvivalentu, ktorý je dôkladne teoreticky rozpracovaný najmä v slovenskej lingvistike zásluhou predstaviteľov slovenskej rusistiky (Sekaninová, 1981, 1993; Kollár, 1970, 1974 a ďalší), má však svojich zástancov aj medzi predstaviteľmi bulharskej lexikografie (Vlachov, 1987), hoci sa v jej teórii ekvivalentu nevyhraňuje nejaké výraznejšie smerovanie. Nejde tu teda o reprodukciu významov východiskového slova interpretovaných vo výkladových slovníkoch prekladaného jazyka, ale o nezávislú štruktúru prekladových významov vyčlenených na základe ekvivalentov ako výsledkov reflexie kontextového fungovania slova. Jednou zo zásad slovníka je aj dôkladná exemplifikácia jednotlivých významov ilustrujúca sémantické a syntagmatické parametre heslového slova.

II. Frazeologicko-frazeografické aspekty slovníka

Frazeológia zachytená v bulharsko-slovenskom slovníku nie je len okrajovým dokladovým materiálom jednotlivých heslových slov, ale svojím rozsahom a spracovaním predstavuje relatívne úplne frazeologický fond bulharského jazyka (spisovné i nespisovné jednotky) v konfrontácii so slovenčinou, preto frazeografickú časť slovníka možno plným právom hodnotiť ako „slovník v slovníku.“ Slovník sa neobmedzuje len na jednotky známe súčasnému používateľovi jazyka, ale aj na zastarávajúce a vytrácajúce sa z jeho povedomia, ktoré sú však stále prítomné v bulharskej krásnej literatúre.

Pre lexikografické spracovanie frazém je rozhodujúce teoretické vymedzenie frazeológie, ale napriek množstvu vedeckých prác o frazeológii, ktoré sa teoreticky výrazne rozchádzajú, ba priam sú protichodné už v samom prístupe k určeniu podstaty frazeologickej jednotky, stále neexistuje jej všeobecne akceptovateľná definícia. Táto nejednotnosť či protichodnosť vyplýva z vlastnej podstaty frazémy a odráža sa aj v teoreticko-metodologickom prístupe a vymedzení jej hraníc v bulharskej a slovenskej frazeológii. Zo zaraďovania či nezaraďovania istých ustálených spojení do frazeológie sa tradične odvodzuje tzv. užšie chápanie jej predmetu, prezentované väčšinou bulharských frazeológov, a širšie chápanie frazeológie, prezentované slovenskou frazeologickou teóriou. Je samozrejmé, že podoba lexikografického spracovania frazém odráža predovšetkým autorovu koncepciu, ale na druhej strane každý slovník umožňuje v špeciálne typograficky oddelených zónach hesla diferencovať jednotlivé typy ustálených spojení či ustálených vetných konštrukcií nezávisle od toho, či im lexikograf prisudzuje alebo neprisudzuje status frazeologickej jednotky. Nebudeme hovoriť o úzkom či širokom prístupe k frazeológii, ale o tzv. frazeografickom rámci, v rámci ktorého sú diferencované rozličné frazeologické typy. V tomto zmysle bulharsko-slovenský slovník navrhuje z hľadiska lexikografickej pragmatiky isté kompromisy.

Za frazeologické jednotky² sa v slovníku považujú ustálené, zväčša expresívne alebo obrazné viacslovné útvary so stavbou syntagmy alebo jednoduché vety, so špecifickým, spravidla hodnotiacim významom, ktorý vznikol sématickým transponovaním výrazu ako celku. Využíva sa tu princíp abecedného usporiadania frazém podľa prvého komponentu a z dôvodu nemožnosti určenia spoľahlivej kľúčovej zložky sa frazéma netradične spracúva v heslových statiach podľa všetkých svojich komponentov (i neplnovýznamových). To znamená, že počet komponentov frazémy určuje počet jej výskytov v slovníku, aj s rizikom neekonomickosti slovníka.

Namiesto podrobného zdôvodňovania opodstatnenosti uvádzania či neuvádzania rozličných typov ustálených výrazov vo frazeografickej časti heslovej state, pristavíme sa len pri niektorých špecifických riešeniach najdiskutovanejších problémov. Prvoradou úlohou je vymedzenie frazeologickej jednotky a jej odlišenie od lexémy a od metaforických ustálených spojení, ako aj vymedzenie jej základnej slovníkovej podoby.

1. Lexikálne jednotky, ustálené spojenia a syntaktické konštrukcie vyčlenené z rámca frazeológie

1.1. Obrazné slovesá s obligatórnou väzbou

Lexikografická prax všeobecne svedčí o rozpačitom lexikografickom spracúvaní obrazných a výrazne expresívnych slovesných výrazov, ktorých sématická hodnota vyplýva z ich obligatórnej viazanosti na lexikálne zameniteľnú zložku v kontexte (napr. *набъркам някого в нещо* – *zamiešať niekoho do niečoho, zaplietť niekoho do niečoho, namočiť niekoho do niečoho, vtaiahnuť niekoho do niečoho*). Na jednej strane je prevládajúce odmietavé stanovisko autorov priznať takýmto jednotkám status frazeologickej jednotky, keďže nevyhovujú požiadavke viacslovnosti, na druhej strane pozorujeme ich uvádzanie vo frazeologickej zóne heslových statí v mnohých slovníkoch (nehovoriac už o ich nejednotnej slovníkovej podobe). Niektorí lexikografi označujú tieto jednotky ako jednoslovné frazémy, frázové slovesá, lexikálne idiómy či idiomatické lexémy a požadujú ich lexikografické prehodnotenie a začlenenie do frazeológie. V krátkosti načrtneme dôvody, pre ktoré boli v našom slovníku vyčlenené z rámca frazeológie a hodnotia sa ako samostatné lexie v rámci viacvýznamových lexém, kde im v heslovej stati zodpovedá príslušný slovenský metaforický pendant.

1.1.1. Nefrazeologickú platnosť uvedených výrazov ako prvý v slovenskej jazykovede spochybnil F. Miko, status frazém im však prisúdil J. Mlacek argumentujúc tým, že konštrukčný, syntaktický prvok je v nich aspoň do istej miery zastúpený. Pri jednotkách typu *zotrieť niekoho, chodiť s niekým, podkúriť niekomu, vystreliť si z niekoho, zavariť niekomu* ap. je zreteľný sémantický posun oproti bežnému významu každého z nich podmienený tým, že dané sloveso sa osobitne

² Termín *frazeologická jednotka* tu vystupuje ako synonymný s termínmi *frazeologizmus* a *frazéma*.

či anomálne dopĺňa mennými zložkami v presne určenom tvare. Druhý komponent väzby nie je pevne lexikálne ustálený, je premenlivý podľa potrieb kontextu, pevne je frazeologizovaná povaha jeho spojenia so slovesom. Pevnú ustálenosť jednočlennej lexikálnej jednotky a „kvalitu jej doplnenia“ J. Mlacek uvádza ako dôvod hovoriť o jednoslovných frazémach, hoci zároveň zdôrazňuje ich zvláštnosť a pokladá ich za veľmi príznakový špecifický druh frazém (Mlacek, 2001, s. 66-67). Podľa nášho názoru je ustálenosť väzby podobných výrazov porovnateľná s väzbou polysémických slovies, ktorých druhotné významy, či už priame alebo prenesené, sa môžu realizovať jej konkrétnym predurčeným tvarom. Ako príklad uvedieme slovesá, ktoré sa v KSSJ hodnotia odlišne – jedno ako prenesený význam, druhé ako frazéma: *klaňať sa pred niekým* vo význame „koriť sa pred niekým“ a *zahryznúť (sa) do niekoho* s významom „začať spor alebo boj s niekým“ (s. 238, 866). Pri oboch slovesách rovnako dochádza k sémantickému posunu oproti bežnému významu každého z nich iba na základe záväznej väzby s menným komponentom. V oboch prípadoch ide o prenesený význam, utvorený na metaforickom základe. Väzba je len kritériom vyčleňovania významov a má pomocnú, rozlišovaciu hodnotu. Preto premenlivú zložku valenčnej štruktúry nepokladáme za komponent frazémy a metaforický jednoslovný výraz za frazému. Pri heslovom spracovaní v slovníku tieto slovesá hodnotíme ako expresívne slová alebo prenesené významy slova so záväznou rekciovou.

1.1.2. Od uvedených výrazov však treba odlišovať prípady, pri ktorých je zámenná zložka skutočným komponentom ustáleného spojenia, nevystupuje ako premenlivý prvok valenčnej pozície a tvorí súčasť frazeologickej jednotky, napr. neurčité zámeno **niečo** je súčasťou frazémy **имам нещо против някого, против нещо** – **mat' niečo** *proti niekomu, proti niečomu* vo význame „zaujať kritické stanovisko, byť predpojatý voči niekomu, niečomu“, kým predmet datívnej väzby je premenlivý (proti Ivanovi, proti vedúcemu, proti nemu / proti jeho návrhu, proti rozhodnutiu ap.), zachováva si svoj priamy význam a tvorí zvyčajný kontext frazémy. Podobne vo frazеме **имам нещо с някого** – **mat' niečo** *s niekým* vo význame „byť v nejakom vzťahu s niekým“ tvorí inštrumentál životného substantíva len zvyčajný kontext frazémy a nie je jej súčasťou. Pri lexikografickom spracúvaní takýchto frazém v heslovej stati je ich premenlivý zvyčajný kontext odlišený kurzívou.

1.2 Ustálené spojenia nefrazeologického charakteru

1.2.1. Mimo rámca frazeológie sa v odsadenej zóne príslušného významu heslového slova vedľa terminologických spojení (ako napr. *мъртва точка* – *mŕtvy bod*; *крилата ракета* – *okridlená raketa*; *крилати фрази* – *okridlené výrazy*) uvádzajú aj ustálené spojenia s jedným metaforicky posunutým komponentom (napr. *мъртъв сезон* – *mŕtva* al. *uhorková sezóna*; *мъртва тишина* – *mŕtvolné* al. *hrobové ticho* ap.). Aj v týchto prípadoch je potrebné rozlišovať metaforické spojenia od vlastných frazém, napr. hovorové metaforické spojenie *обелвам зъби* – a) (o človeku) *ukazovať zuby* al. *škeriť sa, zubiť sa*; b) (o zvierati) *ceriť zuby* patrí

do zóny ustálených spojení a odlišuje sa od sémanticky transponovaného spojenia *зб не обелвам – ani neceknuť, ani nemuknúť* vo význame „mlčať, nič nepovedať“, ktoré má status frazémy. Na druhej strane treba rozlišovať aj prípady determinizácie termínu, v dôsledku čoho má tá istá jazyková jednotka dištinkívnu funkciu. Vystupuje jednak v platnosti termínu, jednak v platnosti frazémy a v heslovej stati sa zaznamenáva dvakrát (napr. *ента степен* ako matematický termín *entý stupeň*; *на ента степен* – ako frazéma *na entú* v prislovkovom význame „veľmi, nadmieru“; podobne výraz *център на тежестта* – *ťažisko* a ďalšie).

1.2.2. Jedným z diskutovaných a vo frazeologickej teórii najsprávnejších typov spojení sú ustálené dvojčlenné konštrukcie s reduplikovanými alebo tvarovo blízkymi zložkami, ktorých poradie v štruktúre sa zvyčajne nemení. Oba porovnávane jazyky disponujú množstvom podobných výrazov, ktoré možno ďalej špecifikovať a konfrontovať na základe príznaku frazeologizácie. Stotožňujeme sa s názorom V.M.Mokijenka, podľa ktorého sa tautologická expresívnosť nemusí realizovať ako frazeologická. Môže byť len gramatickým prostriedkom intenzifikácie. Gramatikalizácia znižuje expresívnosť, lexikalizácia ju zvyšuje. Čím väčší je tautologické spojenie lexikalizované, tým bližšie má k frazeologizmom (Мокиенко, 1980, s. 147). Intenzifikačný význam spojenia ako celku vo väčšine zaznamenaných prípadov vyplýva z konkrétnych významov jeho zložiek. Komponenty vstupujú do konštrukcie vo svojich priamych významoch a výraz ako celok označuje len rôzny stupeň intenzity príznaku označovaného komponentmi, z ktorých niektoré sú utvorené aj účelovo a samostatne sa v jazyku nepoužívajú (napr. *люд-полудял* vo význame „úplne bláznivý“; *нов новеничък* – *nový novičičký* vo význame „celkom nový“; *сам самичък* – *samičičký sám* vo význame „celkom sám“; *сега сегичка* – *teraz terazučky* vo význame „práve teraz“; *цял целеничък* – *celučičký celý* vo význame „úplne celý“ ap.). Mnohé z uvedených intenzifikačných spojení prenikli do spisovného jazyka z ľudovej reči, ľudových piesní či rozprávok (napr. *правата правдинка* – *pravda pravdica* al. *pravdučičká*; *тъмна тъмница* – *tma tmúca* a iné), málokteré z nich však prešli sémantickým transponovaním k obsahovej zmene výrazu (napr. *град градя* vo význame „vkladať nádeje do niekoho“; *откак свят светува* – *čo svet svetom stojí* vo význame „oddávna“) a nadobudli status frazémy (Košková, 2008).

1.3. Frazelogizované konštrukcie

Keďže úlohou slovníka je podať čo najúplnejšiu informáciu o heslovom slove, kladie sa v ňom veľký dôraz aj na spracovanie najfrekvencovanejších typov frazeologizovaných syntaktických konštrukcií, praktickou lexikografiou zvyčajne zaznávaných, ktoré sú však v niektorých prípadoch jediným možným kontextom dokumentujúcim konkrétny význam daného slova. Odlišný prístup k týmto konštrukciám, ktoré sa v jazykovednej teórii najčastejšie označujú ako syntaktická frazeológia, tautologické frazeologizované konštrukcie, zriedkavejšie frazeoschémy, sa odzrkadľuje aj v ich odlišnej lexikografickej interpretácii. Značne rozsiah-

ly a nesúrodý súbor bulharských frazeologizovaných konštrukcií (od ustálených syntagmatických, cez jednoduché vetné až k súvetným) je veľmi produktívny. Pri tvorbe koncepcie slovníka sme na základe podrobnejšej analýzy týchto jednotiek s nemennou schémou výstavby a premenlivým lexikálnym obsadením argumentovali našu pozíciu a vyčlenili ich z rámca frazeológie. Hoci sa reprodukovanosťou, reprodukovateľnosťou a expresívnosťou založenou na syntaktickom usporiadaní prvkov značne približujú k frazeologickým jednotkám, nepovažujeme ich za rovnocenné s nimi. Významová platnosť frazém totiž vyplýva z frazeologizácie ustáleného spojenia ako celku a absolútna štruktúrna zhoda dvoch frazeologizmov nie je indikátorom ich rovnakého významu. Pri frazeologizovaných konštrukciách naopak, už samotná konštrukcia je predpokladom istého myšlienkového obsahu, je jeho potenciálnym nositeľom. Konštrukcia sa stáva prototypom, modelom, podľa ktorého sa tvoria ďalšie podobné výrazy. Tu dochádza k frazeologizácii konštrukcie, a nie jej lexikálneho zloženia. Napríklad vo vetných výrazoch: *от човек до човек има разлика, от артист до артист има разлика, от ядене до ядене има разлика* sa frazeologizovala konštrukcia *от* + podstatné meno + *до* + opakované podstatné meno + *има разлика* vyjadrujúca nerovnaké hodnotenie osoby alebo javu, ktorú v slovenčine možno preložiť syntaktickou konštrukciou *nie je* + podstatné meno + *ako* + opakované podstatné meno: *nie je človek ako človek, nie je herec ako herec, nie je jedlo ako jedlo*. Syntaktickú stavbu prevažnej väčšiny frazeologizovaných konštrukcií spoluvytvára jedna, niekedy dve i viac konštantných zložiek, ktoré nestrácajú svoj priamy význam, ale v rámci syntaktickej organizácie štruktúry sa podieľajú na expresívnosti výrazu, vnášajú doň expresívny prvok. Zameniteľnosť premenlivých komponentov konštrukcie môže byť tvarovo i lexikálne obmedzená či neobmedzená a všetky jej zložky majú pevnú štruktúrnú pozíciu (Košková, 1998, s. 135-136). Pre lexikografické spracovanie frazeologizovaných konštrukcií, ktoré sa v bulharsko-slovenskom slovníku uvádzajú v rámci významov heslového slova pred frazeologickou zónou, bol vypracovaný schematický model, ktorého kľúčovým slovom je konštatné slovo / konštantné slová konštrukcie, a ktorý sa ilustruje konkrétnymi realizáciami konštrukcie v texte. Napr. syntaktickým konštrukciám s opakovaným slovesom a konštantnou spojkou *ли* v bulharčine: *сloveso + ли + sloveso*, ktoré vyjadrujú *nepretržitý priebeh deja, činnosti alebo stavu, zodpovedajú slovenské syntaktické konštrukcie*: ako....., tak....; (len) + *сloveso + а + opakované sloveso*: *ваги ли ваги* – ako prší, tak prší; (len) *прши а прши*; *работи ли работи* – ako pracuje, tak pracuje; (len) *работи а работи*.

2. Frazeologické jednotky

2.1 Ustálené prirovnania

Azda najväčšia názorová nejednotnosť, a to nielen v bulharskej a slovenskej frazeológii, vládne pri zaraďovaní, resp. nezaraďovaní ustálených prirovnaní do frazeológie, ale najmä pri ich lexikografickom spracúvaní. O neustálej snahe nájsť

adekvátnejší spôsob spracovania týchto jazykových jednotiek svedčí skutočnosť, že v niektorých prípadoch sa prijatý model koncepcie prehodnocuje a modifikuje i v priebehu pokračujúcej lexikografickej práce. Tu možno poukázať na prehodnotenie spracovania prirovnaní v Slovníku súčasného slovenského jazyka, ktorého prvý zväzok, nadväzujúc na chápanie prirovnaní v starších slovníkoch, „uplatnil určitý hybridný model“, kým od druhého zväzku sa na základe teoretickej i praktickej neudržateľnosti doterajších riešení „všetky prirovnania spracúvajú ako jeden frazeologický typ a každé prirovnanie sa vykladá ako jeden významový celok plne idiomatickej povahy“ (Jarošová, 2011, s. 217). Z pragmatického hľadiska je takýto postup prijateľný, nezohľadňuje však typovú rozmanitosť ustálených prirovnaní. Stupeň významovej i gramatickej ustálenosti, ako uviedol J. Mlacek, nie je vo všetkých typoch prirovnaní rovnaký. Pomerne veľké rozdiely medzi nimi súvisia aj so stupňom motivovanosti významu celého prirovnania významom jeho zložiek (Mlacek, 1970, s. 184). Aj s vedomím istej viac-menej subjektívnej interpretácie ustálených prirovnaní sme v slovníku pristúpili k ich diferenciacii na základe frazeologizácie ustáleného spojenia ako celku. V zóne ustálených prirovnaní, ktorá predchádza vlastné frazeologizmy, sa zaraďujú komparatívne spojenia (na základe prítomnosti formálneho komponentu – spojky *като*, *като че*, *сякаш*) s intenzifikačným významom, ktorých prirovnávaná časť (adjektívum al. verbum) si zachováva svoj nominatívny význam expresívne umocnený prirovnávacou časťou spojenia, ktorá sa dá vykladať intenzitnou príslovkou „veľmi“. Pritom nerozlišujeme jednotlivé jednotky podľa stupňa motivácie, ktorá bola základom vzniku ustáleného spojenia, či už ide o prirovanie, ktorého spätosť s realitou je priezračná (napr. *бял като сняг* – *biely ako sneh*; *черен като въглен* – *čierny ako uhol*), alebo či je založená na nejakom metaforickom vzťahu (napr. *навъся се като Стара планина през март* – *zamračiť sa ako chmára*; *викам като за пожар* – *kričať, akoby horelo*; *прост като налъм* – *hlúpy al. sprostý ako poľeno* ap.). Súhlasne s E. Smieškovou hodnotíme tieto ustálené spojenia ako prostriedky intenzifikácie, hyperbolizácie (Smiešková, 1970, s. 192). Synonymné výrazy sa v zóne ustálených prirovnaní oddeľujú čiarkou, varianty sa uvádzajú za skratkou *al.* (napr. *бледен като мъртвец* al. *смърт* – *bledý ako mŕtvola* al. *ako smrť*, *бледен като платно* – *bledý ako plátno*, *бледен като стена* *bledý ako stena* al. *krieda*).

2.1.1. V slovníku sa rozlišujú ustálené prirovnania od vlastných frazém, ktoré síce majú formálnu štruktúru prirovnania, ale vo výklade významu sa prirovnávacia časť neuplatňuje samostatne, funguje len frazeologický význam celku (napr. *намирам се като в небрано лозе* – a) *byť* al. *cítiť sa ako holý* al. *nahý v trní* vo význame „mať sa zle“; b) *неведиет' кам з конопі* vo význame „byť bezradný“; *обичам като сол в очите* някого – *milovať ako soľ v očiach* niekoho vo význame „nemilovať niekoho“). Funkcia komparácie zanikla s metaforickou transpozíciou celej prirovnávacej konštrukcie (porovnaj Smiešková, 1970, s. 194; Кювлиева, 1986, s. 14; Kučerová, 1980, s. 240), ktorá sa v platnosti frazémy zachytáva v zóne vlastných frazeologických jednotiek.

2.1.2. Od ustálených prirovnaní sa odlišuje aj nepatrný počet frazém, ktorých komparatívna štruktúra sa nespája s ustáleným prirovnávaným objektom, a ktoré vo vete plnia kategoriálnu funkciu príslovky (napr. *като гръм от ясно небе* – ako hrom z jasného neba vo význame „náhle, neočakávane“; *като нищо* – a) akoby nič, hravo, v pohode; b) isto-iste, určite ap.).

2.2 Vlastná frazeológia

Vlastnú frazeológiu tvoria frazeologické jednotky, na ktorých vymedzení sa frazeológovia dokážu viac-menej zhodnúť. Problematickým je azda určenie hranice frazémy, jej lexikálneho obsadenia, a to najmä príslovkových frazém, ktoré zväčša majú svoje závažné sémantické okolie (obvykle sú to slovesá al. podstatné mená). Za všetky uvedieme frazému *до небесата*, ktorej intenzitný význam „veľmi“ sa realizuje v spojení s istým slovným okolím: so slovesami *величая, хваля, викам, креця, рева, пиця* a pod. alebo s podstatnými menami *вик, рев, писък* a pod., pre ktoré bol vytvorený tematický model s poukazom na príslušný závažný kontext, s ktorým sa frazéma spája, v hesle uvedený kurzívou: a) *вик, писък, рев до небесата* *крик, kričať, revať* až uši bolia, len sa tak ozýva, na celé hrdlo, z plného hrdla; b) *величая, хваля до небесата* *някого* *хвърли* do neba *некого*.

Ako sme už uviedli, frazémy sú radené abecedne podľa prvého komponentu, bez ohľadu na ich príslušnosť k rozličným typom. Keďže drvivú väčšinu frazém tvoria jednotky hovorového štýlu, štylistický kvalifikátor sa pri nich neuvádza. Označujú sa ním len knižné, slangové a dialektne jednotky.

Najväčším problémom spracovania frazém v slovníku je ich ekvivalentácia, ktorú nevnímame ako pretlmočenie frazém z jedného jazyka do druhého, ale ako usúvzt'ážnenie frazeologických jednotiek oboch jazykov. Pri stanovení ekvivalentu sa hľadá najvyššia miera ekvivalencie s vylúčením akéhokoľvek opisu tzv. bezekvivalentných jednotiek. Usúvzt'ážnenie musí byť funkčne adekvátne, aj keď sú ekvivalenty štruktúrne i motivačne odlišné (napr. *лява ръка, десен джоб* – (o zlodejovi) *чо око виді, то рука вземе; тя неговата се е видяла* – *уж је s нím amen, уж му одзvonili*). V prípade neexistencie adekvátneho frazeologického pendantu v slovenčine sa ekvivalent hľadá v lexikálnej rovine, uvádza sa štylisticky blízka lexéma (napr. *оставя си пръстите* *някъде* – *dobabrať, dorichtovať, pokasľat', sľušovať, spackať, zhumpľovať* niečo; *вадя си очите* a) *над какво кази* al. *ничиť si oči* na, pri čom, s čím; b) *над какво hrdlačiť, lopotiť, mordovať* sa ap.). V niektorých prípadoch sa pri stanovení ekvivalentu kontaminujú dve odlišné frazémy (napr. *моята край няма* – *môj kríž nemá konca kraja* ap.).

Bez uvádzania ďalších detailov spomenieme len zaznamenávanie synonymných frazém a variantov, na ktoré sa v slovníku kladie značný dôraz. Synonymné frazeologizmy sa oddeľujú čiarkou alebo bodkočiarkou, ak v rámci frazémy spĺňa čiarka inú funkciu. Morgfologické a lexikálne varianty sa uvádzajú za skratkou *al.* (napr. *гоня вятъра* al. *гоня тоя, що духа; гоня Михаля* – *viator chytať* al. *lapať, chytať vodu do riečice, muchy oháňať, hľadať včerajší deň* ap.).

2.3 Paremiologické jednotky

Poslednú, špeciálne odsadenú zónu heslovej state tvoria paremiologické jednotky bez konkrétnejšej špecifikácie prísloví, porekadiel, okridlených výrazov a biblických citátov. Parémie koncentrujúce ľudovú múdrosť i skúsenosť každého národa zväčša odrážajú medzijazykové rozdiely v motivácii, podmienené odlišnou etnokultúrnou prioritou. Originálnym spôsobom sa v slovníku rieši neexistencia adekvátnych ekvivalentov a pristupuje sa k autorskej interpretácii. Z dôvodu zachovania expresie výrazu, jeho vnútornej formy, či dodržania rýmu, sa v prípadoch neexistencie vhodného pendantu prišlo k vlastnej tvorbe (napr. *поди ме, мамо, с късмет, на ме хвърли на смет* – do vienka mi, mamka, šťastia daj, a viac sa o tňa nestaraj; *където сърцето лежи, там и окоето лежи* – koho srdce miluje, pohľadom ho sleduje; *покрито мляко котки не го лочат* – keď je viečko na lek-vári, mačka z neho už nekvári ap.).

Týmto výkladom sme chceli poukázať na vybrané postupy spracúvania frazeologickej časti bulharsko-slovenského slovníka, ktoré viac či menej odzrkadľujú autorský prístup k nejednoznačne hodnoteným javom v bulharskej i slovenskej frazeologickej teórii. Veríme, že predkladané lexikografické dielo napĺňa ambície autorov prezentovať kvalitnú lexikografickú prácu, ktorá bude zdrojom poznatkov o bulharskom jazyku nielen pre odborníkov, ale i pre širšiu verejnosť.

Literatúra

- JAROŠOVÁ, A.: *Ustálené prirovnania: problémy ich chápania a lexikografického zachytenia*. In: Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia. Brno: Tribun EU, 2011, s. 207-218.
- KOLLÁR, D.: *Prekladový význam – jeho podstata a problémy*. In: Slavica Slovaca, 1970, 5, roč.1, s. 48-65.
- KOLLÁR, D.: *Špecifikum systémového opisu lexiky v konfrontačnom pláne*. In: Československá rusistika, 1974, 19, s. 74-80.
- KOLLÁR, D.: *Problémy odborného prekladového slovníka*. In: Slavica Slovaca 1999, roč. 34, č. 2, s. 149-155.
- KOŠKOVÁ, M.: *Frazeologizované konštrukcie v dvojazyčnom slovníku*. Slavica Slovaca, 1998, roč. 33, č.2, s. 134-148.
- KOŠKOVÁ, M.: *Asymetria jazykovednej teórie a lexikografického spracovania v dvojazyčnom slovníku (na príklade nového bulharsko-slovenského slovníka)*. In: Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI, sv. 2, Sekce literárněvědná a kulturologická. Sekce jazykovědná. Brno: Vydal Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity – Historický ústav Akademie věd České republiky, Matice moravská, 2006, s. 905-912.
- KOŠKOVÁ, M.: *Etymologické figúry v bulharskej ľudovej piesni z pohľadu slovenského recipienta*. In: Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry. Bratislava: SÚJS SAV, 2008, s. 64-81.
- KSSJ: *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda, 1997.

- KUČEROVÁ, E.: *Ustálené slovné spojenia s frazeologizovaným komponentom (v ruštine a slovenčine)*. In: Slavica Slovaca, 1980, roč. 15, č.3, s. 237-247.
- КЮВЛИЕВА-МИШАЙКОВА, В.: *Устойчивите сравнения в българския език*. София: БАН, 1986.
- MIKO, F. a kolektív: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989.
- MLACEK, J.: *Základné typy ustáleného prirovnania*. In: Jazykovedný časopis, 1970, roč. XXI, č.2, s. 172-188.
- MLACEK, J.: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001.
- МОКИЕНКО, В. М.: *Славянская фразеология*. Москва: Высшая школа, 1980.
- МОРКОВКИН, В. В.: *Об объеме и содержании понятия „теоретическая лексикография“*. In: Вопросы языкознания, 6, Москва 1987, s. 33.
- SEKANINOVÁ, E.: *Prekladové ekvivalenty v dvojazyčnej lexikografii*. In: Československá rusistika, 26, 1981, s. 101-111.
- SEKANINOVÁ, E.: *Dvojazyčná lexikografia v teórii a v praxi*. Bratislava: Veda, 1993.
- SMIEŠKOVÁ, E.: *Ustálené prirovnania vo frazeológii (so zreteľom na lexikografické spracovanie)*. In: Jazykovedný časopis, 1970, roč. XXI, č. 2, s. 189-201.
- ВЛАХОВ, С.: *Речников превод и контекстуален превод*. In: Езикови проблеми на превода (Руски език). София: Наука и изкуство, 1987, s. 51-64.

Phraseological aspects of the Bulgarian-Slovak dictionary

The aim of the study is to present a conception of lexicographical processing of phraseological units in the three-volume Bulgarian-Slovak dictionary, its realization is a longstanding grant task of the Institute of Slavonic Studies of Jan Stanislav at the Slovak Academy of Sciences in cooperation with the Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin" in Sofia. The author of the dictionary intends to familiarize, through its comprehensive phraseographical overview, the professional Slavonic public with existence and preparation of this lexicographical work of academic type.

The first volume of the dictionary that was built on the scientific basis of bilingual lexicography, applies the principle of translational equivalent and that was thoroughly elaborated by the Bratislava lexicographical school, was published in 2004 in Bratislava and was awarded with two prestigious awards – 1st prize in the contest Dictionary of the Year awarded by the committee of the Interpreters' and Translators' Unity in Prague (2005) and an award in the category of lexicographical works awarded by the Literature Fund (2006). The second volume of the dictionary is ready to be published and should be released prior to the upcoming 15th international congress of Slavists in Minsk.

The phraseology in the Bulgarian-Slovak dictionary is not simply a marginal supporting evidence of individual headwords, but with its scope and processing it presents relatively fully the phraseological fund of the Bulgarian language (literary and non-literary words), therefore its lexicographical processing can be evaluated as "dictionary within a dictionary". Phraseological units are recorded according to their adequate components, that is not only by every fully meaningful headword as they traditionally are indicated in dictionaries, but also by grammatical words that occur in their structure. Since theoretical-methodic starting points of Bulgarian and Slovak phraseology differ in their setting of boundaries for an idiom, the author of the dictionary attempted to suggest certain compromises in order to preserve a uniform outline. Despite unclear theoretical evaluations, the lexicographical practice enables such compromises.

The actual phraseological units, that are accepted identically within Bulgarian and Slovak theory and praxis, belong to a separate compound of the word entry and are alphabetically sorted independently from their syntagmatic or sentence characteristics. Idioms with one phraseologized component that are perceived distinctively by theory find their place within the framework of lexicalised idioms exemplifying individual meanings of the headword.

Within the frame of entry, steady comparisons are separately allocated too, in many cases they are accompanied by their lexical variants.

In the dictionary, a great emphasis is placed on processing of the most frequent types of phraseologized constructions (so called syntactic phraseology), which bilingual lexicography usually underestimates or even ignores and which are considered as a specific representative of the headword, in some cases even as the sole possible context for documenting its particular meaning.

Paremiology, composed of adages, proverbs, phrases and various well-known sentences, is generally presented in various construction variants and forms a separate part which finds its place at the end of an entry.

This review of the conception of phraseology's processing in the upcoming Bulgarian-Slovak dictionary reflects author's theoretical solutions of various spheres of phraseological problematics.

2.1. Slovanský folklór, mytológia a tradičná duchovná kultúra

**Naratívy s veľkomoravskou tematikou
v kolektívnej historickej pamäti Slovákov****HANA HLÔŠKOVÁ**

Hana HLÔŠKOVÁ: The Great Moravian narratives in the collective historical memory of the Slovaks

The knowledge of a community's common origin acquires, at a certain level of its self-identification, the character of oral legend. A thorough comparative study, focusing on the legend's motives and topics in different local, regional, or national repertoires, has documented their surprising sustainability both in time and space.

The author has drawn from documents stored in the Text archives at the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences – most of recorded texts or information on the ongoing tradition are represented by notations found in the historical and regional studies dating back in the 19th century. Another, more numerous, collection originates from the field investigations made in the second half of the 20th century. They included specifically folklore notations focusing on the findings of the contemporary prosaic traditions, also recordings made in the seventies in the course of the preparatory works connected with the Ethnological Atlas of Slovakia; several notations originate from popular and scientific books.

The Great Moravian tradition and its narrative presentation are among the dominant features of the historical memory of the Slovak ethnic community. It deals with the idea of a common origin, and the beginnings of the „national“ history. This tradition in Slovakia is characteristic of two semantic topics: a) Significance of the Great Moravia and the reasons for its decay; b) Slavic origin of the Christianity. Already the mediaval contemporary notations in chronicles and old writings contained references to the oral traditions. In later periods we found several culminating waves of the continuing tradition that was closely connected with the contemporary historical and political context when even that historical tradition was used as an argument. With respect to folklore, the tradition was reflected in several motives, e.g. an unusual end of the rule and life of a prominent ruler.

1150. výročie príchodu solúnskych bratov sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu je témou rôznych typov komemorácií vo všetkých typoch médií a pokusov o nové či iné interpretácie významu Veľkej Moravy, v rámci nej i byzantskej misie. O dôležitosti, ktorá sa jej pripisuje, iste svedčí na jednej strane bohatá aj najnovšia odborná spisba¹ a z hľadiska celospoločenského a politického aj skutočnosť, že súčasťou preambuly ústavy Slovenskej republiky, ktorá vznikla po rozdelení Česko-Slovenska v roku 1993 je odvolanie sa na cyrilo-metodské duchovné dedičstvo a historickú tradíciu Veľkej Moravy (pozri v prílohe). Svätoplukovský motív troch prútov o potrebe svornosti včlenil do inauguračného ceremoniálu bývalý prezident Slovenskej republiky Rudolf Schuster v júni 1999, keď previazal trikolórou bronzové „Svätoplukove prúty.“ *Veľkomoravská tradícia* v celej svojej šírke a s histo-

¹ Bibliografická databáza historickej literatúry od roku 1990 o Veľkej Morave obsahuje nateraz 181 záznamov. Pozri internetový zdroj: <http://databazy.dejiny.sk/cgi-bin-kl/klsearch.cgi/?IsisScript=kl.xis&from=1&type=n&lang=sk&db=kl1&exp1=ve%BEk%E1+morava&firstop=%2B&exp2=&seco-p=%2B&exp3=&rok=&format=standard&to=10> (prístup 8. 5. 2013)

ricko-politickým pozadím jej vzniku, fungovania a významu sa pokladá za súčasť kultúrnych a historických tradícií Slovákov.

Dominantami veľkomoravskej tradície je svätoplukovský a cyrilo-metodovský cyklus, čo má svoje historické opodstatnenie. Osobnosti Konštantína-Cyrila a Metoda ako i Svätopluka I. významom svojho súdobého pôsobenia predstavujú jednak dominanty diania na Veľkej Morave, no zároveň ich činnosť mala charakter medzníka i pre nasledujúce dejinné osudy Slovenska. Misia Konštantína a Metoda bola míľnikom kultúrneho charakteru,² medzníkom politického charakteru bolo obdobie panovania Svätopluka I., keď bola Veľkomoravská ríša najmocnejšou ríšou na východ od Franskej ríše.

Hneď na začiatku sledovania vývinu a významu veľkomoravskej tradície je potrebné zdôrazniť odlišnosť historických a politických podmienok jej fungovania v Čechách, na Morave a na Slovensku. Na takomto základe možno konštatovať špecifické črty a odlišné funkcie, ktoré v priebehu dejinného vývoja spĺňala u Čechov a u Slovákov.

Na území Slovenska na tradície Veľkej Moravy nepriamo nadväzuje Nitra ako významné kultové centrum. Tu v benediktínskom zoborskom kláštore možno pravdepodobne hľadať pokračovanie metodovského kresťanstva, ktoré J. Mišianik charakterizuje ako byzantsko-latinsko-slovanské.³

K územiu Uhorska sa viaže kronika *Gesta Hungarorum*, ktorej zostavovateľom bol anonymný notár kráľa Bela III. (1172–1196).⁴ Anonymus v kronike ospevuje Arpádovcov a maďarskú šľachtu. Prameňmi mu bola pravdepodobne ústna tradícia, staršie kroniky, z nich hlavne kronika západofranského Reginona,⁵ ako i populárne stredoveké epické diela. Sám Anonymus uvádza, že chce podať pravdivejší obraz ako „ex falsis fabulis rusticorum vel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompinando“ (Z vymyslených bájak roľníkov alebo z pesničiek igrícov vyspevovaných do omrzenia).⁶ J. L. Píč usudzuje, že Anonymus písal kroniku medzi rokmi 1186–1204 a robí tak po zhodnotení rukopisného latinského odpisu nájdeného vo viedenskej dvorskej knižnici, ktorý považuje za odpis zo 14. storočia.⁷ Anonymus slávu rodu Arpádovcov zvýrazňoval i tým, že im v diele pripísal víťazstvá nad bulharským a slovenským obyvateľstvom, ako i nad obyvateľmi zakarpatskej oblasti Rusi. Tento postup mal slúžiť na zdôraznenie oprávnenosti hegemonistického postavenia Maďarov vo vte-

² Graus, F.: Veľkomoravská ríša v české stredoveké tradici. Čsl. časopis historický, XI., 1963, s. 290. F. Graus zdôrazňuje aj výrazné politické aspekty jednotlivých misií, čo sa prejavovalo taktizovaním pápežov v prístupe k solúnskej misii podľa momentálnej situácie vo vzťahoch s Byzanciou.

³ Mišianik, J.: c. d., s. 49–58

⁴ Anonymus sa v skutočnosti volal Peter, Pousa, Pavel alebo Póša. Bol ostrihomským alebo budínskym prepoštom.

⁵ Regino (zomrel 915) bol opäť kláštora v Prüme. Napísal dva diely Análov od narodenia Krista až po rok 906.

⁶ Vyvítalová, M.: Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. In Historický časopis 27, 1979, s. 372.

⁷ Píč, J. L.: Anonymus Belae notarius. In: Slov. pohľady, 2, 1882 s. 402–405.

dajšom Uhorsku. Nachádza sa tu podanie o nitrianskom kniežati Zuborovi, ktorého zajali a obesili na vrchu pomenovanom podľa neho Zubur (Zobor).

Kaplán a kronikár kráľa Ladislava IV. Šimon z Kézy spísal okolo roku 1285 kroniku, ktorá sa zachovala v odpise z 15. storočia.⁸ Oslavuje osudy Maďarov za bájných čias do obsadenia Podunajskej nížiny. Prameňmi pri zostavovaní kroniky boli *Gesta Hungarorum*, *Altaiské anály*, *Život Alexandra Veľkého*, *Reginon*, *Justín*, *Jordan*. Ako uvádza P. Ratkoš, Šimon z Kézy spracúva aj ústne podanie veľmožských rodov.⁹ V kronike je vyrozprávaný priebeh zaujatia Panónie Uhrami, pričom opisuje zlomenie moci veľkomoravskej dynastie Mojmirovcov. Dynastii sa pripisuje poľský pôvod, Svätopluk I. sa označuje ako Morout (Moravec) a Svätopluk II. ako Zvataplug.

Prvou kronikou zaoberajúcou sa dejinami českého štátu od jeho bájných počiatkov do 12. storočia je *Chronica Bohemorum*. Autorom je Kosmas – dekan svätovítskeho chrámu v Prahe a písal ju okolo roku 1125. Kronika je písaná rýmovanou latinskou prózou a známa z rukopisných odpisov z 12. – 17. storočia.¹⁰ Negatívny postoj k slovanskej bohoslužbe svedčí o katolíckej religiozite autora, ktorý bol samozrejme reprezentantom názorov pražského kléru a dvora.¹¹

Už od čias V. Chaloupeckého sa predpokladá, že osudy Svätopluka mohol Kosmas vykresliť i na základe poznania nejakej miestnej historickej tradície. V. Chaloupecký usudzuje, že „tuto tradici o století 9. zapsal a zachytil Kosmas v Nitransku v století 12.“¹² Kosmas necháva Svätopluka zomrieť ako pustovníka na Zobore. Uvádza aj verziu Svätoplukovho zmiznutia uprostred vojska a v interpretácii záveru jeho pustovníckeho života ako motív tohto konania uvádza výčitky svedomia Svätopluka, pretože sa postavil proti franskému Arnulfovi, a tým ho zradil.¹³ J. Tibenský túto Kosmovu interpretáciu tiež pokladá za výtvor miestnej tradície.¹⁴ Podobne o podaní súdi P. Ratkoš a upresňuje, že si ju Kosmas priniesol pravdepodobne zo slovenského prostredia, s ktorým prišiel do styku, keď v roku 1099 pobudol nejaký čas v Ostrihome.¹⁵

Podrobnejšiemu rozboru podania o Svätoplukovom zmiznutí sa venoval V. Karbusický.¹⁶ Pri prvej verzii zmiznutie uprostred svojho vojska, pripúšťa že by mohlo ísť o vplyv ústne tradovaného motívu, pričom uvádza niekoľko novších

⁸ Kritické vydanie pripravil Domanovszky, A.: *Simonis de Keza Gestis Hungarorum*. Budapest 1937. Dnes sa nachádza v Széchényi könyvtár v Budapešti (cod. 406).

⁹ Ratkoš, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: 1964, s. 404.

¹⁰ Prvé vydanie Marquard Freder: *Rerum Bohemicarum antiqui scriptores Hanoviae*, 1602.

¹¹ Podľa Tibenský, J.: *Veľkomoravská a cyrilometodějská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti*. In: *Veľká Morava a naša doba*. Bratislava: 1963, s. 63-64.

¹² Chaloupecký, V.: *Padělky staroslovenských zpěvů hist.* In *Průdy*, IX., 1923, s. 38.

¹³ Tille, V.: *Povídky o smrti Svatoplukově*. In: *Český časopis historický*, V., 1899, s. 174-179.

¹⁴ Tibenský, J.: *Vznik, vývoj a význam veľkomoravskej tradície v slov. národnom obrození*. In: *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov*. Bratislava: 1956, s. 144.

¹⁵ Ratkoš, P.: c.d., s. 364.

¹⁶ Karbusický, V.: c.d., s. 199–205.

povešťových látok, v ktorých ľud neverí v smrť ideálneho panovníka. V prípade druhej verzie – zmiznutie hrdinu v kláštore a odhalenie jeho inkognita pred smrťou – možno nájsť spojitosti typologické (lebo uvažovať o genetických závislostiach nateraz nie je možné) s tradíciou západného eposu, alebo s tradíciou o prvom bulharskom kráľovi i s ruskými bylinami, kde sa často vyskytuje motív zmiznutia hrdinu v kláštore a odhalenia jeho inkognita. To, že Kosmas interpretuje podanie o Svätoplukovom pustovníckom živote na Zobore, P. Ratkoš považuje za doklad toho, že v slovenskom etnickom prostredí, najmä v Nitre, pamiatka na Svätopluka nevymizla.¹⁷ V súvislosti so zmienkou o pustovníkoch ide pravdepodobne o kult pustovníkov Svorada a Benedikta v benediktínskom zoborskom kláštore.¹⁸

Je veľmi ťažké vysloviť definitívne závery o vtedajších a predchádzajúcich tradíciách na území Veľkej Moravy, o ktoré by sa bol mohol Kosmas oprieť. No ak za podmienku fungovania takýchto tradícií môžeme pokladať „kompaktnú societu, ale tiež tradovanie oslavy hercovej“,¹⁹ na základe poznania dobovej kultúrno-historickej situácie, táto podmienka bola splnená existenciou družín, kniežat, bojov a konečne i pôsobením igricov.

Česká cyrilo-metodovská tradícia cirkevného charakteru pokračuje a umocňuje sa v pozitívnom zmysle v 14. storočí, keď v roku 1349 nariaďuje olomoucký biskup Ján slávenie sviatku sv. Cyrila a Metoda ako patrónov Moravy.

Kronika tak ťažkého Dalimila²⁰ spomína na začiatky kresťanstva v Čechách v rozvíjajúcom podaní rozprávania o prvom kresťanovi Bořivojovi, ktorého Svätopluk „pokajal“ za to, že nie je kresťanom. Bořivoj sa hneď dal pokrstiť „Rusínom“ Metodom v roku 894, odkedy kronika datuje zavedenie kresťanstva v Čechách.

O dobrovoľnom odchode Svätopluka od vládarských povinností a z ľudskej spoločnosti Dalimil uvádza: „I jede tajně na púšti (= krajina bez ľudských sídiel, bez obrobených polí, aj keď zarastená lesom a krovím) i by (= bol, pobýval) do své smrti v tej húšti.“²¹

V stručnosti sa ešte dotkneme pokračovania Veľkomoravskej tradície v iných slovanských krajinách, čo súvisí s násilným pretrhnutím kontinuity slovanskej písomnosti a liturgie na našom území.

V ruskej a chorvátskej stredovekej spisbe sa nachádzajú stopy podania o kráľovi Svätoplukovi. Takto sa veľkomoravská tradícia zužuje na svätoplukovský motív. P. Ratkoš sprístupňuje ústne podanie o Svätoplukovi v Chorvátsku a zdôrazňuje dôležitú úlohu slovanských igricov na kniežacích dvoroch, odkiaľ sa

¹⁷ Ratkoš, P.: Veľkomoravské legendy a povesti. Bratislava: 1977, s. 173.

¹⁸ Bližšie o ich kulte pozri: Mišanik, J.: Maurova legenda o Benediktovi a Svoradovi. In: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. Bratislava, 1974, s. 49-58.

¹⁹ Wollman, P.: Slovesnost Slovanů. Praha: 1928, s. 7.

²⁰ Dalimilom nazval autora kroniky Václav Hajek z Libočan, kazateľ kláštora sv. Tomáša v menšom meste pražskom, neznámeho autora prvej po česky písanej rýmovanej kroniky zo zač. 14. stor. Autor ostáva doteraz anonymný.

²¹ Nejstarší česká rýmovaná kronika tak ťažkého Dalimila. Vyd. B. Havránek, J. Daňhelka. Praha 1957.

toto podanie asi dostalo aj medzi vysokú šľachtu. Usudzuje tak na základe tradície chorvátskych veľmožov, ktorí pokladali v 13. a 14. storočí Svätopluka za svojho panovníka.²² Motív má charakter zmienky s informatívnou historickou hodnotou: „Tito boli bánmi Chorvátska z rodu Chorvátov od čias kráľa Svätopluka (Suetopelegi) až do čias kráľa chorvátskeho Zvonimíra...“

K prostrediu južných Slovanov sa viaže i Letopis popa Dukľanina z 13. storočia,²³ ktorý svedčí o prenesení veľkomoravskej tradície k dalmátskym Chorvátom a Srbom, pričom je možné uvažovať o vplyve macedónskeho ochridského kultúrneho centra. V letopise sa spomína Konštantín-Filozof, jeho chazárska misia i údajné pokrstenie Bulharov. Motivicky bohatšie podanie predstavuje história vlády a prijatia kresťanstva Svatopelekom (asi Kocelom), ako i Svätoplukom zvolaný rišsky snem, po ktorého ukončení „kráľa korunovali a pomazali podľa zvyku Rimanov.“²⁴ V ďalšom sa opisujú činy kráľa – vysvätenie arcibiskupov, udelenie výsad pre provincie a ich správco – bánov. Podľa podania 40-ročné úspešné panovanie kráľa Svätopluka ukončila smrť a pochovali ho v chráme v meste Diokleja.

Z 13. storočia je kronika splitského archidiakona Tomáša *Historia Salonitana*, kde sa v podaní o Metodovi odráža odpor katolíckej cirkvi proti slovanskej bohoslužbe a jazyku, ktorý má počiatky v 10. storočí. V podaní čítame: „Hovorilo sa totiž, že ‚gótske písmená‘ vynášiel akýsi heretik Metod, ktorý napísal veľa klamlivého proti zásade katolíckej viery v tomže slovanskom jazyku a pre túto vec bol božím rozsudkom potrestaný náhlou smrťou.“²⁵

Strediskom staroruskej vzdelanosti sa v 10. storočí stal Kyjev, pričom počiatky staroruskej spisby sú spojené s bulharským kultúrnym centrom v Preslavi, odkiaľ sa do Kyjeva dostali početné slovanské náboženské i svetské spisy. Spreď roku 1113 poznáme *Povešť vremennych let* – Nestorovu kroniku.²⁶ Kronika zdôrazňuje jednotný spoločný základ všetkých Slovanov a pravdepodobne vychádzajúc z Moravsko-panónskych legend opisuje povolanie a príchod Konštantína a Metoda na Moravu, kde „začali zostavovať písmená abecedy po sloviensky a preložili apoštol i evanjelium. A Slovieni boli radi, keď vo svojom jazyku počuli veľkosti božie.“²⁷

Po krátkom náčrte prenesenia veľkomoravskej tradície a jej pokračovania v iných slovanských krajinách, vrátime sa k charakteristike jej vývinu v kultúrnych dejinách slovenského etnika. „Historické, archeologické a jazykovedné doklady potvrdzujú, že v období veľkomoravskom sa formovala na našom území národnosť, ktorá na slovienskom jazykovom základe mala výrazné etatické črty a preto by sa mohla pravdepodobne najsprávnejšie nazvať národnosťou „staromoravskou“. Prav-

²² Ratkoš, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: 1964, s. 389 an.

²³ Tamže, s. 390 an.

²⁴ Tamže, s. 393.

²⁵ Tamže, s. 394-395.

²⁶ Tamže, s. 385-389.

²⁷ Tamže, s. 388.

da, táto „staromoravská“ národnosť nebola nijakou pevne sformovanou jazykovou a kultúrno-psychickou štruktúrou. Moravsko-sloviensky politický dualizmus ostal príznačnou črtou veľkomoravských dejín a po páde Veľkej Moravy sa zrejme práve toto vedomie slovienskej osobitosti stalo základom formovania sa slovenskej národnosti so zreteľným akcentom na kontinuitu s veľkomoravskou tradíciou.²⁸

Nepochybne sa zachovala a naďalej pretrvávala „živá historická tradícia“,²⁹ o ktorej M. Kučera usudzuje, že ako pamäť na Veľkú Moravu fungovala v 12. storočí na západnom Slovensku a v severnom Zadunajsku. Určiť žánrovú podobu týchto podaní je možné jednak na základe štúdia kroník, kde sa zachovali v literárnej podobe so všetkými atribútmi poetiky licencie toho-ktorého autora – kronikára. O tom, že východiskom pri spisovaní súdobých kroník boli i pramene živej historickej tradície, možno usudzovať i na základe už uvedeného dištancujúceho sa výroku kronikára Anonyma, pretože táto „roľnícka“ a „igrická“ tradícia protirečila svojou interpretáciou osudov Veľkej Moravy zámerom Anonyma zvelebiť činy panovníckeho arpádovského rodu a „gens Hungariae.“ Uhorské kroniky zo 14. a 15. storočia: Bratislavská, Viedenská, Obrázková a Dubnická nadväzujú na Anonymovu kroniku tým, že preberajú zmienku o Svätoplukovi od Anonymovho pokračovateľa Šimona z Kézy (okolo 1285). Tieto kroniky však z veľkomoravskej tradície zaznamenávajú len jej svätoplukovskú odnož, nie je v nich ani náznak o počiatkoch kresťanstva na Veľkej Morave.

Postupné oživovanie a exploatovanie veľkomoravskej tradície treba posudzovať v kontexte vývinu slovenskej feudálnej národnosti. Národnostnú situáciu v Uhorsku komplikuje obsadenie maďarskej nížiny Turkami, čo spôsobuje únik príslušníkov maďarskej národnosti do severných oblastí Uhorska. Tak v týchto oblastiach – predovšetkým v mestách – vzniká zložitá národnostná situácia a stretávajú sa nacionálne záujmy Slovákov, Nemcov a Maďarov, v takomto dobovom kontexte sa v 16. storočí začína formovať ideológia slovenskej feudálnej národnosti. Jej ideovým východiskom bola predstava o príslušnosti Slovákov k veľkému slovanskému národu, ktorý je v Európe pôvodný a starobylý.³⁰ Tieto idey potom nachádzame v dielach P. Revaya: *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae* (Frankfurt, 1659) i v diele Daniela-Sinapia Horčičku: *Neoforum Latino-Slavonicum* (Lešno 1678). Dopad a rozšírenie v širšom povedomí malo pravdepodobne dielo českého exulanta Jacoba Jacobea. Jacob Jacobeus (asi 1591–1660) je výrazným predstaviteľom humanizmu a vo svojom diele poukazuje na turecké nebezpečenstvo pre slovenskú národnosť a protihabsburské nálady z pozície ohrozeného protestantizmu. V poslovenčenej češtine vyšla v roku 1642 v Levoči jeho práca *Viva gentis Slavonicae delineatio*. Toto prozaické historické dielo obsahuje sta-

²⁸ Zost. Tibenský, J.: Slovensko – Dejiny. Bratislava: 1978, s. 217.

²⁹ Termín užíva Kučera, M. v práci O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In Historický časopis, 25, 1977, s. 217-239.

³⁰ Tibenský, J.: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia v živote slovenskej feudálnej národnosti. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava 1963, s. 58-63.

te, v ktorých autor naráža na cyrilometodovskú tradíciu. Dielo sa do dnešných dní nezachovalo, no slovenská historiografia a literárna veda³¹ na jeho myšlienkovú konštrukciu usudzuje z jeho latinsky veršovanej verzie: *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* (Levoča asi 1643). M. Kučera predpokladá, že Jakoba-eova prozaická práca prekročila rámec vzdelaneckého prostredia a našla si cestu i k meštianstvu a k zemanstvu, čím sa jeho myšlienky dostali do širšieho, slovensky cítiaceho prostredia.³²

Svojské nadviazanie na cyrilo-metodovskú tradíciu a jej adaptovanie z hľadiska svojich potrieb predstavujú práce niektorých uhorských historikov. Jezuita Melchior Inhofer (1585 – 1648) vo svojom diele *Annales ecclesiastici regni Hungariae* (Rím, 1644) Metoda považoval za apoštola Maďarov.

Prvky, ktoré neskôr zazneli výrazne v období národného obrodzenia, sa objavujú v úvode práce jezuitu B. Sölösiho k jeho kancionálu *Cantus Catholici* (Trnava, 1635). Práca je poznačená vplyvom českých a moravských historikov a jej základnou myšlienkou je zdôraznenie pápežského privilégia používať ľudový jazyk, ako bohoslužobný a úlohy Cyrila a Metoda pri pokrstení Svätopluka a ostatných Slovanov. Zdôraznenie pápežského privilégia používať ako bohoslužobný jazyk sloviensky predstavuje určitý národnobuditeľský prvok interpretácie veľkomoravského dedičstva.

Prezentovanie Cyrila a Metoda ako domácich svätcov v cirkevných a historických dielach 17. stor. bolo jedným z ideových východísk protireformácie ako súčasť rastu kultu domácich svätcov. Táto tendencia vyvrcholila v nasledujúcom storočí, keď pápež Pius VI. na žiadosť Márie Terézie nariadením zo dňa 21. júla 1777 povolil vždy 14. marca uctiť si v chrámoch vo všetkých krajinách „habsburského domu“ pamiatku Cyrila a Metoda. I takouto cestou oficiálneho uznania dozrela medzi Sloákmi situácia na privlastnenie si veľkomoravskej a v nej cyrilo-metodovskej tradície a bola pripravená pôda na to, aby sa tieto tradície mohli stať dôležitými zdrojmi národnej hrdosti v dobe slovenského národného obrodzenia.³³

Ku konštituovaniu takého stavu cyrilo-metodovskej tradície smerovali i diela autorov konca 17. ako i v priebehu 18. stor. V prácach M. Sámháry: *Ungariae sanctitatis indicia* (Trnava, 1692), v *Miscelaneách* M. Szentiványiho a v práci S. Timona: *Imago antiquae Hungariae* (Košice, 1733) sú Cyril a Metod predstavovaní ako šíritelia pravej viery Kristovej v časti Uhorska.

V interpretáciách dejinného vývinu uhorského štátu súdobými kronikármi a neskôr dejepiscami sa stretávajú, a to často polemicky a vyhranene, dve ideové koncepcie vzniku uhorského štátu, ktoré sú i fabulózne dokladané. Zástancovia *patriarchálnej teórie vzniku štátu* odvodzovali moc panovníka od osoby s uchvátiteľskou mocou. V stredoveku tradičné traktovanie dejín štátu a jeho vzniku od

³¹ Kol. autorov: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava 1962, s. 45.

³² Kučera, M.: c. d., s. 221.

³³ Tibenský, J.: c. d., s. 84.

Adama bolo výrazom teokracickej patriarchálnej teórie, pričom Adam reprezentoval absolútneho monarchu. Protipólom bola *spoločensko-zmluvná teória*, ktorá mala dominujúce postavenie vo filozoficko-ideologickom programe slovenských obrodeneckých vzdelancov. „Títo ňou obhajovali stav prirodzenosti a rovnosti, z ktorého vyvodzovali politický postulát odstrániť rodové rozdiely feudalizmu a nastoliť rovnosť občana, ako základný princíp právne organizovaného spoločenského poriadku.“³⁴ Z takýchto východísk chápaná veľkomoravská tradícia nadobudla v slovenskom obrannom národnom hnutí funkciu argumentu pri prebojovaní rovnoprávnosti Slovákov v súdobom Uhorsku. Fabulačný arzenál týchto koncepcií nachádzame v kronikárskych prácach už od 14. stor. (Bratislavská, Viedenská, Obrázková, Dubnická kronika). Z práce Šimona Kézu *Gesta Hungarorum*, ktorá bola napísaná okolo roku 1285,³⁵ autori uvedených kroník prevzali zmienku o kniežati Svätoplukovi a rozviedli ju do podoby povesti o predaji krajiny Maďarom za bieleho koňa. Do tejto podoby rozvinutú ju do svojej Uhorskej kroniky z roku 1448 zaradil i Ján z Turca.³⁶ Tu však treba podotknúť, že zmienky, či fabulované motívy o Svätoplukovi a jeho vzťahu k Maďarom v stredovekých uhorských kronikách sa viažu síce k postave Svätopluka, ale nie k územia Slovenska, ale osobitne k Zadunajsku.³⁷

Jadro motívu o bielom koni môžeme pokladať za vlastné nomádnym pastierskym spoločenstvám. M. Kučera usudzuje, že prvá verzia vo vzťahu k našim dejinám pochádza pravdepodobne z Gest z pol. 11. stor., odkiaľ ju zrejme prevzal i Anonymus.³⁸ Tento motív interpretuje ešte ako formu upevnenia mieru výmenou darov – mechu trávy, dunajskej vody a 12 bielych koní. Tieto dary, symbolizujúce životne dôležité elementy v spôsobe života pastierskych etník – pitná voda, dostatok pastvy a biely kôň (ako najvzácnejší druh) reprezentovali akt mierového dohovoru o usadení sa Maďarov a ich akceptácii susednými Slovanmi. V Anonymovej verzii vystupuje ako reprezentant Slovanov knieža Salan. Motív pripája k postave Svätopluka Šimon Kéz a vo svojej kronike a ďalej sa motív rozšíril cestou kroniky Jána z Turca, ktorá vyšla v krátkom čase vo viacerých knižných vydaniach.

Reinterpretáciu tradície o bielom koni v najvyhranenejšej polohe v zmysle ideovej koncepcie feudálneho stavovského štátu predstavuje spis M. Bencsika. Základom tejto ideovej koncepcie je chápanie „*natio hungarica*“, ktorého plnoprávnymi príslušníkmi sú iba výsadní príslušníci uhorského štátu, a to bez rozdielu etnického pôvodu, ktorí sú zároveň potomkami dobyvateľov a podmaniteľov. Na podloží tejto koncepcie M. Bencsik, profesor uhorského práva na trnavskej univerzite, vydal v roku 1722 tendenčný politický spis *Novissima dieta nobilissima principis, statumquae et ordinum inclity regni Hungariae*. Táto obhajoba štátnej

³⁴ Vyvíjalová, M.: c. d., s. 391.

³⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum*. Budapest: 1937.

³⁶ Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum* (Anno 1448) – autor pochádzal z Turč. sv. Michala, bol kráľovským fiškusom, neskôr notárom.

³⁷ Tibenský, J.: c. d., s. 69.

³⁸ Kučera, M.: c. d., s. 230 an.

ideológia uhorského štátu založená na ideí násilia vyvolala známu odpoveď J. B. Magina, ktorú napísal pod titulom *Murices sive apologia*, kde sa prejavil ako stúpenec teórie prirodzeného práva. Princíp ľudskej prirodzenosti, spoločenskej zmluvy – pactum conventum – sa v interpretácii svätoplukovskej odnože veľkomoravskej tradície, ako uvidíme neskôr, tiahne až do obdobia národného obrodnenia, i ďalej. J. B. Magin píše: „Potupné a nezmeniteľné postavenie v zmysle nevoľníckych vzťahov, ktoré pripísal Bencsik Slovákom podľa fabulózneho predaja panónskej krajiny za koňa, považoval za dôsledok násilného zaujatia Svätoplukovej ríše, keď si víťaz z vlastníckeho práva na územia vyvodil právny nárok aj na životy a majetok jeho obyvateľstva.“³⁹

V línii obrannej teórie o pohostinnom prijatí Maďarov Slovácki pokračuje jezuita S. Timon, ktorý v práci *Imago antiquae Hungariae* (Košice, 1733) vyvracia podmaniteľskú teóriu. Zároveň predostiera úplne novú predstavu, ktorej základnou myšlienkou je nepriznať sa k dedičstvu Veľkej Moravy. Argumentuje autochtónnosťou Slovákov v Uhorsku, ktorí boli Moravanmi podrobení. Nadvládu Moravanov na čele so Svätoplukom ťažko znášali a uchádzali sa o pomoc Maďarov. Na vyjadrenie znaku spojenectva používa fabulované podanie o dare bieleho koňa. Po porážke Svätopluka vraj Slováci pohostinne prijali Maďarov a dobrovoľne sa spojili v jednom štáte.

Nielen na poli historiografie či právno-politických dejín sa pod vplyvom tej či onej koncepcie vyrovnávajú súdobí myslitelia s veľkomoravskou tradíciou. Neľahký Svätoplukov údel po rozpade Veľkomoravskej ríše pôsobil inšpiratívne už i na tvorbu uhorských literátov píšucich po latinsky. Autori prvej polovice 18. stor. P. Schez, J. Akai i M. Markovič využívajú svätoplukovský motív vo svojich básnických skladbách. P. Schez v epose *Metamorphoses Hungaricae* (Trnava, 1716) opisuje Svätoplukov osud po strate Panónie, keď uteká na sever a po dlhom putovaní a blúdení sa mení na riekou Váh. V tejto interpretácii možno pravdepodobne sledovať ohlas etiologickej povesti.

Pre počiatky slovenského národného obrodnenia, ktoré kladieme do posledných desaťročí 18. stor., je z týchto dôvodov charakteristický mimoriadny záujem o pestovanie materinského jazyka, literatúry v ňom písanej a tiež o národnú minulosť. Z takéhoto ideového kvasu vzišiel v roku 1787 aj pokus Antona Bernoláka o kodifikáciu prvého spisovného jazyka Slovákov, ktorý mal fungovať ako samostatný jazyk a ako „očísčaná slovenčina“ mal nadviazať na veľkomoravskú a v nej na cyrilo-metodovskú tradíciu.

Vyrovňovanie sa s veľkomoravskou tradíciou v duchu buditeľského historizmu koncom 18. stor. nachádzame v historiografických prácach i v literatúre.

Juraj Papánek (1738–1802), ktorý sa ako prvý pokúsil o súhrnné dejiny Slovákov pod titulom *Dejiny slovenského národa*, napísal túto prácu z obranných pohľadov a vplyv na autora malo určite i štúdium na Morave, kde Velehrad bol centrom

³⁹ Vyvíjalová, M.: c. d., s. 379.

cyrilo-metodovského kultu. J. Papánek popiera vierohodnosť povesti o predaji ríše za bieleho koňa, otvorene ju označuje za klamstvo. Cyrilovi a Metodovi pripisuje hlavnú zásluhu na udomácnení kresťanstva medzi Slovákmi a Slovanmi vôbec.

Ak S. Timon v *Imago antiquae Hungariae* interpretoval motív bieleho koňa ako znak pohostinného prijatia Maďarov Slovákmí, vlastne ako prvý v tomto zmysle charakterizoval vznik súžitia Maďarov a Slovákov. V snahe vyvrátiť podmaniteľskú teóriu pokračoval aj historik J. Sklenár (1745–1790) v práci *Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus et incursus* (Bratislava, 1784). Okrem toho, že zárodok Veľkomoravskej ríše hľadá pri bulharskej Morave a popiera etnickú kontinuitu Slovákov s Veľkou Moravou, hlása i teóriu o pohostinnom prijatí Maďarov Slovákmí.⁴⁰ Názory podobného charakteru vyslovovali v svojich kázňach, literárnych dielach i ľudovýchovných prácach príslušníci mladej slovenskej inteligencie ľudového, meštianskeho i zemianskeho pôvodu.

Jedným z tých, ktorí sa najvýraznejšie hlásili k veľkomoravskej a cyrilo-metodovskej tradícii, bol Juraj Fándly (1750–1811), v pravom slova zmysle pokrokový a demokratický osvietenec. Celé dielo J. Fándlyho je presýtené národným povedomím, láskou k reči ľudu a hrdosťou k tradícii cyrilo-metodovskej.⁴¹ Pre mladých slovenských vzdelancov zostavil na základe Papánkových a Sklenárových prác knihu *Compendiata Historiae Gentis Slavae* (Trnava, 1793). Cieľom práce určenej členom Slovenského učeného tovaríšstva bolo pestovanie ich slovenského národného povedomia poukazovaním na bohaté historické i kultúrne tradície Slovákov. Za jednu z najvýznamnejších tradícií považuje veľkomoravskú, z ktorej osobitne vyzdvihuje cyrilo-metodovskú. V tejto práci, ako i v kázňach (vyšli v dvoch zväzkoch v rokoch 1795 – 1796) zdôraznil i potrebu česko-slovenskej spolupráce. Ľudovýchovné knihy, ktorých cieľom bolo vzdelat' široké vrstvy ľudu v oblasti poľnohospodárskej výroby cestou jej racionalizácie a zavádzania najnovších poznatkov, svedčili o koncepčnom a komplexnom ľudovýchovnom programe J. Fándlyho. Neobmedzoval sa len na odbornú stránku, ale v rozsiahlom diele ôsmich zväzkov Piľného domajšieho a poľného hospodára... (od 1792) ako i v ďalších prácach podobného zamerania. (Zelinkár, Slovenský včelár, O úhoroch aj včelách...) sa snažil vychovávať svojho roľníckeho čitateľa i k národnému povedomiu uvádzaním príkladov z histórie.

V *Historickom odstúpení*, ktoré je vložené do Dúvernej zmlúvy medzi mníchom a diablom... (Bratislava, 1789) vyvracia podanie o predaji krajiny za bieleho koňa: „...odtáto poznat hanebnú fabulu, že by boli Slováci svoju krajinu za bieleho koňa predali. To je taká faľš, jako ta, že bi sa Uhré, od d'ábla splodení, rozmnožili podľa tohoto príslová: ördök attal!“⁴² Obširnejšie reaguje v spomenutej historicko-

⁴⁰ Tibenský, J.: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia období počiatkov slovenského národného obrodenia. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava: 1963, s. 87-115.

⁴¹ Pišút, M. a kol.: Dejiny slovenskej literatúry. Bratislava: 1960, s. 162.

⁴² Citované podľa: Tibenský, J.: c. d., s. 109.

-rozpravnej práci *Historia gentis Slavae*: „Jan Túroci, uhorský dejepisec, píše podivné veci jednak o predaji Svätoplukovho kráľovstva, jednak o konci jeho života, totiž ako by bol skončil v hĺbinách Dunaja. Je to však veľmi ďaleko od pravdy, ako nepodvratne dokazujú vynikajúci, hoci neskorší dejepisci. Často spievanú pesničku a rozprávku o predaji kráľovstva Slovákov Maďarom za vystrojeného koňa nie je potrebné rozvádzať. Jasne sme dokázali, že spomínať tieto vymysleniny nie je dôstojné. Klamstvá o vystrojenom koňovi Slováci spokojne vyvrátia, lebo, ako sme dokázali, môžu pochádzať len z nedospelej mysle.“⁴³

V tej istej práci uvádza J. Fándly i motív o pustovníckom závere Svätoplukovho života na Zobore: „Kráľ (Svätopluk – H.H.) nevládajúc odporovať toľkým a takým nepriateľom (Maďarom a Poliakom – H.H.), dal sa na útek. Žil ako pustovník na Zobore a tu aj dokonal. Spoločníci-pustovníci ho pochovali v kostole, ktorý je postavený na úbočí vrchu.“⁴⁴

Slovakizácia veľkomoravskej tradície, ktorá bola úplne zavŕšená u bernoľákovcov, sa prelínala so širším slovanským chápaním dedičstva Veľkej Moravy. Slovakizovanie tiež možno vysvetliť ako reakciu na politickú protiváhu celoštátnej uhorskej tradície svätoštefanskej koruny,⁴⁵ ktorej reminiscencie môžeme sledovať, ako to ukážeme ďalej, až do nedávnej minulosti.

Zdôrazňovanie slovanskej vzájomnosti sa do 19. storočia koncentrovalo v povedomí jazykovej a kmeňovej príbuznosti. Východiskom týchto ideových prúdov boli politicko-sociálne príčiny konkrétnej historickej skutočnosti jednotlivých slovanských, národov.⁴⁶ I pre podrobený slovenský národ bez štátno-politickej formy existencie bolo prihlasovanie sa k slovanskému spoločenstvu dôležitým obranným a uvedomovacím prvkom. V slovanskom povedomí bolo v zárodku obsiahnuté i „povedomie slovenské, ktoré sa vylupovalo zo slovanského obsahu tou mierou, akou národné hnutie nadobúdalo masovejší základ a priaznivejšie politické predpoklady.“⁴⁷ Základnými ideovými konštantami myšlienky slovanskej vzájomnosti boli u slovanských vzdelancov už od 18. stor. myšlienky o príbuznosti všetkých Slovanov, o ich veľkej početnosti v širokom geografickom areáli. Uvedomenie si bratskej príbuznosti Čechov a Slovákov v rámci širšieho Slovanstva bolo základom politickej koncepcie, ktorá sa prejavila v pol. 19. stor. na Slovanskom kongrese v Prahe. Padol tu návrh na spojenie Čechov a Slovákov „vo vojvodstvo veľkomoravské“. Veľkomoravská tradícia tak nadobudla výsostne politickú funkciu. V slovenských podmienkach hrala v slovanskej a neskôr národnobuditeľskej slovanskej koncepcii dôležitú úlohu minulosť. Predovšetkým jej „veľkosť“ oproti

⁴³ Tamtiež, s. 233.

⁴⁴ Fándly, J.: Výber z diela. Bratislava: 1954. *História gentis Slavae*, s. 362-374.

⁴⁵ Tibenský, J.: c. d., s. 114.

⁴⁶ Wollman, F.: Tak zvaná idea slovanske vzájemnosti v slovanských literatúrach do 18. stol. In: Čsl. prednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. Praha: 1958.

⁴⁷ Várossová, E.: c. d., s. 131.

ťaživej prítomnosti stála i ako hodnotový aspekt v úlohe rozhodujúceho tematizačného prvku v literatúre, kde za romantizmu dosiahla svoj vrchol.

Predchádzalo mu obdobie slovanského vlastenectva a klasicistického literárneho slohu. Idey slovanskej vzájomnosti, šíriace sa v slovanskom vzdelanec-kom svete, boli významnou mierou ovplyvnené i názormi nemeckého filozofa J. G. Herdera. V diele *Myšlienky k filozofii dejín ľudstva* (1784 – 1791) a najmä v stati o Rusku a Slovanoch predstavil slovanské národy ako osobitný kultúrny celok v Európe, ktorý má pred sebou veľkú budúcnosť.

Z významných vzdelancov, ktorí prebojovali tieto myšlienky vo svojom vedeckom či literárnom diele, mali pre slovenské kultúrne dejiny rozhodujúci význam P. J. Šafárik, J. Kollár a J. Hollý. Nateraz sa zastavíme zo zorného uhla našej problematiky pri poslednom z nich. V eposoch *Svätopluk*, *Cyrilometodiáda* a *Sláv* pretlmočil mohutným epickým slohom svoje náhľady, v ktorých sa oprel o J. Dobrovského (Cyril und Method, der Slawen Apostel) a P. J. Šafárika (Dejiny slovanského jazyka a literatúry, 1826). Svojsky nadviazal na veľkomoravskú tradíciu, pričom sa zamerl na moment prijatia krstu na území Slovenska; podľa Hollého bolo jadrom Slovanstva.

„Vítazská báseň“ – hrdinský epos *Svätopluk* (1833) – evokoval myšlienky oddanosti vlastnému národu, pričom po prvý raz tu vystupuje Slovensko, časť Veľkej Moravy, ako samostatný národný celok. Svätopluk tu figuruje ako bojovník za nezávislosť Veľkej Moravy a oddaný šíriteľ kresťanstva. Epos „Svätopluk sa stal mohutným prostriedkom na prebudenie národného citu v mládeži, odchovanej latinskou školou. Slovenská zem ožila starou slávou tak, že mladá generácia mimovoľne sa dala strhnúť a ovládnuť hrdým povedomím, novým a konkrétnejším citom proti veľkému, ale hmlistému citu vseslovanského vlastenectva.“⁴⁸

Dokreslením veľkomoravských dejín je duchovný epos *Cyrilometodiáda* (1835), v ktorom cez opis kresťanskej misie Cyrila a Metoda u Bulharov, Moravanov a Slovákov preniká základná myšlienka obrany vlastnej národnej kultúry. V Hollého eposoch svätoplukovská a cyrilo-metodovská tradícia preniká ako fabulačný materiál pri ilustrovaní myšlienok obrany vlastného národného jazyka, protestu proti cudziemu útlaku a úzkeho spojenia Čechov a Slovákov.⁴⁹

Význam Hollého eposov, predovšetkým Svätopluka, spočíva i v tom, že vyvolal vlnu autorského záujmu o túto tému. Rôzne žánrové spracovania (epos, romantická novela) rozšírili interpretačné pole i možnosť prieniku veľkomoravskej tradície do širších čitateľských vrstiev. J. M. Hurban napísal epos *Osudové Nitry*, M. M. Hodža, A. H. Škultéty epické básne zo staroslovanských čias a aj L. Žel-lo, Ľ. Štúr, J. Botto, S. Chalupka a iní spracovali vo svojom diele veľkomoravské a staroslovanské námety. Medzi štúrovcami sa zdvihla nová vlna buditeľského historizmu, predovšetkým pod náporom maďarizácie na začiatku 40. rokov 19. stor.,

⁴⁸ Pišút, M. a kol.: c. d., s. 207.

⁴⁹ Bližšie pozri: Rosenbaum, K.: Hollého epos o Cyrilovi a Metodovi. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava: 1963, s. 144.

keď nadobúdala brutálne formy a presúvala sa z kultúrneho poľa na politické.⁵⁰ Záujem o národnú minulosť tu má konkrétne politické príčiny, pričom minulosť u Štúra a jeho druhov nie je len štafážou, ktorá má rámcovať ľubovoľné subjektivistické zámery, ako to bolo u väčšiny romantikov. Z minulosti národa sa vyvodzuje jeho zákonitá kontinuita a vývin.⁵¹

Koncepcia buditeľského historizmu rozširovala svoj záber nielen v šírke sfér zmocňovania sa skutočnosti vo vede, literatúre, politickej publicistike. Štúrovci sa snažili rozšíriť i sociálnu základňu národnobuditeľského hnutia. Vo svojich zámeroch prebúdania národného povedomia sa orientovali na širšiu spoločenskú základňu – stredné a drobné meštianske vrstvy, obchodnícku zložku ako i na rodiaču sa slovenskú maloburžoáziu. Súčasťou tohto programu bolo i zakladanie čitateľských spolkov na vzdelávanie ľudových vrstiev od 30-tych rokov 19. stor. a tiež napr. horlivé rozširovanie súborného diela J. Hollého začiatkom 40-tych rokov, čo bezpochyby prispelo k revitalizácii veľkomoravskej tradície.

Že sa veľkomoravský odkaz stal v slovenskom národnom hnutí hlbokým podnetom na aktivizáciu síl za uskutočnenie národného a sociálneho programu, svedčia i pravidelné stretnutia mladých štúrovcov na Devíne – v sídle „kráľův slovenských,“ z ktorých sa prvé uskutočnilo 24. IV. 1836 a ktorých program mal výrazný národnobuditeľský charakter.

V demokratizačnom úsilí štúrovcov mala mať významné miesto práca Ľ. Štúra *Starý a nový věk Slováků*.⁵² J. M. Hurban chválí tento rukopis, zacielený „ako dielko k čítaniu pre ľud.“⁵³ Práca však pravdepodobne pre zásah cenzúry ostala v rukopise. Základnou myšlienkou práce je obrana politickej rovnoprávnosti Slovákov s argumentáciou čerpanou zo slávnej veľkomoravskej minulosti a zásluh Slovákov o Uhorsko. Uverejnenou rozpravou *Najstaršie príhody na zemi Uhorskej a jej základ*⁵⁴ nadviazal Ľ. Štúr na svätoplukovskú odnož veľkomoravskej tradície, keď Veľkú Moravu vykresľuje ako kráľovstvo Slovákov, zdôrazňuje spojenectvo Svätopluka s Čechmi proti nemeckému nepriateľovi, poukazuje na rozdrobenosť ríše po Svätoplukovej smrti a zdôrazňuje pomoc Slovákov Maďarom pri ich hospodárskom prežití.

Na cyrilo-metodovskú tradíciu nadviazal J. M. Hurban v štúdiu o vývine slovenskej kultúry a literatúry *Slovensko a jeho život literárny*,⁵⁵ kde ich počiatky kladie do Veľkej Moravy za účinkovania Cyrila a Metoda.

V období porevolučnej skepsy (po 1849) nadobúda veľkomoravská tradícia jednak smer cirkevno-praktický a tiež literárno-únikový. Smer cirkevno-praktický

⁵⁰ Butvin, J.: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia u štúrovcov. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava: 1963, s. 144.

⁵¹ Várossová, E.: c.d., s. 179.

⁵² Úplný názov znie: Starý i nový věk Slováků vypravuje krajanům svým Bedlivý Luborod na konci leta 1841.

⁵³ Slovenské pohľady, 1882, s. 42.

⁵⁴ Orol tatranski, 1845, 1-5.

⁵⁵ Slovenské pohľady, 1846, I./1.

sa koncentroval v snahách liberálno-demokratického katolíckeho duchovenstva na čele s J. Palárikom a A. Radlinským o slovenskú národnú cirkev s argumentáciou o cirkevnej samostatnosti na Veľkej Morave. Tlačovou platformou týchto snáh mali byť časopis *Cyril a Metod*⁵⁶ a Spolok Cyrila a Metoda. Táto aktivita však vyvolávala neustále obavy maďarských cirkevných i svetských vládnych činiteľov, neraz s osobnými konzekvenciami. Zostrujúce sa maďarizačné zásahy sa prejavili nielen forsírovaním hungarofilského spolku sv. Štefana, ale v súvislosti s blížiacim sa 1.000 výročím príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu došlo i k radikálnym opatreniam, súčasťou ktorých bol i rozkaz uhorskej miestodržiteľskej rady zo začiatku roku 1862. Podľa neho sa zo šlabikárov a čítaniek pripravených pre slovenských žiakov ľudových škôl mali vynechať „všetky články, rozprávky a histórie týkajúce sa Veľkej Moravy alebo Čiech... a namiesto nich aby sa spracovali primerané články a rozprávky z dejepisu a zemepisu Uhorska.“⁵⁷

Porevolučná skepsa sa odrazila tiež v literárno-únikovom smere interpretovania veľkomoravskej tradície. Reprezentujú ho predovšetkým básnické skladby J. Botta a L. Štúra. J. Botto v elégii *Žiaľby Svätobojoje* (1850) interpretuje motív nesvornosti o troch Svätoplukových prútoch v utrpení Svätoboja – Rastislavovho vnuka, ktorý trpí pre vinu zradu a odboja.

Vo Svätobojoji (1852) L. Štúr v závere skladby používa motív o zakliatíom Svätobojojom vojsku na Zobore. Demokratický akcent nadobúda skladba v rozvedení myšlienky, že Svätoboj nebude mať pokoj, kým bude ľud v porobe a z kľatby sa vykúpi, až keď oslobodí ľud.

Ak sme konštatovali, že cyrilo-metodovská bola tradícia jedným z dominujúcich argumentov ideologickej koncepcie, v druhej polovici 19. storočia sa postupne dostáva na jej okraj. Významné jubileá v súvislosti s pôsobením Cyrila a Metoda na Veľkej Morave sprevádzali i založenie prvej celonárodnej kultúrnej inštitúcie Matice slovenskej, ktorej zakladajúce valné zhromaždenie bolo v jubilejnom roku 1863. Pri tejto príležitosti sa hľadali reminiscencie a analógie v dávnej slovenskej histórii.

V náboženskej rozprave *Pamiatka pred tisíc rokmi v národe slovenskom uvedeného kresťanstva*⁵⁸ P. Dobšinský podáva obraz dejín Slovenska, pričom do popredia vysúva náboženskú náplň byzantskej misie. V opise počiatkov slovenských národných dejín zdôrazňuje v duchu dobovej koncepcie prirodzený nárok a zásluhy Slovákov na územie: „... náš slovenský národ neprebýval v zemi cudzej, on bytuje od nepamäti v zemi vlastnej, svojumne a svojpráčne z divých lesov a pustatín na úrodné polia prerobenej.“⁵⁹ Kardinálne zásluhy na duchovnom povznesení Slovákov pripisuje Cyrilovi a Metodovi, ktorých životné osudy a kul-

⁵⁶ 1. číslo vyšlo 14. marca 1850.

⁵⁷ Butvin, J.: c. d., s. 159.

⁵⁸ Budín 1863.

⁵⁹ Dobšinský, P.: *Pamiatka pred tisíc rokmi v národe slovenskom uvedeného kresťanstva*. Budín 1863, s. 4.

túrno-cirkevnú misiu hodnotí ako neustály boj o zachovanie slovenskej národnej a v nej i jazykovej identity v súvekom mocenskom boji s Nemcami (! – H.H.).

Pri 1000. výročí Metodovej smrti sa znova zdvihla vlna oživenia cyrilo-metodovskej tradície. Tiež ako reakciu na pomer maďarskej šovinistickej historiografie k nej možno chápať článok F. V. Sasínka., ktorý sa neúnavne snažil vedecky fundovane podať dejiny Slovákov v Uhorsku a pri spomenutej príležitosti publikoval článok v Národných novinách „885 – 1885.“ Redaktor Katolíckych novín H. Kollár organizoval a viedol početnú slovenskú výpravu na oslavy na Velehrade.⁶⁰ Metodových osláv v Kyjeve (21. 4. 1885) sa mala zúčastniť i skupina slovenských roľníkov.⁶¹

P. Dobšinského interpretácia cyrilo-metodovskej tradície reprezentuje už jej okrajovú pozíciu, pretože sa sústreďuje na propagovanie náboženskej ideológie a na príklade Cyrilovho a Metodovho kulturizačného diela zotrváva na ideí všeslovanskej jednoty. Cyrilo-metodovský kult vyústil do školomestského didaktizmu a cirkevného dogmatizmu, tak ako to nachádzame v Pamätníku slovenských poslucháčov katolíckeho bohoslovnia k tisícročnej oslave sv. Cyrila (Skalica, 1869).

Za pozitívum tejto vlny historizmu i v jej zostupnom štádiu v posledných desaťročiach 19. stor. možno označiť šírku a intenzitu prieniku veľkomoravskej tradície do širšieho slovenského povedomia, a to ako z hľadiska sociálneho, tak i konfesijného. V VI. ročníku Sborníka muzeálnej slovenskej spoločnosti vyšli v roku 1901 *Miestne báje a skazky* od L. A. Reussa. Pod číslom 26. s nadpisom *Zakopaná šabl'a kráľa Svätopluka* ako ľudová historická tradícia figuruje podanie o zakopanej šabli pod Zoborom. Tu dožil Svätopluk svoj život ako mních. Šabl'a cvendží, keď národ vedie vojnu za svoju slobodu.

V súvislosti s krízou mnohonárodnostného sociálno-politického celku Rakúsko-Uhorska sa koncom 19. a začiatkom 20. storočia dostávajú do popredia aktuálne problémy súčasnosti a historické tradície ako také sa vysúvajú načas mimo centra záujmu súdobých ideologických koncepcií.

Po vzniku ČSR v roku 1918 sa veľkomoravská tradícia stáva predmetom rôznych interpretácií v súlade s rôznorodými záujmami diferencovanejšej spoločnosti po stránke kultúrnej, no hlavne politickej. Do prúdu kritických prehodnocovateľov historických tradícií sa po F. V. Sasinkovi zaradil i V. Chaloupecký, ktorý konštatoval nedostatok hodnoverných historických správ a dokladov k dejinám Veľkej Moravy, pričom cyrilo-metodská tradícia má podľa neho neraz „charakter rozličných prstonárodných rozprávání alebo starodávných kresťanských legiend, ktoré navyše v priebehu vývoja tradície podliehajú rôznym vplyvom.“⁶²

⁶⁰ Mráz, A.: K zmyslu cyrilometodejskej idey na Slovensku v druhej polovici 19. stor. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava: 1963, s. 176.

⁶¹ Podľa správy v Národných novinách, 1885, č. 46.

⁶² Chaloupecký, V.: Padělky staroslovenských zpěvů historických. Průdy, IX., 1923, s. 38.

V tridsiatych rokoch sa veľkomoravská tradícia stavala na Slovensku na roveň husitskej tradícii. Zohrala dôležité miesto v ideologickej koncepcii Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. Tieto ambície vyvrcholili v roku 1933, keď štátne oslavy 1100. výročia založenia nitrianskeho kostola sa premenili na demonštráciu ľudovej strany. HSĽS na oslavách v Nitre proklamovala slovenský autonomistický program. Týmto smerom pokračovali snahy využiť cyrilo-metodovskú tradíciu ako politikum s náboženským ideologickým akcentom, no mimo záujmu neostala ani svätoplukovská tradícia. Stredobodom tu je osoba Svätopluka, ktorý v interpretácii historika F. Hrušovského vystupuje v slovenských dejinách ako slovenský kráľ. V tomto chápaní sa svätoplukovská tradícia ocitá v súdobej politickej koncepcii a argumentácii o potrebe slovenskej štátnej samostatnosti, pričom Slovenský štát bol predstavovaný ako pokračovanie štátneho útvaru z 9. stor. Proti tradícii svätostefánskej koruny bola postavená idea koruny Svätoplukovej v argumentácii Št. Polakoviča na ideovo-politický nárok samostatného slovenského štátu vo vyrovnaní sa i vo vzťahu k Maďarom: „Pre slovenský národ idea svätostefánskej koruny vôbec nič neznamená práve tak, ako im je cudzia idea svätováclavskej koruny, historicky i kultúrne staršej, ako sú koruny našich susedov... Len na základe efektívneho, a nie len diplomatického uznania slovenského štátneho celku môžu dnes Maďari hľadať porozumenie a plné vyrovnanie so Slovákmi.“⁶³

Príspevkom k serióznemu poznaniu dejín bolo publikovanie tzv. moravsko-panónskych legend – *Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda*, ktoré preložil a na vydanie v roku 1933 pripravil J. Stanislav.

I počas otvoreného antifašistického vystúpenia v Slovenskom národnom povstaní, sa ozvali reminiscencie na veľkomoravskú tradíciu. Hľadali sa analógie v opätovnej záchrane z východu pred agresívnym germánstvom. „V národnooslobodzovacom boji sa veľkomoravská tradícia ponímala na vyššom stupni slovanského bratstva a vzájomnej pomoci a zohrala vyslovene pokrokovú úlohu.“⁶⁴

Oživovanie veľkomoravskej tradície prebiehalo v 20-tych a 30-tych rokoch 20. storočia i na pôde vedeckej a umeleckej spisby. Prístup J. Stanislava sme uviedli a na poli literatúry a hudby hodno spomenúť námetové východisko veľkomoravskej tradície v rozsiahlej románovej skladbe L. Nádášiho-Jégého *Svätopluk* (1928). Autor doň vložil svoje národnovýchovné zámery. Vychádzal z presvedčenia, že slovenský národ, žijúci stáročia v sociálnej a národnostnej porobe, nemá dostatočne vyvinuté vlastenecké cítenie, a preto uvedomelo chcel svojím dielom prispieť k rozvoju národného sebedovedomia slovenského ľudu. Na tento cieľ za najvhodnejšiu považoval postavu Svätopluka, ktorého vykreslil ako vynikajúceho stratégu, diplomata a vojaka, veľkého vlastenca a nezmieriteľného nepriateľa Nemcov. P. O. Hviezdoslav sa k veľkomoravskej tradícii prihlásil v kratšej epickej básni *Lútosť Svätoplukova*

⁶³ Polakovič, S.: K základom Slovenského štátu, s. 170-171.

⁶⁴ Kropilák, M.: Veľkomoravská a cyrilometodejská tradícia po vzniku ČSR. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava: 1963, s. 198.

a básnický epilóg tvorby I. Kraska tvoria tri básne s historickou tematikou: *História*, *Pribina* a *Svätopluk*. Na aktuálnu dobovú situáciu mala reagovať aj historická dráma I. Stodolu *Kráľ Svätopluk* (1931). Autor svojou hrou nabádal k ostražitosti v dobovej politickej situácii, keď vzrastalo nebezpečenstvo zo strany Nemecka a domácich prisluhovačských elementov. Základným námetovým východiskom vlasteneckého zámeru hry je tradičný motív nesvornosti Svätoplukových synov ako memento pre jednotný postup pri obrane vlasti. V spomenutých dielach sa svätoplukovská tradícia traktuje s apelatívno-obranným a výchovným zacielením.

Na všeslovanský rámec veľkomoravskej tradície – jej cyrilo-metodovskej vetvy, nadviazala ideovo-politická koncepcia československej spoločnosti po 2. svetovej vojne. Na jednej strane síce pretrvával náboženský obsah tradície a ako konštatuje Ľ. Holotík: „...v ľudových masách bola táto tradícia hlboko zakorenená,⁶⁵ no Veľká Morava sa mala stať základným orientačným bodom v národných dejinách. Miesto, kde sa slávnostným a manifestačným spôsobom nadviazalo na ideu slovanskej vzájomnosti, sa od roku 1945 stali zrúcaniny starobylého Devína⁶⁶. Miesto nebolo zvolené náhodne. Koncom 19. stor. tu na vrchole zrúcanín hradu vztýčili sochu vojvodcu Arpáda a počas 2. svetovej vojny viala na hradbách nemecká zástava. Významné miesto staroslovanskej histórie nadobudlo v takomto kontexte charakter symbolu, a preto práve tu sa konali po oslobodení slávnosti demonštrujúce ideu všeslovanskej vzájomnosti. Idea nadobudla aktualizovaný náboj i pod vplyvom víťazstva ZSSR nad fašizmom.

Reminiscenčný charakter má i prihlásenie sa k veľkomoravskej tradícii v Ústave 9. mája. Ústavodarné národné zhromaždenie schválilo 9. 5. 1948 ústavu, ktorá potvrdila ľudovodemokratický charakter republiky. V úvodnom vyhlásení, zhrnujúcom vývoj republiky a vytyčujúcom perspektívny cieľ vybudovania socializmu je formulované prihlásenie sa k veľkomoravskému dedičstvu: „Česi a Slováci, dva bratské národy, členovia veľkej rodiny Slovanstva žili už pred tisíc rokmi spoločne v jednom štáte a spoločne prijali z východu najvyšší výtvar vtedajšej vzdelanosti – kresťanstvo“. Historická tradícia bola tak aktuálnou politickou potrebou povýšená na štátnu oficiálnu tradíciu. Pozbavená fabulačných konštrukcií, zachovala si základné významové dominanty, tiahne sa celým jej vývojom:

- a/ Česi a Slováci ako súčasť Slovanstva
- b/ dávna tradícia štátneho spojenia Čechov a Slovákov
- c/ veľká Morava na úrovni súdobého pokroku
- d/ slovanský charakter kresťanstva, uvedeného na V. Morave.

Z recentných záznamov ľudovej interpretácie veľkomoravskej tradície vyplýva, ako to uvádzajú sami informátori, že prameňom jej poznania im bolo čítanie, školská výučba alebo náboženská spisba a liturgická prax. Už spomenu-

⁶⁵ Holotík, Ľ.: Veľkomoravská tradícia a dnešok. In: Veľká Morava a naša doba. Bratislava: 1963, s. 207.

⁶⁶ Kiliánová, G.: Identita a pamäť. Devín/ Theben/ Dévény ako pamätné miesto. Bratislava: Ústav etnológie, SAV a SAP, 2005.

té forsírovanie idey svätoštefanskej koruny možno ako ohlas sledovať v podaní o Zobore z obce Dražovce, kde, ako informátori uvádzajú, je zázračná studňa sv. Štefana, ktorej voda uzdravovala beznádejne chorých.⁶⁷ V rámci širšie koncipovaného spomienkového rozprávania J. M. z Dolnej Závrskej nachádzame motív predaja riše za bieleho koňa so zlatým kantárom. V rozprávaní, ktoré je aktualizované ako rozhovor príslušníkov národa maďarského a slovenského o pôvode svojich národov, rozprávač menuje maďarských vodcov a panovníkov, predaj územia Slovákov prisudzuje nemenovanému richtárovi; Svätopluka v tejto súvislosti vôbec nespomína.⁶⁸ V rozprávaní o Cyrilovi a Metodovi ako významová dominanta vystupuje obhajoba vieroučnej praxe pred pápežom. Protivníkom je nemecký biskup, ktorý mal hájiť náboženské a politické nároky nemeckého katolicizmu na území Slovenska. Rozprávanie sa končí smrťou Cyrila v Ríme.⁶⁹

V súvislosti s novou vlnou záujmu – vedeckého a kultúrno-politického – o význam pôsobenia Konštantína a Metoda pri príležitosti 1100. výročia Metodovej smrti († 6. 4. 885) v roku 1985 sme okrem komplexne zameraného znovuinštalovania veľkomoravskej tradície v celonárodnom rámci pôsobením prostriedkami masovej informácie zaznamenali vo vidieckom prostredí vznik miestnej tradície. Z iniciatívy katolíckeho farára mesta Krupina, kam administratívne spadajú občania krupinských lazov katolíckeho vierovyznania, sa od roku 1985 každoročne konajú cirkevné oslavy sviatku Cyrila a Metoda, ktorý pripadá na 5. júl. V miestnej časti Gerlach, patriacej administratívne k obci Čekovce, sa pri kaplnke slúži slávnostná omša. Zúčastňujú sa na nej miestni obyvatelia, občania Krupiny a širšieho okolia. Slávnostný deň, ktorý býva v najbližšiu nedeľu k dňu Cyrila a Metoda, pokračuje táto miestna cirkevná slávnosť necirkevnou časťou, ktorá má charakter hodov. Tento sviatok je pre miestne obyvateľstvo príležitosťou na stretnutie so širším príbuzenstvom.⁷⁰

Za súčasného stavu poznania a rozpracovanosti problematiky sme dospeli k nasledujúcim záverom:

- veľkomoravská tradícia zaujíma v slovenských historických tradíciách jedno z dominantných miest,
- veľkomoravská tradícia sa člení na svätoplukovskú a cyrilo-metodovskú a kontinuitu oboch vetiev tradície sledujeme v písomných prameňoch od 10. stor. n. l.,
- z kronikárskych záznamov môžeme hypoteticky usudzovať i o náplni tejto tradície v širších vrstvách obyvateľstva – mimo oficiálnych interpretácií kroník a análov,

⁶⁷ Výskumy k príprave Etnografického atlasu Slovenska (EAS/1974. Inf.: B. Bírová, nar. 1900, A. Ivančíková, nar. 1920) Dražovce, okr. Nitra.

⁶⁸ TA SNS 490/79, s. 93, zberateľ V. Števáková.

⁶⁹ Tamže, s. 95.

⁷⁰ Vlastné výskumy. Roky 1986, 1987, 1988. Gerlach, obec Čekovce, okr. Zvolen.

– životnosť i náplň veľkomoravskej tradície bola jednoznačne určovaná konkrétnymi súdobými ideologickými koncepciami postavenia slovenskej národnosti či národa v štátnopolitickom celku Uhorska, resp. Rakúsko-Uhorska, je teda historicky premenná,

– tematizačným východiskom svätoplukovskej tradície je idea významu veľkosti Veľkej Moravy a príčina jej rozpadu po smrti Svätopluka, fabulovaná starým folklórnym putovným motívom nesvornosti nástupcov,

– menej frekventované motívy svätoplukovskej tradície sú:

predaj ríše za bieleho koňa (modifikovanie podľa podmaniteľskej teórie alebo teórie o pohostinnom prijatí Maďarov slovanským etnikom),

záver Svätoplukovho života: utopený v Dunaji

utiahnutý pustovník na Zobore

čaká s vojskom v Zobore

premenený na riekou Váh

– tematizačným východiskom cyrilo-metodovskej tradície je idea slovan-ského pôvodu kresťanstva na území Veľkej Moravy. Náplň tradície sa vníma ako cirkevná, ako faktor celostného kultúrneho pokroku a od 18. stor. sa uplatňuje aj ako argument národnouvedomovacieho procesu a národno-obranného boja Slovákov,

– obidve odnože veľkomoravskej tradície kulminovali vo vlne buditel'ského historizmu od pol. 18. stor. do 50. rokov 19. stor., a to vo sfére historiografie, náboženskej praxe, politickej argumentácie, literatúry, čo iste malo svoje dôsledky na formovanie historického vedomia širších sociálnych vrstiev slovenského etnika,

– cyrilo-metodovská vetva veľkomoravskej tradície si udržuje počas svojej existencie vlastný náboženský charakter a v súčasnosti v cirkevnej interpretácii opätovne vstupuje i do katolíckej liturgickej praxe.

Príloha:

P R E A M B U L A

My národ slovenský,

pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov o národné bytie a vlastnú štátnosť, v zmysle cyrilo-metodského duchovného dedičstva a historického odkazu Veľkej Moravy,

vychádzajúc z prirodzeného práva národov na sebaurčenie, spoločne s príslušníkmi národnostných menšín a etnických skupín žijúcich na území Slovenskej republiky,

v záujme trvalej mierovej spolupráce s ostatnými demokratickými štátmi,

usilujúc sa o uplatňovanie demokratickej formy vlády, záruk slobodného života, rozvoja duchovnej kultúry a hospodárskej

prosperity,
teda my občania Slovenskej republiky
u z n á š a m e s a
prostredníctvom svojich zástupcov
n a t e j t o ú s t a v e .:

(Text Preambuly Ústavy Slovenskej republiky, č. 460/1992 Zb., ako vyplýva zo zmien a doplnení vykonaných ústavným zákonom č. 244/1998 Z. z., ústavným zákonom č. 9/1999 Z. z., ústavným zákonom č. 90/2001 Z. z., ústavným zákonom č. 140/2004 Z. z. a ústavným zákonom č. 323/2004 Z. z.)

Нарративы с великоморавской тематикой в коллективной исторической памяти словаков

Коллективное сознание общества, объединенного единством происхождения, на определенной ступени своей самоидентификации получает в устной форме характер предания. Более глубокое сравнительное изучение мотивов и материалов преданий в отдельных локальных, региональных или национальных масштабах указывает на их удивительную жизнеспособность во времени и пространстве.

Автор доклада исходит из материалов, находящихся в Текстовом архиве Института этнологии САН: значительное число записей текстов или упоминаний о функционировании этой традиции представлено в работах историко-краеведческого характера 19 века. Следующий многочисленный корпус составляют записи из экспедиций, которые осуществлялись во второй половине 20 века. В тех экспедициях собирались фольклористические материалы, ориентированные на определение состояния современной прозаической традиции. Кроме того, в работе использованы записи, полученные в 70-х годах в рамках подготовки базовых материалов для Этнографического атласа Словакии, и несколько записей из работ научно-популярного характера.

Великоморавская традиция и ее нарративное воплощение принадлежит к доминантам исторической памяти словацкого этнического сообщества. Темой является представление о общем происхождении, о начале «народной» истории. Эта традиция имеет в Словакии две семантические доминанты:

- а) величина Великоморавской империи и причины ее распада,
- б) славянское происхождение христианства.

Уже средневековые записи в хрониках и анналах содержат ссылки на устную традицию. В позднейшее время наблюдается несколько кульминационных волн возрождения традиции в тесной связи с актуальным историко-политическим контекстом, когда и эта историческая традиция используется как аргумент. С точки зрения фольклористики эта традиция проявляется в нескольких мотивах, например, необыкновенное завершение правления и жизни известного властителя.

2.1. Slovanský folklór, mytológia a tradičná duchovná kultúra

Kánonické a nekánonické obrazy a ľudová religiozita v prozaickom folklóre slovensko-ukrajinských pohraničných oblastí*

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ

Katarína ŽEŇUCHOVÁ: Canonical and non-canonical images and folk religiosity in prosaic folklore of Slovakia-Ukraine border areas

This paper considers the problem of the Cyrillic writings in Slovakia-Ukraine border areas of eastern Slovakia, the particularities of its origin, language, literature-historical and folklore specificities. At examples of non-liturgical texts found in Cyrillic writings of the 17th-19th century we will try to outline the basic assumptions of the planned broader interdisciplinary research, point out the topicality and the need of processing this issue. The primary purpose of research is to determine the relationship between the official religious and secular literature, biblical and canonical writings and written Cyrillic texts, focus on the mechanisms of the text adaptation, taking into account the specificities of the folk environment and their reflection in the sujet or in the language of the examined written documents.

Cyrillic manuscript writings, eastern Slovakia, Byzantine-Slavic tradition, linguistics, folklore, literary history, folk prose and its genres

Vývin spoločenských vied v 20. storočí priniesol aj do výskumu tradičných žánrov ľudovej prózy podnetné teoretické a metodologické inšpirácie, opierajúce sa o interdisciplinárny prístup, najmä ak sa ponúka možnosť spracovať doteraz neznáme pramene, žánre či témy. V dôsledku ideologických trendov sa boj proti náboženstvu aktívne viedol aj v oblasti vedeckého výskumu, a tak boli aj niektoré kategórie duchovnej kultúry schematicky vnímané a posudzované a výskum akýchkoľvek náboženských aspektov sa na desaťročia vytratil zo zorného poľa vedeckého výskumu. V centre pozornosti nášho príspevku stoja donedávna nepoznané oblasti cyrilskej rukopisnej tradície v slovensko-ukrajinských pohraničných oblastiach, v ktorých sa popri teologických či lingvistických aspektoch ponúka možnosť prehodnotiť vzťah folklórnosti a literárnosti, vzťah oficiálnej línie kresťanstva a ľudovej viery, vzťah svetských a religióznych paradigiem v rámci národnej slovesnej kultúry.

Príspevok sa venuje problematike cyrilských písomných pamiatok neliturgického charakteru, osobitostiam ich vzniku, jazykovým, literárno-historickým a folkloristickým špecifikám. Výskumná oblasť, do ktorej patrí téma nášho príspevku, je rozsiahla a z hľadiska slovenskej vedy málo prebádaná. Na prvý pohľad je jasné, že sa v tomto predmete stretáva niekoľko aspektov – literárnovedný, folkloristický, teologický i lingvistický. Myšlienka spracovať texty neliturgické-

* Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/0012/13 *Ľudová próza v cyrilských rukopisných zborkách 18.-19. storočia (Popular prose in the Cyrillic manuscript collections of 18th-19th centuries)*.

ho charakteru obsiahnuté v cyrilských rukopisných písomnostiach sa sformovala v procese dlhoročných archívnych a terénnych výskumov zameraných na zber cyrilských písomností, ktoré sú späté s byzantsko-slovanskou tradíciou v karpatskom regióne a na východnom Slovensku.¹

Kompletný súbor zhromaždenej pramennej bázy tvoria cyrilské rukopisy, ale i tlačené texty od 15. do 19. storočia. Väčšiu časť tvoria liturgické a bohoslužobné knihy, ako sú napríklad irmologiony, apoštoláre, evanjeliáre, miney, liturgikony a iné. Ako príklad uvedieme vzácné nálezy rukopisných pamiatok z východného Slovenska: Evanjeliár z Baškoviec (15. storočie), rukopisný apoštolár z roku 1609 z Kružľova, rukopisný apoštolár zo Štefurova z prvej polovice 17. storočia. Popri liturgických knihách sa v databáze nachádzajú aj cyrilské písomnosti neliturgického charakteru, ako napr. rukopisné spevníky paraliturgických piesní, výklady k evanjeliám, kázňová a katechetická tvorba, či pamiatky administratívnoprávneho charakteru – cyrilské matriky vedené od polovice 18. storočia z Belže a z Dobrej, dva cyrilské rukopisné hramotáre z 18. storočia z Baškoviec a z Pakostova, cyrilský spevník zo Stanče, ktorý vznikol ako odpis z neznámeho staršieho rukopisu, Výklady, kázne a poučenia z Pakostova (1702 – 1704) a pod.²

Cyrilská rukopisná tvorba v slovenskom vedecko-výskumnom a kultúrnom kontexte predstavuje osobitný fenomén. Vznik i existenciu písomných pamiatok zaznamenaných v cyrilskej grafickej sústave a ich jazyk je potrebné interpretovať adekvátne, to znamená rešpektovať osobitosti etnicky, jazykovo i konfesijnálne rôznorodého prostredia slovensko-ukrajinských oblastí východného Slovenska. V porovnaní s väčšinovou kultúrou osobitosť cyrilských písomností spočíva práve v písme a v jazyku pamiatok, ktorý je konfesijnálne a religiózne spojený s veriacimi cirkvi byzantsko-slovanského obradu. V staršej vedeckej a odbornej literatúre prevláda názor, že cyrilská rukopisná tvorba v karpatskom areáli patrí iba do kontextu východoslovanskej kultúry s prienikmi z južnoslovanského, predovšetkým

¹ Od roku 1999 sa v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave pod vedením Petra Žeňucha uskutočňuje archívny výskum v pamäťových inštitúciách na Slovensku, v Českej republike, na Ukrajine a systematický zber a digitalizácia cyrilských a latinských písomností spätých s tradíciou byzantsko-slovanského obradu na Slovensku i v prostredí spoločenstiev veriacich byzantského obradu, ktoré žijú v diaspóre (vo Vojvodine v Srbsku).

² Základnú charakteristiku pramennej bázy cyrilských rukopisov pozri: Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 448 s. + 10 strán farebných obrazových príloh; Pramene byzantskej tradície na Slovensku. K výstave z príležitosti Roka kresťanskej kultúry 2010 / Sources of the Byzantine Tradition in Slovakia. An Exhibition Organized within the Year of Christian Culture 2010. Zost. Peter Žeňuch a Andrej Škoviera. Preklad do anglického jazyka Svorad Zavarský. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Národným osvetovým centrom, s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Gréckokatolíckej eparchie v Bratislave 2010, 73 s.*

bulharského jazykovo-kultúrneho okruhu. Výskumy v posledných desaťročiach však ukazujú, že cyrilská písomná kultúra je aj plnohodnotnou súčasťou slovenského kultúrneho kontextu.

Z jazykového hľadiska sú liturgické a bohoslužobné knihy napísané v liturgickej podobe cirkevnej slovančiny, v ktorej sa podnes slávia liturgické obrady v prostredí byzantsko-slovanskej cirkvi na Slovensku. Neliturgické texty, ako napr. kázňová tvorba, zápisy paraliturgických piesní či administratívno-právna spisba však využívala domáci, ľudový jazyk, ktorý je výsledkom prirodzeného vývinu, alebo sa v písomnej podobe používal taký literárny jazyk, ktorý stojí medzi liturgickou cirkevnou slovančinou a miestnou podobou nárečia (označuje sa aj termínom *jazyčie*).³ Podrobné lingvistické analýzy cyrilských pamiatok pritom prinášajú aj dôkazy o aktívnom vplyve miestneho nárečia na kánonickú podobu príslušnej redakcie cirkevnej slovančiny, ba dokonca existencia textov v čistej nárečovej podobe zapísaných cyrilikou je svedectvom o tom, že pred slovenskou vedou stojí náročná úloha zaradiť tieto pamiatky aj do kontextu slovenskej kultúry.⁴

Ak sledujeme tú časť cyrilských pamiatok, ktorá patrí k liturgickým a kánonickým písomnostiam, musíme zdôrazniť, že v čase svojho vzniku podliehala jazykovým, teologickým a dogmatickým pravidlám, a preto v nich môžeme vylúčiť adaptačný proces na úrovni jazyka, či variabilitu súvisiacu so životom textu v spoločenstve. Vznik a genézu písomných cyrilských rukopisných kníh možno vysvetliť tak, že zvyčajne síce ide o odpisy zo starších cyrilských predlôh, alebo existujú a sú doložené aj štylizácie a preklady textov. Mnohé cyrilské texty sa prepisovali, odpisovali alebo vznikali aj ako kompiláty z viacerých zdrojov, ktoré po-

³ Cirkevná slovančina popri národnom spisovnom jazyku (slovenčine) aj v súčasnosti plní funkciu liturgického jazyka v cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku – v podmienkach konfesionalnej skladby Slovenska ide o pravoslávnu a gréckokatolícku tzv. uniátsku cirkev s tým, že pravoslávna cirkev je v otázkach liturgického jazyka viac tradičná a pridržiava sa výlučne cirkevnej slovančiny, gréckokatolíci popri národnom jazyku – slovenčine praktizujú bohoslužobné obrady aj v cirkevnej slovančine. Bližšie o osobitostiach vplyvov ľudového jazyka na liturgickú podobu cirkevnej slovančiny pozri v práci Petra Žeňucha *Medzi Východom a Západom*. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2002. 288 s.). K špecifikácii tzv. jazyčia v karpatskom areáli treba uviesť, že v skutočnosti išlo o zmes nárečových, východoslovanských a cirkevnoslovanských prvkov. Túto podobu písaného jazyka viacerí pokladajú za istý pokus o vytvorenie osobitného spisovného či literárneho jazyka, ktorý síce vychádzal z bežnej praxe, no nebol všeobecne akceptovaný. K problematike pozri napríklad: Teutsch, A.: *Das Russinische der Ostslowakei im Kontext seiner Nachbarsprachen*. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2001; Sabov, E.: *Literární jazyk Podkarpatské Rusi*. In: Chmelář, J. – Klíma, S. – Nečas, J., (ed.): *Podkarpatská Rus*. Praha: 1923, s. 125-129; Doruľa, J. (ed.): *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000; Moser, M. – Zoltán, A.: *Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest*, *Slavische Sprachgeschichte*, vol. 4. Vienna: 2008.

⁴ Ako príklady cyrilských zápisov v šarišsko-zemplínskom nárečovom variante pozri Žeňuch, P.: *Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry?* In: *Slavica Slovaca*, roč. 43, č. 2, 2008, s. 97-107; Žeňuch, P.: *Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis*. In: *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118-144.

núkali nielen poučné a didaktické texty, ale utvárali obraz o tradičnej miestnej kultúre a vzdelanosti kňazov i veriacich byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku v 18. storočí.⁵ Popri odpisoch a prekladoch z iných zapísaných predlôh nesmieme zabudnúť ani na alternatívu, že cyrilské zápisy neliturgického charakteru potenciálne písomne fixujú aj ústne šírené prerazprávania životov svätých, prípadne reprodukcie iných naratívnych sužetov z biblickej alebo apokryfickej tradície či zápisy vlastných alebo všeobecne rozšírených poznatkov a skúseností z každodenného života, ktoré zapisovateľ vždy aktualizoval a prispôboval potrebám a osobitostiam prostredia, v ktorom žil.

Na základe vybraných cyrilských pamiatok neliturgického charakteru, ktoré sú však úzko späté s náboženskou a liturgickou tradíciou byzantsko-slovanského obradu, sa pokúsime vymedziť vzťah medzi oficiálnou náboženskou literatúrou, biblickou a kánonickou spisbou a zapísanými cyrilskými textami a poukázať na mechanizmy folklorizácie textov s prihliadnutím na špecifiká tradičného prostredia a ich reflexiu v sužetoch, v kompozícii, v jazyku. V rámci tohto príspevku neprinesieme definitívne závery, no poukážeme na aktuálnosť spracovania témy a pokúsime sa na vybraných príkladoch demonštrovať rozmanitosť a šírku pramenného materiálu a sformulujeme tiež úlohy, ktoré predpokladajú systematický a komplexný výskum.

Ako je známe, pre život a tvorbu textu v ľudovom prostredí je prirodzené, že primárnym spôsobom uchovávaní a šírenia textu je ústna forma a s ňou spojená aj komunikatívnosť a variabilita slovesného materiálu v závislosti od interpretačnej situácie, etnickej a konfesionalnej príslušnosti či dispozícií interpreta (nositeľa). Uvažujme teda o tej časti cyrilských písomností, kde môžeme aj napriek ich zapísanej podobe, ktorá ich formálne spája s literárnou (knižnou) tradíciou, sledovať obsah i mechanizmy formovania a adaptácie textu, ktorý vo svojej výslednej podobe nesie pečať svojho interpreta či pisára.

Proces prispôbovania sa svojim adresátom je v prípade cyrilskej tvorby evidentný už v rovine jazyka. Veriaci byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku v súkromnom styku používali ľudový jazyk (slovenské, rusínske nárečia), no pri bohoslužobných obradoch používali cirkevnú slovančinu. Pre potreby písomnej komunikácie (mimo kánonických a liturgických písomností) vznikla tzv. stredná podoba jazyka, ktorá stála medzi liturgickým cirkevnoslovanským a ľudovým jazykom – miestnou formou nárečia. Do liturgickej cirkevnej slovančiny sa v rozličnej miere a na rozličných jazykových úrovniach (fonetickej, morfolologickej, lexikálnej, syntaktickej) ako výsledok prirodzeného vývinu jazyka dostávali prvky miestnych nárečí. Tento proces desakralizácie a folklorizácie liturgického jazyka markantne demonštruje vzťah a prelínanie svetských a religióznych elementov kul-

⁵ Žeňuch, Peter: Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatском prostredí. In: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV - Slovenský komitét slavistov, 2009, s. 151.

túry, ktoré v tomto prípade vystupujú ako jeden celok. Dovoľme si konštatovať, že v tomto okruhu pamiatok nepozorujeme snahy o prerušenie kontaktov medzi vyššou (sakrálnou) a nižšou (ľudovou) kultúrou, ba naopak, liturgický sakrálny jazyk slúži i na zapisovanie neliturgických textov, v ktorých sú badateľné najmä vplyvy z tradičného prostredia. Proces folklorizácie v nami vymedzenom okruhu pamiatok napomáhajú aj špecifiká vyplývajúce z prirodzenej variatívnosti a zo žánrových osobitostí sledovaných textov. Zo žánrového hľadiska v centre našej pozornosti preto stoja nájdené cyrilské zápisy prozaických textov, ktoré svojou podstatou, ako je napríklad neviazanosť reči či voľná kompozícia, predstavujú značne variabilnú a adaptabilnú oblasť slovesnej kultúry.

Ide o zápisy rozprávok, exempli, prerozprávání apokryfických a biblických sujetov, životov svätých, etiologických legiend. K hodnotným nálezom z iného okruhu žánrov patria aj dva cyrilské rukopisy z rokov 1790 a 1791, v ktorých sa opisujú ľudové liečiteľské praktiky *Врачъ Домашный и Помощникъ оу Домовствѣ, газдѣствѣ* (v súčasnosti sa obidve pamiatky pripravujú na vydanie). V nich možno nájsť množstvo opisov ľudových liečení, ktoré sa spolu so zariekaniami a zaklínaniami harmonicky spájajú do rituálneho obradu liečenia. Našu pozornosť si zasluhuje i snár, súbor výkladu snov v Rakošinskom zborníku zo 17. storočia,⁶ ba dokonca v rukopise z 18. storočia, ktorý sa našiel v pozostalosti gréckokatolíckeho kňaza Jozefa Vasil'a Dubiaka, sa nachádza aj zápis ľudovej divadelnej hry *Наоучка родоу хриѣанѣ, Назка ѡ взбренію пекла и въкресенію егѣ* (Ponaučenie kresťanskému rodu o vzbure v pekle a o jeho vzkriesení).

Podoba i žánrové zloženie repertoáru ľudovej rozprávačskej tradície ako ju poznáme dnes, je výsledkom dlhého vývoja. Pre pochopenie genézy jednotlivých sujetov a pre potreby diachronického výskumu je nevyhnutné zhromaždiť čo najstaršie pramenné záznamy. Sledovať vývinové tendencie ľudových prozaických žánrov môžeme zo zápisov za ostatných 150 – 160 rokov, od čias systematickej zberateľskej činnosti v druhej tretine 19. storočia. Na Slovensku za to vďačíme najmä aktivitám štúrovskej romantickej generácie. Výskum starších predromantických vývinových období ľudovej prózy na Slovensku a analogicky aj v iných krajinách je náročný najmä pre nedostatok písomne zaznamenaných prameňov. Pri hľadaní najstarších zápisov prozaických žánrov treba upozorniť práve na dôležité miesto rukopisnej literatúry, ktorá popri oficiálnej tlačenej literatúre zohrávala vo vývine národných literatúr špecifickú úlohu. Aj v kontexte slovenského písomníctva sa zachoval značný počet rukopisných zborníkov z 15. – 19. storočia. Tie prinášajú najstaršie prozaické zápisy, ktoré čerpali jednak zo spoločného základu európskej stredovekej literatúry (zborník legiend *Legenda sanctorum* 1429; *Gesta*

⁶ Snár, ktorý tvorí súčasť Rakošinského zborníka, patrí k najstarším zachovaným pamiatkam tohto typu v priestore pod Karpatmi, v prostredí ovplyvnenom byzantskou tradíciou. Snár obsahuje výklad 128 snov či vídení počas spánku. Výklady jednotlivých snov sú usporiadané podľa latinskej abecedy, čo umožňuje predpokladať vplyv západného kultúrneho prostredia.

Romanorum pol. 15. stor.) a neskôr vstupovali do variačného procesu ústne tradovanej slovesnej kultúry a ovplyvňovali ju.⁷ Prozaické ľudové, pololuďové a niekedy aj literárne spracované texty zaznamenané v týchto rukopisných knihách sa v kontexte európskych literatúr označujú spoločným termínom *anonymná próza*.

Problematike najstarších rukopisných zborníkov tzv. anonymnej prózy sa v dejinách slovenskej literatúry venoval literárny vedec a historik Jozef Minárik, ktorý v roku 1973 uverejnil štúdiu na stránkach Slovenského národopisu.⁸ Jozef Minárik upozorňuje na vzťah slovenskej anonymnej prózy k stredovekým latinským mravoučným a zábavným exemplám, legendám, príbehom a facéciám, ktoré sú úzko späté s okruhom náboženskej literatúry. Mnohé zo spomínaných klasických literárnych žánrov slúžili cirkevným kazateľom na oživenie a demonštráciu mravoučnej a didaktickej pointy kázne. Takýmto spôsobom sa prostredníctvom vzdelanckých vrstiev, z cirkevného, šľachtického i mestského prostredia, dostávali prerozprávania latinských stredovekých textov do domáceho jazyka a tým i do ľudového prostredia.⁹

Možno povedať, že pre folkloristické bádanie či komparatistické výskumy je dôležité zistiť genézu jednotlivých rozprávačských látok a zaradiť ich z hľadiska vzniku do sféry literatúry alebo folklóru. Otázku genézy celosvetovo rozšírených sujetov netreba podceňovať, no mnohé folkloristické porovnávacie výskumy poukazujú na druhoradosť postavenia otázky genézy sujetu a zdôrazňujú skutočnosť, že práve zápisy v uvedených rukopisných zborníkoch prinášajú najstarší doklad o prítomnosti niektorého sujetu v slovenskom prostredí, a tak nás oprávňujú predpokladať existenciu sledovaného typu v rozprávačskom prostredí ešte predtým, ako sa rozvinuli uvedomelé zberateľské aktivity. V tejto súvislosti treba zdôrazniť význam a funkciu rukopisnej literatúry pre obidve kultúrne tradície – literárnu i folklórnu.¹⁰

Preto celkom analogicky k anonymnej rukopisnej próze zapísanej latinkou v slovenčine, ktorú analyzoval a do kontextu slovenskej i európskej literatúry začlenil literárny historik Jozef Minárik, obrátime pozornosť na rukopisné pamiatky, ktoré sú (graficky) napísané cyrilským písmom v cirkevnej slovančine alebo v jazyku, ktorý stojí niekde medzi cirkevnou slovančinou a miestnou podobou nárečia. Nachádzame v nich zaznamenaný podobný pramenný materiál, v ktorom môžeme pozorovať niektoré vlastnosti folklóru, ako je napr. komunikatívnosť, tradovanie,

⁷ Máme na mysli napríklad Zborník Jána Dlabača 1754-1758; Jána Gregorca; Rehora Paulínyho; Jamrichov zborník; Zborník Adama Szelchányiho (18. storočie); Kúsky kleriků pro zábavu laiků (2. polovica 18. storočia); Lajster všelijakých kratochvilných historií v sebe obsahujúci (1790 ale texty sú staršie); z roku 1800 pochádza Zborník Jána Sekáča Láskavé karhání smíšnopochabných svetských mravů; zborník Anecdota Štefana Kubínyiho a i.

⁸ Minárik, Jozef: Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18.-19. storočí. In: Slovenský národopis, 1973, roč. 21, č. 4, s. 535-552.

⁹ Hurtajová, Zuzana: Európska šibalská poviedka, anekdota a facécia v staršej slovenskej literatúre. In: Kratochvíľné, úsmevné ale i príkladné šibalské príbehy. Bratislava: Tatran 1988, s. 5-23.

¹⁰ O tom pozri aj Gašparíková, Viera: O humore a satire v rozprávani slovenského ľudu. In: Ostrovtipné príbehy i veľiké cigánstva a žarty. Bratislava: Tatran 1981, s. 253.

kolektívnosť, variabilita, anonymnosť, korene viacerých sujetov môžeme hľadať aj v klasických literárnych žánroch (exemplum, bájka, facécia) alebo v kánonickej biblickej a hagiografickej literatúre (pri legendických žánroch). Iné zápisy zachytávajú autentické postoje, skúsenosti a dlhoročné pozorovania alebo ľudovú vieru príznačnú pre život v tradičnom spoločenstve.

Základné charakteristiky a fundamentálne opisy sledovaných cyrilských pamiatok priniesli práce Ivana Franka, Ivana Paňkevyča či Juliana Javorského na prelome 19. a 20. storočia a v prvej polovici 20. storočia.¹¹ Ich výskumy išli ruka v ruku so zberateľskou činnosťou, preto aj publikované výsledky majú prevažne deskriptívny folkloristicko-etnografický charakter, širšej kulturologickej analýze s využitím komplexného interdisciplinárneho prístupu k materiálu sa na Slovensku tejto problematike venuje Peter Žeňuch.

Z hľadiska formy a spôsobu zápisov cyrilských textov treba spomenúť, že v skúmanom okruhu cyrilských pamiatok len zriedka nájdeme samostatné zborníky prozaických textov. Spravidla sa v súbore kázní za prekladom perikopy z evanjelia nachádzajú prerozprávané príbehy zo životov svätých Starého i Nového zákona, ktorých pôvod môžeme hľadať v kánonických, prológových životoch, v hagiografickej alebo apokryfickej literatúre. Podobne aj kratšie, prípadne i obsiahlejšie mravoučné rozprávania s exemplickou funkciou sú harmonicky vkomponované do širšieho kontextu kázně.¹²

V príspevku uvádzame vybrané príklady cyrilských zápisov z rozličných tematických i žánrových skupín, aby sme mohli demonštrovať rôznorodosť a šírku pramenného materiálu a sformulujeme základné úlohy, ktorých vyplnenie predpokladá nami plánovaný výskum.

Zápis ľudovej rozprávky

V rukopisnom zborníku duchovných piesní – v spevníku Mitra Dočinea sa na fol. 01v–04v nachádza záznam ľudovej rozprávky a dvoch apokryfických rozprávání. Zaujímavá je práva genéza spevníka i zápis naratívov. Spevník Mitra

¹¹ Франко, Иван: Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв. Львовъ: 3 друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1900, s. 61-64; Яворскій, Юліанъ: Ветхозавѣтныя библейскія сказанія въ карпаторусской церковно-учительной обработкѣ конца XVII. вѣка. Ужгородъ – Прага, 1927 (отдѣльный оттискъ изъ Науковаго зборника т-ва Просвѣта, т. V.); Яворскій, Юліанъ: Повѣсти изъ „Gesta Romanorum“ въ карпаторусской обработкѣ конца XVIII-го вѣка. Прага: Типографія Політика, 1929; Яворскій, Юліанъ.: Новыя рукописныя находки въ области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII вѣковъ. Praha: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1931; Paňkevič, Ivan: Další nálezy ukrajinských písní a veršů na východním Slovensku. In: Národopisní věstník československý, Praha: 1956, roč. 33, č. 3-4, s. 202-206; Панькевич, Иван: Ладомірôвске Учительне Евангеліе. In: Науковий збірник товариства Просвѣта в Ужгородѣ за рік 1923. Выдає литературно-науковий оддѣл. Рѣчник II. Книгопечатня Юлія Федлешія в Ужгородѣ 1923, s. 93-107.

¹² Problematike stredovekej kázně ako literárneho žánru sa venovala aj Erika Brtáňová v monografii Stredoveká scholastická kázeň (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000).

Dočínca získal ukrajinský bádateľ Volodymyr Hnat'uk v roku 1896 v Marmarošskej stolici v dedine Kušnica od miestneho kantora a učiteľa počas putovania po tzv. Uhorskej Rusi.¹³ Dnes sa rukopis spevníka nachádza v rukopisnom oddelení v Národnej knižnici im. Stefánky vo L'vove, ktorej V. Hnat'uk venoval aj viacero rukopisných pamiatok. Opis spevníka Mitra Dočínca publikoval Ivan Franko v roku 1900,¹⁴ lež o zápise rozprávky sa tam nezmiňuje. Zbierka piesní je písaná viacerými rukopismi, zápis rozprávania sa tiež odlišuje od ostatnej časti zápisov piesní. Na základe rozličných rukopisov môžeme tvrdiť, že každý rukopis patrí inému zapisovateľovi. Zápisy rozprávania sú zaznamenané najmladším rukopisom v spevníku – v tzv. kurzívnej graždanke a možno ho datovať na koniec 19. storočia.¹⁵ Sujet rozprávania zaznamenáva aj Jiří Polívka v Súpise slovenských rozprávok a tematicky ho zaraďuje medzi novely a poviedky z obecného života – rozprávky o zlých ženách, reč zvierat.¹⁶ Sujet pranieruje negatívne vlastnosti žien, ako je zvedavosť a jej dôsledky, a tak ho predurčuje k tomu, že rozprávanie mohlo byť využívané ako exemplum pri kázni, ktorou sa kňaz obracal k podstatne širšiemu publiku, aké by mohla osloviť písaná literatúra. O existencii tohto sujetu v ústnej tradícii niet pochybnosti, Polívkov katalóg je dostatočne spoľahlivým kritériom na to, aby sme doložili rozšírenie sujetu v ústnej tradícii. Svedčia o tom 4 príklady zdokumentované v slovenskom rozprávačskom repertoári zapísané v 19. storočí. Zápisy prózy v spevníku Mitra Dočínca uvádza nadpis *Kaski*, čo umožňuje predpokladať, že sa zapisovateľ usiloval zostaviť zbierku rozprávok. Rovnako hypoteticky možno predpokladať, že zápisy pripravil niekto pre Volodymyra Hnat'uka. V tlačenej zbierke Hnat'ukových zápisov sa však tieto texty nenachádzajú. Tento príklad nám naznačuje ešte jednu z ciest, ako sa do cyrilскеj prevažne náboženskej literatúry mohli dostať zápisy ľudových prozaických žánrov. Sledovaný okruh cyrilských pamiatok slúžil prevažne pre potreby kantorov a kňazov,

¹³ V. Hnat'uk zapisoval folklórny materiál v tých regiónoch Uhorska, kde žili príslušníci rusínskeho, resp. ukrajinského etnika, v snahe dokázať ruský pôvod nárečí na tomto území. Jeho zberateľský fond obsahuje legendy, novely, rozprávky, anekdoty, bájky a historické rozprávania z viacerých dedín východného Slovenska Zemplínskej, Užskej, Spišskej a Šarišskej stolice (Ubl'a, Zboj, Čertižne, Svidník, Kruž'ov, Maľ'cov, Šambron, Sulín, Veľký Lipník, Kremná, Litmanová, Jarabina, Jakubany). V roku 1897 navštívil V. Hnat'uk enklávy v južnoslovenskej Báčke. Zápisy folklórneho materiálu z Kerestura a Kocury obsahujú množstvo piesní, rozprávok, legend, historických rozprávání, anekdot a tiež opis svadobného obradu. Folklórne záznamy uverejnil v šesťzväzkovom diele Etnohrafični materialy z Uhorskoj Rusi. (Гнатюк, Володимир: Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, Том 3, 1897, 236 s.; Том 4, 1898, 254 s.; Том 9, 1900, 284 s.; Том 25, 1909, 248 s.; Том 29, 1910, 318 s.; Том 30, 1911, 355 s.

¹⁴ I. Franko, Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв. s. 61-64.

¹⁵ Blížšie o jazyku rozprávania medzi rusínskym nárečím berežského a marmarošského prostredia pozri práce Petra Žeňucha: Zápis ľudovej rozprávky v spevníku Mitra Dočínca. In: Slavica slovaca, 2004, roč. 39, č. 2, s. 156-160.

¹⁶ Polívka, Jiří: Súpis slovenských rozprávok. 4. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1930, s. 276-278.

ktorí sa o nich opierali pri príprave kázni. Súčasťou kázne sa ľahko mohli stať popri exemplách akékoľvek naratívne žánre, ktoré svojím obsahovým zameraním a najmä z hľadiska funkcie mohli exemplárne slúžiť ako konkretizácia nejakého biblického podobenstva alebo ako ilustrácia morálnej čnosti (neresti) či príklad prestúpenia za hranice morálneho zákona.

Zápisy biblických udalostí, tzv. biblická próza, životy svätých, etiologické legendy

V Nižnorybnickom spevníku z roku 1817 sa na fol. 67v-73r¹⁷ nachádza *Глагол ѿ Тоби́ашѣ, глава 7-ва*.¹⁸ Ide o prerozprávanie časti starozákonného príbehu o Tobiašovi a jeho rodine. Patria sem aj dva Litmanovské¹⁹ rukopisy (rukopis A a rukopis B) zo zač. 18. storočia uložené v rukopisnom fonde v Kyjeve, ktorý popri výkladoch životov niektorých svätých - sv. Barbory, apoštola Andreja, Kozmu a Damiána – obsahuje aj texty starozákonných etiologických legend o stvorení sveta, o potope, o stvorení človeka, o prvých ľuďoch a o prvom hriechu.

Cyrilikou je zapísaný aj Keresturský zborník legend v zemplínskom nárečí z roku 1893, ktorý pochádza z prostredia dolnozemskej gréckokatolíkov a jej autorom je Ján Moskaľ z Kocury.²⁰ Obsahuje texty ľudových čítaní, ktoré zobrazujú novozákonné biblické udalosti o Kristovom pozemskom živote a Kristových strastiach a o Bohorodičke. Je napísaný cyrilikou v zemplínskom nárečí a vznikol v Ruskom Krsture vo Vojvodine v Srbsku. Pamiatka obsahuje opis strastí Ježiša Krista od jeho príchodu do Jeruzalema na Kvetnú nedeľu až po slávne vzkriesenie na nedeľu Paschy. Rukopis obsahuje aj rozprávania o počte rán, ktoré Ježiš Kristus vytrpel, kým umrel na kríži, a opis troch najťažších bolestí a útrap, ktoré Kristus pretrpel do svojej telesnej smrti. Za týmto rozprávaním nasleduje opis počatia Bohorodičky sv. Annou, ďalej opis obetovania Bohorodičky v chráme podľa židovskej tradície a opis života a skutkov Márie do jej 12. roka, ktoré ako prvorodená dcéra strávila v Šalamúnovom chráme. Rukopis obsahuje aj opis života Máriinho snúbenca Jozefa, opis zvestovania Bohorodičky a opis udalostí späťých s Kristovým narodením, krstom Ježiša v Jordáne a opis stretnutia Pána so starcom Simeonom a prorokyňou Annou. Text rukopisu sa na tomto mieste končí, hoci za textom zostalo ešte pomerne veľa prázdnych strán. Autor Ján Moskaľ z Kocury pravdepodobne už rukopisnú knihu nedokončil.

¹⁷ Nižná Rybnica – obec na východnom Slovensku, okres Sobrance.

¹⁸ Opis Nižnorybnického spevníka pozri v práci P. Žeňucha *Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis*. In: *Slavica Slovaca*, roč. 47, 2012, č. 2, 118-144.

¹⁹ Litmanová – východoslovenská dedina v okrese Stará Ľubovňa.

²⁰ Rukopisná pamiatka sa našla na fare v Djurdjove počas terénneho výskumu v roku 2007. Digitálna kópia sa nachádza v databáze cyrilských textov v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave.

Cyrilské texty tohto tematického okruhu sú na rozdiel od kánonických biblických a hagiografických textov zaujímavé pre svoju neordinárnosť a ponúkajú možnosť nahliadnuť do tzv. ľudovej Biblie.²¹

Exemplá v kázňovej tvorbe

V zbierke výkladov k evanjeliám Klimenta Bukovského z 18. storočia sa nachádza zápis prerozprávaneho sujetu exempla z latinskej stredovekej zbierky z polovice 15. storočia *Gesta Romanorum* pod názvom **Гісторія дшєполєнаа ѡ Памяти смѣртнѡ** / Výklad osožný pre dušu, prečo treba myslieť na smrť.²² V slovenskej edícii výberu gest tento sujet nájdeme pod názvom *Slasti panovania* (Skutky 1978, 78-80).²³ V rukopisnej zbierke Štefana Hlinku „A“ z 18. storočia z Litmanovej nájdeme iný sujet z *Gesta Romanorum* **Прїкלא ѡ пожїтлаѡ, ѡ ѡтпа-трностї вшїткыхъ речахъ** / Príklad o skúsenostiach života a rozvážnom konaní všetkých skutkov. Exemplum ako jeden z hlavných nástrojov stredovekého kazateľstva sa aj v kontexte slovenskej kultúry podobne ako v iných európskych literatúrach postupne osamostatnilo z kontextu kázňovej tvorby. Napriek pôvodnému funkčnému vymedzeniu exempli uplatňuje sa v kontexte kázňovej tvorby ako príklad i povzbudenie pre poslucháčov, aby zachovávali mravné zásady; pre svoju kompozičnú ucelenosť dokázal dlhé storočia samostatne prežiť v tradičnom spoločenstve, dokonca aj v súčasnosti sú príklady zo života bežnou súčasťou kázňovej tvorby. Bohaté zastúpenie exempli v ľudovom rozprávačskom repertoári neskorších období možno vysvetliť vplyvom staršej písanej mravoučnej, výchovnej a náboženskej literatúry i vplyvom sugestívnej kazateľskej činnosti v kresťanskom prostredí.²⁴

Zborníky ľudových liečiteľských a iných magických praktík

Do skupiny cyrilských pamiatok, ktoré nepatria do kontextu náboženskej literatúry, zaradíme i dve už spomínané liečiteľské príručky **Врачъ Домашный** a **Помощникъ оу домхвствѣхъ, гадхвствѣхъ**. Zostavil ich michalovský gréckokatolícky kňaz Nikolaj Teodorovič v rokoch 1790 a 1791, ktorý patril k významným

²¹ Otázkam vplyvu knižných apokryfických sujetov na ľudové legendy a ľudovú vieru sa venovali starší ruskí a ukrajinskí folkloristi A. N. Veselovskij, N. F. Sumcov. Aj v posledných rokoch vznikol celý rad zaujímavých prác ruských autorov, ktorí poukazujú na knižný pôvod niektorých ľudových legiend (V. S. Kuznecova, V. Ševarenkova, O. Belova).

²² Ю. Яворскій, Повѣсти изъ „Gesta Romanorum“ въ карпаторусской обработкѣ конца XVIII-го вѣка, 1929; P. Žeňuch, Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatskom prostredí, 2009.

²³ Skutky Rimanov/Gesta Romanorum. Bratislava: Tatran, 1978.

²⁴ O exemplách medzi folklórom a literatúrou pozri: Dvořák, K.: Středověká exempla a ústní lidová slovesnost. In: Nejstarší české pohádky. Praha: Argo 2001. s. 9-19. Blíže o príbehoch s exemplickou funkciou v slovenskej ľudovej rozprávačskej tradícii pozri Vanovičová, Zora: Príbeh s funkciou exempla v ústnej tradícii. In: Na prahu milénia. Folklor a folkloristika na Slovensku. Ed. a ved. red. Zuzana Profantová. Bratislava: Vydavateľstvo ARM 333, 2000, s. 103-117.

predstaviteľom vtedajšej vzdelaneckej vrstvy.²⁵ Ako uvádza autor liečiteľských spisov Nikolaj Teodorovič, ide o preklady liečiteľských praktík z maďarskej predlohy, ale aj o návody na liečenie, ktoré získal vlastnou skúsenosťou a overil na sebe i iných ľuďoch. Táto skutočnosť obsahuje garanciu úspešnosti lieku alebo liečebného postupu. Všeobecný nedostatok medicínskych poznatkov a nedostupnosť lekárskej pomoci v ľudovom prostredí bol kompenzovaný práve takýmito liečiteľskými rukopisnými príručkami.

Praktickým prostriedkom ľudového liečenia boli aj magické zaklínania a zariekania, na základe ktorých môžeme dobre rekonštruovať aj vtedajší systém ľudových predstáv. Mnohé zaklínacie a zariekacie formuly mágie slova nájdeme aj v uvedených dvoch rukopisoch Nikolaja Teodoroviča. Aj v rukopisnom zborníku kázni a výkladov na sviatky a nedele zo 17. storočia z Humenného sa na marginálii nachádza zápis modlitebnej formuly- zaklínania na ochranu pred pôsobením nečistého zlého ducha. Ide o obsahlu a rozvinutú formulu modlitby, ktorá sa končí týmito slovami: „ЗАКЛИНАЮ ТЯ СІДАЩИЙ НА ПРЕСТОЛѢ СЛАВЫ, ѿННЬ ТЕКУЩЕ ПРѢ НИМЪ, ПРѢ НИЖЕ СТАНУТЬ ТМЫ ТМАМИ ꙗ ꙗМІ АГГІАІ АРХАНГЕЛІ СЕРАФИМІ ПОЮЩЕ СТЬ СТЬ СТЬ ГДЬ САВАѦФЪ ІСПОЛНЬ НБО І ЗЕЛЮ СЛАВЫ ЕГО БЛАГОСЛОВЕ ЕСИ ВО ВСѢХІ АМІ АМІНЬ. ЗРИ ѿРЖИЕ НА ДІАВОЛА. РОКЪ АХМѢ (1642)“ Zariekania a zaklínania sa z hľadiska funkcie obyčajne cielene viažu na konkrétnu skutočnosť, majú presne určenú funkciu a konkrétny vplyv na človeka, prípadne okolitý svet. Napríklad na ľahký pôrod, proti urieknutiu, na šťastie, na dobrú úrodu, plodnosť, od bolesti zubov, uší; verbálne formuly ľúbostnej mágie majú schopnosť ovplyvniť lásku a náklonnosť inej osoby a pod. Toto zaklínanie má ochrániť príbytok človeka pred pôsobením zlého ducha, a to prostredníctvom pomoci od svätých, anjelov a archanjelov a Ježiša Krista, ktorého viackrát v texte vzyva.

Obavy o budúcnosť, neistotu a strach i nedostatok racionálnych vysvetlení niektorých každodenných udalostí reflektuje aj výklad snov svätého proroka Daniela nájdený v Rakošinskom zborníku textov zo 17. storočia (СНОВЪ ВЫКЛАДАНІА ДАНІЛА ПРОРОКА СЪТАГО). Snár obsahuje výklad 128 príkladov snov, ktoré sú usporiadané podľa latinskej abecedy. Výklad snov vysvetľuje také videnia počas spánku, ako napríklad, vidieť anjela, vidieť maličké kuriatka, mať šedivú bradu, zbierať kvety, trhať si zuby, vidieť kňaza oblečeného v kňazskom rúchu a pod. Mnohé sa podnes uchovávajú v pamäti a v ústnej tradícii sa šíria z pokolenia na pokolenie.

Uvedené príklady dokumentujú, že pramenná základňa cyrilských písomností je žánrovo i tematicky pestrá a má z hľadiska jazyka, vzniku a spôsobu šírenia viaceré špecifiká. Takmer všetky sledované cyrilské texty sú spojené s náboženskou spisbou byzantsko-slovanského obradu. Hoci ide zväčša o štylizácie či preklady textov z iných predlôh, alebo sú to kompiláty viacerých zdrojov, aj nále-

²⁵ Obidva rukopisy v rokoch 1797 až 1804 vlastnil Ján Žatkovský, ktorý bol farárom v Ďačove, v rokoch 1842 – 1854 patrili Antonovi Habinovi, farárovi v Pichnom, a v roku 1980 ich Mikuláš Ladižinský daroval Štefanovi Horkajovi, pravoslávne duchovnému z Michaloviec.

zy variantných textov vo viacerých sledovaných cyrilských pamiatkach alebo iné záznamy variantných folklórnych textov poukazujú na ústne šírenie v tradičnom prostredí. Mnohé cyrilské texty vychádzajú z biblických, hagiografických, apokryfických udalostí, ale prirodzene reagujú na potreby života tradičného spoločenstva. Nemožno však zabúdať ani na ústne tradovanie a na faktor pamäti. Veď kňazi alebo klerici v seminároch neprepisovali iba z predlôh, ale zaiste zaznamenávali aj to, čo si sami zachovávali v pamäti a vždy pritom tvorili, aktualizovali a prispôbovali vkusu a potrebám spoločenstva.

Funkcia exempli alebo iných naratívnych žánrov, ktoré plnili úlohu morálneho príkladu, spočívala v názornom priblížení pravidiel viery a morálnych zásad. Naratívy o skutkoch svätých, o biblických udalostiach zapísané v cyrilských písomnostiach prispievali k šíreniu a popularizácii biblických, apokryfických a hagiografických сюжетov. Ich recepcia a interpretácia v ľudovom prostredí často nezodpovedá doktrínálnemu kánonu a výber svätcov, výber epizód z ich života, výber biblických udalostí je ovplyvnený stereotypmi ľudového ponímania sakrálna. Skúmaný materiál obsahuje kánonické aj apokryfické prvky, ktoré sa synkreticky spájajú s ľudovými archaickými predstavami o usporiadaní sveta a so stereotypmi ľudového náboženstva. Uvedené príklady liečebných a magických praktík dokumentujú, že v ľudovom prostredí mágia nijako neodporuje náboženstvu, nekoliduje s modlitbou, predstavuje akúsi formu paralelného svetonázoru.

Výskumy ľudového kresťanstva zamerané na sledovanie ľudových predstáv o svätých, o biblickej histórii, etiologické legendy boli donedávna zriedkavým javom. Početné výskumy ruských, ukrajinských a poľských i bulharských folkloristov zamerané na naratívy biblickej prózy postupne dopĺňajú obraz tzv. ľudovej Biblie v jednotlivých národných spoločenstvách.²⁶ Vybrané príklady zo sledovanej pramennej základne poukazujú, že styčné body medzi našimi prameňmi a rozprávačskou tradíciou sú také nápadné, že je nevyhnutné venovať im patričnú pozornosť. Komplexný medzidisciplinárny výskum cyrilských písomností, ich systematizácia a klasifikácia spolu s kompletným vydaním dostupných prameňov doplneným o kulturologické komentáre prispievajú k poznaniu obrazu duchovnej kultúry v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu vo východoslovenskom a podkarpatsko-ukrajinskom geografickom areáli. Ich štúdium nám otvára priestor spoznať najstaršie čriepky slovesnej kultúry našich predkov, z ktorých sa formovala dnešná podoba konfesionalnej i národnej identity.

²⁶ „Народная Библия“ Восточнославянские этиологические легенды. Сост. и коммент. О. В. Беловой. Москва: Индрик 2004; Zowczak, M.: Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej. Wrocław, 2000; Бадаланова, Ф.: Каин и Авель в болгарском фольклоре. In: От бытия к исходу. Отражение библейских сюжетов в славянской и еврейской народной культуре. Москва: 1998, с. 154 -162; Георгиева, А.: Этиологичните легенди в българския фолклор. София: 1990.

Литература

- БЕЛОВА, О. В.: Библейские сюжеты в восточнославянских народных легендах. In: Восточнославянский этнолингвистический сборник. Москва: 2001, s. 118-150.
- БЕЛОВА, О. В. – Петрухин В. Я.: Фольклор и книжность: миф и исторические реалии. Отв. ред. С. М. Толстая. Москва : Наука 2008. 263 s.
- БАДАЛАНОВА, Ф.: Болгарская народная Библия. In: Живая старина, 1999, Но 2, s. 5-7.
- БАДАЛАНОВА, Ф.: Каин а Авель в болгарском фольклоре. In: От бытия к исходу. Отражение библейских сюжетов в славянской и еврейской народной культуре. Москва: 1998, с. 154 -162.
- BRTÁŇOVÁ, E.: Stredoveká scholastická kázeň. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2000.
- ČÁPOVÁ-GÁBOROVÁ, Z.: Súpis slovenských ľudových zaklínaní а zariekaní а ich analýza z hľadiska poetiky. Diplomová práca. Katedra etnografie а folkloristiky. Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava.
- DORUEA, J. (ed.): Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000.
- DVOŘÁK, K.: Středověká exempla а ústní lidová slovesnost. In: Nejstarší české pohádky. Praha: Argo 2001. s. 9-19.
- GAŠPARÍKOVÁ, Viera: O humore а satire в rozprávání slovenského ľudu. In: Ostrovtipné príbehy í veľiké cigánstva а žarty. Bratislava : Tatran 1981, s. 253.
- ГЕОРГИЕВА, А.: Етиологичените легенды в българския фолклор. София 1990.
- ГНАТЮК, Володимир: Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Львів, Том 3, 1897, 236 s.; Том 4, 1898, 254 s.; Том 9, 1900, 284 s.; Том 25, 1909, 248 s.; Том 29, 1910, 318 s.; Том 30, 1911, 355 s.
- HORÁLEK, K.: Folklor а světová literatura. Praha: Academia 1979.
- HORVÁTHOVÁ, E.: Zvykoslovie а poverý. Liečenie а pranostiky. In: Slovensko. Ľud – 2. časť. Bratislava: Obzor, 1975, s. 985-1042.
- HURTAJOVÁ, Zuzana: Európska šibalská poviedka, anekdota а facécia в staršej slovenskej literatúre. In: Kratochvilné, úsmevné ale í príkladné šibalské príbehy. Bratislava: Tatran 1988. s. 5-23.
- ФРАНКО, І.: Карпато-руське письменство XVII-XVIII вв. Львів: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1900, s. 61-64.
- ФРАНКО, І.: Апокрифи і легенди з українських рукописів. Том 1-4. Львів: 1892-1906.
- ЯВОРСКИЙ, Ю.: Ветхозавѣтныя библейскія сказанія въ карпаторусской церковно-учительной обработкѣ конца XVII. вѣка. Ужгородъ – Прага, 1927 (отдѣльный оттискъ изъ Наукового зборника т-ва Просвѣта, т. V.)
- ЯВОРСКИЙ, Ю.: Повѣсти изъ „Gesta Romanorum“ въ карпаторусской обработкѣ конца XVIII-го вѣка. Прага: Типографія Политика, 1929.
- ЯВОРСКИЙ, Ю.: Новая рукописная находка въ области старинной карпаторусской письменности XVI-XVIII вѣковъ. Praha: Nákladem Sboru pro výzkum Slovenska а Podkarpatské Rusi, 1931.
- КАСПИНА, М.М. – МОРОЗ, А.Б.: Библия в устной традиции. In: Актуальные проблемы полевой фольклористики. Москва, 2002, s. 160-175.
- КУЗНЕЦОВА, В. С.: Дуалистические легенды о створении мира в восточнославянской фольклорной традиции. Новосибирск: 1998.

- LEŠČÁK, M.: Folklór ako forma sociálnej komunikácie. In: Slovenský národopis, 2002, roč. 50, s. 318-330.
- MINÁRIK, Jozef: Anonymná próza v rukopisných zborníkoch v 18.-19. storočí. In: Slovenský národopis, 1973, roč. 21, č. 4, s. 535-552.
- МОРОЗ, А.Б.: Народные рассказы о святых. In: Актуальные проблемы полевой фольклористики. Вып. 3, Москва: 2004., s. 180-187.
- МОРОЗ, А.Б. Народная агиография: к постановке вопроса. In: Etnolingwistyka, Lublin, 2009, №21, s. 187-203.
- MOSER, M. – ZOLTÁN, A.: Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest, Slavische Sprachgeschichte, vol. 4. Vienna: 2008.
- ПАНЬКЕВИЧ, И.: Ладомирѡвске Учителине Евангеліе. In: Науковий збірник товариства Просвіта в Ужгородѣ за рік 1923. Выхає літературно-науковий оддѣл. Рѣчник П. Книгопечатня Юлія Фелдешія в Ужгородѣ 1923, s. 93-107.
- PAŇKEVIČ, I.: Další nálezy ukrajinských písní a veršů na východním Slovensku. In: Národopisní věstník československý, Praha: 1956, roč. 33, č. 3-4, s. 202-206.
- Русские заговоры и заклинания. Материалы фольклорных экспедиций 1953-1993 гг. Под редакцией профессора В. П. Аникина. Москва: Издательство Московского университета, 1998. 480 s.
- SABOV, E.: Literárni jazyk Podkarpatské Rusi. In: Chmelář, J. – Klíma, S. – Nečas, J., (ed.): Podkarpatská Rus. Praha: 1923, s. 125-129.
- Skutky Rimanov/Gesta Romanorum. Bratislava: Tatran, 1978.
- СУМЦОВ, Н. Ф.: Очерк истории южнорусских апокрифических сказаний и песен. Киев: 1888.
- ШЕВАРЕНКОВА, Ю. М.: Исследования в области русской фольклорной легенды. Нижний Новгород 2004.
- ŠMAJDA, M.: Poverčivé spôsoby liečenia a zaklínania v ukrajinských obciach severovýchodného Slovenska. In: Nové obzory. 13. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Ed. Štefan Pažur. Prešov: Východoslovenské vydavateľstvo v Košiciach pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove 1971, s. 341-360.
- TEUTSCH, A.: Das Rusinische der Ostslowakei im Kontext seiner Nachbarsprachen. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 2001.
- TOMÍČEK, D.: Věra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech. Ústí nad Labem : Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2009. 235 s.
- TUBACH, F. C.: Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. FFC No. 204. Helsinki 1969.
- VANOVIČOVÁ, Zora: Príbeh s funkciou exempla v ústnej tradícii. In: Na prahu milénia. Folklór a folkloristika na Slovensku. Ed. a ved. red. Zuzana Profantová. Bratislava : Vydavateľstvo ARM 333, 2000, s. 103-117.
- ZOWCZAK, M.: Biblia ludowa. Interpretacje wątków biblijnych w kulturze ludowej. Wrocław, 2000.
- ŽEŇUCH, P.: Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore. In: Historický časopis, 1998, roč. 46, č. 4, s. 649-662.
- ŽEŇUCH, P.: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2002. 288 s.

- ŽEŇUCH, P. – VASIL, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 448 s. + 10 strán farebných obrazových príloh.
- ŽEŇUCH, P.: Zápis ľudovej rozprávky v spevníku Mítra Dočínca. In: Slavica slovac, 2004, roč. 39, č. 2, s. 156-160.
- ŽEŇUCH, P.: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry. In: Slavica Slovac, roč. 43, č. 2, 2008, s. 97-107.
- ŽEŇUCH, Peter: Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatskom prostredí. In: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV - Slovenský komitét slavistov, 2009, s. 151.
- ŽEŇUCH, P.: Gréckokatolícke cyrilské rukopisné spevníky 18. – 19. storočia v kontexte slovenskej kultúry. In Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí. - Prešov : Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovskej univerzity, 2009, s. 64-85.
- Pramene byzantskej tradície na Slovensku. K výstave z príležitosti Roka kresťanskej kultúry 2010 / Sources of the Byzantine Tradition in Slovakia. An Exhibition Organized within the Year of Christian Culture 2010. Zost. Peter Žeňuch a Andrej Škoviera. Preklad do anglického jazyka Svorad Zavarský. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Národným osvetovým centrom, s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Gréckokatolíckej eparchie v Bratislave 2010, 73 s.
- ŽEŇUCH, P.: Cyrilské texty byzantskej tradície ako súčasť slovenskej kultúry. In: Zborník Matica slovenskej: jazykoveda [1] 2010. - Martin : Matica slovenská, 2010, s. 167-171.
- ŽEŇUCH, P.: Liturgický jazyk, jazykové vedomie a identita v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku (na príklade slovenských gréckokatolíkov). In: Kirilo-Metodievski studii. Sofija: Kirilo-Metodievski načen centăr - Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011, roč. 20, s. 29-59.
- ŽEŇUCH, P.: Tradičná byzantsko-slovanská kultúra na Slovensku a jej areálové dimenzie. In: II. mezdunarodnyj naučnyj simpozium Slavianskije jazyki i kul'tury v sovremennom mire. Trudy i materialy. - Moskva : Moskovskij gosudarstvennyj universitet, 2012.
- ŽEŇUCH, P.: Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis. In Slavica Slovac, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118-144.

Канонические и неканонические образы и народная религиозность в прозаических фольклорных произведениях словацко-украинского пограничья.

В настоящей работе рассматриваются особенности языкового и литературно-исторического развития письменной культуры в словацко-украинских приграничных областях на примере церковнославянских рукописей, содержащих прозаические произведения народного творчества.

Вынесенную в заглавие проблему мы рассмотрим на примере церковнославянских письменных памятников 17 – 18 века, таких как учительные евангелия, толкования евангельских пе-

рикоп, поучений, письменных народных прозаических жанров (сказок, легенд, апокрифов, басен, юмористических рассказов и анекдотов). Корпус исследованных рукописных текстов содержит произведения народной прозы, созданных перед возникновением первых романтических (Афанасьев, Гримм, Добшинский, Шейн, Караджич) и профессиональных фольклорных сборников.

В статье рассматриваются особенности функционирования фольклорных текстов о жизни святых и документируется их понимание и восприятие в народной среде. Основную роль при формировании образа святого играет взаимовлияние народной традиции и книжной канонизированной агнографической литературы, которая различными путями проникает в фольклорные уровни (чтение житий святых на богослужениях, гомилии, иконография, пересказы житий и т.д.). Образы святых и интерпретация отдельных элементов их жизни в народной среде часто не отвечает канонизированным житиям и попадает под влияние стереотипов народного понимания сакрального.

Мы сосредоточимся на анализе взаимоотношений письменной литературной традиции и народной словесности, объясним механизмы фольклоризации книжного источника и методы адаптации книжного текста в устной традиции. В контексте специфических подходов к фольклору мы попытаемся охарактеризовать прозаические тексты народной словесной культуры в ареале между *Pax Latina* и *Pax Byzantina*.

Patrocíniá chrámov byzantského obradu na Slovensku a ich ikony*

VLADISLAV GREŠLÍK

Vladislav GREŠLÍK: Patrociniums of the Byzantine Rite Churches in Eastern Slovakia and their icons

Territory and culture in Slovakia, thanks to its geographical position, used to be on the border of two close, but still quite different worlds – Slavia latina and Slavia byzantina, already more than 1150 years ago.

The introduction of the fourth liturgical language during the mission of St. Cyril and Methodius was accompanied also by the changes in the composition of elements of liturgical space that is still typical of the Byzantine world. The most important were the icons that have been preserved as an integral part of temples mainly in eastern Slovakia up to the present day.

These icons of temple patrons form iconographically and stylistically a single unit with monuments of neighbour territories of nowadays western Ukraine and southeast Poland, which was inhabited compactly by Ruthenian (Ukrainian) population in the past.

The most common patrociniums, i.e. of St. Demetrius of Thessaloniki, St. Basil the Great, St. Martyr Paraskeva, Protecting the Mother of God, prove the evidence of Byzantine and eastern Slavonic connection of the churches in Eastern Slovakia.

Byzantine rite, churches, patrociniums, icons, Slovakia.

V roku 2013 na Slovensku prebiehajú oslavy 1150. výročia príchodu soľúnskych bratov sv. Cyrila a Metoda na územie Veľkej Moravy. S byzantským dedičstvom je Slovensko dodnes tesne prepojené. Týka sa to predovšetkým jeho východnej časti, kde na rozdiel od západnej časti krajiny aj v súčasnosti existuje pomerne kompaktné osídlenie obyvateľstva byzantsko-slovanského obradu. Pamiatky v lokalitách, ktoré sa bezprostredne viažu na čas pobytu svätých vierozvestov na Slovensku, sú objektom bádania už relatívne dlho. Väčšina z nich je venovaná architektúre¹ a úžitkovému umeniu,² literárnym dielam³ a súvislostiam s nimi spojenými. Na vykonávanie liturgických obradov veľkomoravské chrámy čias sv. Cyrila a Metoda nevyhnutne museli mať oltár a oltárnu priehradku⁴ aspoň s minimálnym

* Poznámka: Text je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0929/11.

¹ Vančo, Martin: Veľkomoravská sakrálna architektúra na Slovensku. In Bakoš, Ján et al. Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska. Bratislava: Veda, 2002, s. 19-53. Je tu rozsiahla bibliografia publikácií o architektúre Veľkej Moravy.

² Dekan, Ján: Veľká Morava. Doba a umenie. Bratislava: Tatran, 1976, 283 s.; Štefanovičová, Tatiana: Osudy starých Slovanov. Martin: Osveta, 1989. 175 s.

³ Pozri napríklad Život a dielo Metoda prvoučiteľa národa slovianskeho. Zostavil Šimon Ondruš. Bratislava: Tatran, 1985, 205 s.; Veľkomoravské legendy a povesti. Zostavil Peter Ratkoš. Bratislava: Tatran, 1990. 165 s.

⁴ Позри Шалина, Ирина А.: Вход «Святая святых» и византийская алтарная преграда. In Иконостас. Происхождение – развитие – символика. Редактор-составитель А. М. Лидов. Москва: Прогресс-Традиция, 2000, с. 52-84.

počtom ikon. Žiaľ, ani jedna z nich sa nezachovala. Môžeme o nich usudzovať iba sprostredkované podľa reliéfnych vyobrazení na liatych krížikoch a iných predmetoch. Všetky, ktoré poznáme, sú z umeleckého hľadiska pomerne jednoduché, takže podobné ikony len ťažko mohli byť v objektoch slúžiacich najvyššej cirkvej hierarchii, ktorá bola dobre oboznámená s umením byzantského cisárskeho dvora i pápežského Ríma. Nasledujúce riadky sú venované vybraným patrocíniám chrámov východného Slovenska, ktoré najviac svedčia o kontinuálnej byzantsko-slovanskej tradícii v predchádzajúcich storočiach.

Vychádzajúc z toho, skade na Veľkú Moravu prišla byzantská misia, mohli by sme predpokladať, že okrem zmienky ukončenia prekladov potrebných liturgických kníh do staroslovienčiny 26. októbra a pri tejto príležitosti konaných svätých bohoslužieb zasvätených pamiatke sv. Demetra a Kánonu na počesť sv. Demetra Solúnskeho,⁵ budú, aspoň v centre Veľkej Moravy, aj iné prejavy odrážajúce tento fakt. Skutočnosť je však oveľa skromnejšia, ako by sa dalo očakávať. Najbližší k Nitre rímskokatolícky kostol s patrocíniom sv. Demetra bol v Ludaniciach pri Topoľčanoch, ďalší je v Bušinciach pri Veľkom Krtíši, Horných Mladoniciach, okres Zvolen a Ražňanoch neďaleko Sabinova.⁶ Celkom odlišná situácia je na území východného Slovenska. Doteraz tu existuje šesť gréckokatolíckych chrámov (cerkvi) zasvätených sv. Demetrovi.⁷

Sv. Demeter Solúnsky a jeho ikonografia nie je na Slovensku náležite spracovaná ani v odborných a popularizačných publikáciách, kde buď celkom chýba,⁸ alebo údaje o ňom sú nekorektné.⁹ Priaznivejšia situácia je v okolitých krajinách. Je to aj vďaka tomu, že sú tam početné chrámy s patrocíniom sv. Demetra. Veď len v Przemýšskej eparchii na území juhovýchodného Poľska do roku 1947 s lemkovským, ukrajinským¹⁰ obyvateľstvom patriacim prevažne k cirkvám byzantsko-slo-

⁵ Pozri Veľkomoravské legendy a povesti, s. 64, 180.

⁶ Pozri Hudák, Ján.: Patrocíniá na Slovensku (Súpis a historický vývin). Bratislava: Umenovedný ústav SAV, 1984, s. 113-114, 298.

⁷ Pozri Hudák, Ján.: Patrocíniá na Slovensku, s. 113-114. Treba k nim ešte prirátat' tri lokality, kde v prvej polovici 19. storočia došlo k zmene patrocínia sv. Demetra na mariánske (Usnutie Panny Márie, Narodenie Panny Márie) – pozri Hudák, Ján.: Patrocíniá na Slovensku, s. 298. Všetky uvedené lokality registruje aj novší katalóg patrocínií: Judák, Viliam – Poláčik, Štefan: Katalóg patrocínií na Slovensku. Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta UK, 2009, s. 158-159. Ešte výraznejšia zmena sa udiala pri inom patrocíniu spájanom s Byzanciou – sv. Kozmom a Damiánom – je zaznamenaných 20 premenovaných chrámov (14 rímskokatolíckych, 6 gréckokatolíckych), z toho 14 na východnom Slovensku (Hudák, Ján.: Patrocíniá na Slovensku, s. 310-311).

⁸ Rusina, Ivan – Zervan, Marian: Životy svätých. Ikonografia. Bratislava: Pallas, 1994. 272 s.

⁹ Pozri Chmelár-Hlohovský, Ľudovít: Patronáty a atribúty v posvätnom umení. Slovenská ikonografia. Čadca: Magma – Kysucké múzeum, 2010, s. 41. Autor tu uvádza, že „v Grécku je mu zasvätených 200 kostolov. Na Slovensku iba jediný (sic!) kostol v Bušinciach na Ipli.“

¹⁰ K zmene národnostnej a konfesionalnej štruktúry obyvateľstva došlo po násilnom vysídlení Lemkov (Rusínov, Ukrajincov) v Akcii Wisla hlavne na Ukrajinu a západ Poľska. V krátkom čase vtedy v Poľsku došlo k zániku takmer polovice predvojnového počtu gréckokatolíckych chrámov spravidla aj

vanského obradu, bolo 53 takých chrámov.¹¹ Na časti územia bývalej Przemýšskej eparchie, ktorá sa po roku 1945 stala súčasťou Ukrajiny je ďalších 25 cerkví sv. Demetra.¹² V susednej Lvovskej eparchii, ale iba v jej haličskej časti, bez Podolia, bolo podľa generálnej vizitácie z r. 1730-1733 sv. Demetrovi (Dmytrovi) zasvätených 24 chrámov.¹³ Na území Zakarpatskej oblasti Ukrajiny sa rozptýlene nachádza 14 gréckokatolíckych a 5 pravoslávnych cerkví.¹⁴ Na uvedenom pomerne kompaktnom území rozdelenom štátnymi hranicami je to teda spolu približne 140 cerkví sv. Demetra Solúnského, čo iste nemôže byť náhoda. Každá jedna z nich musela mať chrámovú ikonu sv. Demetra.¹⁵ V susediacich gréckokatolíckych eparchiách Maďarska¹⁶ a Rumunsku¹⁷ tieto údaje boli, hoci v rôznych časových horizontoch, podstatne odlišné a blížili sa k nule. Podobná situácia v týchto dvoch krajinách bola aj pri ďalších svätých a sväticiach tesne spojených s Byzanciou, ako je sv. Bazil Veľký, sv. Paraskeva Veľkomučenica či sv. Kozma a Damián.¹⁸

Zo súčasných cerkví sv. Demetra na Slovensku najstaršie sú v rusínskych obciach Svetlice (1768) a Poráč (1775). Všetky ostatné boli postavené až v 19. a 20. storočí, keď nahradili staršie drevené chrámy. Napríklad v Bukovciach ešte v r. 1884 stála drevená cerkev z r. 1612¹⁹ a z Rovného, kde drevená cerkev z roku

s vybavením interiéru – ikonami a inými predmetmi potrebnými počas liturgie. Na slovenské pomery je to veľmi vysoká cifra – okolo 300 objektov. Bližšie pozri: Brykowski, Ryszard: Wykaz dotyczący losów unickich cerkwi na obszarze byłego województwa rzeszowskiego w latach 1939-1997. In Losy cerkwi w Polsce po 1944 roku. Materiały sesji naukowej Stowarzyszenia Historyków Sztuki pt. „Tragedia polskich cerkwi“ oraz artykuły zamówione przez Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Rzeszowie. Rzeszów: 1997, s. 293-344.

¹¹ Іванусів, Олег: Церква в руйні. Загибель українських церков Перемиської єпархії. St. Catharines: Видання Св. Софії Релігійного Товариства українців католиків Канади, 1987, s. 23.

¹² Позрі Слободян, Василь: Церкви України. Перемиська єпархія. Львів: ІУ, 1998. 864 s.

¹³ Сковилас, Ігор: Титулатура українських церков Галичини на початку 30-х років XVIII ст. In Історія релігій в Україні. Матеріали VIII міжнародного круглого столу (Львів, 11-13 травня 1998 року). Львів: Логос, 1998, s. 234.

¹⁴ Позрі Сирохман, Михайло: Церкви України. Закарпаття. - Львів: Видавництво „Мс“, 2000. 880 s.

¹⁵ Ikony sv. Demetra Solúnskeho z poľskej strany Karpát sú doposiaľ najúplnejšie spracované v štúdiu Duć-Fajfer, Helena: Kult i ikonografia świętego Dymitra z Salonik na Łemkowszczyźnie. In Łemkowie w historii i kulturze Karpat. Pod redakcją Jerzego Czajkowskiego. Sanok: Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, 1994, s. 291-311.

¹⁶ Zo 152 gréckokatolíckych chrámov ani jeden nemal patrocínium sv. Demetra. Pozri A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzáság Schematizmusa. Pécs: 1982. 256 s.

¹⁷ Zo 139 gréckokatolíckych chrámov sv. Demetrovi boli zasvätené tri. Pozri: Schematismus Venerabilis Cleri Diocesis Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum pro Anno a Christo Nato M.D.CCC. XXVIII. Magno Varadini: 1828. 120 s.

¹⁸ Počet chrámov v Maďarsku (1982) / Rumunsku (1828) – pri ich celkovom počte 152/139: sv. Bazila Veľkého 1/3, sv. Paraskevy Veľkomučeníčky 0/3, sv. Kozmu a Damiána 0/0. Žiaľ, k starším sumárnym údajom patrocínií sa nám zatiaľ nepodarilo dostať, čím by vzájomné porovnávania boli potom korektnejšie.

¹⁹ Pozri Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Diocesis Eperiesiensis, pro Anno Domini 1884. Eperjesini: 1884, s. 30. Murovaný chrám bol postavený až v roku 1891. Pozri Schematismus Prešovskej gréckokatolíckej metropolie. Zostavil Daniel Dzurovčin. Prešov: Petra, 2008, s. 190.

1782 zanikla v 60. rokoch 20. storočia²⁰ pochádza v rámci Slovenska najvzácnejší súbor ikon 15.-16. storočia.²¹

Zhodou okolností, najstaršie pamiatky ikonopisu na Slovensku sa spájajú práve s vyobrazením sv. Demetra. Na Slovensku sa vyskytujú takmer všetky jeho základné ikonografické typy²²: 1. sv. Demeter ako mučeník (bočná ikona radu Deésis z Rovného),²³ 2. sv. Demeter ako vojak - vyobrazenie celej stojacej postavy s klejmami (ikona z Ladomírovej, koniec 15. storočia),²⁴ 3. sv. Demeter ako vojak - vyobrazenie celej stojacej postavy bez klejmov (Regetovka, prvá polovica 17. storočia),²⁵ 4. sv. Demeter ako vojak - polopostava (Bodružal, okolo 1650).²⁶ Analogická ikonografia sa vyskytuje tiež v prvej polovici 18. storočia, keď sa zvyčajne ešte zvlášť zdôrazňuje utrpenie za vieru mučeníckym vencom, pridržívaným nad hlavou sv. Demetra dvoma anjelmi.²⁷

Druhým svätým a patrocíniom bezprostredne spojeným s Byzanciou je sv. Bazil Veľký. Na rozdiel od chrámov zasvätených sv. Demetrovi, ktoré sa predsa len vyskytujú aj v západnej časti krajiny, patrocíniá sv. Bazila nájdeme výlučne na severovýchodnom území Slovenska. Vzťahujú sa na staršie sakrálné objekty katolíckej cirkvi byzantského obradu (gréckokatolíckej) a cirkvi pravoslávnej cirkvi postavené väčšinou až po roku 1900.²⁸

²⁰Ковачовичова-Пушкарёва, Бланка – Пушкар, Імріх: Дерев'яні церкви східного обряду на Словаччині. Ведецькй зборник Музея української культури ч. 5. Prešov: SPN – OUL, 1971, s. 366.

²¹ Tkáč, Štefan: 1980. Ikony za 16.-19. storočia na severovýchodnom Slovensku. Bratislava: Tatran 1980, s. 86-99, 110; Grešlík, Vladislav: Ikony Šarišského múzea v Bardejove. Icons of the Šariš Museum at Bardejov. Bratislava: ARS MONUMENT, 1994, s. 22-32. O ikonách sv. Demetra na východnom Slovensku bližšie pozri: Grešlík, Vladislav: Patrocínium a ikony sv. Demetra Solúnskeho na Slovensku. In Ikona – staronový nástroj evanjelizácie. Súbor štúdií. Editor: Šimon Marínčák. Košice: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2012, s. 155-157.

²² Chýbajú už iba ikony sv. Demeter na koni a sv. Demeter sediaci na tróne, ktoré sú oveľa frekventovanejšie na Balkáne.

²³ Grešlík, Vladislav: Ikony Šarišského múzea v Bardejove, s. 25.

²⁴ Tkáč, Štefan: Ikony 16.-19. storočia na severovýchodnom Slovensku, s. 121.

²⁵ Pôvodne mohla byť chrámovou ikonou. Po zreštaurovaní sa dostala do súkromnej zbierky v Prešove. Patrí do veľkej skupiny ikon tzv. mužinského okruhu. Pozri: Szanter, Zofia: XVII – wieczne ikony w kluczu muzyńskim. In Polska Sztuka Ludowa, XL, 1986, nr 3-4, s. 179-196.

²⁶ Grešlík, Vladislav: Ikony Šarišského múzea v Bardejove, s. 77.

²⁷ Pozri: Grešlík, Vladislav: Patrocínium a ikony sv. Demetra Solúnskeho na Slovensku. In Ikona – staronový nástroj evanjelizácie, s. 160. Dvaja anjeli (archanjeli) sú vyobrazení aj na ikonách Mandyliou. Pozri: Tkáč, Štefan: Ikony 16.-19. storočia na severovýchodnom Slovensku, s. 81. Vyskytujú sa aj na gotických, byzantských a postbyzantských nástenných maľbách Slovenska, Byzancie, Rumunska a inde.

²⁸ Návrat k pravoslávii sa odohrával pod vplyvom rôznych činiteľov (napríklad sociálna situácia – tzv. koblina, povinnosť platiť kňazovi za viaceré úkony a vplyv krajanov – pracovných emigrantov, ktorí sa vrátili z USA, kde sa dostali do bezprostredného kontaktu s pravoslávnyimi veriacimi pôvodom z Rakúsko-Uhorska. Po roku 1989 tam, kde pravoslávni veriaci museli v rámci reštitúcií odovzdať chrámy gréckokatolíckej cirkvi, postupne si stavali nové cerkvi a tak došlo k tomu, že v jednej lokalite neraz existujú chrámy s totožným patrocíniom. Z toho dôvodu také objekty nie sú započítané do celkového počtu chrámov príslušných patrocínií. Pozri Schematizmus Pravoslávnej cirkvi v českých krajinách a na Slovensku – stav k 15. decembru 2000. In Pravoslávny kalendár 2011. Православний календар.

V rámci celkového počtu katolíckych chrámov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku bolo či je relatívne veľa tých s patrocíniom sv. Bazila (12). Veď napríklad na území dnešnej Mukačevskej gréckokatolíckej eparchie je ich pätnásť,²⁹ v Przemyskej eparchii šesť,³⁰ v Cholmskej štyri.³¹ Ešte na začiatku 18. storočia vo Lvovskej eparchii bolo päť takých chrámov.³² Výrazne odlišný počet chrámov s patrocíniom sv. Bazila Veľkého je v gréckokatolíckej Hajdú-dorožskej eparchii a Miškolceskom apoštolskom exarcháte – spolu iba jeden,³³ a vo Veľkovaradínskej eparchii dva chrámy.³⁴ Možno to nebude náhoda, že aj pri iných byzantských svätcoch – sv. Demetrovi Solúnskom či sv. Paraskeve Veľkomučeníci – je vo všetkých uvedených administratívnych jednotkách katolíckej cirkvi byzantsko-slovanského obradu, čo sa týka počtu chrámov, rovnaká situácia. Tu by možno stálo za úvahu preskúmať predpoklady rozšírenia patrocinií byzantských svätých v strednej Európe nielen v súvislosti s misiou a pôsobením sv. Cyrila a Metoda, ale aj s neskoršími dynastickými vzťahmi Rusi s centrom v Kyjeve a jej bezprostredných západných susedov, alebo dokonca vzdialenejších západoeurópskych a škandinávskych krajín.³⁵ V posledných rokoch na Slovensku patrocínium sv. Bazila najčastejšie dostávajú menej dôležité sakrálné objekty.³⁶

Ikonografia sv. Bazila Veľkého na ikonách z východného Slovenska sa odvíja od byzantských a postbyzantských vzorov³⁷ sprostredkovaných hlavne cirkevnými a kultúrnymi centrami na území súčasnej Ukrajiny a východného Poľska, kde boli významné strediská spojené s pravoslávnu, neskôr zjednotenou (gréckokato-

Zostavil Ján Šafin. Prešov: Metropolitná rada Pravoslávnej cirkvi na Slovensku, 2000, s. 142-158. Ako uvádza Ján M. Korabinský, ešte koncom 18. storočia bolo na území súčasného Slovenska 238 pravoslávnych a 43 zjednotených (uniátskych) rusínskych chrámov. Pozri Korabinsky, Johann Matthias: Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Preßburg, 1786 – cit. podľa Horkaj, Štefan – Pružinský, Štefan: Pravoslávna cirkev na Slovensku v 19. a 20. storočí. Ľudia – udalosti – dokumenty. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, 1998, s. 45.

²⁹ Pozri Сирохман, М.: Церкви України. Закарпаття.

³⁰ Pozri Слободян, В.: Церкви України. Перемишська єпархія, s. 27, 220, 395, 500, 537, 945.

³¹ Слободян, В.: Посвяти церкв Холмської єпархії, s. 96.

³² Скочиляс, Ігор: Титулатура українських церков Галичини на початку 30-х років XVIII ст. 1998, s. 235.

³³ Pozri A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzóság Schematizmusa. Pécs: 1982, s. 89.

³⁴ Pozri záznamy o chrámoch vo farnosti Hagymádfalva ustanovenej v roku 1779 a Dengeleg, ktorá je uvádzaná ako Parochia antiqua v knihe Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXVIII. Magno-Varadini, 1828, s. 59, 100.

³⁵ Pozri Dvorník, František: Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem. Praha: Prostor, 1999.

³⁶ Napríklad kaplnky v cirkevných školách a v priestoroch charity na znak úcty k svätému, ktorý patrili medzi prvých zakladateľov takýchto inštitúcií.

³⁷ Pozri Four icons in the Menil Collection. Houston, Tex.: Menil Foundation; Austin, Tex.: Distributed by University of Texas Press, 1992. 135 s.; Harrell, Ch. L.: St. Basil the Great as icon: a Study in late antique and Byzantine Historiography, Hagiography and Iconography. Andover; Harvard, 1995.

lickou) cirkvou (Przemysl, Sanok, Mušina, Lvov, Sambor, Kyjev, Počajev a i.). Ikonografické varianty sú odrazom tých istých procesov, ktoré prebiehali v spomenutých ešte dlho na byzantských tradíciách zostávajúcich centrách.³⁸ Najstaršia chrámová ikona sa zachovala v Krajnom Čiernom (druhá polovica 17. storočia).³⁹ V tej istej gréckokatolíckej cirkvi je súčasťou miestneho radu rokokového ikonostasu obraz sv. Bazila, ktorý verne nasleduje dynamickú postavu svätého, ktorá ilustruje Liturgikon vydaný v roku 1759 vo Lvove.⁴⁰

S byzantskými koreňmi je spojené patrocínium sv. Paraskevy Veľkomočnice, ktoré podobne ako dve predchádzajúce je špecifickou súčasťou slovenského kultúrneho celku a zároveň dopĺňa areál súčasného juhovýchodného Poľska a západnej Ukrajiny. Veď v susediacej Przemyskej eparchii je 43 cerkví sv. Paraskevy, v 18. storočí Lvovská eparchia mala 45 takých chrámov⁴¹ a v Cholmskej eparchii bolo 32 cerkví sv. Paraskevy.⁴² V súvislosti s tým je dosť neočakávaná situácia na Zakarpatskej Ukrajine, kde sa nachádza iba šesť (!) cerkví sv. Paraskevy.⁴³ V rumunskej Veľkovoaradínskej eparchii boli v roku 1828 tri chrámy sv. Paraskevy⁴⁴

³⁸ Je príznačné, že v 17.-18. storočí práve z Ukrajiny (napríklad z Kyjevsko-pečerskej lavry) požívali majstrov na výzdobu pravoslávnych chrámov v Srbsku. O vysokej autorite Kyjeva svedčí aj v roku 1763 vydané nariadenie srbskej hierarchie, podľa ktorého „všetci kňazi sú povinní mať k dispozícii päť najnevyhnutnejších kníh rus'kého [t.j. ukrajinského – V.G.] pôvodu, v opačnom prípade ich čakalo pozbavenie duchovného postavenia a rôznych iných práv“, čím sa snažila zabrániť katolizácii presadzovanej videnským dvorom. Pozri Пашенко, Євген М.: Сто років з Подунав'ї. Українсько-сербські зв'язки доби барокко. Київ, 1995. 351 s. Biblia, liturgické a iné knihy potrebné pre kňazov (pravoslávnych, potom aj zjednotených/gréckokatolíckych) sa dovážali, napriek rôznym prekážkam a zákazom, aj na východné Slovensko. Svedčia o tom stovky ich dodnes in situ zachovaných exemplárov, ktoré sa však v poslednej dobe sústreďujú mimo svoje pôvodne určené miesto a prestávajú plniť funkciu, na ktorú boli kedysi dávno veriacimi získané.

³⁹ V súčasnosti už neplní svoju funkciu, ale tabuľa svedčí o tom, že v období jej vzniku ikonostas bol zložený z ikon voľne umiestňovaných na horizontálne upevnenú oporu. Nasleduje ikonografia sv. Mikuláša, ktorý je tiež zobrazovaný frontálne ako biskup s mitrou na hlave a s polopostavami Krista a Bohorodičky na oblakoch po stranách hlavy svätého. Samo vyobrazenie sv. Bazila patrí do radu pamiatok, ktoré nasledovali vzor pravidelne sa vyskytujúci aj na ilustráciách liturgických kníh. Pozri Сидор, Олег: Святий Василій Великий в українському мистецтві. Львів: Видавництво Отців Василіан «МІСІОНЕР», 2008, il. 192-b (Anfologion, Lviv, 1694).

⁴⁰ Autorom medirytiny je Ivan Filipovič. Pozri Сидор, Олег: Святий Василій Великий в українському мистецтві, il. 207-v; Логвин, Григорій Н.: Гравюри українських стародруків XVI–XVIII ст. Київ: Дніпро, 1990, il. 448. Problematike vplyvu grafických predlôh na maľbu ukrajinských ikon sú venované viaceré monometatické štúdie. Pozri Biskupski, Romuald: Inspiracje grafiką malarstwa ikonowego XVII i połowy XVIII wieku. In Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego 23. Sanok, 1977, s. 10-18; Делюга, Вальдемар: Графічні взірці в українському іконописі XVII–XVIII століть. In Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Том CCXXXVI. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. Львів, 1998, s. 117-126.

⁴¹ Сковилас, Ігор: Титулатура українських церков Галичини на початку 30-х років XVIII ст., s. 234; Сирохман, Михайло: Церкви України. Закарпаття.

⁴² Слободян, Василь: Посвяти церков Холмської єпархії. In Християнські культу в Україні. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. Випуск 2. Львів, 2000, s. 95.

⁴³ Pozri Сирохман, Михайло: Церкви України. Закарпаття.

a v maďarskej Hajdúdorozskej eparchii a Miškolcskom apoštolskom exarcháte v roku 1982 nebol ani jeden.⁴⁵

Podľa Schematizmu v Prešovskej gréckokatolíckej eparchii bolo v roku 1833 13 cerkvi s patrocíniom sv. Paraskev,⁴⁶ z ktorých do roku 2008 zostalo deväť,⁴⁷ lebo svoje patrocínium zmenili na vyššie. Najčastejšie sa to stávalo po výstavbe nového chrámu, prípadne sa starý chrám s pôvodným patrocíniom stal súčasťou nového, rozmernejšieho chrámu.⁴⁸

Najstaršia ikona sv. Paraskev Veľkomočeničky s klejmami z územia východného Slovenska je datovaná do 16. storočia.⁴⁹ Hoci vraj bola nájdená v chráme sv. Demetra v Rovnom pri Svidníku,⁵⁰ je pravdepodobné, že pôvodne niekde bola chrámovou ikonou.⁵¹ Klejmy okolo strednej časti ikony sa zachovali aj na tzv. rybotyčských ikonách druhej polovice 17. storočia.⁵² Z toho obdobia pochádza rad ikon sv. Paraskev nevysokéj umeleckej úrovne, ktoré boli určené na miesto predelu pod miestnym radom ikon ikonostasu.⁵³ Patrí sem tiež ikona s vyobrazením sv. Paraskev Veľkomočeniце a Blahoslavenej Paraskev (Petky) z Ladomí-

⁴⁴ Pozri Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum pro Anno a Christo Nato M.D.CCC.XXVIII. Magno-Varadini, 1828.

⁴⁵ Pozri A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzóság Schematizmusa. Pécs: 1982.

⁴⁶ Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperiesiensis, pro Anno Domini MDCCCXXXIII. – Eperjesini: 1833.

⁴⁷ Schematismus Gréckokatolíckej Prešovskej metropolie 2008. – Prešov: Petra, 2008.

⁴⁸ Patrocínium sv. Paraskev bolo alebo je v týchto obciach: Becherov (roku 1847 zmena patrocínia na Narodenie Bohorodičky), Vyšný Svidník (od roku 2005 je pôvodný chrám kaplnkou Cerkvi Božej Múdrosti okresného mesta Svidník, ktoré vzniklo spojením Vyšného a Nižného Svidníka roku 1944), Vyšná Polianka, Dobroslava, Kapišová (roku 1892 zmena na Narodenie Bohorodičky), Mergeška (od roku 1948 Nová Polianka – zmena na Chrám sv. Petra a Pavla v roku 1937, keď postavili murovanú cerkvu a drevená postupne upadala, až zanikla začiatkom 60. rokov 20. storočia), Nižný Svidník (zmena na Narodenie Bohorodičky v roku 1845), Orlov, Petrová, Potoky, Ruský Kazimír (od roku 1993 Vyšný Kazimír), Ruský Kručov (od roku 1993 Kručov) a Stebník.

⁴⁹ Tkáč, Š.: Ikony zo 16.-19. storočia na severovýchodnom Slovensku, s. 124-128; Puskás, Bernadett: A görög katolikus egyház művészete. A történelmi magyarországon. Hagyomány és megújulás. Budapest: 2008, s. 45, il. na s. 59. To, že je to veľkomočenička a nie blahosladená, ako by sa dalo usudzovať na základe strednej časti ikony, potvrdzuje klejma, kde svätá „Petka“ je zobrazená s mučeníckou korunou na hlave. Výzdoba maforia nasleduje tradície ukrajinských ikon 15. – prvej polovice 16. storočia. Pozri Патріарх Димитрій (Ярема): Іконопис Західної України XII-XV ст. Львів: Видавництво «Друкарські куншти», 2005, napríklad ilustrácie č. 352, 353, 504, 568. Uvedené ikony, ale aj iné podobné pamiatky boli nájdené v lemkovských (rusinských) dedinách blízko súčasnej slovensko-poľskej štátnej hranice.

⁵⁰ Grešlík, V.: Ikony Šarišského múzea v Bardejove, s. 68. Neistota pri presnom uvedení pôvodu ikony je zapríčinená tým, že nie je nám známy čas jej získania do zbierok múzea (rok 1906 – ?), inventárny záznam bol urobený až dodatočne po roku 1918.

⁵¹ Celofigurálne zobrazenie zodpovedá analogickým ikonám miestneho radu ikonostasov v 16. storočí – Spasiteľ s nebeskými silami, Bohorodička Hodegetria, sv. Mikuláš.

⁵² Ikona sv. Paraskev Veľkomočeničky z gréckokatolíckeho Chrámu sv. Paraskev v Dobroslave. Pozri Frický, Alexander: Ikony z východného Slovenska. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971, il. 84.

⁵³ Svätica je výnimočne zobrazená v póze Oranty.

⁵⁴ Cerkvi v Dobroslave, Novej Sedlici (po roku 1970 v skanzene Vihorlatského múzea v Humennom), Mirolí.

rovej.⁵⁴ Ak na chrámových ikonách tieto dve svätice splývajú do jedného obrazu, tu sa líšia predovšetkým príslušnou pokrývkou hlavy. Analogická ikona s obidvo-
ma Paraskevami zo začiatku 18. storočia sa zachovala v Kalnej Roztoke.⁵⁵ Veľká
úcta k sv. Paraskeve Veľkomučeníčke sa odzrkadlila aj na procesiových zástavách
17. storočia⁵⁶ a v cirkevných tlačiarňach zo začiatku 18. storočia, kde je zobrazená na
jednom liste spolu so sv. Mikulášom, Bohorodičkou s Dieťaťom a sv. Michalom
archanjelom alebo inými svätými.⁵⁷ V Tročanoch sa zachovala ikona s vyobraze-
ním sv. Paraskev Veľkomučenice a sv. Mikuláša.⁵⁸

V 18. storočí je obraz sv. Paraskev na chrámových ikonách redukovaný
na polopostavu⁵⁹ s príslušnými atribútmi (mučenícka koruna, palmová vetvička).
V 19. a na začiatku 20. storočia sa na chrámových ikonách znova objavujú celofi-
gurálne vyobrazenia sv. Paraskev, hoci aj tu nie je vždy jasná ikonografia.⁶⁰

Patrociniá a ikony sv. Paraskev Veľkomučenice a Blahoslavenej Paraskev,
ktoré sa zachovali na východnom Slovensku, svedčia o kontinuite dávnej byzantsko-
slovanskej tradície. Ich výskyt zároveň poukazuje na rozhraničenie kultúry Východu
a Západu (lebo západnejšie na Slovensku také patrociniá nie sú), na tesné kontak-
ty s balkánskym (bulharským, srbským) a ukrajinským cirkevným prostredím.

Hoci patrociniá svätých a blahoslavených, okrem už spomenutých, sú na
Slovensku v chrámoch byzantského obradu pomerne početné, oveľa častejšie sú
viaceré patrociniá Bohorodičky vyjadrujúce veľkú úctu k nej, najmä na východe
Slovenska. Najviac cerkví je tu zasvätených Ochrane Bohorodičky (Pokrovu Bo-
horodičky) – 81.

⁵⁴ Pozri Grešlík, Vladislav: Ikony 17. storočia na východnom Slovensku. Prešov: AKCENT PRINT, 2002, il. 26.

⁵⁵ Gréckokatolícka Cerkva sv. Jána Krstiteľa. Obidve svätice majú na hlave mučenícke koruny – aj
blahoslavená Paraskeva, aj sv. Petka (!) s rozpustenými vlasmi.

⁵⁶ Na procesiovej zástave zo 17. storočia sú polofigurálne zobrazenia sv. apoštola Andreja a sv. Paraskev
Veľkomučenice. Pozri Grešlík, V.: Ikony Šarišského múzea v Bardejove, s. 81.

⁵⁷ Позрі Ілляк, Оксана: Українська народна гравюра XVII-XIX століть. Львів: Національна
академія наук України – Інститут народознавства, 2006, s. 90, 121 a na farebnej prílohe.

⁵⁸ Gréckokatolícky chrám sv. Lukáša, pozri Pavlovský, František: Drevené gréckokatolícke chrámy na
východnom Slovensku. Bardejov a okolie. Prešov: Petra, 2007, il. na s. 107.

⁵⁹ Takými sú chrámové ikony z Dobroslavy (1705) a z Potokov (po roku 1773), kde sa do jedného
obrazu spojili obidve svätice. Pozri Pavlovský, František: Drevené gréckokatolícke chrámy na východ-
nom Slovensku. Svidník a okolie. Prešov: Petra, 2007, il. na s. 24-25 a 121. Patrí sem tiež ikona sv.
Paraskev Veľkomučeníčky (začiatok 18. storočia) z gréckokatolíckej cerkvi Prenesenia ostatkov sv.
Mikuláša v Ruskej Bystrej, ktorá je umiestnená na ľavej strane ikonostasu, kde zvyčajne býva ikona
sv. Mikuláša. Pozri Pavlovský, František: Drevené gréckokatolícke chrámy na východnom Slovensku.
Humenné, okolie a iné. Prešov: Petra, 2008, il. na s. 96-97.

⁶⁰ V cerkvi obce Kručov je sv. Paraskeva zobrazená ako blahoslavená, na ikone Pavla Bogdaňského
(1903) neznámeho pôvodu (teraz v Šarišskom múzeu, Bardejov. Pozri Grešlík, V.: Ikony Šarišského
múzea v Bardejove, 1994, s. 87.) ako mučenica.

Уж takmer sto rokov je ikonografia⁶¹ tohto sujetu spájaná s Kyjevskou Rusou. Najnovšie výskumy dospeli k záveru, že ikonografia Pokrova má byzantský základ, ktorý sa transformoval na „starokyjevskej pôde“.⁶² Okolo vzniku a formovania sa ikonografie Pokrova Bohorodičky sa v posledných rokoch rozvinula búrlivá polemika medzi V. Aleksandrovyčom⁶³ a V. Puckom.⁶⁴

O ikonografii ukrajinských a ďalších východoeurópskych ikon Pokrova existuje, okrem uvedených, rad analytických aj zovšeobecňujúcich publikácií.⁶⁵ Vychádzajúc z výskumov a argumentácie V. Aleksandrovyča ikonografia Pokrova sa najpravdepodobnejšie mohla sformovať práve na báze starokyjevských tradícií,

⁶¹ Кондаков, Никодим П.: Иконография Богоматери. Том II. Петроград : Издание Отдѣлення Русскаго языка и Словесности Императорской Академіи Наукъ, 1915, s. 93-103; Sandler, Egon: Byzantské ikony Božej Matky. Bratislava: Vydavateľstvo Oto Németh, 2006, s. 116-125.

⁶² Александрович, Володимир: Старокиївський культ Богородиці-Заступниці і становлення іконографії Покрову Богородиці. *Medievalia ucrainica: ментальність та історія ідей*. Т. III. Київ, 1994, s. 48-49.

⁶³ Александрович, Володимир: Иконография древнейшей украинской иконы Покрова Богоматери. In *Byzantinoslavica*. LIX, 1998, s. 125-135; Александрович, Володимир: «Богородица Десятинна» – позірна старокиївська реліквія. In *Ruthenica*. Т. IV. К., 2005, s. 161-168.

⁶⁴ Пуцко, Василий, Г.: «Богородица Десятинная» и ранняя иконография Покрова. In *Festschrift für Fairy von Lilienfeld*. Erlangen: 1982, s. 355-373; Пуцко, Василь, Г.: Найдавніші ікони Покрови. Родовід. Наукові записки до історії культури України. 1994. ч. 8, с. 3; Пуцко, Василий, Г.: Украинские и белорусские иконы Покрова XVII–XVIII вв.: истоки иконографической схемы. In *Белорусский Сборник*. Вып. 2. СПб., 2002, s. 39-41; Пуцко, Василь Г.: Икона Богородиці Пирогошої: з історії вивчення. In *Історія релігій в Україні. Праці XIII міжнародної наукової конференції (Львів, 20–22 травня 2003 року)*. Кн. 2. Львів, 2003, s. 582-586; Пуцко, Василий, Г.: Покров Богоматери: от реликвии к видению (по материалам сакрального искусства на Руси. In *Древняя Русь*, 2005, № 21; Пуцко, Василь, Г.: «Богородица Десятинна» – міф чи історична реальність? In *Ruthenica*. Т. V. Київ, 2006, s. 162-169.

⁶⁵ Миляева, Лада: Памятник галицкой живописи XIII века. In *Советская археология*. 1965. № 3, s. 249-258; Gębarowicz, Mieczysław: *Mater Misericordiae Misericordiae – Pokrow – Pokrowa w sztuce i legendzie Środkowo-Wschodniej Europy*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: PAN, Instytut Sztuki, Ossolineum, 1986; Сидор, Олег: «Пресвята Діво Богородице! Покрий нас чудесним своїм покровом...». In *Християнські культи в Україні. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу*. Випуск 2. Львів, 2000, s. 68-70; Стасенко, Володимир: Формування образу Покрови Богородиці в Галицькій книжковій гравіру XVII ст. In *Народознавчі зошити*. Двомісячник Інституту народознавства Національної Академії Наук України. 2000, № 4, s. 664-668; Віцязь, Сергей: Традиції шанування Божай Маці у беларусаў. In *Християнські культи в Україні. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу*. Випуск 2. Львів, 2000, с. 3-6; Вигоднік, Ангеліна: «Ікони „Покрову Богородиці“ в збірці Волинського краєзнавчого музею. In *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині*. Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції (Луцьк, 13-14 грудня 2001 року). Луцьк: Надстир'я, 2001, s. 31-34; Сковчиляс, Ірина: Богородичні сюжети в парафіяльних печатках Перемишльської єпархії XIX – початку XX століття. In *Український археологічний щорічник*. Нова серія. Випуск 7. Український археологічний збірник. Том 10. Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 2002, s. 151-173; Косів, Роксолана: Иконография Богородиці в західноукраїнських іконах Покрови XIV–XVII ст.: традиції та впливи. In *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Вип. 10. Луцьк: Надстир'я, 2003, s. 41-49; Патріарх Димитрій (Ярема). 2005. *Іконопис Західної України XII-XV ст.* Львів: Видавництво «Друкарські куншти», 2005, s. 39-42, 398-402.

čo nepriamo dokazuje aj určenie datovania dosky západoukrajinské ikony Pokrovarádiouhlíkovou metódou na čas nie neskorší ako začiatok 12. storočia.⁶⁶

V 14. storočí už existujú dva rozvinuté varianty ikony Pokrova. Prvý z nich sa zvyčajne nazýva novgorodský.⁶⁷ Bohorodička je na ňom predstavená ako stojaca Oranta (Blachernská) na pozadí oltárnej steny. Sv. archanjeli Michal a Gabriel rozprestrelí nad ňou závoj, pod ktorým sa ocitli nie len Bohorodička so zdvihnutými rukami, ale aj zástupy svätých: proroci, svätitelia, mučeníci, apoštoli a blahoslavení. Dole stojí sv. Roman Sladkopevec s otvoreným zvitkom. Okolo neho sú sv. Andrej Jurodivý s Epifaniom a cisár so sprievodom.

Druhý variant, takzvaný rostovsko-suzdaľský (inokedy nazývaný aj moskovský), predstavuje Pannu Máriu na pozadí chrámu, ktorá sama drží nad sebou závoj.

V priebehu času sa ikonografia Pokrova aj na Slovensku čiastočne menila a doplňovala miestnymi reáliami. Boli to hlavne historické osobnosti, ako kráľ Ján III. Sobieský,⁶⁸ cisárovná Mária Terézia a jej syn cisár Jozef II., vladka Mukačevskej eparchie Andrej Bačinský⁶⁹ a iní. Na východnom Slovensku sa zachovali obidva varianty ikonografie Pokrova. Prvý, pravda, poznáme iba na základe ikony z radu sviatkov.⁷⁰ Častejšie sa vyskytuje druhý variant s istými odlišnosťami. Hoci najstaršie nám známe cerkvy Pokrova boli na východnom Slovensku postavené až na začiatku 18. storočia (napríklad Šandal, r. 1700, Beňadikovce, r. 1700, Sačurov, r. 1709, Roškovec, r. 1730), predsa len aj na Slovensku museli byť také chrámy oveľa skôr a nie s oneskorením 500-600 rokov za Kyjivskou metropoliou. Mohla by to potvrdiť cerkva v obci Klenov pri Prešove, ktorú niekde uvádzajú ako objekt s takým patrocíniom už v roku 1370.⁷¹ Nepriamo o tom svedčia aj ikony z druhej polovice 17. storočia nielen v chrámoch Pokrova (napríklad v obci Miroľa, postavený r. 1770, Križe, r. 1852), ale tiež v cerkvách s inými patrocíniami (napr. v Šemetkovciach, Šarišskom Štiavniku). Do tejto skupiny pamiatok patrí aj ikona Pokrova z Regetovky (1652)⁷² so zaujímavou zobrazenou architektúrou s renesanč-

⁶⁶ Членова, Лариса, Г.: К вопросу атрибуции древних икон из собрания Национального Художественного музея Украины с помощью радиоуглеродного метода. In Восточноевропейский археологический журнал. 2001 (ноябрь-декабрь). № 6 (13). Cit. 20.03.2013. Dostupné na: <http://archaeology.kiev.ua/journal/061101/chlenova.htm>

⁶⁷ Zachované ikony historici datujú nejednoznačne, raz do prvej polovice 14. storočia (Лаурина, Вера К. – Пушкарев, Василий А.: Новгородская икона XII-XVII веков. Альбом. Ленинград: Аврора, 1983, s. 287), inokedy do roku 1399 alebo do konca 14. storočia (pozri Пущко, Василь: Найдавніші ікони Покрови. In Родовід. Наукові записки до історії культури України. 1994. ч. 8, s. 34, 37).

⁶⁸ Pozri Božová, Jana – Gutek, František: Drevené kostolíky v okolí Bardejova. Bardejov: Sajancy, 1997, s. 93.

⁶⁹ Pozri Puskás, Bernadett: A görög katolikus egyház művészete. A történelmi magyarországon. Hagyomány és megújulás. Budapest: 2008, il. 118.

⁷⁰ Ochrana Bohorodičky. Ikona z obce Kožuchovec, začiatok 18. storočia. Teraz v zbierke Východoslovenského múzea v Košiciach (inv. č. S 18; 133/28, 772/81).

⁷¹ Pozri Schematismus Prešovskej gréckokatolíckej metropolie, 2008, s. 133.

⁷² Donedávna bola v súkromnej zbierke G. K. v Bardejove. V súčasnosti sa nachádza v chráme Ochrany Bohorodičky v obci Čirč.

nými arkádami a balustrádami. Samozrejme, iba zriedkakedy chýba ikona Pokrova v rade sviatkov. Na najnovších ikonách neraz sú historické osobnosti gréckokatolíckej cirkvi, napr. blahoslavený vladyka P. P. Gojdič.⁷³

V 18. storočí aj v cerkvách východného Slovenska sa vyskytuje západný typ Bohorodičky-Ochrankyne – Mater Misericordia. Od druhej polovice 19. storočia možno sledovať istý návrat k východným tradíciám aj vďaka maliarom z rodiny Bogdaňskovcov (napr. chrám v obci Lukov). Pomerne veľa cerkví s patrocíniom Pokrova bolo postavených v 20. storočí – 15 gréckokatolíckych a 12 pravoslávnych.

Druhým najčastejším patrocíniom Panny Márie – po Ochране Bohorodičky – v cerkvách východného Slovenska je Narodenie Bohorodičky. Medzi 61 gréckokatolíckymi a 8 pravoslávными chrámami k najstarším patria chrámy v obci Poľany (13. storočie), Vyšná Olka (1720), Lekárovce (1727), Rafajovce (1750), Michalovce (1772), Hačava (1789). V okresoch Svidník, Stropkov, Bardejov a Snina absolútna väčšina cerkví bola postavená až v 19. a 20. storočí, avšak zmienky o chrámoch sú oveľa staršie.⁷⁴ To znamená, že tieto drevené stavby zanikli spolu s vnútorným vybavením, vrátane ikon, a boli nahradené murovanými chrámami a novými ikonami. V dôsledku toho najstaršie zachované ikony so zobrazením Narodenia Bohorodičky sú z radu sviatkov (napr. z obce Vladiča, koniec 17. storočia, neznámeho pôvodu z okolia Stropkova a z viacerých ďalších gréckokatolíckych chrámov začiatku 18. storočia – Topoľa, Kalná Rostoka, Ruská Bystrá a i.).

Sviatok Usnutia Bohorodičky (v latinskom obrade mu zodpovedá Nanebovzatie Panny Márie) je tretím čo do počtu patrocínií cerkví byzantského obradu na východnom Slovensku (59 gréckokatolíckych a 8 pravoslávnych). Ikony Usnutia z východného Slovenska patria do 17. storočia (Mirol'a) a neskorších čias. Z hľadiska ikonografie sú veľmi rozmanité. Všetky sa opierajú o udalosť opísané v príslušných textoch mineí a inde, ale ich autori pristupujú k zobrazeniu po svojom, bez toho, aby prevážil jeden vzor. Stáva sa, že na jednej ikone je spojené východné Usnutie a západné Nanebovzatie.⁷⁵

Popularita patrocínia Usnutia Bohorodičky je podobná tej, ktorá bola v Kyjevskej Rusi už v 11. storočí. O takom možnom prepojení nepriamo svedčia ikony kyjevsko-pečerských svätých Antonija a Teodosija zo 17. storočia, ktoré sú na východnom Slovensku časťou ikonostasov na mieste predelu pod ikonou Bohorodičky.

Tretí okruh cerkví, ktorý je však viac všeobecný ako východný či byzantský, má trinitárne patrocíniá. Preto sa mu venujeme až nakoniec.

⁷³ Takú ikonu roku 2005 namaloval reštaurátor a maliar Lubomír Čáp z Prešova.

⁷⁴ Pozri Uličný, Ferdinand: Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001. Na Zemplíne sa spomínajú vtedy pravoslávne cerkvy alebo kňaz („bajtko“) v obciach Olka (1604, s. 370), Palota (1623, s. 381), Parihuzovce (1657, s. 388), Rokytov (1623, s. 429), Rudľov (1601, s. 436) a inde.

⁷⁵ Pozri Грешлик, Владислав: Иконы українців Східної Словаччини XVIII століття. In Пам'ятки України: історія та культура. 2005. ч. 1, s. 29.

Celkový počet patrocínii cerkvi východného Slovenska bol v priebehu stáročí, berúc do úvahy tlak západného vplyvu, pomerne stabilným. Budovanie nových chrámov v Prešovskej gréckokatolíckej eparchii sprevádzal iba nepatrný nárast počtu patrocínii: v roku 1833 na 310 cerkví bolo ich 27, v roku 2008 na 507 chrámov – 39. Podobná situácia bola tiež na území dnešnej zakarpatskej Ukrajiny – 676:44, v Cholmskej eparchii bol pomer 537:75, v Przemyskej eparchii 738:64.

Na rozdiel od Haliče, kde na začiatku 18. storočia bolo 9 patrocínii spojených s Ježišom Kristom,⁷⁶ v Prešovskej eparchii 19. storočia boli iba štyri.⁷⁷ Ich počet sa tu postupne zvyšoval od 6 (1884) do 8 (2008). Nehľadiac na to, trinitárnych cerkví, tak isto ako aj zasvätených Panne Márii,⁷⁸ bolo vysoké percento.

Najstaršie existujúce cerkvi s trinitárnym patrocíniom boli postavené až v 18. storočí. Žiaľ, pôvodné chrámové ikony sa nezachovali. Nastala situácia, že niekdajšie staršie chrámové ikony spojené s Ježišom Kristom boli nájdené v cerkvách s iným patrocíniom.

Jediná chrámová (?) ikona Obrezania Krista zo začiatku 17. storočia patrí do okruhu pamiatok, ktoré v roku 1608 do cerkvi sv. Michala archanjela v Šarišskom Štiavniku namaľoval Ivan Černecký zo Lvova.⁷⁹ Do polovice 17. storočia je datovaná ikona Premenenia Pána,⁸⁰ ktorá svojím pozadím je blízka ikonám zo 16. storočia. Iný variant tohto obrazu si zvolil autor ikony z prvej polovice 18. storočia v cerkvi sv. Michala archanjela v Matysovej.⁸¹ Ikonu Povýšenia sv. Kríža z Mirole⁸² namaľoval ľudový majster v druhej polovici 17. storočia. Približne v tom istom čase bola vytvorená aj chrámová ikona z cerkvi Stretnutia Pána v Kožanoch. Do okruhu tradičných ikon polovice 17. storočia patrí Stretnutie Pána z Bogliarky.⁸³ Jej novší variant z Malcova je pod vplyvom západného akademizmu 19. storočia. V podobnom štýle boli namaľované tiež chrámové ikony Nanebovstúpenia Pána z prelomu 18. a 19. storočia vo Vyšnom Orlíku a Jurkovej Voli. V 20. storočí táto „latinizácia“ ikon východného Slovenska pokračovala. Istou výnimkou boli ikony pravoslávnej cerkvi Zoslania Svätého Ducha v Medzilaborciach (1948).

Študujúc mapy lokalít s trinitárnymi patrocíniami pridáme k záveru, že niektoré z nich sa častejšie vyskytujú práve na východnom Slovensku: Premenenie

⁷⁶ Позрі Скорилас, Ігор: Посвяти церков таїнству триєдинного Бога (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1730-1733 рр.). In Християнські культури в Україні. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу. Випуск 2. Львів, 2000, s. 89-91.

⁷⁷ Nanebovstúpenie Pána (11), Povýšenie sv. Kríža (3), sv. Ducha (9), Premenenie Pána (1). Piatym sa stalo Stretnutie Pána so Simeonom (2), ktoré sa predtým uvádzalo ako Očisťovanie Bohorodičky (Kožany) .

⁷⁸ Štyrom patrocíniam Bohorodičky (Zvestovanie, Ochrana, Narodenie, Zosnutie) bolo zasvätených tento počet chrámov: 1833 – 99, 1884 – 113, 1994 – 191, 2008 – 187.

⁷⁹ Pozri Grešlík, V.: Ikony Šarišského múzea v Bardejove, s. 69, kde po prvýkrát podľa autorského nápisu na ikone východného Slovenska bol uvedený jej autor a presné datovanie.

⁸⁰ Teraz v zbierke SNM – Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku.

⁸¹ Teraz spolu s chrámom je súčasťou skanzenu Ľubovnianskeho múzea v Starej Ľubovni.

⁸² Pozri Tkáč, Š.: Ikony zo 16.-19. storočia, il. 131.

⁸³ Pozri Tkáč, Š.: Ikony zo 16.-19. storočia, il. 124. Teraz v zbierke Slovenskej národnej galérie.

Pána, Nanebovstúpenie Krista. To isté sa týka patrocínií Bohorodičky a sv. Michala Archanjela.⁸⁴ Zatiaľ nie je nám známy pokus o vysvetlenie tohto javu. Keď vidíme ešte výraznejšie rozdiely medzi jednotlivými regiónmi Slovenska, ktoré sa týkajú patrocínií Ochrany Bohorodičky, sv. Paraskevy Veľkomučeníčky, sv. Bazila Veľkého alebo sv. Demetra Solúnskeho, nemáme pochybnosti o tom, že sú spojené s byzantsko-slovanskými tradíciami.

Pokračujúci výskum patrocínií a pamiatok s nimi spojenými na Slovensku a v okolitých krajinách môže poodhaliť nielen ďalšie náboženské, umelecko-historické, ale tiež sociálne a národnostné súvislosti.

Consecrations of the churches of Byzantine rite in Slovakia and their icons

In spite of all numerous researches and publications of top historians of art from Slovak National Gallery and Slovak Academy of Science in Bratislava (Department of History of Art in particular) and other similar institutions rich artistic-historical heritage of Slovakia has not been worked up completely yet. It refers also to the monuments and phenomena related with the churches of Byzantine rite.

By these days, churches consecrations of different rites in Slovakia have been searched mostly from a historical point of view. The upcoming study is aimed on the substantial and unnecessary part of the structure of iconostasis of every such an object – i.e. icons reflecting consecration – so-called church icons as a part of the main local row of the icons. These represent unique intersection of western and eastern elements in Slovakia (also in Ukraine, Poland, Hungary and Belarus). The main attention is paid at their iconography and its changes in the history, an occurrence, origin and artistic value.

⁸⁴ Pozri Judák, V. – Poláčik, Š.: Katalóg patrocínií na Slovensku, s. 43 (patrocíniá sv. Ducha), s. 70 (Nanebovstúpenia Pána), s. 76 (Panny Márie), s. 197 (sv. Michal Archanjel).

*Patrociniá chrámov byzantského obradu v regióne Karpát
a priľahlých oblastí Ukrajiny a Poľska*

Zdroj: schematizmy jednotlivých
eparchií a literatúra uvedená v texte.

eparchia	Veľký Varadín	Prešov 1833 Gr.- kat.	Prešov 1884 Gr.- kat.	Prešov 1994 Gr.- kat.	Prešov 2008 Gr.-kat.	Hajdúdorog, Miskolc 1982 Gr.-kat.	Ľviv 1730- 1733	Cholm 2005 Gr.- kat., pravosl.	Przemysl 1998 Gr.-kat., pravosl.	Zakarpatsko 2000 Gr.-kat., pravosl.
patrociniúm										
Archanjel Michal	0	69	71	66	79	15		46	64	80
Archanjel Michal a Gabriel	76	0	0	0	0	6		0	0	0
Bazil Veľký	3	5	5	8	9	1		4	8	16
Cyrl a Metod	0	0	1	17	15	0		6	0	4
Demeter Solúnsky	3	16	16	15	16	0		23	25	18
Duch Svätý	2	9	5	0	0	0		6		21
Josafát	0	0	0	1	1	1		5	3	0
Juraj	4	2	2	7	8	3		15	21	18
Kozma a Damián	0	26	24	21	20	0		13	17	0
Kristus Kráľ	0	0	0	2	2	5		0	1	1
Mikuláš	19	20	16	12	12	13		42	73	48
Nanebovstúpenie Pána	4	11	11	29	30	9	49	12	18	74
Narodenie Bohorodičky	5	32	39	59	62	10		44	66	73
Narodenie Krista	0	0	0	0	0	0	36	2	3	0
Ochrana Bohorodičky	0	46	50	70	68	25		43	51	79
Paraskeva	3	13	11	9	10	0		32	43	6
Peter a Pavol	0	6	7	26	28	5		18	15	45
Povýšenie sv. Križa	1	3	3	4	7	4	61	32	32	6
Premenenie Pána	0	1	1	11	13	3	47	21	21	15
Srdce Ježišovo	0	0	0	2	5	2		0		1
Stretnutie Pána	0	0	0	2	2	2		1	5	2
Tria svätítelia	0	1	1	2	2	0		0	1	1
Trojiца	0	0	1	9	9	2	62	24	18	32
Vzkriesenie Krista	0	0	0	0	0	0	63	1	15	0
Zjavenie Pána	0	0	0	0	0	1	16	1	6	0
Zoslanie sv. Ducha	0	0	2	18	16	5	8	2	11	2
Zosnutie Bohorodičky	8	20	24	61	55	10		32	51	49
Zvestovanie	8	1	0	1	2	6		5	13	10
Chrámy spolu	139	310	319	477	507	152	1706	537	738	676
Patrociniá spolu	14	27	30	35	39	42		75	64	44

1. Sv. Demeter Solúnsky. Koniec 15. storočia. Rovné. Teraz v Šarišskom múzeu, Bardejov.

2. Sv. Demeter Solúnsky. Začiatok 18. storočia. Rovné. Teraz v Šarišskom múzeu, Bardejov.

3. Sv. Paraskeva Veľkomočenička. 16. storočie. Rovné. Teraz v Šarišskom múzeu, Bardejov.

4. Ochrana (Pokrov) Bohorodičky. Začiatok 18. storočia. Cerkva Ochrany Bohorodičky, Jedlinka.

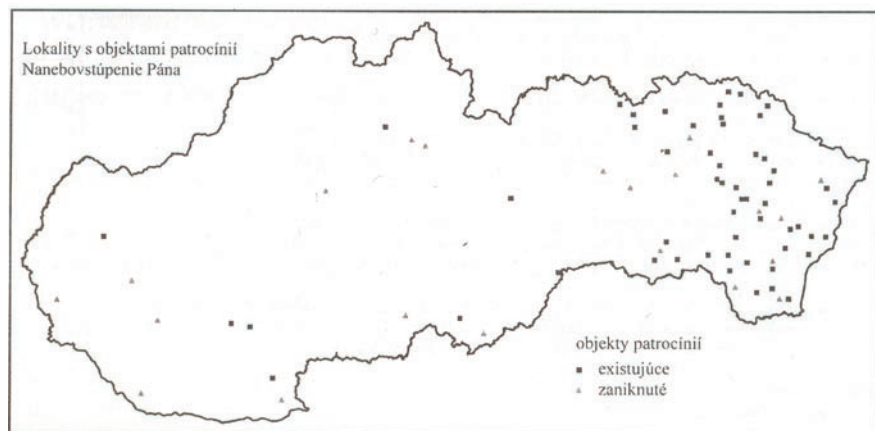
5. Obrežanie Pána. 1608. Namaľoval Ivan Černeckýj. Z Chrámu sv. Michala Archanjela, Šarišský Štiavnik. Teraz v Šarišskom múzeu, Bardejov.

6. Premenenie Pána. Druhá polovica 17. storočia. SNM – MUK Svidník.

7. Stretnutie Pána so Simeonom. Koniec 17. storočia.
Gréckokatolícka cirkev Stretnutia Pána so Simeonom. Kožany.

8. Lokality s patrocíniami Bohorodičky

(Judák, V. – Poláčik, Š. 2009. *Katalóg patrocínii na Slovensku*, 2009, s. 76).

9. Lokality s patrocíniami Nanebovstúpenia Pána

(Judák, V. – Poláčik, Š. 2009. *Katalóg patrocínii na Slovensku*, 2009, s. 70).

10. Lokality s patrocíniami sv. Michala archanjela
(Judák, V. – Poláčik, Š.: *Katalóg patrocínii na Slovensku*, 2009, s. 197).

2.5. Literatúra – filozofia – ideológia

Listy Jána Kollára***ERIKA BRTÁŇOVÁ – DANA HUČKOVÁ – OLGA VANEKOVÁ – ADELAIDA MEZEIOVÁ**

Erika BRTÁŇOVÁ – Dana HUČKOVÁ – Oľga VANEKOVÁ – Adelaida MEZEIOVÁ: Jan Kollar's letters

Jan Kollar's letters was a text analysis project which the editor Jozef Ambruš (1914 – 1993) had begun to prepare as early as the beginning of the 1970s. The first volume (the letters of the years 1816 – 1839) was published as a book in the year 1991. After Ambruš's death the responsibility to finish it was taken over by Augustín Maťovčík from Slovak National Library in Martin, who himself extended and partly checked the materials left by J. Ambruš. Then in the year 2008 he contacted The Institute of Slovak Literature, Slovak Academy of Sciences and offered them cooperation on preparing the edition. Since 2010 the project *Listy Jána Kollára II. – III.* (Jan Kollar's Letters II. - III.) (the edition preparation phase) has been carried out. Its purpose is to process the already prepared materials, verify and complete them, and finalize their editing, of course, with regard to the current state of knowledge of Jan Kollar's life and work. In line with the original concept of Jozef Ambruš's it will involve text analysis and editing of two volumes: the letters of the years 1840 – 1844 (about 140 units, vol. 2) and the letters of the years 1845 – 1852 (about 100 units, vol. 3). The edited letters repeatedly give evidence of Kollar's wide correspondence contacts with refugees as well as politicians from various Slavic nations. This is the area which provides space to further research of Slovak-Slavic cultural and literary relations in the 19th century.

Jan Kollar (1793 – 1852), correspondence, text analysis, Slovak-Slavic literary relations.

Listy Jána Kollára ako textologický problém

Ján Kollár (1793 – 1852), básnik, zberateľ ľudovej slovesnosti, estetik a jazykovedec, zástanca idey slovanskej vzájomnosti, významne formoval a ovplyvnil slovenský kultúrny a literárny život prvej polovice 19. storočia. Jeho široký vedecký a umelecký záber sa odrazil aj v jeho početných kontaktoch s domácimi i zahraničnými osobnosťami z oblasti literatúry, jazykovedy, politiky... Z korešpondencie Jána Kollára je však nateraz v slovenskom kultúrnom prostredí knižne prístupný len 1. zväzok *Listov Jána Kollára*, ktorý v roku 1991 vydal významný slovenský editor Jozef Ambruš.

Jozef Ambruš (1914 – 1993), slovníkovo označovaný za jedného „zo spoluformovateľov zásad vedeckej textológie na Slovensku“, ¹ edične pripravil viaceré vydania korešpondencií autorov 19. storočia: *Listy Ľudovíta Štúra* (3 zväzky 1954, 1956, 1960), *Korešpondencia Jána Hollého* (1967), *Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho* (1963), *Korešpondencia Jozefa Petroviča* (1969).

Hoci kniha *Listy Jána Kollára I.* vyšla v roku 1991, Jozef Ambruš hovoril a písal o tom, že korešpondencia Jána Kollára je „v prípravnom štádiu“, už v ro-

* Štúdia je výstupom kolektívneho grantového projektu VEGA 2/0172/10 *Listy Jána Kollára II.-III.* (príprava edície). Zodpovedná riešiteľka: Erika Brtáňová. Spoluriešiteľky: Oľga Vaneková, Adelaida Mezeiová, Dana Hučková. Doba riešenia 1. 1. 2010 – 31. 12. 2013.

¹ Jozef Ambruš (heslo). In: *Encyklopédia slovenských spisovateľov I.* Bratislava: Obzor, 1984, s. 13.

ku 1971. Vtedy predniesol na zasadnutí Medzinárodnej textologickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov vo vtedajšom Leningrade (dnes Petrohrade) referát, ktorý vzápätí publikoval aj v slovenčine² a ktorý neskôr vyšiel tiež v ruštine.³ V súvislosti s plánovaným kollárovským projektom sa J. Ambruš vyjadril nasledovne: „Do korešpondencie Jána Kollára, ktorá je ešte len v prípravnom štádiu, zaraďujeme však už len listy písané samým Kollárom a vypúšťame z nej jemu adresované listy. Pri redigovaní (...) Literárneho archívu a jeho paralelnej edície Documenta litteraria Slovaca sme totiž došli k záveru, že pri systematickom rozvíjaní korešpondenčných edícií, na ktorom máme eminentný záujem, museli by sme tie isté listy odtláčať aj niekoľkokrát. Keby sme totiž napr. do súbornej korešpondencie Jána Kollára zaradili listy Pavla Jozefa Šafárika Kollárovi, pri plánovanej Šafárikovej súbornej korešpondencii by sme tie isté listy museli znova publikovať; no takúto duplicitu si najmä malé národy nemôžu dovoliť.“⁴ (7-zväzkové *Spisy Pavla Jozefa Šafárika* vyšli v rokoch 1992 – 2004.) O problematike vydávania listov Jána Kollára informoval J. Ambruš takisto v roku 1983.⁵

Od prvej zmienky v roku 1971 po skutočné vydanie, hoci iba jednej časti, však uplynulo dlhých dvadsať rokov. Počas nich J. Ambruš ukončil aj svoje aktívne vedecké pôsobenie vo vtedajšom Literárnovednom ústave SAV, keďže v roku 1981 odišiel do dôchodku. Na edícii však pracoval naďalej a v roku 1991 vydal jej prvý diel v Martine v Matici slovenskej, ako 40. zväzok série Monografie – Documenta Litteraria Slovaca.

Hoci editor odhadoval rozsah vydania celej Kollárovej korešpondencie na tri zväzky, dodnes realizovaný bol iba spomínaný prvý. Tento 1. zväzok obsahuje 173 listov z rokov 1816 – 1839. Početne v ňom prevažujú listy českým vzdelancom (52 listov), Františkovi Palackému bolo adresovaných 22 listov, slovenským dejateľom 22 listov, Friederike Schmidtovej a jej príbuzným 13 listov. Zväzok však obsahuje iba dva Kollárove listy P. J. Šafárikovi, lebo ten ostatné listy údajne zničil.

Editorskú koncepciu zväzku J. Ambruš osvetlil v edičnej poznámke, kde tak ako pred rokmi v kontexte príspevku pre textologickú komisiu Medzinárodného komitátu slavistov opätovne upozorňoval na rozlíšenie pojmov korešpondencia a listy (v danom konkrétnom prípade listy písané Jánom Kollárom).⁶ Vysvetľoval svoje postupy a objasňoval svoje hľadiská: odkazoval na použitie už zabehaných vlastných textologických zásad, aké použil už vo svojich predošlých edíciách (Štúr, Hollý, Hurban), na princíp chronologického radenia podľa rokov, s poznámkou, že nedatované listy budú akousi materiálou rezervou do posledného zväzku, kde

² Ambruš, Jozef: K problematike vydávania súborných slovenských korešpondencií. In: Slovenská literatúra, roč. 18, 1971, č. 6, s. 605-609.

³ Tekstologija slavianskich literatur. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka, 1973, s. 113-119.

⁴ Ambruš, Jozef: K problematike vydávania súborných slovenských korešpondencií. In: Slovenská literatúra, roč. 18, 1971, č. 6, s. 606.

⁵ Ambruš, Jozef: c.d., s. 566-569.

⁶ Ambruš, Jozef: Edičná poznámka. In: Listy Jána Kollára I. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 447.

budú publikované v rámci osobitného oddielu. Ambrušovým východiskom bola *Bibliografia Jána Kollára*, pripravená J. V. Ormisom v roku 1954,⁷ a už jestvujúce edície Kollárových listov, individuálne časopisecké a výberové knižné, s poznámkou, že originály niektorých listov sú nezvestné, buď sa stratili, alebo miesta ich uloženia v archívoch sú vakantné, a preto boli prevzaté z publikovaných edícií.

Pri archívne uložených listoch uvádza J. Ambruš iba miesto uloženia, vo forme skratka archívu alebo prameňa, bez signatúry a aj bez označenia fondu, argumentujúc, že „vzhľadom na to, že časom listy menia svoje pôvodné miesto uloženia a že neraz dostávajú iné katalogizačné zadelenia, upúšťali sme od uvádzania ich terajších signatúr.“⁸ J. Ambruš upustil tiež od úzu uplatňovaného pri vydávaní korešpondencie, keď sa uvádza popis prameňa, jeho rozmery, stav a pod. Ako už skôr napísal, odkazujúc na využívanie modernej techniky pri vydávaní korešpondencií,⁹ urobil tak hlavne z dôvodu, že viaceré listy nemal fyzicky k dispozícii – toto odchylenie vysvetľoval nasledovne: „Vzhľadom na to, že dnešný editor pracuje zväčša s fotokópiami, xeroxami ap., vynechali sme aj kedysi s obľubou používané údaje o rozmeroch jednotlivých originálov; radšej sme upozorňovali na prípadné zvláštnosti vzhľadom na druh, formu ap. listového papiera.“¹⁰

J. Ambruš svoj „grandiózny plán“, ako vydanie *Listov Jána Kollára* označil Vladimír Matula,¹¹ nedokončil. Po jeho smrti v roku 1993 prevzal na seba záväzok edičnej prípravy ďalších zväzkov Augustín Maťovčík, v tom čase riaditeľ Biografického ústavu Matice slovenskej, formálneho predchodcu súčasného Národného biografického ústavu Slovenskej národnej knižnice v Martine. Priebežnú správu o stave a problémoch práce, nazvanú Na margo vydania *Listov Jána Kollára*, publikoval v roku 2009 v zborníku *Biografické štúdie*.¹² A. Maťovčík sám prepísal z rukopisu Ambrušove komentáre k jednotlivým listom, priebežne ich kontroloval a ďalej materiálovo doplnil. Ako však upozornil vo svojom informatívnom texte, príprava ďalších zväzkov „si vyžaduje plné a angažované výskumné nasadenie možno aj širšieho kolektívu, nielen jedného človeka“. Z toho dôvodu oslovil v roku 2008 Ústav slovenskej literatúry SAV s návrhom podieľať sa na projekte dokončenia vydania listov Jána Kollára. Vtedy sa pod vedením Eriky Brtňáovej sformovala výskumná skupina z Oddelenia dejín staršej slovenskej literatúry a Oddelenia dejín slovenskej literatúry 19. storočia, ktorá prijala daný záväzok s vedomím, že súhrnné a úplné vydanie Kollárových listov bude dôležitou a cennou pomôckou

⁷ Ormis, Ján V.: *Bibliografia Jána Kollára*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1954.

⁸ Ambruš, Jozef: Edičná poznámka. In: *Listy Jána Kollára I*. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 448.

⁹ Ambruš, Jozef: K problematike vydávania listov Jána Kollára. In: *Slovenská literatúra*, roč. 30, 1983, č. 6, s. 569.

¹⁰ Ambruš, Jozef: Edičná poznámka. In: *Listy Jána Kollára I*. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 448.

¹¹ Matula, Vladimír: Ambrušova koncepcia akademického vydania Diela Ľudovíta Štúra. In: *Biografické štúdie* 27. Martin: Slovenská národná knižnica, 2000, s. 192.

¹² Maťovčík, Augustín: Na margo vydania *Listov Jána Kollára*. In: *Biografické štúdie* 27. Martin: Slovenská národná knižnica, 2000, s. 196-198.

pre dotvorenie doteraz známeho obrazu Jána Kollára, priblíži jeho názory, ideové východiská, preferencie a takisto i jeho osobný, ľudský profil.

S ohľadom na rozsah textového materiálu sme si stanovili, že v súlade s pôvodnou koncepciou J. Ambruša pôjde o textologické a edičné spracovanie dvoch zväzkov: listy z rokov 1840 – 1844 (asi 140 jednotiek, zv. 2) a listy z rokov 1845 – 1852 (približne 100 jednotiek, zv. 3). Spolu s komentármi a prekladmi by v súhrne išlo o približne 1100 normostrán textu. Prácu sme si rozvrhli do niekoľkých etáp, ktoré sa však prelínajú a prestupujú: 1. Skompletizovanie textového materiálu (aktuálny dopĺňajúci archívny výskum), presné stanovenie použitých edičných zásad; 2. prepis listov Jána Kollára do elektronickej formy, podľa potreby paleografické konzultácie; 3. revízia a korektúry komentárov už vypracovaných J. Ambrušom a doplnených A. Maťovčíkom, ich prepis do elektronickej formy; 4. preklady inojazyčných listov; 5. spracovanie komentárov; 6. vysvetlivky a komentáre k prekladom; 7. korektúry a apretácie súborného textu; 8. registre.

Projekt je síce založený na spracovaní strojopisných podkladov, ktoré sme prevzali, v žiadnom prípade však nejde iba o mechanické prepísanie a usporiadanie listového materiálu. Editorske spracovanie listov Jána Kollára si totiž vyžaduje nielen dôsledný a precízny prepis s doplnkom moderných, účelných komentárov, ale predpokladá aj znalosť dobového spoločenského, kultúrneho a literárneho kontextu. Na jednej strane musíme riešiť problém neúplnosti podkladov, na druhej strane zohľadňujeme fakt, že od roku 1991, keď vyšiel prvý zväzok, bolo publikovaných viacero zásadných či inak dôležitých prác o živote a diele Jána Kollára, ktoré priniesli nové poznatky i nové výklady.¹³ Vznikli aj ďalšie bibliografické prehľady na

¹³ Výberovo z rozsiahlej kollárovskej bibliografie po roku 1991 (v chronologickom poradí podľa roku vydania): Ján Kollár (1793 – 1852). Zost. C. Kraus. Bratislava: Veda, 1993; Slavica Slovaca, roč. 28, 1993, č. 1-2 (monotematické číslo o J. Kollárovi); Schwarz, Karl: Von Budapest nach Wien: Streiflichter zur Biographie Ján Kollárs. In: Barton, Peter F. (ed.): Kirche im Wandel: Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte. Wien: Evangelischer Presseverband in Österreich, 1994, s. 101-118; Rajnoch, Karl: Wien im Geistesleben der Slowaken (19. Jahrhundert). In: Marinrlil-König, Gertraud – Pavlova, Nina (ed.): Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt. Wien: Verlag d. ÖAW, 1996, s. 293-316; Pichler, Tibor: Obavy z politiky: Ján Kollár a myšlienka slovanskej vzájomnosti. In: Pichler, Tibor: Národovci a občania: o slovenskom politickom myslení v 19. storočí. Bratislava: Veda, 1998, s. 15-33; Rokina, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istoriija idei slavjanskoj vzajimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998; Kiss Szemán, Róbert: Ján Kollár, veľký kreátor. In: Slovenský prehľad, roč. 91, 2005, č. 4, s. 557-563; Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe. Zost. Tatiana Ivantyšinová. Slovenské štúdie. Revue pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy. Zvlášťne číslo 4. Bratislava: SDKSVE, 2006. Kiss Szemán, Róbert: Od nářku Uher k nářku Slavie v díle Jana Kollára. In: Jeden jazyk naše heslo buď. Radnice: Spolek divadelních ochotníků v Radnicích, 2007, s. 157-170; Kiss Szemán, Róbert: Dejinnosť a kreácia – paralely v historickej tvorbe a svetonázore Jána Kollára a Istvána Horváta. In: Slovenská literatúra 18. a 19. storočia. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2007, s. 96-117; Fabiny, Tibor: Kollárove peštianske roky. In: Biografické štúdie 33. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 136-142. Podolan, Peter: Generácia Věslavie a jej koncepcia národa. In: Studia Academica Slovaca 38. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, s. 239-254; Podolan, Peter: Politické aspekty činnosti Jána Kollára. In: Historia Nova, roč. 1, 2010, č. 1, s. 65-89. Podolan, Peter:

danú tému, preto heuristické východisko popri Ormisovej *Bibliografii Jána Kollára* z roku 1954 doplnili novšie súpisy M. Ďurovčíkovej,¹⁴ J. Gerbócovej¹⁵ a štúdia E. Brtáňovej.¹⁶ Práve s ohľadom na aktuálny stav poznania sa usilujeme doplniť materiálovú bázu a predovšetkým ju – aj na základe konzultácií s domácimi a zahraničnými kolegami, historikmi, slavistami, literárnymi vedcami – čo najpresnejšie verifikovať. Hoci aj s vedomím, ako to formuloval už J. Ambruš, že „v prípade zbierania korešpondencií si ani pri akokoľvek vypätom úsilí nemožno robiť nároky na úplnosť a že edície tohto druhu ad hoc majú byť aj prehľadným podnetom pre postupné dopĺňovanie novoobjavenými listami“.¹⁷

Východiskovým zdrojom J. Ambruša bola v základe už vydaná korešpondencia a archívne pramene z dostupných archívov, ktorými boli predovšetkým vtedajší Literárny archív Matice slovenskej v Martine (dnes Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine) a Literárni archiv Památníku národného písemnictví v Prahe. Ostatné listy mal editor prístupné iba vo forme fotokópií, pričom aj tu bol J. Ambruš s ohľadom na vtedajšiu situáciu viazaný len na domáce zdroje a na ochotu kolegov sprostredkovať mu fotokópie zo zahraničia (Krakov, Viedeň, Belehrad, Záhreb, Budapešť, Békešská Čaba, Leningrad, Ľvov). Preto sa nám ako žiaduce javilo rozšíriť záber archívov (hoci aj J. Ambrušom spomínaných,¹⁸ napr. Srbský kultúrny archív Budyšin/Bautzen) a takisto register adresátov. Tak sme si na základe Kollárových mnohostranných kontaktov vytypovali ďalších možných adresátov, aby sme mohli rozšíriť hľadanie v individuálnych pozostalostiach, t. j. aj v iných než len už zahrnutých archívnych fondoch jednotlivcov.

Pri spracovaní listov sme narazili na viacero ťažkostí, jednou z nich sú napr. neidentifikované značky uvádzané pri listoch či neoznačené listy, pretože niektoré strojopisné prepisy nemajú uvedené miesto uloženia. Napr. archív v Leningrade nie je nijako konkretizovaný, naproti tomu evanjelický archív v Budapešti (Evangélikus Országos Levéltár) figuruje pravdepodobne pod dvoma skratkami – EOL a EAB, pričom druhá skratka sa vo vysvetlivkách skratiek vôbec nevyskytuje. Hľadanie a overovanie originálov listov potom, popri vyhľadávaní nových dokumentov,

Odkaz Jána Kollára slovenskej historiografii. In: *Historia nova* 5. Bratislava: Stimul, 2012, s. 43-51; Podolan, Peter (ed.): *Štúdie k jubileu Jána Kollára*. In: *Historia nova* 5. Bratislava : Stimul, 2012; Vojtech, Miloslav: *Syntéza poézie, vedy a mýtu v diele Jána Kollára*. In: *Historia nova* 5. Bratislava: Stimul, 2012, s. 12-34.

¹⁴ Ďurovčíková, Margita: *Bibliografia Jána Kollára (1953 – 1973)*. In: *Biografické štúdie* 6. Martin: Slovenská národná knižnica, 1976, s. 175-206.

¹⁵ Gerbócová, Jarmila: *Ján Kollár v literatúre od roku 1952 po súčasnosť*. In: *Ján Kollár (1793 – 1993)*. Bratislava: Veda, 1993, s. 317-326.

¹⁶ Brtáňová, Erika: *K súpisu archiválií Jána Kollára*. In: *Ján Kollár (1793 – 1993)*. Bratislava: Veda, 1993, s. 327-336.

¹⁷ Ambruš, Jozef: *Edičná poznámka*. In: *Listy Jána Kollára I*. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 448.

¹⁸ Ambruš, Jozef: *K problematike vydávania listov Jána Kollára*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 30, 1983, č. 6, s. 569.

predstavuje stabilnú činnosť v rámci prípravy edície. Pozornosť musíme venovať aj otázkam jazyka, transkripcie a prekladom nemeckých a latinských listov.

Ako samostatný problém sa ukazujú poznámky k listom, najmä ich rozsah. Vo vydaniach J. Ambruša boli komentáre vždy veľmi dôkladné, podrobné a obsažné, tak čo sa týka faktov, ako aj výkladu kontextových súvislostí. Práve komentáre „bazírujúce na funkčnosti, presnosti a mnohostrannosti“ vnímal J. Ambruš, ako to uviedol už Alexander Šimkovič,¹⁹ „za jednu z hlavných úloh editorovej práce“. Postupom času sa však takýto prístup ukazuje ako otázny. Na potrebu prehodnotenia rozsahu, prinajmenšom v personálnych poznámkach, upozornil A. Maťovčík, odkazujúc na v súčasnosti už dostupné „detailné údaje vo viacerých univerzálnych i špeciálnych slovníkoch, napr. v Slovenskom biografickom slovníku“.²⁰ Sám navrhol – bez toho, aby „zmenšoval Ambrušovu minucióznú prácu na zháňaní detailných údajov o premnohých osobnostiach, dielach a faktoch, vystupujúcich v Kollárových listoch“, ²¹ aby boli v poznámkach o slovenských dejateľoch uvádzané iba roky narodenia a úmrtia a stručná charakteristika dotyčnej osobnosti v súvislosti s jej činnosťou a obsahom listu. O istej forme zjednodušenia alebo skrátenia uvažujeme takisto pri tzv. kontextových poznámkach, avšak s tým, aby boli dostatočne zreteľne vysvetlené všetky dôležité aspekty udalostí, ktoré sú v listoch spomínané.

Zásadná otázka, ktorú sme si po zoznámení sa s materiálom kládli, súvisela s naším pomerom k pôvodnému editorovi. Išlo o to, či chceme vydať listy Jána Kollára z pozostalosti Jána Ambruša v takej podobe, ako sme ich dostali, alebo či chceme Ambrušovo dielo aktualizovať na dnešné pomery a vo všetkej úcte k nemu samostatne pokračovať v ním začatom diele. Namiesto pietneho prístupu k editorovi J. Ambrušovi sme zvolili aktívny prístup k autorovi listov, k J. Kollárovi, pretože ten je hlavným aktérom daného edičného projektu. V konečnom dôsledku pôjde teda o revidované a doplnené (alebo v prípade poznámok a komentárov skrátené) vydanie na základe podkladov pôvodného editora.

Editované listy opätovne dokladajú Kollárovi široké korešpondenčné kontakty s českými (napr. F. Palacký, J. Jungmann, F. L. Čelakovský, V. Hanka), poľskými (W. A. Maciejowski, A. J. Rościszewski), ukrajinskými (J. Holovackij), ruskými (P. I. Koeppen, M. P. Pogodin, D. I. Jazykov, I. I. Sreznevskij), chorvátskymi (L. Gaj) a takisto so srbskými (V. Karadžić), slovinskými (J. Kopitar, S. Vraz) a lužickosrbskými (J. A. Smoler) učencami, ideológmi a politikmi, ktoré boli vo viacerých prípadoch prehlbované na úrovni osobných stretnutí (napr. v Budapešti ho navštívil M. P. Pogodin, no tiež N. V. Gogol',²² v roku 1841 sa J. Kollár stretol v Záhrebe s I. I. Sreznevským).

¹⁹ Šimkovič, Alexander: Poznámky k problematike vydávania literárnej korešpondencie. In: Text a textológia. Bratislava: Veda, 1989, s. 115.

²⁰ Maťovčík, Augustín: Na margo vydania Listov Jána Kollára. In: Biografické štúdie 27. Martin: Slovenská národná knižnica, 2000, s. 197.

²¹ Tamže.

²² Malevič, Oleg: Dobrodružství české literatury v Rusku. In: Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z 3. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Svazek 1. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2006, s. 117.

Azda bude možné, aj na základe bádania ruskej historičky G. V. Rokinovej, doplniť naše poznanie o dosiaľ neznáme listy Jána Kollára adresované ruským slavistom, či naše vedomosti konfrontovať s údajmi z už pred časom avizovanej výberovej bibliografie ruských Kollarian. Práve táto oblasť poskytuje priestor pre ďalší výskum slovensko-slovanských kultúrnych a literárnych vzťahov v 19. storočí.²³

Veríme, že po zvládnutí všetkých textologických úskalí sa nám podarí prácu začatú J. Ambrušom čo najlepšie zavŕšiť, a že vedecky pripravená pramenná edícia *Listy Jána Kollára II. – III.* bude významným prínosom pre doplnenie obrazu národných dejín, dejín slovenskej literatúry 19. storočia, dejín iných slovanských literatúr i širšieho výskumu ideí slavizmu.

Listy Jána Kollára adresované osobám slovenského pôvodu

Prvý zväzok edície *Listy Jána Kollára* zahŕňa 173 listov z rokov 1816 – 1839. Listy adresované osobám slovenskej národnosti predstavujú asi 60 listov, teda približne tretinu z publikovaného korpusu. Počtom najviac listov v uvedenom období adresoval Ján Kollár Martinovi Hamuljakovi (18 listov) a Michalovi Godrovi (10 listov). Ďalšími adresátmi sú Ján Kutlík, Daniel Sloboda (obaja po 4 listy), Gabriel Machula, Juraj Palkovič (po 3 listy), Pavel Jozef Šafárik, Ján Šoltís a Ctiboh Zoch (po dva listy). Ján Herkeľ, Samo Bohdan Hroboň, Ján Koiš, Adam Lovich, Michal Madánsky, Jur Palkovič, Adam Philadelphy, Jonáš Pongrácz, Ján Seberíni, Alexander Boleslavín Vrchovský, Jonáš Záborský a Ľudovít Haan sú adresátmi jedného listu v uvedenom období.²⁴

Hoci listy Martinovi Hamuljakovi²⁵ sú najpočetnejšie, ide väčšinou o veľmi krátke, stručné listy s jednoduchým obsahom. Ján Kollár ich napísal v období od marca 1824 do mája 1839. Štrnásť listov je napísaných česky, resp. slovakizovanou češtinou, dva po nemecky a dva po latinsky. Väčšina listov obsahuje žiadosti Jána Kollára o zaslanie kníh, resp. o sprostredkovanie knižných zásielok od Martina Hamuljaka ďalším osobám, pozvánky na stretnutia u Jána Kollára a konkrétne redakčné otázky súvisiace s textami v jednotlivých ročníkoch almanachu *Zora* a ďalšie aktuálne problémy edičnej a autorskej činnosti oboch pisateľov. Ur-

²³ Rokinová, Galina: Ján Kollár a ruskí slavisti v prvej polovici 19. storočia. In: Zborník Filozofickej fakulty UK – Historica 38. Bratislava: SPN, 1991, s. 59-70; Kodajová, Daniela: Oslavy významných osobností národotočného procesu v slovenskej publicistike (Kollár – Palacký – Mickiewicz – Puškin). In: Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov. Zost. Jozef Hvišč. Bratislava: LUFEMA, 2000, s. 89-108; Rozman, Andrej: Ján Kollár a Slovinci. In: Zborník Filozofickej fakulty UK – Philologia 53. Zost. M. Pančíková. Bratislava: Univerzita Komenského, 2001, s. 43-53; Rokina, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idej slavjanskoj vzajimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998.

²⁴ Stručné profily všetkých adresátov listov Jána Kollára sa v edícii *Listy Jána Kollára I. 1816 – 1839*. Martin: Matica slovenská, 1991, nachádzajú v abecednom poradí na s. 434-445.

²⁵ Martin Hamuljak (1789 – 1859), od roku 1813 úradník Kráľovskej miestodržiteľskej rady v Budíne, kde sa podieľal na organizačnej činnosti medzi Slovákmi, aktívne pomáhal pri vydávaní slovanských diel a bol spoluzakladateľom Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej, redakčne sa podieľal na príprave almanachu *Zora* a súborného diela Jána Hollého a i.

čitou výnimkou z neosobného praktického tónu Kollárových listov je rozhorčená poznámka z listu pravdepodobne z januára 1827, v ktorom sa Kollár sťažuje na redakčné zásahy F. Palackého do jeho veršov, ktoré mu poslal na uverejnenie: „*Imrzí i hněvá mne, že se p. Palacký moje verše pokaziti opovážil, a to nejen co do metra, ale i co do smyslu mi troje docela porušil. To mu neodpustím.*“²⁶

Takmer všetky listy Martinovi Hamuljakovi sú uvedené oslovením *Přemilý příteli!* Výnimku tvorí niekoľko listov z obdobia rokov 1836 – 1839, keď Ján Kollár poslal Martinovi Hamuljakovi listy bez oslovenia, a v nich veľmi odmerane, neosobne a stroho predkladá účty za almanach *Zora*. Dva z týchto „odmeraných“ listov sú napísané po latinsky neosobným tónom a obsahujú naozaj len účty za časopisy a knihy. V liste zo 16. februára 1839 Ján Kollár M. Hamuljakovi trochu urazene píše: „*A tak sme s oučty se Zory na konci (...) jen i Vy buďte spravedlivý a nepovažujte mne jako knihkupce Vaší Zory (...), který za storaké při tom i ustávání i utruty nikdy žádné vděčnosti neočekával, ale ani nevďěčnost nezasloužil.*“²⁷

Z listov Jána Kollára napísaných po roku 1839, ktoré budú zahrnuté v II. a III. zväzku pripravovanej edície, je v prepise Jozefa Ambruša k dispozícii 14 listov Martinovi Hamuljakovi z obdobia od 12. januára 1840 do 22. januára 1843. Po tomto dátume nie je momentálne zaznamenaný ďalší list Jána Kollára Martinovi Hamuljakovi. Listy z tohto časového úseku obsahovo nadväzujú na listy z predchádzajúceho obdobia. Opäť sa v nich riešia predovšetkým aktuálne redaktorské otázky a problémy s použitím rôznych ortografických systémov v jednotlivých pripravovaných edíciách. Listy Martinovi Hamuljakovi opäť začínajú oslovením *Přemilý příteli*, čo môžeme vnímať ako poukaz, že sa obnovili pôvodné kolegiálne a priateľské vzťahy medzi oboma pisateľmi. V liste z 15. januára 1842 sa objavuje zmienka o pripravovanom rekurze slovenských vzdelancov adresovanom panovníkovi Ferdinandovi V.²⁸ J. Kollár žiada od M. Hamuljaka, aby sa k rekurzu pripojil on sám a aby pomohol zabezpečiť podpis Jána Hollého, a tým tiež jeho pripojenie sa k požiadavkám formulovaným v rekurze.²⁹ V konečnej podobe bol však rekurz len záležitosťou príslušníkov evanjelickej cirkvi. V poslednom momentálne známom liste Jána Kollára Martinovi Hamuljakovi z 22. januára 1843 Ján Kollár žiada M. Hamuljaka, aby mu zaslal „*data a historii maďaromanie*“, teda doklady o útlaku príslušníkov slovenskej národnosti zo strany Maďarov, čo takisto súviselo s pripravovaným rekurzom slovenských vzdelancov.³⁰

²⁶ Ambruš, Jozef: Listy Jána Kollára I. 1816 – 1839. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 64.

²⁷ Ambruš, Jozef: Listy Jána Kollára I. 1816 – 1839. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 195 (list č. 157).

²⁸ V listoch Jána Kollára sa v tejto súvislosti objavuje pomenovanie rekurs, v odbornej literatúre sa používa predovšetkým názov Prestolný prosbopis. K problematike Prestolného prosbopisu pozri: Rapant, Daniel: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. 1. a 2. diel. Lipt. Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1943.

²⁹ „... pripojený zde rekurs na slav. místopředsíci radu král. ..., který Vám zde in copia sdělujem tím cílem, aby ste ho čím nejskôr i s naším přítelem p. Hollým sdělili a o připojení ku podepsání jeho jména snažně ho žádali.“ Citované podľa prepisu Jozefa Ambruša.

³⁰ Ján Kollár sa od začiatku roku 1842 aktívne zapojil do prípravy Slovenského prestolného prosbopisu. Z jeho žiadosti o cenzora sa vyvinula všeobecná ponosa proti násilnej maďarizácii, a z rekurzu na

Pomerne veľký počet listov adresoval Ján Kollár v uvedenom období aj Michalovi Godrovi,³¹ v I. zväzku edície *Listy Jána Kollára* sa ich nachádza desať. J. Kollár ich napísal v období od 12. septembra 1833 do 1. augusta 1838. Všetkých desať listov je napísaných po česky, resp. slovakizovanou češtinou, v porovnaní s krátkymi listami Martinovi Hamuljakovi majú väčší rozsah a osobnejší ráz. J. Kollár informuje M. Godru o aktuálnom dianí týkajúcom sa slovenskej evanjelickej spoločnosti v Pešti, o priebežnom stave svojich pripravovaných diel (*Sláva bohyně, Schematismus, O literárnej vzájomnosti* a i.), tiež o prácach iných autorov, o založení Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej v roku 1834, o pripravách vydávania almanachu *Zora*. Michal Godra sa v rokoch 1832 – 1836 zdržiaval v Pešti³² a organizačne i redakčne sa podieľal na príprave 1. a 2. zväzku almanachu *Zora* v rokoch 1835 a 1836, potom z Pešti odišiel do Nového Vrbasu.³³ Listy obsahujú i potvrdenia o účtoch za knihy, ktorých doručenie sprostredkoval J. Kollár prostredníctvom M. Godru na Slovensko a potom i na Dolnú zem. Dokladom živých kontaktov slovenských vzdelancov je i vzájomné požičiavanie odborných kníh. Napr. v liste z 9. júna 1837 žiada J. Kollár, aby mu M. Godra požičal gramatiku sanskrtu od zakladateľa porovnávacej indoeurópskej jazykovedy Franza Boppa (1791 – 1867), ktorú M. Godra vlastnil v latinskom preklade. Príklady z tohto diela použil J. Kollár v spise *Sláva bohyně a původ jména Slavův čili Slavjanův* z roku 1839, v ktorom reagoval na výhrady P. J. Šafárika voči svojmu etymologickému výkladu slov Slav, Slavané, slavský.³⁴ V liste zo 14. novembra 1837 J. Kollár M. Godrovi píše o slávnosti pri príležitosti 50. výročia vzniku peštianskej evanjelickej cirkvi. Vyzýva M. Godru, aby prispel do pripravovaného zborníka, ktorým spriatelene slovenské cirkvi a senioráty pozdravili peštiansky zbor: „*Vy ste dobrý básniř, vezmite na sebe též tu práci (...) Čekáme to i od jiných, Chalupky, Hodže (...) dáme to všecko s kázněmi tisknouti.*“³⁵ Podľa poznámky J. Ambruša k uvedenému listu však „M. Godra asi žiadanú báseň neposlal, lebo sa do jubilejného zborníka nedostala.“³⁶ Osobnú angažovanosť J. Kollára v prospech priateľa možno vidieť v návrhu, aby sa M. Godra uchádzal o miesto učiteľa na peštianskom gymnázii, a v prísľube podporiť ho v tomto úsilí (list z 1. augusta 1838).³⁷ Napo-

palatína sa stal rekurz na panovníka. Na jeho vypracovaní sa zúčastnilo viacero autorov, spis mal niekoľko redakcií a v definitívnej podobe ho predložila panovníkovi dňa 4. júna 1842 vo Viedni deputácia v tomto zložení: Pavol Jozefi, Samuel Ferjenčík, Ján Chalupka a Michal Miloslav Hodža. Podľa: Rkp. poznámky k odpisu listov Jána Kollára od Jozefa Ambruša.

³¹ Michal Godra (1801 – 1874), básnik, roku 1836 sa stal profesorom a riaditeľom gymnázia v Novom Vrbase, roku 1868 odišiel do Petrovca, v Pešti sa zapájal do organizovania národných podujatí, bol spoluredaktorom almanachu *Zora* a usiloval sa zasahovať aj do reforiem spisovného jazyka.

³² Ambruš, Jozef: *Listy Jána Kollára* I. 1816 – 1839. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 381.

³³ Ambruš, Jozef: c.d., s. 389.

³⁴ Ambruš, Jozef: c.d., s. 390.

³⁵ Ambruš, Jozef: c.d., s. 181 (list č. 141).

³⁶ Ambruš, Jozef: c.d., s. 404.

³⁷ Ambruš, Jozef: c.d., s. 188 (list č. 150).

kon dôkazom o priateľských vzťahoch medzi Kollárom a Godrom sú aj osobné informácie o Kollárovom zdravotnom stave, správy z rodinného života a osobitne takmer v každom liste aj pozdravy od Kollárovej manželky. V odpisoch listov, ktoré Ján Kollár napísal po roku 1839 a ktoré budú zahrnuté v II. a III. zväzku edície, sa nachádza 6 listov adresovaných Michalovi Godrovi. Vznikli v období od 14. marca 1841 do 28. augusta 1843. Päť z nich je napísaných po česky, posledný zo zachovaných listov je napísaný po nemecky, rukou Kollárovej manželky, pretože J. Kollára trápili problémy s očami. V listoch z uvedeného obdobia opäť nachádzame informácie o aktuálnom dianí v Pešti i na Slovensku (úsilie Ľ. Štúra vydávať noviny, príprava almanachu *Nitra*), o aktivitách J. Kollára i osobné informácie o živote Kollárovej rodiny. Keďže od začiatku roku 1842 bol J. Kollár zaujatý prípravami Prestolného prosbopisu adresovaného panovníkovi, „ohlas“ týchto prípravných prác nachádzame aj v jeho listoch z tohto obdobia. Napr. v liste z 11. marca 1842 vyčíta M. Godrovi, že na rekurz a otázky s ním spojené vlastne nijako nereaguje: „Ale na Vašem listě nevím se dost nadiviti, ba téměř nahněvati, že o našem rekurse ke trůnu (...) ba vůbec o národnosti žádné zmínky nečiníte, jakoby Vám to již více na srdci neleželo. My se můžeme a trápíme každodenně, jak by sme a co v těchto nebezpečných časích činiti měli: a mnozí z našich přátelů oddali se v tom jen jakémusi optimismu a quietismu. Tak ani z našeho národu nikdy nic nebude!“³⁸ Ján Kollár reaguje i na básnickú tvorbu M. Godru, chváli jeho latinské Eklogy (list z 11. marca 1842), i preklad jeho básne do srbčiny a vyzýva ho k ďalšej tvorbe, hlavne v národnom duchu (list zo 14. marca 1841). J. Kollár reflektuje i činnosť M. Godru v oblasti ortografie, v liste z 26. augusta 1842 píše, že Godrove návrhy na zmenu pravopisu boli akceptované, P. J. Šafárik vydal Slovanický národopis a J. Kollár svoj Cestopis (čiastočne) s uplatnením Godrových zásad, ako ich on formuloval ešte v roku 1835 v 1. ročníku almanachu *Zora*.³⁹ V listoch z 28. mája, 15. júna a 28. augusta 1843 J. Kollár vyzýva M. Godru, aby sa uchádzal o miesto na evanjelickom lýceu v Pešti, vyjadruje mu svoju podporu a v poslednom uvedenom liste mu napokon vyčíta, že o ponúkané miesto neprejavil záujem. Po auguste 1843 nateraz nie je známy ďalší list J. Kollára adresovaný M. Godrovi.

Z listov, ktoré Ján Kollár napísal po roku 1839 (aktuálne je ich počet 225), je približne polovica adresovaná osobám slovenskej národnosti. Popri osobách, ktorým J. Kollár písal v predchádzajúcom období, nachádzame medzi adresátmi aj nové mená. Najviac listov v tomto období napísal J. Kollár Pavlovi Jozefimu, ide o viac ako 40 listov, ďalej nasleduje Ján Stehlo – 9 listov, Anton Muňay – 6 listov, Ján Seberíni – 7 listov (v predchádzajúcom období, spracovanom v I. zväzku, mu Kollár adresoval len jeden list). Vysoká „listová“ aktivita menovaným osobám súvisela predovšetkým s Kollárovou angažovanosťou súvisiacou s Prestolným pros-

³⁸ Z listov J. Kollára napísaných po roku 1839 citujeme podľa odpisu, ktorý pre II. a III. zväzok edície Listy Jána Kollára pripravil Jozef Ambruš.

³⁹ Podľa poznámky J. Ambruša k listu J. Kollára M. Godrovi z 26. 8. 1842.

bopisom. Novým adresátom Kollárových listov po roku 1839 je i Ľudovít Štúr, nateraz sú známe tri listy, ktoré J. Kollár napísal Ľ. Štúrovi.

Ďalšími adresátmi listov v období po roku 1839 sú: Augustín Horislav Škul-téty (3 listy), Samo Bohdan Hroboň (1), Juraj Palkovič (1), Janko Šafárik (7), Pavel Jozef Šafárik (2), Ján Chalupka (1), Ján Čaplovič (1), Ján Kutlík (1), Bohuslav Šulek (2), Ľudovít Haan (1), Ján Bohurád (4), Adam Philadelphia (1) a i.

V nasledujúcej časti sa sústredíme na listy, ktoré v období od 11. marca 1840 do 9. novembra 1847 napísal Ján Kollár Pavlovi Jozefimu.⁴⁰ Súbor zahŕňa okolo 40 listov, z toho asi 30 listov je v češtine a 10, z obdobia od 24. januára 1844 do 9. novembra 1847, je napísaných v nemčine. Listy adresované Pavlovi Jozefimu predstavujú v období po roku 1839 takmer štvrtinu nateraz známych listov Jána Kollára adresovaných Slovákom.

Listy Jána Kollára jednému z hlavných iniciátorov Prestolného prosbopisu Pavlovi Jozefimu dokumentujú pozadie vzniku tohto závažného dokumentu slovenských dejín. Od roku 1840 J. Kollár informuje P. Jozefiho o svojich aktivitách na obranu proti maďarizačným tendenciám v evanjelickej cirkvi a v školách: zbiera „data maďaromanie“, ktoré požadovali uhorské orgány ako dôkazy urážok a krívd zo strany Maďarov proti Slovákom, navrhuje, na koho sa obrátiť so žiadosťou o pomoc, sám využíva svoje dobré kontakty s „dôležitými“ ľuďmi, napr. s palatinkou Máriou Dorotou v Budíne, oslovuje osobnosti zo slovenského prostredia, ale i Maďarov, ktorí boli Slovákom a Slovanom vôbec naklonení, napr. grófa Majláta, grófa Sečeního, vo Viedni ministra Kolowrata, grófa Thuna a i. J. Kollár sa postaral, aby v roku 1840 vyšla v Pešti v náklade 1500 exemplárov upravená podoba Pastierskeho listu, ktorý v roku 1839 napísal P. Jozefi Níred'házskej cirkvi a v ktorom upozornil na prejavy maďarizácie. Početné Kollárove listy P. Jozefimu zaznamenávajú proces tvorby rekurzu, vývin argumentačnej podoby textu, ktorý zahŕňal žiadosti o ochranu príslušníkov evanjelickej cirkvi: „aby školy a chrámy naše od násilí maďaromanského chránené boli“ (list z 12. februára 1842), ale napr. aj požiadavku zachovania a rozšírenia Katedry československej reči a literatúry na evanjelickom lýceu v Bratislave

⁴⁰ Pavol Jozefi (1775 – 1848), jeden z popredných predstaviteľov evanjelickej cirkvi a v. na Slovensku v 19. storočí. Pôsobil ako domáci učiteľ, v r. 1799 – 1801 ako ev. kaplán a učiteľ v Sarvaši, 1801 – 1808 farár v Aszóde, 1808 – 1820 v Cinkote, súčasne peštiansky senior, 1820 – 1848 v Tisovci, od r. 1823 bol superintendentom potiského dištriktu. Zabezpečoval duchovný a kultúrny život v Tisovci a v celej superintendencii, venoval pozornosť rozvoju školstva, v intenciách *Ratia educationis* zaviedol na ev. cirkevných školách šesťročnú povinnú dochádzku, podporoval vydávanie slovenských kníh, založil knižnicu, dal postaviť nový kostol a školu v Tisovci. Pod jeho patronátom pripravili a vydali r. 1842 nový ev. Zpěvník. V r. 1841 – 43 na dištriktálnych a generálnych konventoch ev. cirkvi bojoval proti maďarizačným úsiliam maďarských predstaviteľov na čele s K. Zaiom a L. Košútom. V roku 1842 sa spoluinicioval Prestolný prosbopis adresovaný panovníckemu dvoru vo Viedni a stál na čele deputácie, ktorá 5. 6. 1842 panovníkovi predložila národné požiadavky Slovákov. Podľa: Biografický lexikón Slovenska. Martin: Slovenská národná knižnica, 2010, s. 295; Slovenský biografický slovník. II. zväzok. E – J. Martin: Matica slovenská, 1987, s. 572.

a i. Významnou súčasťou organizovania prosbopisu bola aj otázka personálneho zloženia deputácie, ktorá dokument mala odovzdať panovníkovi. V listoch sa rieši aj otázka pripojenia (resp. samostatného postupu) Slovákov z ďalších častí Uhorska, napr. z báčskeho a békeškého seniorátu, k rekurzu slovenských evanjelikov. V období po odovzdaní rekurzu a (dlhom a v podstate márnom) čakaní na odpoveď od panovníka, v listoch J. Kollára P. Jozefimu nachádzame reakcie na aktuálnu situáciu, návrhy, komu a či znovu písať rekurzy, ako reagovať na útoky na členov prosbopisevej delegácie predovšetkým z maďarskej strany, aký postoj zaujať v súvislosti s účasťou superintendentov na generálnych konventoch evanjelickej cirkvi a pod. V listoch z uvedeného obdobia sa objavuje veľa zmienok aj o Ľudovítovi Štúrovi, samozrejme, v súvislosti s prosbopisom ako o aktívnom členovi „prosbopisového kolektívu“, ale aj v súvislosti so Štúrovou žiadosťou o vydávanie slovenských novín a so situáciou na bratislavskom lýceu. Bez toho, aby sme uvádzali konkrétne citáty, vo všeobecnosti sa dá konštatovať, že v listoch P. Jozefimu sa J. Kollár o Ľ. Štúrovi vyslovuje prevažne v pozitívnom zmysle, nenachádzame tu zmienky o „jazykovom“ spore medzi J. Kollárom a Ľ. Štúrom. Popri otázkach a problémoch týkajúcich sa prosbopisu v listoch J. Kollára P. Jozefimu nachádzame aj informácie o Kollárovej literárnej a kazateľskej práci, o pripravách vydania evanjelického *Zpěvníka*, ktorého hlavným iniciátorom bol P. Jozefi a hlavným korektorom J. Kollár, o nových a zaujímavých spisoch a článkoch, o zásielkach kníh a pod. Z formulácií v listoch možno usudzovať, že Pavol Jozefi bol pre J. Kollára autoritou, a to nielen ako vysoký cirkevný hodnostár, úctivý vzťah J. Kollára k adresátovi sa prejavuje priamo v podobe oslovení: *Důstojný pane, vysocectěný příteli!*, *Důstojný pane, vysocectěný bratře v Pánu!* a v listoch písaných v nemčine: *Hochehrwürdiger Herr, hochgeschätzter Herr Amtsbruder!* Vo viacerých listoch sa objavuje úctivé vyjadrenia o činnosti P. Jozefiho, J. Kollár ho nazýva „pravým otcom a patriarchom“ a „naším vodcom, a to nielen súkromným, ale aj verejným“. Súbor viac ako štyridsiatic listov Jána Kollára adresovaných Pavlovi Jozefimu zachytáva mimoriadne významné obdobie v slovenských dejinách z pohľadu jednej z našich najvýznamnejších osobností. Je veľmi zaujímavé sledovať Kollárovo hodnotenie dobových udalostí a osôb, ktoré sa ich zúčastňovali.

Pri rozbere listov vyššie uvedeným trom adresátom, Martinovi Hamuljakovi, Michalovi Godrovi a Pavlovi Jozefimu, sme chceli upozorniť na rôznorodú podobu listov Jána Kollára adresovaných Slovákom. V prípade M. Hamuljaka ide o krátke, stručné správy o aktuálnych, najčastejšie korektorských a redakčných otázkach, s M. Godrom spájalo J. Kollára (pravdepodobne) priateľské puto, listy sú osobnejšie a vyjadrujú aj osobné zaujatie a záujem J. Kollára o životné a pracovné osudy priateľa. Listy Pavlovi Jozefimu predstavujú takmer štvrtinu listov, ktoré J. Kollár celkovo napísal osobám slovenskej národnosti. V tomto prípade ide o listy, ktoré zachytávajú dejinne významné udalosti a predstavujú vlastne aktivity dvoch osobností, ktoré spoluurčovali ich podobu. Vďaka ich

veľkému rozsahu a podrobnému zachyteniu dobových udalostí umožňujú utvoriť si predstavu o vnímaní historicky veľmi dôležitého obdobia slovenských dejín v rokoch 1840 – 1848 z pohľadu ich relevantného spolutvorcu Jána Kollára.

Hoci v listoch slovenským vzdelancom sa Kollár nezaobrá problematikou slovanstva, v posledných listoch P. Jozefimu, z obdobia po roku 1845 písaných v nemčine, sú zaujímavé jeho vyjadrenia o Slovanoch: „som spolu s inými Slovanmi tej mienky, že my, pod uhorskou korunou žijúci Slovania, mali by sme pred trónom vystupovať ako deti toho istého národa (...) že sme zlomky/úlomky jedného národa. Netreba brať ohľad na to, že sa bude kričať: panslavizmus... musíme sa konečne zjednotiť, my synovia jedného národa. Aj ďalší rekurz by mal byť napísaný v mene všetkých v Uhorsku žijúcich Slovanov bez ohľadu na národnosť a náboženstvo.“

Listy Jána Kollára adresované českým vzdelancom

Po osobnostiach slovenskej národnosti najintenzívnejšie korešpondenčné kontakty udržoval Ján Kollár s českými vzdelancami. Prvý zväzok edície *Listy Jána Kollára* zahŕňa spolu 53 listov. Ide o listy adresované Karlovi Slavojovi Amerlingovi (1 list), Antonínovi Bočkovi (1), Tomášovi Burianovi (1), Františkovi Čelakovskému (1), Václavovi Hankovi (7), Josefovi Jungmannovi (1), Františkovi Cyrilovi Kampelíkovi (7), Jiřímu Opočenskému (1), Františkovi Palackému (25), Jiřímu H. Pospíšilovi (1), Jaroslavovi Pospíšilovi (5), Josefovi Mnohoslavovi Roštlapilovi (1) a Karlovi Vladislavovi Zapovi (1).

Kontakt s českými vzdelancami a s českou literatúrou považoval Kollár v intenciách slovenskej vzájomnosti za najdôležitejší, ako píše v liste z 19. apríla 1843 neznámemu adresátovi lužickosrbského pôvodu: „Hľad'te jen i budoucně, obzvláště s nejbližšími Vám Slavobratry, totiž Čechy a s českou literaturou v ustavičném svazku státi. Čítejte pilně české knihy a tak se jako slabý květ pod silnějším českým stromem před bouří a vichřicí tím snadněji zachováte.“

Kultúrna a jazyková príbuznosť viedla Kollára v čase zlomových období k úvahám o presťahovaní sa do Čiech. Z náklonnosti k českej kultúre a jazyku sa Kollár vyznáva v liste z 12. apríla 1828 adresovanom Josefovi Jungmannovi⁴¹: „Já hořím nevymluvnou žádostí v té zemi i tělem býti, v které duch můj krom toho nejvíce přebývá, totiž v české zemi. Ach, Vy snad necítíte velikost toho neštěstí: kde člověk vlasti nemá a míti nesmí! Kde nesmí vlastní svůj jazyk milovati a mluviti! Nemohl-li bych já aspoň z částky tak šťastný býti jako někdy Nudožerin, Sigmund a Jan z Puchova, Tesák Mošovský a jiní moji krajané, kteří v Čechách kosti složili? Miluji ruskou, polskou a srbskou řeč, ale nejvroucněji lne předce srdce mé k české, v které nejvíce prospěti mohu.“⁴²

⁴¹ Josef Jungmann (1773 – 1847), profesor na akademickom gymnáziu v Prahe, vynakladal všetko úsilie na oživovanie, vzdelávanie a kodifikovanie českého spisovného jazyka.

⁴² Ambruš, Jozef: *Listy Jána Kollára* I. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 79 (list č. 52).

K cieľavedomému prehlbovaniu vzájomných vzťahov a pestovaniu národnej znášanlivosti medzi Čechmi, Moravanmi a Slovákmi vyzýva Kollár svojho nadšeného obdivovateľa, českého vlastenca Františka Kampelíka⁴³ v liste z 9. marca 1832: „Osamotněli nic nevykonáme, ani Čechové, ani Moravané, ani Slováci, ale zjednocení Všecko! Snažejme se tedy vespolek: tohto ducha krotkosti a lásky vštěpujte i do řader jiných moravských Slavů.“⁴⁴

V Kollárových listoch adresovaných českým vzdelancom dominujú hlavne otázky týkajúce sa aktuálnej periodickej tlače a knižných noviniek, lebo Kollár sa o literárny život v Čechách zaujímal veľmi intenzívne.⁴⁵ Na českých priateľov sa Kollár často obracal so žiadosťami o sprostredkovanie pramenného materiálu k dielam, ktoré práve koncipoval, zároveň žiadal aj o pomoc pri ich tlači a distribúcii. So záujmom o Slovákov a ich kultúru sa Kollár stretal aj na českej strane. V liste zo 6. októbra 1829 odpovedá napríklad na otázku Václava Hanku,⁴⁶ ktorého v súvislosti so zbieraním pramenného materiálu pre dejiny českej reči a literatúry v Uhorsku zaujal spis *Nemes Nógrád vármegyének históriai, geographiai és statisztikai esmertetése* (1826) od Antala Bocsáriho Mocsáryho.⁴⁷ Dňa 14. 8. 1822 posíla Františkovi Palackému Hormayrovu zbierku životopisov slávnych osobností rakúskych dejín *Österreichischer Plutarch*, jedno číslo Gazety Warszawskiej a práve rozčítanú Schlözerovu edíciu ruského *Nestorovho letopisu*, o ktorej píše „I to Vás těžně prosím, račtež oněch zavinutých znaků v listech ušetřiti, aby se nepohýbali, kterými sem sobě leccos k snadnějšímu nalezení poznamenal.“ Zároveň Palackého žiada, aby mu vo viedenskej knižnici vyhládal sedem knižných publikácií týkajúcich sa husitov a dodáva: „Naše bídná knihovna, mimo maďarské udalice, nic nemá.“⁴⁸

Z korešpondencie s Františkom Palackým, s ktorým sa Kollár zoznámil ešte počas štúdia na bratislavskom evanjelickom lýceu, pochádza najviac listov.⁴⁹ Nešlo však o pravidelnú výmenu listov, ako sa uvádza v liste z 5. marca 1820: „Kdyby opravdové přátelství záleželo jedině v dopisování, i Vy i já bych zle ostál. Avšak neznám, kdo hůře? či ten, jehož listy dolů, či ten, jehož listy hoře Dunajem plynouti musejí.“⁵⁰ Dôvodom dlhšieho odmlčania Kollára (aj Palackého) boli zvyčaj-

⁴³ František Cyril Kampelík (1805 – 1872), lekár, venoval sa popularizácii hygieny, zakladal pomocné pokladne, ale pritom nešetril zo zreteľa ani záujem o český a československý jazyk.

⁴⁴ Ambruš, Jozef: c.d., s. 108 (list č. 73).

⁴⁵ „Milou byli by ste nám službu prokázali, kdyby ste nám aspoň kratičkou zprávu o přítomném stavu literatury české byli dali, co vyšlo, co vychází? In: Ambruš, Jozef: c.d., s. 56 (list č. 32).

⁴⁶ Václav Hanka (1791 – 1861), český básnik a filológ, ako správca knižnice a archívu Českého múzea v Prahe si získal veľké zásluhy za obohatenie jeho zbierok.

⁴⁷ Ambruš, Jozef: c.d., s. 88 (list č. 58).

⁴⁸ Ambruš, Jozef: c.d., s. 34 (list č. 12).

⁴⁹ František Palacký (1798 – 1876) založil a redigoval nemecké i české znenie Časopisu českého muzea, študoval v domáciach i zahraničných archívoch pramene k českým dejinám a roku 1838 bol uznaný za krajiniského historiografa.

⁵⁰ Ambruš, Jozef: c.d., s. 30 (list č. 10).

ne nepredvídané životné okolnosti (zdravotné ťažkosti alebo rodinné záležitosti). Kollárovu osobnú situáciu komplikovali navyše problémy, ktoré súviseli s vykonávaním kazateľského povolania v národnostne napätom prostredí budapeštianskeho cirkevného zboru evanjelickej cirkvi augsburského vyznania.⁵¹ O dôvodoch svojho zotrávania v Pešti sa Kollár zdôveruje Palackému v liste z 25. novembra 1829: „Ale, milý Bože, čo z pešťanských Slovákov bude po mém odchodu? (...) Moji posluchači mne pustiť nechťejú. A nepřátelé Nemci, nepřijdu-li, to mi zle vykládají a mne jako zpourného a vady žádostivého u vyšší vrchnosti udávají budou.“⁵²

Kollár sa v niekoľkých listoch obracia na Palackého ako na administrátora a redaktora Časopisu Českého múzea. Cez neho totiž vybavuje predplatné nielen pre seba, ale aj ďalších slovenských vzdelancov a zabezpečuje uverejnenie príspevkov.

Listy, ktoré vypovedajú o Palackého nárokoch na redakciu textov, majú polemický charakter.⁵³ V liste z 15. januára 1827 Palackému Kollár vyčíta, že nevydal jeho rozpravu o mene „Slaven“⁵⁴ len preto, že nesúhlasil s jej obsahom. Kollárovo odvodzovanie pojmu od slávy nepokladal totiž Palacký, ktorý dôveroval historickým prameňom, za vierohodné.⁵⁵ Redaktorský postup označil Kollár za nanajvýš príkry a jednostranný: „To milý příteli! není a nemá býti zásadou svědomitého, svému časopisu květ a trvalost dáti chtějícího redactora, kterému nestranlivým a snáselivým býti povinnno. Redactor opravdový má býti jen ředitelem a prostředníkem, nikoli stranobijcem.“⁵⁶ Kollár sa zmieňuje aj o ďalších Palackého zásahoch do textov. Niektoré nápisy v *Slávy dcere* upravil – podľa Kollára – Palacký tak, že porušil ich pôvodné metrum a posunul ich význam: „Já vůbec nerád posílám do Prahy mé práce k tištění, kde ta nezdvořilá moda panuje plody spisovatelů tak obšťihávati, poměňovati a kaziti, že je potom sám původce za své uznati nemůže. – Nikdy Vám síce žádných veršů nepošlu, jestli mi je tak zjinačovati budete, jako ste to nyní s některými mojimi nápisy učinili, k. p. „Slovotepci“, „Homer“ a obzvláště „Básnivá řeč“, kde ve všech těchto, obzvláště v poslední i metrum i smysl tak jest porušen, že já sám nyní ten nápis, jak vytištěn stojí, nerozumím.“⁵⁷ Preto v liste z 22. mája 1827 Palackému na-

⁵¹ V liste zo 4. októbra 1826, ktorý nasledoval po vyše dva a pol ročnej odmlke (23. 1. 1824), Kollár objasňuje dôvod odmlčania: „Nepřipisujtež, prosím Vás, onu již několikrochnou mezeru v našem přátelském dopisování ani nějakému schladnutí srdce mého naproti Vám anebo národu, ani nějakové nedbě a lásce k pohodlí. Těžké břímě ohromných zevnitřních, Vám již nepochybně známých okolostojících přivilila ruka osudu ku vnitřní, mimo to dosti bolestné ráně srdce a života mého tak, že sem tělesně i v skutku co do zdraví klesnul, a jen snad duchovní síla šťastného charakteru mého učinila to, že sem opět povstal.“ In: Ambruš, Jozef: c.d., s. 55 (list č. 32).

⁵² Ambruš, Jozef: Listy Jána Kollára I. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 94 (list č. 62).

⁵³ „Palacký byl náročným redaktorem a nebyl spokojen se vším, co dostal do rukou.“ In: Kořalka, Jiří: František Palacký. Praha: Argo, 1998, s. 106.

⁵⁴ Podľa Ambruša „Kollár tento príspevok zaradil neskôr do svojho diela Rozpravy o jmenách, počátkách i starozitnostech národu slavského a jeho kmenů (Budín 1830), a to hned na začiatku prvého dielu (s. 19-21).“ In: Ambruš, Jozef: c.d., s. 261 (list č. 32, pozn. 23).

⁵⁵ Kořalka, Jiří: František Palacký. Praha: Argo, 1998, s. 147.

⁵⁶ Ambruš, Jozef: c.d., s. 65 (list č. 37).

⁵⁷ Tamže.

značuje, aby v Znelkách, ktoré posielal na uverejnenie, nerobil nijaké zásadné opravy: „Přátelům já jen mé srdce, celé srdce dávám, než aby mi hlavu na jejím místě nechali, jakáť koli ona jest, to nic není než přirozené právo a slušná žádost.“⁵⁸

Bádateľsky najzaujímavejšie sú listy, ktoré vypovedajú o koncipovaní rozšíreného vydania Slávy dcéry, zahŕňajúceho *Výklad čili přímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře*.⁵⁹ Na Výklade – ako uvádza Kollár v predhovore – pracoval „trojnásobne viac a dlhšie než na texte skladby, ktorú vysvetľuje“. Pripravoval ho totiž s intenciou podať slovenskému a českému publiku komplexnejšiu správu o slovanskom svete. Týmto spôsobom chcel totiž kompenzovať nedostatok domácich vzdelávacích príručiek slovanského dejepisu, bájoslovnia a zemepisu.⁶⁰

Hoci poéziu, ktorá potrebuje výklad, sám Kollár v predhovore básnickej skladby označuje za nedokonajú, proti takémuto postupu nenamietal nikto z blízkych priateľov, ani František Palacký, ktorý naopak jeho iniciatívu privítal a podporil. V liste z 12. novembra 1829 mu Kollár píše o kritériách výberu osobností, ktorými básnickú skladbu „zaľudnil“: „více mne na formě a duchu celého díla, nežli na samém materiálu jeho záleželo. Ani včele medosajné to nemožno, aby na každý kvítek sedla na veliké louce. Kdo by mohl všechny výborné hudebníky Čechů, ne opěvati, ale spočtovati? Kdo starší a nynější ruské umělce?“⁶¹ Vo svojej odpovedi zo 17. novembra 1829 Palacký odobruje zaradenie hudobného skladateľa V. J. Tomáška a maliara F. Tkadlíka medzi slovanských umelcov: „Mezi všemi umělci slovanskými Kadlík a Tomášek na nejvyšším stupni stojí.“⁶² Následne od Palackého Kollár žiada, aby mu poslal životopisné údaje obidvoch umelcov.⁶³

Do Ambrušovej edície sa nedostal list zo 7. februára 1830 adresovaný mladému osemnásťročnému Karolovi Jaromírovi Erbenovi,⁶⁴ ktorý je svedectvom o nadviazaní nového listového kontaktu, ako nasvedčuje už oslovenie: „Nový, avšak již milý přítel!“ Kollár oceňuje najmä Erbenov vlastenecký zápal a pripomína mu, že vďaka tomu, že žije v Čechách, môže byť národu oveľa užitočnejší ako vlastenci pôsobiaci mimo tohto územia, ku ktorým priraduje aj seba: „My nynější dělníci na roli národa stárneme a brzo ustoupíme: ó jaká bolest sprovodila by nás do hrobu, kdybychom spatřiti musili, že prázdná místa za sebou necháváme, aneb že nechává-

⁵⁸ Ambruš, Jozef: c.d., s. 69 (list č. 41).

⁵⁹ Kollár, Ján. Slávy dcera. Lyricko-epická báseň v pěti zpěvích. Pešť: Trattner a Károli, 1832.

⁶⁰ „Při našem jistě vychovávaní, jak domácím tak školském, neučíme se ani slavským dějinám a starotinám, ani slavskému bájosloví, ani slavskému zeměpisu, ani slavské mluvnicki a řeči, tak že není divu, jestli náš národ sobě samému cizí jest, jsa co do národní vzdělanosti, jen samému sobě a náhodě zůstaven. Proto v našem národu musí býti básník spolu i vykladačem, chce-li, aby se mu rozumělo.“ In: Kollár, Ján. Slávy dcera. Lyricko-epická báseň v pěti zpěvích. Praha: I. L. Kober, 1862, s. 1.

⁶¹ Ambruš, Jozef: Listy Jána Kollára I. Martin: Matica slovenská, 1991, s. 93 (list č. 62).

⁶² In: List F. Palackého, 17. 11. 1829, miesto uloženia: Památník národního písemnictví v Prahe, fond: Kollár, Jan, sign: 14/F/16.

⁶³ Ambruš, Jozef: c.d., s. 97 (list č. 64).

⁶⁴ Karel Jaromír Erben (1811 – 1870), historik, spisovateľ, prekladateľ a zberateľ českých ľudových piesní a rozprávok, spolupracoval s Františkom Palackým, ktorý ho ovplyvnil aj svojimi politickými názormi.

me jen zahaleče. Vy v lůnu české země sedící a bydlící vlastenci, v tomto ohledu mnohem a šťastnější a proto i zavázanější jste, nežli my vzdálení rozptylenci.“

Z českých adresátov Kollárových listov napísaných po roku 1839, v rozmedzí rokov 1841 – 1851, ktoré budú zahrnuté v II. a III. zväzku, sú to Václav Hanka (4), František Cyril Kampelík (1), Antonín Marek (1), František Palacký (1), Josef Václav Staněk (12), Alois Vojtěch Šembera (2), Karel Alois Vinařický (1) a Jan Erazim Vocel (1).

Hlavnými predmetmi rozoberanými v listoch sú opäť jazyk a literatúra. Kollár sa zamýšľal nad podobou českého jazyka, ktorá by mala – podľa neho – viac zohľadňovať jazykové zvyklosti Slovákov. Preto v liste zo 6. júna 1841 adresovanom uznanému českému prekladateľovi rímskych klasikov Karlovi Aloisovi Vinařickému⁶⁵ vyčíta, že v jeho novších prekladoch sa vyskytujú také gramatické javy, ktoré sú pre Slovákov neprijateľné pre ťažkú výslovnosť a rozdiely v časovaní: „Bratří Čechové, nebudte tak urputní a svévolní v zadržování některých nám Slovákům buď naskrze nevýslovných a nelibozvučných (třpytění, křtítí, hřbet, chřtán atd.), buď aspoň nemilých zvláštností (jako ctí, ctí, veneratur, venerantur). Slovenské ucho a rozum nikdy k tomu nepřivykne, aby pluralem a singularem za jedno držel.“

Na distribúciu Kollárových kníh v českom prostredí sa okrem Aloisa Vojtěcha Šemberu⁶⁶ (list z 23. mája 1843) podieľal v štyridsiatych rokoch 19. storočia aj Josef Václav Staněk,⁶⁷ ktorý v zastúpení Kollára vyjednával s vydavateľom J. G. Kalvem o vydaní Slávy dcéry (list z 3. mája 1844)⁶⁸ a do rúk ktorého Kollár zveril aj nové vydanie Výkladu (list z 8. januára 1846).⁶⁹ Zvlášť treba upozorniť na list z 19. mája 1844, v ktorom Kollár reagujúc na Staněkovu správu o tom, že mu „prej jako protestantovi z náboženských poměrů pocta Matice za Cestopis a Kázně dána není a dána býti nemůže“, odsudzuje náboženskú predpojatosť katolíckych Čechov, ktorá bráni zjednoteniu Čechov a Slovákov: „Já sobě katolické náboženství, jako takové, vysoce vážím a ctím, ale nesnášelivost některých jeho vůdců k jiným stránkám a vyznáním nemohu chváliti, anť ona tolikráte již náš národ ku propasti vedla. Smutný jest stav Slováků v Uhřích, ale tuším smutnější Čechů v Čechách, a to jich vlastní vinou. Toto cítějí naši mladí Slováci. Odtud onna odchýlenost od Čechů a jakoby zoufání nad

⁶⁵ Karel Alois Vinařický (1803 – 1869), spisovateľ, prekladateľ, zakladateľ českej literatúry pre deti a autor učebníc českého jazyka.

⁶⁶ Alois Vojtěch Šembera (1807 – 1882), filológ a literárny historik, profesor češtiny a českej literatúry na Stavovskej akadémii, Univerzite v Olomouci a Viedenskej univerzite.

⁶⁷ Josef Václav Staněk (1804 – 1811) lekár, venoval sa popularizácii medicíny a kultúrnej práci.

⁶⁸ „Ich will Herrn Kalwe nach 12 Jahren das Verlagsrecht übergeben und verlange dafür ein Honorar von 1000 Gulden Münze, doch Herr Kalwe will sich, wie es scheint, keine Zeitbeschränkung gefallen lassen. Die Nachfrage besonders nach der Slávy dcera wird immer grösser und häufiger. Was Sie vom Herrn Čelakofski schreiben, dass er Exempl. verlangt, dasselbe schrieb mir neulich auch Herr Šembera von Olmütz, dass er sie in seine Vorlectionen einzuführen wünschte. Sprechen Sie, lieber Freund, selbst mi dem Kalwe darüber und belehren Sie ihn über diesen Gegenstand.“

⁶⁹ „Co se výkladu Sl. Dc. Týče, to já cele Vaší svobodě ponechávám a odevzdávám, anť můj zrak mi to cele nedopouští. Vydejte to, jak a kdy se Vám líbí, buď na svou ruku, buď nákladem kněhkupec nějakého.“

jejich spásou. Já již nyní téměř osamělý stojím s mou láskou ku sjednocení a vzájemnosti, a bojím se, abych nebyl posledním Slovákem, jenž česky píše a svornost česko-slovenskou udržuje! Kdyby bylo v Čechách mnoho takových mužů, jako jest Jungmann, Presl, Hanka a Vy, a ještě snad i někteří jiní, tedy bych i já pořád ještě naději měl, že časem svým lépe bude. Než z roka na rok očekávání mé se mýlí a čím více ku hrobu se blížím, tím smutnější výhled se mi do budoucnosti otvíráti zdá. Naše Slovensko již více sympathisovati začíná s Horvatskem nežli s ubohými nešťastnými a sebe same opouštějícími Čechy. Kdokoli ze Slováků po Čechách putoval, vrátí se nejínáče, než s raněným a zoufalivým srdcem: naproti tomu putující po Horvatech vrátili se zpátkem s občerstvenou silou ducha a zotavenou nadějí!“

Napriek výhradám voči postojom českých katolíkov si J. Kollár priazeň a ústretovosť vzdelancov žijúcich v Čechách a na Morave veľmi cenil. Za všetky uvedieme aspoň dva príklady. Kollár potešený záujmom Antonína Mareka⁷⁰ o jeho *Cestopis* vyznáva sa z vrúcneho vzťahu k Čechám a českej kultúre: „Že Vám můj Cestopis jakovou takou potěchu způsobil, toť jest má nejsladší odplata. Nebo psal-li náš Šafařík jak říká ve Předmluvě, své Starožitnosti jen pro Palackého a Pogodina, tak se mně vidí, jakobych já opět všeho jen pro Vás psal. (...) Vy mne a mé srdce nejlépe znáte a nejlépe cítíte a rozumíte. Kdybych Čechy nemiloval, nevztahovalo by se všechno mé myšlení, mluvení, psaní i činění na ně. V jednomť zajisté člunku se plavíme: musímeť tedy i spolu držeti.“ Dlhoročnému priateľovi a obstarávateľovi kníh Václavovi Hankovi sa v liste z 13. júla 1847 zveruje so starosťami s vydaním diela *Staroitalia Slavjanská*: „Nemyslete však, že to snad jen zdání neb etymologizování: jest to cesta empiricko-reálná. Ale kdo to vydá? Já sám již v stavu nejsem, anť ohromné dílo, a můj zrak pro korektury a přepisy slabý. Nevezme-li to Matice, budu přinucen to do Říma Archeologickému ústavu zaslati, aby to buď do latiny, buď do vlastiny přeložiti dal a vydal.“ Napokon spis vytlačila viedenská Štátna tlačiareň s podporou rakúskeho ministerstva vnútra až rok po Kollárovej smrti (1853).

V troch listoch J. Kollár hodnotí národnú a politickú situáciu, v ktorej sa Slováci ocitli v rokoch 1846 – 1849. V liste z 9. septembra 1846 píše Palackému rozhorčene o trieštení národných síl a vnútorných bojoch, ktoré sa dotkli negatívne aj jeho osoby: „Skončiv dva strašné boje, nejprv s germanismem, pak s maďarismem, domníval sem se, že toho již dosti bude: a i hle, přišel teprv nyní nejhorší, nejbolestnější se syny a odrodilci vlastního kmene. Onino zevnitřní bojové mi dodávali síly a zmužilosti: tento mu odbírá všechnu sílu a naději o naší budoucnosti. Střelami zevnitřními slunce jablko se červená: ale ryje-li v něm vnitřní červ, uvadne a uschne. Tak bude se Slováky. Divím se však, že tato fanatická zběh všechny šípy téměř jen proti mně samému obrací: anť předce Vy a Jungmann první ste byli, co ste boj tento prorinářechivý začali. Nu poručeno Bohu. Uvidíme, budeme-li žítí, co z toho vykvete. Posavad u nás vše ještě hrozné bouření, třeštění, vztekání.“

⁷⁰ Antonín Marek (1785 – 1877), katolícky kňaz, básnik, prekladateľ, filológ, spolupracovník Josefa Jungmanna.

O potrebe politickej aktivizácie Slovákov sa Kollár zmieňuje v liste z 25. februára 1849 adresovanom Janovi Erazimovi Vocelovi⁷¹: „Panoval nad námi Slováci až posavad nešťastný osud tisíciletého otroctví, tak že politický život téměř cizím, aspoň novým živlem nám jest, v němž se hýbatí sotvy samým sobě troufáme. A předce cítíme všickni živě i jeho nejvyšší potřebu i nejpříhodnější nyní čas k tomu.“

V liste z 11. novembra 1849 adresovanom Františkovi Cyrilovi Kampelíkovi sa Kollár opäť vracia k otázke česko-moravsko-slovenskej jednoty. S ohľadom na silnejúcu maďarizáciu konzultuje s Kampelíkom návrh, podľa ktorého by maďarských úradníkov v jazykovo slovenskom prostredí mali nahradiť úradníci „z príbuzných kmeňov“.⁷²

Listy Jána Kollára adresované južnoslovanským vzdelancom

Súbor listov J. Kollára obsahuje aj adresátov z dnešného Chorvátska, Srbska a Slovinska. Z chorvátskych a srbských dejateľov boli najčastejšími prijímateľmi listov Ľudovít Gaj (7 listov),⁷³ Vuk Karadžić (6),⁷⁴ Medo Pučić (5),⁷⁵ Ivan Kukuljević (2), sporadicky sa ako adresáti objavujú Stefan Stratimirović a Miloš Obrenović (po 1 liste).

Zo vzdelancov slovinského pôvodu mal J. Kollár kontakty s Jernejom Kopitarom⁷⁶ (štyri listy z rokov 1824 – 1829) a so Stankom Vrazom.⁷⁷ Pôvodný editor

⁷¹ Jan Erazim Vocel (1803 – 1871), básnik, kultúrny historik, v roku 1850 bol menovaný za prvého českého mimoriadneho profesora archeológie a dejín umenia na pražskej univerzite.

⁷² „U Bacha o mně zmínky nečinite, anť sám téměř v podezření jsem, že Slovensko a Čechy a s Moravou slíti a stotožniti chci, což však pravda není, anť já jedině proti tomu jsem, aby se Slovákům za ouředníky nedávali Maďari a lidé slovenské řeči nepovědomí, ale raději ouředníci z příbuzných jim kmenů, s nimiž by se smlouvatí mohli.“

⁷³ Ljudevit Gaj (1809 – 1879), chorvátsky politik, spisovateľ, publicista a jazykovedec, reformátor chorvátskeho jazyka. Vydával chorvátske noviny *Danica*, v ktorých publikoval mnohé zo svojich politických a panslavistických názorov. S Kollárom diskutoval o podobe vzájomnosti. Na rozdiel od neho rozlišoval dva kmene – česko-poľský a ilýrsko-ruský. Všetci južní Slovania sa mali zjednotiť pod spoločný názov *Ilýri* (bližšie o ilyризme pozri Bednářová, M.: *Symbole a mýty chorvátskeho národného hnutia. Fenomén ilyризmu*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2012).

⁷⁴ Vuk Stepanović Karadžić (1787 – 1864), srbský jazykovedec, politik. Stretnutie so Slovincom Jernejom Kopitarom ho podnietilo k štúdiu srbského jazyka. Napísal gramatiku srbciny, vydal jej slovník, editoval zborník srbských národných piesní, ktoré zbieral po celom Uhorsku a Srbsku.

⁷⁵ Medo Pučić, známy aj pod menom Orsat Pučić/Pozzo (1821 – 1882), básnik a politik z Dubrovníka. Presadzoval nezávislosť vyznania od priznania k národnosti. V roku 1841 sa stretol s Kollárom a bol nadšený jeho myšlienkou všeslovanskej vzájomnosti. Stal sa vedúcou osobnosťou dalmátskeho národného hnutia Chorvátov, jeho konzervatívneho krídla. Zaoberal sa štokavským nárečím ako základom pre srbský spisovný jazyk. V Srbskom kráľovstve videl záchranu pred útlakom Osmanskej ríše.

⁷⁶ Jernej Kopitar (1780 – 1844), jazykovedec, významný znalec literárnych pamiatok, po štúdiách v Lubľane a vo Viedni pôsobil od roku 1810 vo Viedni ako cenzor pre slovanskú a novogrécku tlač a skriptor dvorskej knižnice. Zástanca idey austroslavizmu.

⁷⁷ Stanko Vraz (1810 – 1851), vlastným menom Jakob Frass, slovinský a chorvátsky básnik, kritik a prekladateľ romantického obdobia, člen ilýrskeho hnutia.

Ján Ambruš zaznamenal iba jeden list J. Kollára S. Vrazovi (zo 7. apríla 1843), G. V. Rokinová však vo svojej práci cituje ďalší list z 19. mája 1844,⁷⁸ ktorý bol aj uverejnený v *Časopise musea království českého* v roku 1893.⁷⁹

Početnosť kontaktov so srbskými a chorvátskymi učencami a kultúrnymi dejateľmi signalizuje Kollárov eminentný záujem o spoluprácu s nimi. V listoch s V. Karadžićom išlo o výmenu názorov na riešenie zlého postavenia Slovanov v Uhorsku a o diskusie o podobách literárnej vzájomnosti. Listy sú písané po nemecky a oslovenie je nemenné: „(Hoch) Schätzbare Freund.“ Kollár využíva Karadžićove známosti a vplyv na získanie cenzora pre svoje básnické dielo, keďže v Pešti nebol cenzor pre slovanské knihy. Podľa Kollára by s tým nemal byť problém, pretože predchádzajúce vydania nemusel revidovať. V liste z 1. júna 1844 vyjadril napr. nádej, že bude môcť sprevádzať na svojej cesty po Taliansku aj mladé knieža Milana Miloša, keďže ho ako sprievodcu odporučil biskup Atanačkovič:⁸⁰ bude to pre neho česť a verí, že bude rovnako dobrým sprievodcom ako evanjelický kňaz Sekáč Milošovmu príbuznému Mikoličovi.

Hlavnou témou dostupných listov s Ľ. Gajom je diskusia o podobe vzájomnosti, slovanských písmen a o terminologických rozdielnostiach, ktoré treba vyriešiť. Listy sú tak ako Karadžićovi písané po nemecky a je používané aj rovnaké oslovenie. Kollár informoval Gaja, že ho zaradil do svojho diela *Slavy dcera* ako jednu z významných postáv Ilýrov.

V listoch s I. Kukuljevičom⁸¹ preberal Kollár svoju cestu do Talianska. Po Kukuljevičovi poslal svoj cestopis aj bánovi. Zároveň zdôrazňoval, že je potrebné vydávať vzdelávaciu literatúru, nielen kalendáre a brožúrky, lebo prostredníctvom kníh sa kultivuje národný jazyk. Tiež hodnotil dielo T. Wolanského,⁸² poukazujúc na jeho nekritickosť a vágne argumenty („kde nejsou klasičtí svědkové, tam archeologie nic nestojí“, v liste z 20. januára 1851). Kollár sa domnieval, že jeho *Cestopis* ako aj práca o retranských modlách⁸³ môže byť pre Wolanského kvalitnou odpoveďou na jeho hypotézy.

⁷⁸ Rokina, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavianskoj vzaimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998, s. 133.

⁷⁹ Některé listy z korespondence J. Kollára v letech 1816 – 1851. In: *Časopis musea království českého*, roč. 58, 1893.

⁸⁰ I Kukuljevič Biskup pre Báčku a Budín (1788 – 1867), politický radca srbských kniežat, podporovateľ srbských aktivít (aj Maticе srbskej).

⁸¹ Ivan Kukuljevič-Sakcinski (1816 – 1889), chorvátsky historik, politik a spisovateľ. Bol priekopníkom chorvátskej historiografie a bibliografie. Stretnutie s Ľudovítom Gajom ho ovplyvnilo natoľko, že sa zapojil do ilýrskeho národného hnutia. Zohral významnú úlohu v boji proti cenzúre a maďarizácii Chorvátska. Presadzoval myšlienku, že južní Slovanovia môžu zlepšiť svoje postavenie len prostredníctvom zbraní. Bol prvým poslancom v chorvátskom sneme, ktorý predniesol svoju reč v chorvátčine (1843). Bol spoluorganizátorom Slovanského zjazdu v Prahe.

⁸² Tadeusz Wolański (1785 – 1865), poľský archeológ, slovanofil, autor hypotézy o slovanskom pôvode Etruskov (Wyjaśnienie znaczenia napisów na etruskich pomnikach. In: *Przyjaciel Ludu*, roč. 13, 1846, č. 5, s. 39 – 40; *Schrift-Denkmal der Slawen vor Christi Geburt*. Gniezno: wyd. Lange, 1850).

⁸³ Zamýšľaný spis Prillwitzské idoly – neustrelitzské sošky bôžikov a slovansko-indická mytológia Kollár nedokončil.

So S. Stratimirovičom⁸⁴ súhlasil Kollár v jeho názore, že kresťanstvo Slovanov je naviazané na grécky rítus, od nich ho prebrali Maďari a prešiel aj k pražským mníchom v Emauzách a na Sázave (o tom sa zmieňoval aj v liste Maciejowskiému z 3. novembra 1835), čo vysvetľoval tiež v komentároch k *Slavy dcere*. Poslal mu svoje *Spievanky* a poukazuje na mnoho spoločných prvkov v slovenských a srbských piesňach (v liste z 2. marca 1834). D. Kušlanovi⁸⁵ ďakoval za podporu katedry v Bratislave a bol rád, že vzájomnosť previtá.

Jednotiacim prvkom všetkých listov je úprimná vďaka za pomoc pri šírení a upevňovaní slovanskej vzájomnosti a potešenie, že „slavobratia“ na neho nezaбудli a majú záujem o jeho diela (*Slavy dcera, Cestopis, O literárni vzájemnosti...*). Nezabúda odporúčať aj diela iných národných dejateľov či spisovateľov o slovanskej minulosti (Šafárikove *Starožitnosti*, Chalupku, Hodžu, almanachy *Průdy, Hronka* alebo *Zora*). Povzbudzuje adresátov v národnej práci a sám prispieva odporúčaniami na spoluprácu s významnými mužmi slovanského sveta.

Je zaujímavé, že aj keď sa viacerí adresáti Kollárových listov podieľali na príprave Slovanského zjazdu v Prahe alebo sa ho v roku 1848 priamo zúčastnili, v listoch z prelomu štyridsiatych a päťdesiatych rokov 19. storočia sa Kollár o tejto udalosti nezmieňuje. Vysvetlením tejto skutočnosti môžu byť jeho vlastné existenčné problémy, zmena pôsobiska, no aj jeho nesúhlas s konceptom Slovanstva, ktorý odznel na zjazde.⁸⁶

Vo všeobecnosti možno povedať, že Kollárove listy sa dotýkajú situácie jednotlivých slovanských národov v monarchii a nastoľujú otázky o možnostiach jej riešenia. Medzi adresátmi ide o vzájomné vymieňanie si vlastných diel pojednávajúcich o slovanskej minulosti, archeológii či o súvekom politickom postavení. Kollár často v listoch informuje o zásielkach svojich vlastných prác a prosí o vyjadrenie názoru, príp. ďakuje za poskytnutie exemplárov kníh adresátov, ktoré prispievajú k rozšíreniu povedomia o situácii iných národností v rakúskej monarchii. V štyridsiatych rokoch 19. storočia sa Kollár usiloval prostredníctvom svojich priateľov rozšíriť svoj cestopis zo Švajčiarska a Talianska, vyvolať diskusiu o názvosloví a názoroch na slovanskú etymológiu staroitalských pomenovaní, s ktorými sa stretol na svojich cestách. Keďže v danom čase nebol v Uhorsku menovaný slovanský cenzor, prosil o vyjadrenie posudku k povoleniu tlače aj svojich slovanských druhov v iných častiach monarchie.

Kollár viedol svoju korešpondenciu buď v českom jazyku (slovakizovaná čeština), alebo v nemčine (V. Karadžić), príp. v chorvátskom alebo v srbskom ja-

⁸⁴ Stefan Stratimirović (1757 – 1836), šľachtic pôvodom z Kulpína, biskup a metropolita pravoslávnej cirkvi. Podporoval založenie slovanskej katedry v Pešti a Spoločnosť československú v Bratislave.

⁸⁵ Dragutin Kušlan (1817 – 1867), chorvátsky politik a novinár, pôsobil ako advokát v rôznych mestách Chorvátska. Ako liberál bol v opozícii k chorváckemu národnému hnutiu. Zúčastnil sa Slovanského zjazdu v Prahe a v chorvátskom sneme vystupoval proti absolutizmu.

⁸⁶ K Slovanskému zjazdu pozri viac napr. Mravík, Jozef (zost.): Slovanský zjazd roku 1848 a Slováci. Zborník prác z vedeckej konferencie. Bratislava: T.R.I.MÉDIUM pre Slovenskú radu Združenia slovenskej vzájomnosti, 1998.

zyku. Ak list písal v cudzom jazyku, prijímateľovi sa ospravedlňoval za prípadné chyby vo vyjadrovaní.

Listy Jána Kollára adresované lužickosrbským a poľským vzdelancom

Kollárove listy Lužickým Srbom, či už Tovaryšstvu,⁸⁷ Krečšaninovi Bohuwerovi Pfulovi⁸⁸ alebo Janovi Korlovi Rjenčovi,⁸⁹ sú plné optimizmu a radosti z obnovenia činnosti malej slovanskej enklávy, ktorá už bola pokladaná za mŕtvu. Nadšenie z obnovenia ich činnosti sa prejavuje aj v osloveniach: Kollár nepoužíva len zvyčajné *přemilý příteli*, ale dopĺňa ho aj pomenovaním *Veletění Slawobratři* alebo *Bratři Slávové*. Svojich slovanských bratov vyzýva k upevňovaniu vzájomnosti, k vzájomnej spolupráci hlavne s Čechmi a k vydávaniu kníh a časopisov v ich vlastnom jazyku: „já jsem se zaradoval (...) nad tím novým Vaším životem, bratři Lužičané, (...) že Lužičané oplakani ještě žijí k národnosti procitají“ (list z 22. mája 1839). Odporúča, aby mladí muži boli posielaní medzi ostatné slovanské národy, a tak posilňovali svoje národné povedomie. Dôležitým prostriedkom na rozvoj národného života malo byť založenie Matice podľa vzoru Čechov alebo Srbov. Táto inštitúcia by im umožnila vydávanie kníh, časopisov a podporu vzdelanosti (list z 22. mája 1839). Upozorňuje aj na vydávanie *národných písní a nápevov, přísloví, pověstí, slovníka a mluvnice* (list z 22. mája 1839). Na obohatenie vedomostí im posielala svoje knihy (*Slávy dcera, Zpievanky*, rôzne kázne). Hovorí aj o pomoci peštianskych Srbov a Chorvátov, ktorí im môžu poskytnúť cenné rady a knihy. Jeho náklonnosť a radosť vyplýva aj z rodinných koreňov – jeho manželka po otcovi pochádza z „kmeňa“ Lužických Srbov. Keďže v blízkom čase sa mali v Halle zdržiavať Ľ. Štúr a P. Červenák, odporúča ich ako schopných národovcov, ktorí môžu Lužičanom poradiť v ich národnom snažení (list J. K. Rjenčovi z 13. septembra 1839). Lužanovi osobitne píše pochvalu, že oni, Lužičania, najlepšie pochopili obsah vzájomnosti a národného slovanského ducha, čo vidieť na ich dielach (list zo 7. apríla 1843).

Kollárove kontakty s poľskými vzdelancami reprezentujú také osobnosti ako Wacław Maciejowski (6 listov) a Feliks Słowiański (3), adresátom len jedného Kollárovho listu bol Jan Siwecki. V listoch Wacławovi A. Maciejowskému⁹⁰ sa napr. odráža veľká úcta, ktorú Kollár mal k poľskému historikovi. Úctivý vzťah potvr-

⁸⁷ Lužickosrbská spoločnosť – tzv. Societas Slavica Budissinensis, spoločnosť študentov v Budyšine založená v roku 1839. Jedného zasadania sa v tomto roku zúčastnil aj Ľ. Štúr a sprostredkoval kontakty s J. Kollárom.

⁸⁸ Dragan Lužan – Krečšanin Pful (1825 – 1889), lužicko-srbský básnik a filológ, po štúdiách teológie a filozofie pôsobil ako profesor v Drážďanoch. Publikoval pod pseudonymom Lužan. Začal vydávať Lužickí serbski słownik, ktorý nakoniec vyšiel v rokoch 1857 – 1866. Považuje sa za kodifikátora lužickej srbčiny.

⁸⁹ Jan Korol Rjenč/Rentsch – (1801 – 1881), spoluzakladateľ študentskej spoločnosti v Budyšine, počas štúdií v Halle sa stretol s Ľ. Štúrom.

⁹⁰ Wacław Aleksander Maciejowski (1794 – 1883), poľský historik, profesor na univerzite vo Varšave, kde prednášal rímske právo. Publikoval viacero prác z oblasti rímskeho a slovanského práva. V tridsiatych rokoch 19. storočia strávil istý čas u J. Kollára v Pešti.

dzuje už oslovenie *Výsoce učený pane*, po ktorom nasledujú vyjadrenia priateľstva: *přemilý, velevážený* alebo *velectěný příteli*. Dôveruje jeho náklonnosti a dôležitosti, pretože sa naňho obracia so žiadosťou o príspevok pre rodiny postihnuté povodňou (list z 23. mája 1828). Z poskytnutých peňazí by prípadne bola vyčlenená časť aj na zamýšľaný nový chrám a školu.⁹¹ Nemci a Maďari veľmi tlačili na slovanskú komunitu, preto „vlastná škola a chrám ochráni od znemčeni a zmaďarčení“. Kollár sa tiež sťažoval na pomalý postup vzájomnosti a poukazoval na prekážky pri obhajovaní nálezov (runy, pohrebiská). Konštatoval, že danej práci sa nemôže venovať naplno, pretože by to pohltilo všetok jeho čas: „toto pole práce čaká ešte na dôkladného pracovníka“ (v liste z 9. januára 1844). Vlastnú úlohu videl v tom, že musí brániť národ voči Maďarom, ktorí sa snažia „jazyk a národnú zvláštnosť zničiť“. Vo viacerých listoch zdôrazňoval potrebu vydávať knihy v materinských jazykoch, rozširovať ich hlavne v Uhorsku, lebo len tak sa dá šíriť vzdelanosť v krajine, kde málokto rozumie po maďarsky (list J. Siweckému⁹² z 1. apríla 1828).

V roku 1850 napísal Kollár viacero listov Feliksovi L. Slotwińskému,⁹³ a to na tému slovanských starožitností, o svojich náhľadoch na archeologické nálezy v Mecklenbursku, na nájdené runy a modly. Kollár dúfal, že pri osobnom stretnutí si budú môcť vymeniť aj názory na panslavizmus, pretože je to rozsiahla téma a „potrebuje více i času i místa, než toto psaníčko dopouští“ (v liste z 3. januára 1850). Varuje pred hádkami a rozpormi, pretože tie oslabujú silu Slovanstva. Nemožno nikoho uprednostňovať, dôležitá je rovnoprávnosť, bratstvo a vzájomnosť (v liste z 30. marca 1850). Všetko, čo F. Slotwińskému dovtedy poslal zo svojich zápiskov o Staroitalii, bolo len pre získanie obrazu o jeho výskumoch. Keďže výskum ešte nedokončil, nechce svoje dielo publikovať a ukázať verejnosti.

Zaujímavým z hľadiska ojedinelosti je list Adamovi Mickiewiczovi (z 10. novembra 1842), na ktorého sa Kollár obrátil z dôvodu slovanskej vzájomnosti: významní muži národov sa majú spojiť, lebo len to zaručuje dobrý výsledok a šťastie pre národ. Podľa Kollára bol Mickiewicz jedným z nenahraditeľných mužov Slovanstva. Ako takého ho prosil o zhodnotenie cestopisu po Italii a *Slovníka umelcov slavjanských všechých kmeňov*, a zároveň o rozšírenie oboch titulov, keďže Mickiewicz sa pohyboval medzi Slovanmi mimo ich tradičného regiónu. Súčasne mu pripomenul *Slávy dceru*, ktorú mu poslal ešte v roku 1841.

O vysokej autorite svedčí aj oslovenie *Blahorodý pane, velectěný Slavobratře*. Všetky uvedené listy sú písané v češtine, v liste J. Siweckému je síce oslovenie v poľštine (*Kochany przyiacielu*), ale sám list je písaný v češtine.

⁹¹ Podobnú prosbu adresuje aj kniežaťu Obrenovićovi (list z 8. októbra 1838).

⁹² Jan Siwecki (?), Poliak z Krakova, slovanský nadšenec, sprostredkovateľ predplatiteľov Kollárových Spievaniek a Šafárikových Geschichte der slawischen Sprache und Literatur.

⁹³ Feliks Leliwa Slotwiński (1787 – 1863), advokát, vedec, profesor na Jagellonskej univerzite v Krakove. V rokoch 1822 – 1825 sa podieľal na vypracovaní novej ústavy Krakovského vojvodstva (Rzeczpospolita Krakowska).

Časť Kollárových listov sa dotýkala Slovanov v Haliči a vo Lvove. Sú to jednak listy poslané redakcii časopisu ukrajinských Slovanov *Lwowianin*,⁹⁴ jednak historikom a spisovateľom. V listoch J. Golovackému⁹⁵ osvetľuje J. Kollár svoj kontakt s A. J. Rościszewským.⁹⁶ Posielal mu nielen slovanské diela, pretože ich rozšírenie považoval za veľmi dôležité, ale aj svoj portrét, o ktorý ho boli požiadať. Kollárovi sa tak dostalo cti byť zahrnutý do prestížnej galérie slávnych Slovanov, ktorú Rościszewski plánoval vydať.

Kollár povzbudzoval redaktorov časopisu *Lwowianin* v ich práci. Oceňoval ich úsilie informovať o slovanskej vzájomnosti prostredníctvom ľudovej slovesnosti, pričom im radil, aby sa zaujímal hlavne o Čechov a Slovákov, ktorí sú im najbližší: „Bratři jsme a bratři budem: Slavie jest matka naše“ (v liste z 10. augusta 1840).

Listy Jána Kollára ruským vzdelancom

Napriek ohlasu Kollárovho diela v Rusku je v korešpondencii zahrnutá iba malá časť Kollárových listov ruským vzdelancom. V rámci prvého zväzku boli publikované iba štyri takéto listy: dva listy P. I. Keppenovi (1824, 1825),⁹⁷ jeden list M. P. Pogodinovi (1839)⁹⁸ a jeden list D. I. Jazykovovi (1837).⁹⁹ V korpuse listov z rokov 1840 – 1852 sú pôvodným editorom J. Ambrušom evidované iba tri listy ruským adresátom: jeden list P. P. Dubrovskému (z 19. januára 1843),¹⁰⁰ jeden list M. P. Pogodinovi (z 8. októbra 1847) a jeden list N. I. Nadeždinovi¹⁰¹ (zo 6. júna 1850).¹⁰²

⁹⁴ *Lwowianin* – literárny časopis vychádzajúci vo Lvove (1835 – 1940) s podtitulom Zborník potrebných a užitočných vedomostí. Jeho vydavateľom bol Ludwik Zieliński (? – 1873), literárny kritik, zberateľ ľudovej slovesnosti. Časopis publikoval práce z regiónu a o Slovanstve, neskôr pod týmto názvom vychádzal kalendár.

⁹⁵ Jakov Holovackij (1814 – 1888), haličko-ukrajinský spisovateľ, zberateľ ľudových tradícií. Počas štúdií v Pešti (1834 – 1835) sa spoznal s Kollárom, Kuzmánym, Godrom a srbskými študentmi.

⁹⁶ Adam Junosza Rościszewski (1774 – 1844), nadšený podporovateľ umenia a literatúry, kupoval poľské knihy, ktoré posielal do slovanských knižníc, osobitne do knižnice českého múzea v Prahe. Pripravoval dielo o významných Slovanoch s ich portrétmi.

⁹⁷ Peter Ivanovič Keppen / písaný aj Koeppen, resp. Köppen (1793 – 1864), ruský bibliograf, vydavateľ časopisu *Bibliografické listy* (1825 – 1826).

⁹⁸ Michail Petrovič Pogodin (1800 – 1875), ruský historik, profesor Moskovskej univerzity, slavjanofil, v rokoch 1841 – 1855 vydával historický časopis *Moskviťanin*.

⁹⁹ Dmitrij Ivanovič Jazykov (1773 – 1845) ruský historik, generálny sekretár Ruskej akadémie, prekladateľ.

¹⁰⁰ Peter Pavlovič Dubrovskij / písaný aj Piotr Dubrowski (1813 – 1882), ruský slavista, redaktor slovansky orientovaného literárneho časopisu *Jutrzenka* vo Varšave, autor slovníkov ruského a poľského jazyka.

¹⁰¹ Nikolaj Ivanovič Nadeždin (1804 – 1856), ruský kritik, profesor Moskovskej univerzity, vydavateľ literárneho časopisu *Teleskop* (1831 – 1836), stúpenec realizmu.

¹⁰² Na tento list v súvislosti s možnou známosťou J. Kollára a ruského študenta M. Kastorského odkazuje vo svojej práci G. V. Rokinová. Pozri Rokinová, Galina V.: *Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavianskoj vzaimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v.* Joškar-Ola: 1998, s. 118. J. Ambruš uvádza pri tomto liste datovanie 6. 6. 1850, G. V. Rokinová 6. 7. 1850.

Dva listy P. I. Keppenovi a dva listy M. P. Pogodinovi sú pravdepodobne len torzom pomerne živých písomných kontaktov J. Kollára s obidvoma dejateľmi, aj v nadväznosti na dobovú epištolárnu kultúru. O pravdepodobne širších stykoch píše aj G. V. Rokinová, ktorá odkazuje na tretí list J. Kollára P. I. Keppenovi z 18. júla 1836, ktorého fragment bol ešte v roku 1893 publikovaný slovenským slavistom Matijom Murkom,¹⁰³ avšak doteraz nie je evidovaný v žiadnej kollárovskej bibliografii.¹⁰⁴

Zachované listy s M. P. Pogodinom poukazujú na to, že nešlo len o výmenu kníh a vedeckých poznatkov, ale aj o otázky materiálnej podpory zo strany Ruska pre Kollára a tiež o pomoc pri publikovaní jeho diel.¹⁰⁵ O blízkyh vzťahoch s M. P. Pogodinom svedčí aj fakt, že po smrti J. Kollára s ním bola v písomnom kontakte Friederika Kollárová, vdova po J. Kollárovi.¹⁰⁶

V liste P. P. Dubrovskému, ktorý v tom čase pôsobil vo Varšave ako redaktor literárneho časopisu *Jutrzenka* (Dennica), Kollár poukazoval na dôležitosť časopisov a ich úlohu pri rozširovaní myšlienky všeslovanskej literárnej vzájomnosti. Vyzdvihoval priekopnícku činnosť časopisu, pričom podľa neho redaktori majú uverejňovať aj diela od autorov z iných slovanských kmeňov. Dotkol sa aj témy zjednotenia názvoslovia a jednotného vysvetľovania etymológie slov: podľa neho južní Slovania „o Slovanu a Slovanství nic neznají a uši bolejí, musejí-li to slyšeti“, preto treba používať pomenovanie *Slawjan* (v liste z 19. januára 1843).

Samostatnou kapitolou sú listy J. Kollára I. I. Sreznevskému.¹⁰⁷ J. Ambruš ich vo svojich podkladoch a súpisoch vôbec neevidoval, hoci G. V. Rokinová uvádza, že informácie o listoch z ruských archívov, ktoré boli (a dodnes ešte stále sú) slovenským bádateľom neznáme, poskytla J. Ambrušovi ešte v roku 1984.¹⁰⁸ Sama odkazuje na štyri zachované listy J. Kollára I. I. Sreznevskému z rokov 1842 – 1847 (z toho tri sú z roku 1842, teda z obdobia po ich zoznámení sa v Záhrebe v septembri 1841, a jeden z roku 1847).¹⁰⁹

¹⁰³ Murko, Matija: Kollárova vzájemnosť slovanská. In: Jan Kollár. Viedeň: 1893, s. 201–232.

¹⁰⁴ Rokina, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavianskoj vzaimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998, s. 107.

¹⁰⁵ Rokina, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavianskoj vzaimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998, s. 121.

¹⁰⁶ V rukopisnej pozostalosti M. P. Pogodina v Oddelení rukopisov Ruskej štátnej knižnice v Moskve sú tri listy Friederiky Kollárovej. Cit. podľa Rokina, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavianskoj vzaimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998, s. 121.

¹⁰⁷ Izmail Ivanovič Sreznevskij (1812 – 1880), ruský a ukrajinský filológ a slavista, profesor dejín slovanských literatúr na univerzitách v Charkove a v Petrohrade, člen petrohradskej akadémie vied. V roku 1842 strávil päť mesiacov na Slovensku a študoval jeho ľudovú kultúru.

¹⁰⁸ Rokina, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavianskoj vzaimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998, s. 13.

¹⁰⁹ ROKINA, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavianskoj vzaimnosti v rossijskom obščestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998, s. 132.

Listy Jána Kollára predstavujú bohatý zdroj informácií k ideovým a kultúrnym pohybom v slovanskom svete v prvej polovici 19. storočia. Kollárove aktívne kontakty s vedeckými, kultúrnymi, teologickými a politickými osobnosťami rôznych slovanských národov odrážajú širokú škálu dobových ideí, tém a problémov. Cieľom edície je sprístupniť toto bohatstvo materiálu bádateľom z rôznych oblastí, a tak prispieť k ďalšiemu prehĺbeniu kollárovského slavistického výskumu.

Pramene a literatúra

- AMBRUŠ, Jozef: K problematike vydávania listov Jána Kollára. In: Slovenská literatúra, roč. 30, 1983, č. 6, s. 566-569.
- AMBRUŠ, Jozef: K problematike vydávania súborných slovanských korešpondencií. In: Slovenská literatúra, roč. 18, 1971, č. 6, s. 605-609.
- AMBRUŠ, Jozef: Listy Jána Kollára I. Martin: Matica slovenská, 1991.
- BRTÁŇOVÁ, Erika: K súpisu archiválií Jána Kollára. In: Ján Kollár (1793-1993). Bratislava: Veda, 1993, s. 327-336.
- CYŽ, Jan: Smolerjowa korespondenca z českými a slowakskými wótčincami. In: Letopis A 17, 1970, 2, s. 242-243.
- DOSTAL, Marina J.: I. I. Sreznevskij i jeho svjazi s Čechami i Slovaki. Moskva: Rossijskaja akademija nauk – Institut slavjanovedenija, 2003.
- ĐUROVČIKOVÁ, Margita: Bibliografia Jána Kollára (1953 – 1973). In: Biografické štúdie 6. Martin: Slovenská národná knižnica, 1976, s. 175-206.
- Encyklopédia slovenských spisovateľov I. Bratislava: Obzor, 1984.
- FABINY, Tibor: Kollárove peštianske roky. In: Biografické štúdie 33. Martin: Slovenská národná knižnica, 2008, s. 136-142.
- GAŠPÁRIKOVÁ, Viera: Cesta Izmaila I. Sreznevského po Slovensku a jej význam pre poznanie slovenskej ľudovej kultúry. In: Slovenský národopis, roč. 46, 1998, č. 3, s. 251-276.
- GERBÓCOVÁ, Jarmila: Ján Kollár v literatúre od roku 1952 po súčasnosť. In: Ján Kollár (1793 – 1993). Bratislava: Veda, 1993, s. 317-326.
- IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.): Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe. Slovanské štúdie. Revue pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy. Zvláštne číslo 4. Bratislava: SDKSVE, 2006.
- Ján Kollár (1793 – 1852). Zost. C. Kraus. Bratislava: Veda, 1993.
- KOŘALKA, Jiří: František Palacký. Praha: Argo, 1998.
- KISS SZEMÁN, Róbert: Ján Kollár, veľký kreátor. In: Slovenský prehľad, roč. 91, 2005, č. 4, s. 557-563.
- KISS SZEMÁN, Róbert: Od nářku Uher k nářku Slavie v díle Jana Kollára. In: Jeden jazyk naše heslo buď. Radnice: Spolek divadelních ochotníků v Radnicích, 2007, s. 157-170.
- KISS SZEMÁN, Róbert: Dejinnosť a kreácia – paralely v historickej tvorbe a svetonázore Jána Kollára a Istvána Horváta. In: Slovenská literatúra 18. a 19. storočia. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2007, s. 96-117.
- KIŠKIN, Lev Sergejevič: Pisma Kollara k P. I. Keppenu. In: Slavjanskij archiv, 1961. KIŠKIN, Lev Sergejevič: Pisma Kollara. In: Slavia, roč. 34, 1965, č. 2, s. 283-288.

- KIŠKIN, Lev Sergejevič: Sreznevskij v Slovákii. Po materialam semejnogo archiva. In: *Sovetskoje slavianovedenije*, 1991, č. 4, s. 93-99.
- KODAJOVÁ, Daniela: Oslavy významných osobností národotvorného procesu v slovenskej publicistike (Kollár – Palacký – Mickiewicz – Puškin). In: *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*. Zost. Jozef Hvišč. Bratislava: LUFEMA, 2000, s. 89-108.
- MATULA, Vladimír: Ambrušova koncepcia akademického vydania Diela Ľudovíta Štúra. In: *Biografické štúdie* 27. Martin: Slovenská národná knižnica, 2000, s. 192.
- MAŤOVČÍK, Augustín: Na margo vydania Listov Jána Kollára. In: *Biografické štúdie* 27. Martin: Slovenská národná knižnica, 2000, s. 196-198.
- MERCHIERIS, Ingrid: Cultural nationalism in the South Slav Habsburg lands in the early nineteenth century: the scholarly network of Jernej Kopitar (1780–1844). München: Sagner, 2007.
- MOLNÁR, Michal: Ukrajinsko-slovenské kultúrne vzťahy od zač. 19. do polovice 20. storočia. Українсько-словацькі культурні взаємини від початку XIX до середини XX ст. Užhorod: Užhorodská Národná univerzita, 2011.
- ORMIS, Ján V.: Bibliografia Jána Kollára. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1954.
- PICHLER, Tibor: Obavy z politiky: Ján Kollár a myšlienka slovanskej vzájomnosti. In: PICHNER, Tibor: *Národovci a občania: o slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava: Veda, 1998, s. 15-33.
- PODOLAN, Peter: Generácia Vseslávie a jej koncepcia národa. In: *Studia Academica Slovaca* 38. Bratislava: Univerzita Komenského, 2009, s. 239-254.
- PODOLAN, Peter: Politické aspekty činnosti Jána Kollára. In: *Historia Nova*, roč. 1, 2010, č. 1, s. 65-89.
- PODOLAN, Peter: Odkaz Jána Kollára slovenskej historiografii. In: *Historia nova* 5. Bratislava: Stimul, 2012, s. 43-51.
- PODOLAN, Peter (ed.): Štúdie k jubileu Jána Kollára. In: *Historia nova* 5. Bratislava: Stimul, 2012.
- RAJNOCH, Karl: Wien im Geistesleben der Slowaken (19. Jahrhundert). In: MARINELLI-KÖNIG, Gertraud – PAVLOVA, Nina (ed.): *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*. Wien: Verlag d. ÖAW, 1996, s. 293-316.
- RAPANT, Daniel: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. 1. a 2. diel. Lipt. Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1943.
- ROKINA, Galina Viktorovna: Ideja slavjanskej vzájomnosti v Rossiji. In: *Jan Kollar – poet, patriot, humanist*. Moskva: Institut slavianovedenija i balkanistiky, 1992, s. 87-97.
- ROKINA, Galina V.: Jan Kollar i Rossija: Istorija idei slavjanskej vzájomnosti v rossijskom občestve pervoj poloviny XIX v. Joškar-Ola: 1998.
- ROKINOVÁ, Galina: Ján Kollár a ruskí slavisti v prvej polovici 19. storočia. In: *Zborník Filozofickej fakulty UK – Historica* 38. Bratislava: SPN, 1991, s. 59-70.
- ROZMAN, Andrej: Ján Kollár a Slovinci. In: *Zborník Filozofickej fakulty UK – Philologica* 53. Zost. M. Pančíková. Bratislava: Univerzita Komenského, 2001, s. 43-53.
- SCHWARZ, Karl: Von Budapest nach Wien: Streiflichter zur Biographie Ján Kollárs. In: STANISLAV, Ján: *Z rusko-slovenských kultúrnych stykov v časoch Jána Hollého a Ľudovíta Štúra*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1957.
- BARTON, Peter F. (ed.): *Kirche im Wandel: Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte*. Wien: Evangelischer Presseverband in Österreich, 1994, s. 101-118.
- Slavica Slovaca*, roč. 28, 1993, č. 1-2 (monotematické číslo o J. Kollárovi).

- ŠIMKOVIČ, Alexander: Poznámky k problematike vydávania literárnej korešpondencie. In: Text a textológia. Bratislava: Veda, 1989, s. 115.
- VOJTECH, Miloslav: Syntéza poézie, vedy a mýtu v diele Jána Kollára. In: Historia nova 5. Bratislava: Stimul, 2012, s. 12-34.
- Tekstologija slavjanskich literatur. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka, 1973, s. 113-119.

Переписка Яна Коллара

Ян Коллар (1793 – 1852) – поэт, собиратель памятников народной словесности, эстетик и языковед, сторонник идеи панславизма, в значительной степени повлиявший на формирование словацкой культурной и литературной жизни первой половины 19 века. Его широкий научный и творческий подход отразился и в его многочисленных контактах как с домашними, так и с заграничными деятелями в области литературы, языкознания, политики.

В настоящее время из всей корреспонденции Яна Коллара в словацком культурном контексте представлен только первый том широко планированного издания «Письма Яна Коллара», выпущенного в 1991 году знаменитым словацким издателем Йозефом Амбрушем. Первый том «Писем Яна Коллара» содержит 173 письма, датированных 1816 – 1839 гг., причем с точки зрения славянских контактов в нем численно преобладают письма Коллара прежде всего чешским интеллигентам (52 письма), из них наибольшее количество – Франтишку Палацкому (22 письма). Поскольку проект Йозефа Амбруша до сих пор не был закончен, в настоящее время проводится текстологическая и редакторская работа над оставшимися 240 письмами, которые датируются 1840 – 1852 годами. Именно об этих документах и идет речь в реферате. Они также подтверждают контакты Коллара с чешскими (Ф. Палацким, Й. Юнгманом), польскими (В.А. Мацеевским), русскими (П.И. Кёппеном, М.П. Погодиным, Д.И. Языковым), хорватскими (Л. Гаєм), а также сербскими (В. Караджичем) и словенскими (Е. Копитаром) учеными, идеологами и политиками, которые дополняли научные контакты личным знакомством (например, в 1846 году Ян Коллар встретился в Загребе с И.И. Срезневским). Новые письма завершают образ Яна Коллара, причем в контексте актуального познания снова приближают его воззрения, идейную платформу, предпочтения, а также его личный, человеческий характер.

Slovenská onomastika v rokoch 1990 – 2010

JAROMÍR KRŠKO

Jaromír KRŠKO: The Slovak onomastic in 1990 – 2010

The paper deals with the situation in the Slovak onomastics in two decades - from important social and political change in the 90ties of the last century up to the end of the first decade of the 21st century. The period covers the history of onomastic research in Slovakia in the era of independence (from 1993).

In this paper we analyze the onomastic research in various sub-disciplines - in antroponymy, toponymy, chrematonymy, literary onomastics etc. The paper also contains information about Slovak onomastic projects and conferences that took place during this period.

In the end of the article we sketch the development perspectives of the Slovak onomastics from the point of establishing of Slovak onomastic school and from the point of international cooperation. One of the important perspectives of Slovak onomastic research is also their share in shaping Slavic research and exploitation of Slovak onomastics in Slavonic studies.

Onomastics, anthroponomastics, toponymy chrematonymy, present state, development perspectives.

Slovenská onomastika v perióde dvoch desaťročí sa v teoretických východiskách opierala predovšetkým o vedecké postuláty dvoch významných predstaviteľov – Vincenta Blanára a Milana Majtána. Problematika vlastného mena sa nechápe izolovane, ale celý onymický systém sa vníma ako súčasť jazykového systému, resp. ako celostného sociálneho systému. V. Blanár svojím teoretickým dielom *Teória vlastného mena : Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii* (1996) zvýraznil semiologické a funkčno-štrukturálne východiská vlastného mena a k lingvistickému statusu propria pridal onymický status ako jeho integrálnu súčasť. V roku 2001 sa táto publikácia dočkala aj nemeckej verzie vydané v Nemecku, čím dostala európska lingvistická a onomastická verejnosť možnosť oboznámiť sa s teoretickými názormi V. Blanára. V tom istom roku vyšiel v Nemecku aj súbor vybraných Blanárových lexikologických a onomastických štúdií pod názvom *Selecta Linguistica et Onomastica*. V monografii *Vlastné meno vo svetle teoretickej onomastiky* (2008 a 2009 s paralelným anglickým prekladom) sa V. Blanár venuje teoretickým východiskám svojej vedecko-výskumnej práce, popisuje lingvistický a onomastický status vlastného mena, obsahovú a jazykovú stránku onymického znaku, funkčný a systémový pohľad na vlastné mená, poukazuje na význam modelovania v onymii a využitie jazykových prostriedkov v jednotlivých sústavách vlastných mien.

M. Majtán predstavil v roku 1996 vedeckej komunite monografiu *Z lexiky slovenskej toponymie*. V tejto monografii sa venoval otázkam jazykovej a mimo-jazykovej stránky toponyma, analyzoval viaceré apelatívne základy ako východiská slovenských toponým, ktoré už nefungujú v aktívnej apelatívnej slovnej zásobe slovenčiny. Sústredil sa na základnú charakteristiku slovenskej oronymie, hydronymie a toponymie.

V teoretickej oblasti viacerí onomastici venovali pozornosť mikroštruktúrnym vzťahom. Komplexne sa tejto problematike venovali J. Krško v štúdií *Mikroštruktúrne vzťahy v onymii* (2002) a Ľ. Sičáková *Polyonymia, polysémia, homonymia a antonymia hydroným* (2002), čiastkovým problémom polyonymie (onymickej synonymie) v slovenskej hydronymii a toponymii sa venovali J. Krško (1996), Ľ. Sičáková (1996), J. Hladký (2002).

Problematiku posesívnosti vo vlastných menách rozpracovala A. Chomová (2005). Systémovo túto problematiku v slovenčine analyzuje vo svojej monografii *Synchrónno-diachrónne parametre posesívnosti v slovenčine* (2011). V oblasti slovenskej hydronymie tejto problematike venovali pozornosť aj J. Krško a A. Goóťšová (2009).

Slovenská antroponomastika vychádza predovšetkým z teórie V. Blanára a J. Matejčíka. Vo viacerých štúdiách si autori všimli živé osobné mená v prostredí cudzích etník na Slovensku. J. Matejčík analyzoval živé osobné mená a priezviská v nemeckej banskej oblasti stredného Slovenska – v tzv. Hauerlande – *Zur Namenkunde und Besiedlung des Hauerlandes in der Mittelslowakei* (1993); *Lebendige Personennamen im sog. Hauerland* (1993); *Živé osobné mená na tzv. Hauerlande* (1995). I. Valentová sa v rámci výskumu živých osobných mien venovala predovšetkým oblasti hornej Nitry a z tejto problematiky publikovala viacero čiastkových štúdií – *Mená podľa domov v Diviackej Novej Vsi* (1994), *Živé mená v Diviackej Novej Vsi* (1995), *Krstné (rodné) mená v živých menách obyvateľov hornonitrianskej obce Diviacka Nová Ves* (1995), *Priezvisko ako funkčný člen živého osobného mena* (2003), *Apelatívny člen živého osobného mena* (2005), *Prímeno, živé meno, individuálna charakteristika či prezývka?* (2010). Komplexné spracovanie živých osobných mien z oblasti hornej Nitry publikovala v monografii *Živé osobné mená v hornonitrianskej oblasti* (2009). Problematike živých osobných mien v rôznych regiónoch Slovenska venovali pozornosť aj E. Krasnovská (1991), M. Smatana (1994), A. Holá (2000, 2003, 2007), M. Kazík (2003, 2007, 2010), I. Kopásková (2010), M. Jozefovič (2010).

Okrem tradičnej problematiky živých osobných mien slovenskí onomastici venovali pozornosť vzniku a fungovaniu prezývok jednotlivcov v školskom a bilingválnom prostredí – J. Bauko – *Pozdravy a oslovenie študentov Slovenského gymnázia v Békéšskej Čabe* (2006), *Používanie antroponým v bilingválnom prostredí* (2006, 2010), *Vplyv slovensko-maďarského bilingválneho prostredia na používanie antroponým študentov* (2008), *Výskum prezývok rôznych generácií v bilingválnom prostredí* (2010); M. Ološtiak – *Niekoľko poznámok k motivácii a designácii sekundárnych pomenovaní (prezývok)* (2000), *Slovensko-poľskému jazykovému prostrediu a vzniku prezývok v ňom sa venovali V. Patráš – Sociolingvistické kontexty školských prezývok* (1997), J. Krško a D. Slovíková – *Sociálny aspekt prezývok (Slovensko-poľské paralely)* (2005), *Komparácia slovenských a poľských žiackych prezývok* (2006). Slovensko-ukrajinskému jazykovému pomedziu a jeho vplyvom na tamojšiu antroponymiu a toponymiu venoval pozornosť L. Bartko

– Niektoré osobitosti fungovania vlastných mien v nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine (1999), Odras slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponymii zakarpatských Slovákov (2000). Vo viacerých štúdiách, v ktorých porovnával slovensko-ukrajinské nárečia, venoval L. Bartko pozornosť aj problematike vlastných mien (1998, 2003, 2004, 2009). V. Patráš a J. Wachtarczyková sa zamerali na fungovanie prezývok v rozvíjajúcom sa virtuálnom priestore internetu (2000). P. Ďurčo programovo upravil slovenské priezviská z centrálného registra obyvateľov. Používateľ elektronického slovenského národného korpusu na stránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave môže po zadaní priezviska zistiť frekvenciu výskytu a jeho distribúciu v rámci Slovenska na adrese <http://slovníky.korpus.sk/>.

J. Krško vo viacerých štúdiách písal o špecifickom druhu antroponým vzťahujúcich sa na pomenovanie kolektívu obcí – prezývkových obyvateľských menách – Prezývkové vlastné meno verus onymum (1999), Sociálno-psychologické aspekty pomenovania (2000), Interferencia dialektológie, folkloristiky a onomastiky pri výskume prezývkových vlastných mien (2005).

V r. 1993 vyšlo tretie vydanie popularizačnej práce o slovenských krstných (rodných) menách M. Majtán a M. Považaj – Meno pre naše dieťa. Prepracované a doplnené vydanie tejto knihy vyšlo aj r. 1998 pod názvom Vyberte si meno pre svoje dieťa. Publikácia je zároveň smerodajnou pomôckou pri zápise rodných mien do matrik.

Problematike slovenských priezvisk sa venovali predovšetkým V. Blanár a M. Majtán. M. Majtán sa vo viacerých čiastkových štúdiách publikovaných v Nedeľnej Pravde zaoberal pôvodom a formovaním slovenských priezvisk – Ako vznikali naše priezviská (1993), najrozsiahlejšiu časť týchto príspevkov publikoval v rokoch 1994 – 1998 – Najstaršie osobné mená a vývin priezvisk na Slovensku; Priezviská podľa spoločenského zaradenia a zamestnania; Latinské a latinizované priezviská; Priezviská zo starozákonných mien; Priezviská a slovensko-maďarské jazykové kontakty; Priezviská privlastňovacieho typu; Priezviská zo ženských mien; Priezviská zo zložených slov; Priezviská z názvov rastlín; Priezviská zakončené príponou -oň; Priezviská zakončené na -oš a -uš; Priezviská podľa jedál; Priezviská zakončené na -ár/-iar a viaceré príspevky venované konkrétnym podobám priezvisk. V tejto bohatej sérii analyzoval aj niektoré historické ojkonymá motivované patrocíniami. Viaceré z týchto článkov v doplnenej a rozšírenej podobe publikoval v rokoch 2005 a 2006 v Kultúre slova. Slovenským priezviskám sa venoval aj P. Odaloš – Priezviská v kontexte histórie a súčasnosti (Sociálna, teritoriálna a etnická determinácia) (2004) a J. Krško – Slovenské priezviská Kapec, Okapec, Sára, Podrážka (2006). Pravopisnú stránku priezvisk si všímali predovšetkým M. Ološtiak – O skloňovaní cudzích mužských mien s tzv. nemým -e (2008), Tendencie k nesklonnosti cudzích antroponymických maskulín v slovenčine (2008), Skloňovanie priezvisk typu Burleigh (2008), O skloňovaní názvov typu New Orleans (2008), K pravopisnej problematike cudzích vlastných mien (2009), Morfológia vlastných mien (2010), M. Ološtiak spoločne s L. Gianitsovou – Dek-

linačný systém proprií (náčrt problematiky) (2007), J. Doruľa – Písanie osobných mien a miestnych názvov z uhorského obdobia slovenských dejín (2001), Písanie osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín (2002), L. Dvonč – predovšetkým jeho články v slovenských denníkoch v deväťdesiatych rokoch a L. Bartko, ktorý publikoval viaceré populárno-náučné články v slovenských denníkoch v rokoch 1990 – 2000.

Otázkam historickej antroponymie sa venovali viacerí slovenskí onomastici. M. Majtán venoval pozornosť slovanským zloženým menám – Chronológia slovanských zložených osobných mien v slovenčine (1996), tvorbe ojkónym zo zložených slovanských antropónym (1998), výskytu zložených slovanských mien v slovenskej toponymii – Zložené slovanské osobné mená v slovenskej toponymii (1997); J. Krško analyzoval vplyvy pohanstva a kresťanstva na formu slovanských antropónym v štúdií Vplyv pohanstva a kresťanstva na formu vlastných mien našich predkov (2004). Staršiu slovanskú antroponymiu analyzovali vo svojich príspevkoch J. Skladaná – Slovenské osobné mená v Banskej Bystrici v 16. storočí (1998), M. Blichá – K charakteristike historických priezvisk (1998), predpisovnej antroponymii dochovanej v mestských knihách venovali pozornosť R. Kuchar – Prímená a priezviská z krstných mien v Jelšavskej mestskej knihe (1996), M. Blichá – Priezviská v Prešovskej mestskej knihe (1996), M. Sitárová – Priezviská v Budmerickej mestskej knihe (1998), M. Sedláková analyzovala antroponymiu zapísanú v Soľnobanskej mestskej súdnej knihe z rokov 1819 – 1841 (1994, 1996), L. Bartko venoval pozornosť uhorskému kancelárskemu úzu a jeho vplyvu na slovenské rodné mená (2003).

Spoločenské zmeny vo viacerých európskych postkomunistických krajinách na konci osemdesiatych rokoch minulého storočia priniesli so sebou aj nové javy ovplyvňujúce konkrétne národné jazyky. Otvorenosť spoločností sa prejavila konfrontáciou rozličných onymických systémov, vzájomné prenikanie nových podôb proprií... Tieto trendy sa najčastejšie prejavili v antroponymických systémoch krstných (rodných) mien. Problematike adaptácie anglických vlastných mien do slovenčiny sa vo viacerých štúdiách venoval predovšetkým M. Ološtiak (od roku 2001 napísal niekoľko štúdií). Pod jeho vedením vyšiel Slovník anglických vlastných mien v slovenčine (2006) a jedným z výstupov grantovej úlohy bola monografia Jazykovoštruktúrna a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (anglické vlastné mená v slovenčine) (2007). Používanie francúzskych vlastných mien v slovenčine analyzoval K. Sekvent (2002), prepisu a používaniu albánskych mien venoval pozornosť E. Králik (2002).

Výskum slovenskej toponymie v rokoch 1990 – 2010 možno sledovať vo viacerých subdisciplínach. V oblasti výskumu slovenských terénnych názvov nadviazala slovenská onomastika na výskum uskutočnený v polovici šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia, vďaka ktorému vznikol bohatý korpus slovenskej toponymie. Významným dielom v tomto období je už spomínaná monografia M. Majtána Z lexiky slovenskej toponymie (1996). Mnohé teoretické

štúdie a čiastkové výskumy boli uverejnené v zborníkoch z onomastických a lingvistikých konferencií. Čiastkové výskumy zo slovenskej toponymie prezentovali napr. na XI. slovenskej onomastickej konferencii (ďalej SOK) v roku 1994 M. Pančíková, Ľ. Králik, T. Laliková, Š. Lipták, O. Nemčoková; na XII. SOK v roku 1995 O. R. Halaga, na XIII. SOK r. 1997 to boli E. Krošláková, J. Krško, T. Bánik. Popri výskumu antroponymie, venoval J. Matejčík pozornosť aj toponymii Hauerlandu na strednom Slovensku – Zur Toponymie des Hauerlandes (1993). Motivačným činiteľom turčianskej toponymii venoval pozornosť P. Žigo v štúdiu Motivačné činitele niektorých turčianskych miestnych názvov (1996), etnické vplyvy analyzoval J. Krško – Vplyv nemeckej kolonizácie na mikrotoponymiu Revúcej (1997), Adaptácia nemeckých terénnych názvov do slovenskej toponymickej sústavy (na príklade Dobšinej) (2003), Vplyv nemeckej a valašskej kolonizácie na toponymiu Turca (2004). Monograficky vyšli práce venované regionálnej toponymii – D. Choluj Onomastika Kysúc (1992), M. Blichu Toponymia Ondavskej a Toplianskej doliny (1996), J. Krško Terénne názvy z Muránskej doliny (2001), J. Láskošová Tekov očami matky Zeme (2007). Problematike šandardizácie slovenských toponým sa venovali predovšetkým M. Majtán, I. Horňanský, D. Fičor a M. Kováčová. V oblasti šandardizácie geografických názvov slovenskej toponymie bola veľmi dôležitá spolupráca Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV s Úradom geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. M. Majtán bol od roku 1970 členom názvoslovnej komisie Ministerstva vnútra SSR a členom Názvoslovnej komisie Slovenského úradu geodézie a kartografie a Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ÚGKK SR), predsedom subkomisie pre geografické názvy na území Slovenska a v r. 1992 - 2001 bol predsedom Názvoslovnej komisie ÚGKK SR. Od začiatku deväťdesiatych rokov začali aj pod jeho vedením vychádzať zoznamy šandardizovaných geografických názvov jednotlivých slovenských okresov v mierke základnej mapy 1:10 000, názvy vodných tokov a vodných plôch Slovenskej republiky, v r. 1990 vyšli Názvy hradov a zámkov v Slovenskej republike.

Historickej toponymii venovali pozornosť M. Majtán – Slovenská toponymia v najstarších atlasoch Uhorska (1997), Zložené slovenské osobné mená v slovenskej toponymii (1997), Zložené slovanské osobné mená v slovenskej toponymii (1998); J. Krško – Chotárne názvy Revúcej vo svetle histórie (1996), Mikrotoponymá Revúcej v historických cirkevných dokumentoch (1997).

V oblasti historickej ojkonymie treba pripomenúť reedíciu jedného z pilierov slovenskej historickej toponymie – dielo J. Stanislava Slovenský juh v stredoveku. 1. a 2. diel (1999 a 2004) analyzujúce historické osadné názvy južného Slovenska. R. Krajčovič v monografii Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest (2005) vysvetľuje vznik názvov viacerých slovenských obcí, toponým, slovanských antroponým, analyzuje mnohé apelatíva spojené s existenciou Veľkej Moravy. Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997) (1998) od M. Majtána sú cenným zdrojom historických podôb slovenských obcí, autor veľmi pedantne zachytil spoločenské a politické pomery, ktoré

formovali historickú podobu slovenských ojkónym – maďarizáciu, procesy premenúvania po prvej a druhej svetovej vojne, po nástupe komunizmu, procesy zlučovania i osamostatňovania sa obcí.

Cenným zdrojom historických podôb slovenských miest je aj publikácia B. Kleina *Významné mestá Slovenska na tajných mapách 18. storočia* (2003) v ktorých opisuje historickú toponymiu zachytenú v mapách prvého vojenského mapovania. Regionálnej problematike historických ojkónym venoval pozornosť J. Hladký napr. v príspevkoch *Vývin starej lexiky v ojkonymii hlohovského regiónu* (2000), *Šaštín, Gbely, Bobogdány – dedičstvo po starých Slovákoch* (2005), *Pastuchov, Otrokovce, Trhovište a názvy zaniknutých osád v ich katastroch* (2010) a v ďalších príspevkoch o historickej ojkonymii a toponymii západného Slovenska publikovaných v roku 1999 v *Trnavských novinách extra*.

Podobu historickej slovenskej ojkonymie zo štruktúrno-typologického hľadiska si vo viacerých príspevkoch všimol P. Žigo – *Štruktúrne typy slovenskej ojkonymie. Počítačový tezaurus* (1991), *Historický aspekt slovenských zložených ojkónym* (1998), *Gramatické typy slovenských ojkónym* (1998), *Slovenské zložené ojkonymá v Slovanskom onomastickom atlase* (2000). Slovenským ojkonymám motivovaných zloženými slovanskými antroponymami venoval pozornosť M. Majtán v štúdiu *Slovenské ojkonymá zo slovanských zložených antropónym* (1998).

V oblasti výskumu slovenskej oronymie venoval pozornosť lexikálnym východiskám M. Majtán – jeho štúdie venované apelatívnym východiskám publikoval v osemdesiatych rokoch v časopise *Kultúra slova*, tieto poznatky komplexne popísal v monografii *Z lexiky slovenskej toponymie* (1996) a v ďalších štúdiách – *Zo slovenskej oronymie (Názvy slovenských vrchov)* (1994), *Z lexiky slovenskej oronymie* (1995), *Historická a súčasná slovenská oronymia* (1995). Názvy vysokých Tatier analyzuje I. Bohuš v monografii *Od A po Z o názvoch Vysokých Tatier* (1996), štúdie zamerané na niektoré konkrétne podoby orónym prezentovali M. Majtán (1994), J. Hladký (2008, 2011), či Ľ. Králik (1994).

Politické a spoločenské zmeny v strednej Európe významnou mierou ovplyvnili dynamiku urbanónym v bývalých socialistických štátoch – ulice, námestia a mestské časti pomenované po predstaviteľoch komunistickej ideológie, medzinárodného robotníckeho hnutia, komunistických dejinných medzníkoch sa začali premenovávať. Tomuto, vtedy aktuálnemu trendu, venovali pozornosť viaceré výskumy, ktoré boli publikované v mnohých štúdiách – materiálovo bohaté boli najmä štúdie P. Odaloša, ktoré publikoval v deväťdesiatych rokoch v časopise *Slovenská reč* a na viacerých domácich a zahraničných konferenciách. Teoretické otázky prezentovali M. Majtán, P. Žigo, I. Ripka, E. Krošláková, P. Odaloš a ďalší. Začiatkom septembra 1996 sa na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici konala medzinárodná vedecká konferencia *Urbanonymá v kontexte histórie a súčasnosti*, na ktorej odznelo viacero podnetných referátov venovaných problematike urbanonymie nielen v slovenskom, ale v celoslovenskom kontexte. Viacero štúdií bolo venované situácii urbanónym pred rokom 1989 a po politických a spoločenských

zmenách v jednotlivých mestách Slovenska – L. Bartko (1991), M. Blicha (1996), A. Gerlaková (2001), J. Krško (1996)...

V oblasti toponymie je potrebné spomenúť výskum špecifickej vrstvy toponým – tzv. sociálnych toponým viazaných na špecifické sociálne skupiny, akými sú záujmové skupiny ľudí (rybári, poľovníci, športovci...), menšie sociálne skupiny (rodina, obec – z pohľadu ostatných väčších skupín), skupiny spojené na základe veku (deti, mládež) atď. Sociálnym toponymám sa venoval predovšetkým J. Krško v štúdiách Mikrosociálne toponymá (1998), Mikrotoponymá verzus mikrosociálne toponymá (1998), Toponymický priestor v komunikácii malých sociálnych skupín (1998), Výskum mikrosociálnych toponým a školská prax (1999), Sociálny priestor v onymii (Vznik onymických subsystémov – sociálnych toponým) (2003). V prostredí horolezcov a skalolezcov sledoval nominačné procesy sociálnych toponým J. Bauko – Etymológia názvov horolezeckých ciest v Súľovských skalách (2003), Mikrooronymá v Súľovských skalách (2006), Motivácia vzniku názvov horolezeckých ciest (2007), Paralely medzi názvami skál a horolezeckých ciest (2009).

Slovenská hydronymastika nadväzuje na dielo V. Šmilauera *Vodopis starého Slovensko* (1932). V oblasti historickej hydronymie je významná aj monografia historika B. Varsika *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.-12. storočí* (1989). Parciálne etymologické štúdie venované pôvodu názvov niektorých slovenských vodných tokov (napr. Váh, Dudváh, Nitra, Vlára, Topľa, Torysa...) publikoval v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch minulého storočia najmä Šimon Ondruš, viaceré z nich vyšli s trojdielnym vydaním knihy *Odtajnené trezory slov I, II, III* (2000, 2002, 2004). Systematický výskum slovenskej hydronymie sa začal v polovici sedemdesiatych rokov minulého storočia, kedy vznikla výskumná úloha Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave pod vedením M. Majtána. V osemdesiatych rokoch sa slovenskí onomastici spolu s poľskými kolegami pripojili k projektu *Hydronymia Europaea*. Prvou monografiou, v ktorej sa spracovala hydronymia slovenského povodia, bola práca K. Rymuta a M. Majtána pod názvom *Hydronimia dorzecza Orawy* (1985). Táto monografia bola však spracovaná podľa metodiky starších poľských hydronymastických monografií. V roku 1998 vyšla v Stuttgarte ďalšia spoločná práca autorov K. Rymuta a M. Majtána pod názvom *Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec*. (*Nazwy wodne dorzecza Dunajca*). V tejto monografii sa samostatne spracúva aj slovenská časť Dunajca a Popradu (s. 295–426 a 459–506). Autori tu nadviazali na zásady stavby hesla podľa jednotnej normy projektu *Hydronymia Europaea*.

Veľký záujem o monografické spracovanie slovenskej hydronymie nastal v druhej polovici deväťdesiatych rokov minulého storočia. Inštitucionálne zaštieňovanie týchto snáh si ako úlohu zobralo Predsedníctvo slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV pod vedením M. Majtána, P. Žiga a J. Krška, ktoré zorganizovalo stretnutie jazykovedcov zo slovenských vysokých škôl a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, na ktorom sa oboznámili s doterajším stavom výskumov slovenskej hydronymie a načrtli perspektívy spracovania

celej hydronymie Slovenska pod oficiálnym názvom *Hydronymia Slovaciae*. Nová pracovná skupina, ktorá oživila myšlienky komplexného spracovania hydronymie Slovenska sa prvý raz zišla začiatkom leta roku 2003.

Nové monografie napísané v deväťdesiatych rokoch už metodologicky vychádzali zo zásad projektu *Hydronymia Europaea – Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej* (Sičáková, 1996), *Hydronymia povodia Ipl'a* (Majtán – Žigo, 1999), *Hydronymia povodia Turca* (Krško, 2003). V r. 2004 pripravil J. Hladký monografiu *Hydronymia povodia Nitry*, v ktorej ako prvý predstavil metodologické spracovanie vodných kanálov, resp. metodiku ich zapisovania v hydrografickom členení povodia. M. Majtán pripravil v roku 2006 druhé (prepracované) vydanie *Hydronymie povodia Oravy* (spoluautor K. Rymut) podľa zásad projektu *Hydronymia Slovaciae*. V rukopise zostala kandidátska dizertačná práca *Hydronymia povodia horného Hrona* (Nemčoková, 1988), ktorá sa stala podkladom pre celé spracovanie povodia Hrona pod názvom *Hydronymia povodia Hrona* (autorom je J. Krško, 2008). Spracovanie povodia Hrona skompletizovalo spracovanie povodí takmer celého stredného Slovenska. Od roku 2008 sa začal intenzívny výskum synchronnej a diachrónnej hydronymie povodia Váhu. Výsledkom skúmania hydronymie povodia Váhu sú najaktuálnejšie monografie z častí povodia Váhu – *Hydronymia povodia Kysuce* (Krško – Velička, 2011), *Hydronymia horného povodia Váhu* (od povodia Rajčanky po prameň Váhu) (Krško, 2011) a *Hydronymia povodia Dudváhu* (Hladký, 2011).

Zásady spracovania hydronymie Slovenska vyšli pod názvom *Spracovanie hydronymie Slovenska. (Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae)* (Krško, 2005).¹

Oblasť chrématonymie, podobne ako oblasť urbanonymie, výrazne poznali politické a spoločenské zmeny na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov minulého storočia. Prudký rozvoj trhového hospodárstva a súkromného podnikania viedli ku vzniku mnohých firiem, inštitúcií, ktoré bolo potrebné pomenovať. Procesu pomenúvania firiem venovala pozornosť predovšetkým M. Imrichová, ktorá publikovala mnoho štúdií z tejto problematiky – napr. *Nové onomastické tvary* (1995), *Logonymá v systéme vlastných mien* (2002), *Nominačné a motivačné okolnosti vzniku logoným* : (vznik a používanie logoným z onomaziologicko-semaziologického aspektu) (2002), *Formálna stránka logoným a ich najčastejšie jazykové nedostatky* (2002) a ďalšie. Spomenuté štúdie synteticky spracovala v monografii *Logonymá v systéme slovenčiny* (2002). Viaceré teoretické východiská však možno nájsť v česko-slovenskom zborníku *Chrématonyma z hľadiska teorie a praxe* (1989). Problematike názvov firiem sa venovali aj J. Horecký,

¹ Podrobný prehľad publikačných aktivít slovenských onomastikov v oblasti hydronymie možno nájsť v bibliografickom prehľade *Súpis prác o slovenskej hydronymii*. In: *Z hydronymie západného Slovenska. Zborník vedeckých štúdií*. Zost. J. Hladký. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 138-149.

P. Odaloš a ďalší. V oblasti pomenúvania mliekarenských výrobkov pracovala predovšetkým L. Garančovská, ktorá napísala a obhájila dizertačnú prácu pod názvom *Analýza pragmatoným mliekarenského priemyslu na Slovensku* (2010), z čiastkových štúdií sú významné napr. *Vymedzenie chrématoným v onymickom systéme* (2009), *Ochranná známka (s ohľadom na chrématonýmá mliekarenského priemyslu)* (2010). M. Ološtiak venoval pozornosť nominačným procesom železničných rušňov a pomenovaní vlakových spojov, J. Krško sa zamerával na pomenúvanie kobercov, J. Matejčík písal o názvoch textílií.

Rozvoj zaznamenala aj literárna onomastika. Už v predchádzajúcom období bolo publikovaných viacero štúdií zameraných na fungovanie vlastných mien literárnych postáv, skúmal sa autorov literárny zámer a jeho vplyv na podobu mien knižných hrdinov a pod. Onomastické príspevky z literárnej onymie v rozhraní rokov 1990 – 2010 sa venovali najčastejšie konkrétnemu spisovateľovi – napr. M. Majtán sa venoval onymii v tvorbe B. S. Timravy – *Vlastné mená v Timravíných literárnych prácach* (1990), M. Ološtiak skúmal literárnu onymiu V. Pankovčína – *Antroponymia v tvorbe Václava Pankovčína* (2001), prípadne sa venovala pozornosť konkrétnemu dielu – napr. A. Gerľaková – *Onymia v Turčianskych povestiach Jozefa Tatára* (2003), J. Matejčík – *Onymia v Jarošovej Tisícročnej včele* (1992). Teoretické zameranie majú príspevky M. Majtána – *Literárna onymia a umelecký preklad* (1992), či L. Bartka – *K poetike mien literárnych postáv z hľadiska teórie prekladu* (2000). Od roku 2002 venuje výraznú pozornosť literárnej onomastike P. Odaloš, ktorý pracuje s vlastným termínom literáronymum, pod ktorým rozumie všetky vlastné mená použité v literárnom diele. Svoju pozornosť venuje P. Odaloš vlastným menám v dielach L. Balleka, P. Kondáča, M. E. Matkina a M. Kukučina.

Problematika vlastných mien zvierat (zoonymia) bola pertraktovaná na viacerých onomastických konferenciách – napr. na XI. slovenskej onomastickej konferencii A. Rajčanová skúmala mená slovenských zubrov, J. R. Nižňanský analyzoval mená koní z oblasti západného Slovenska, rovnako tak aj Š. Drahošová, ktorej zdrojom zooným koní boli archívne pramene Štátneho oblastného archívu v Nitre. Zoonymii bola venovaná aj nasledujúca XII. slovenská onomastická konferencia v Prešove, na ktorej v samostatnej sekcii odznali príspevky zamerané na mená koní (Rajčanová, Imrichová, Krško), mená domácich hospodárskych zvierat (Balleková, Odaloš), mená psov (Matejčík, Laliková). M. Majtán publikoval v časopise *Slovenská reč* štúdie o menách kráv v minulosti – *Zo staršej slovenskej zoonymie. (Mená kráv zo začiatku 18. storočia.)* (1994) a *Pomenúvanie kráv na Slovensku začiatkom 19. storočia. (Tvorenie mien v súpisoch Bytčianskeho panstva)* (2004). Perspektívnou oblasťou vo výskume zoonymie sa ukazuje problematika hypokoristických podôb zooným a ich fungovanie v komunikácii.

Dôležitou súčasťou onomastického diania sú slovenské onomastické konferencie (ďalej SOK), ktoré sa konajú v intervaloch 2 až 3 rokov a na ktorých prezentujú svoje najnovšie výskumy onomastici zo Slovenska i zo zahraničia. V rozmedzí rokov 1990 až 2010 prešli slovenské onomastické konferencie do druhej

desiatky – XI. SOK sa konala 19. – 20. 5. 1994 v Nitre, XII. SOK v Prešove (25. – 26. 10. 1995), XIII. SOK v Modre – Piesku (2. – 4. 10. 1997), XIV. SOK v Banskej Bystrici (6. – 8. 7. 2000), nasledujúce dve SOK sa konali v Bratislave XV. SOK (6. – 7. 9. 2002), XVI. SOK (16. – 17. 9. 2004), XVII. SOK v Trnava (12. – 14. 9. 2007), ostatná XVIII. SOK sa konala 12. – 14. 9. 2011 v Prešove.

Slovenská onomastika má v súčasnosti rozpracované dva významné projekty. Cieľom projektu *Hydronymia Slovaciae* je spracovanie súčasnej i historickej hydronymie podľa jednotlivých povodí, pričom pod pojmom hydronymia máme na mysli názvy nielen vodných tokov, ale aj vodných plôch, vodných zdrojov a vodopádov. Ďalším cieľom projektu je lexikologické, genetické a lingvogeografické spracovanie lexiky slovenskej hydronymie ako súčasti historickej a súčasnej slovenskej spisovnej a nárečovej lexiky. V súčasnosti je kompletne spracovaná hydronymia stredného Slovenska, z povodí západného Slovenska zostáva dokončiť dolnú časť Váhu a slovenskú časť Dunaja, z oblasti východného Slovenska treba spracovať hydronymiu východnej časti.

Druhým projektom je Slovník slovenských terénnych názvov, ktorého korpus vznikol súpisnou akciou uskutočnenou v rokoch 1966 – 1975, excerpciou diplomových a seminárnych prác poslucháčov vysokých škôl, excerptovaním regionálnych monografií, publikácií a časopisov, štúdií a článkov, katastrálnych máp, Základnej mapy ČSSR 1 : 10 000 a Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000. Týmto spôsobom sa získalo približne 250 000 názvov. Lístkové kartotéky sa začínajú spracúvať podľa vzoru Slovníka pomístních jmen Moravy a Slezka, ktoré pripravuje dialektologické oddelenie Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brne.

Onomastický výskum prebieha aj na slovenských vysokých školách, kde je prirodzenou súčasťou vedeckej prípravy študentov vo všetkých stupňoch štúdia. Viaceré bakalárske, magisterské, rigorózne práce a doktorandské dizertačné práce riešili onomastickú problematiku. V rámci diplomových a bakalárskych prác boli doteraz spracované povodia dolného Dudváhu (Beňo, 2005), Myjavy a Chvojnice (Závodný, 2007), horného a stredného Váhu (Chovancová, 2003; Hikaníková, 2005), Kysuce (Majchrák, 2005), Hornádu (Jurčišinová 2006; Švačová, 2006), Hnilca (Mihalusová, 2006) a Tople (Karahutová, 2006), Ondavy (Homola, 2007), horného povodia Laborca (Gajdošová, 2009). Všetky takéto práce sú vhodným základom pre komplexné spracovanie povodí v rámci projektu *Hydronymia Slovaciae*. V rámci dizertačných prác sa M. Jozefovič venoval problematike modelovania živých osobných mien na strednom Slovensku (Jozefovič, 2008), problematiku neúradnej antroponymie rozpracovala aj I. Kopásková – Kormancová v dizertačnej práci *Komparácia obsahových modelov živých osobných mien v Krásne nad Kysucou a v Oravskej Lesnej* (2012). A. Závodný si v oblasti hydronymie všimol vzťahové a štruktúrne modely v hydronymii slovenských prítokov Moravy (2010), L. Garančová sa, v už spomínanej práci, venovala oblasti chrématonymie – v dizertačnej práci *Analýza pragmatoným mliekarenského priemyslu na Slovensku* (2010). Didaktickú stránku vlastných mien analyzovali M. Beláková v dizertačnej

práci Vlastné meno ako príbeh a hra (2008) a M. Tkáčová – Fungovanie proprií v jazykovom vyučovaní a v komunikácii detí primárnej školy (2011).

Perspektívy rozvoja slovenskej onomastiky načrtol M. Majtán v príspevku Perspektívy rozvoja slovenskej onomastiky (2007). Slovenská onomastika bude určite pokračovať v rozvíjaní teórie a metodológie a budovať slovenskú onomastickú školu. K ďalším dôležitým úlohám slovenskej onomastiky patrí slovníkové spracovanie slovenskej anojkonymie, vypracovanie slovníka slovenskej historickej antroponymie a slovenských priezvisk, historický výskum osídlenia a ojkonymie, etymologický slovník slovenských geografických názvov. Bude treba pokračovať vo výskume slovenských hydroným, zooným, pragmatoným, urbanoným, exoným a v rozvoji bádania historických aj súčasných mestských názvov (urbanonymie), literárnej onymie i bádania v oblasti chrématonymie a logonomastiky.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent. 1996. Teória vlastného mena : Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii. Bratislava : Veda, 1996. 250 s. ISBN 80-224-0490-X.
- KRŠKO, Jaromír. 2002. Mikroštruktúrne vzťahy v onymii. In: Slovenská reč, 67, 2002, č. 3, s. 142-152.
- MAJTÁN, Milan. 1996. Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava : Veda, 1996. 191 s. ISBN 80-224-0480-2.
- Urbanonymy v kontexte histórie a súčasnosti. Zborník materiálov z onomastického kolokvia konaného v Banskej Bystrici 3.-5. septembra 1996. Zost.: P. Odaloš. Banská Bystrica : Pedagogická fakulta UMB; Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB; Bratislava : Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 1996, 285 s. ISBN 80-8055-002-6.
- VALENTOVÁ, Iveta. 2009. Ku koncepcii pripravovaného Slovníka slovenských anojkoným. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 5, s. 283 –291.
- Z hydronymie západného Slovenska. Zborník vedeckých štúdií. Zost. J. Hladký. Trnava : Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, 149 s. ISBN 978-80-8082-392-4.
- [www.juls.savba.sk](http://juls.savba.sk) – <http://slovniky.korpus.sk/>

Slovak Onomastics in 1990 – 2010

In the paper an author pays attention to Slovak Onomastics in last two decades – from the time of very important political and social changes in 1990's up till the end of the first decade of 21st century. During this period of time (since 1993) some onomastic research has been done in Slovakia.

The author analyses all the research tasks in connection with onomastic subdisciplines – antroponymics, toponymics, chrematonymics, literature onomastics and so on. The study also contains some information about Slovak onomastic projects and conferences that have been held up till now.

In a conclusion the author writes about perspectives in a development of Slovak onomastics, creating of Slovak onomastic school based on international cooperation. One of the most important perspectives of Slovak onomastic research is a participation on Slavic research as well as possibilities to use the results of Slovak research in Slavic context.

XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku

Príspevky slovenských slavistov

Editor: Doc. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

Technický redaktor: Mgr. Juraj Molčányi

Rok vydania: 2013

Počet strán: 234

Vydavateľ: Slovenský komitét slavistov
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

Z tlačových podkladov Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV vytlačila
tlačiareň Adriána Buraľa, Jovsa 229, e-mail: burala@minet.sk.

ISBN 978-80-89489-08-4

EAN 9788089489084